

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 233

Yıl: 19

KASIM 2013

Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

9 TL (KDV Dahil)

Gericiliğin Ulu Hakanı II. ABDÜLHAMİT

- Saltanat düşkünü korkak bir despot
- Dışarıda teslimiyetçi içeride zorba
- Engizisyona parmak ısırılan istibdat, sansür ve jurnal
- İslamcılık siyaseti ve dini canlanma
- Baskıcı yönetime karşı Anadolu halk isyanları
- Mizah ve karikatürün "burun"la mücadelesi
- Rus devrimcilerin Abdülhamit'e bakışı

Prof. Dr. Sina AKŞİN
Turgut ÇEVİKER
Mehmet Bedri GÜLTEKİN
Dr. Alp HAMUROĞLU
Prof. Dr. H. Zafer KARS
Yıldırım KOÇ
Dr. Arda ODABAŞI
Mecit ÜNAL
Hadiye YILMAZ

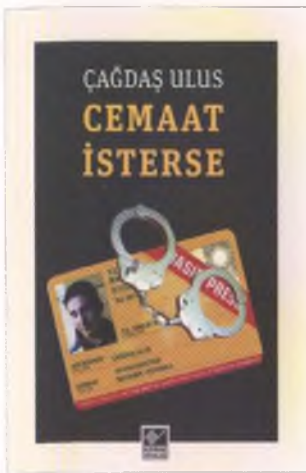
Mustafa Kemal Atatürk, Mehmet Akif Ersoy, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Resneli Niyazi Bey, Talât Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Kâzım Karabekir, V.I. Lenin, Lev Troçki ve diğerleri...

TANIKLAR ve ANILARLA ABDÜLHAMİT DÖNEMİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

YENİ KİTAPLARIMIZLA

32. ULUSLARARASI
İSTANBUL TÜYAP KİTAP FUARINDAYIZ

Türk Devrimi'nin Yayınevi

KAYNAK YAYINLARI

II. Abdülhamit'in "dirilişi" ya da "tarihin tekerrürü"...

Ünü, içinde yer aldıkları yapıtı aşan cümleler vardır. *Manifesto*'daki meşhur "İşçilerin vatani yoktur" ifadesi, örneğin, tam da böyle bir cümledir... Bu cümle özellikle üzerinde devrim yapacağı coğrafyayı inkâr edip devrimi olanaksızlaştıran "ultra-enternasyonalistler" tarafından sıkça alıntılanır. Ne var ki yazarların bu cümlelerin sonrasında ne dediklerine genellikle pek bakılmaz. Oysa Marx ve Engels'in bu ifadenin devamında önerdikleri, işçi sınıfının siyasal iktidarı ele geçirerek "kendini ulusal sınıf düzeyine getirmesi, kendini ulus yapması"dır. Bir başka deyişle işçi sınıfının egemen sınıf olduğu bir "vatan" yaratma ihtiyacıdır vurgulanan...

Benzer bir kaderi -ya da kadersizliği-, *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire*'inin hemen başında yer alan o bilindik ifade de paylaşır: "Hegel bir yerde, bütün büyük tarihsel olayların ve kişilerin, iki kez ortaya çıktıklarını söyler. Yalnız şunu eklemeyi unuttur: 'ilkinde trajedi, ikincisinde komedi olarak.'"(1)

Zaman'dan *Sabah*'a, *Akıftan Millî Gazete*'ye, aslında Tarihsel Materyalizmle hiç de ilgisi olmayan çeşitli gazetelerden pek çok "popüler" köşe yazarı, bu sözü başına bir de "tarih tekerrürden ibarettir" ifadesi ekleyerek defalarca alıntılıdır. Ufak bir "Google" araştırması, Marx'ı kendine yontan İslamcılarının ilginç bir listesini sunabilir... Oysa uyanık köşe yazarlarımız cimbızla cümle seçmek yerine metnin ileriki satırlarını da okumak zahmetine katlansalar, Marx'ın hiç de öyle sandıkları gibi idealist tarih anlayışına gönderme yapmadığını anlayacaklardı.

Nitekim Marx, bu meşhur ifadesinin devamında, insanların kendi tarihlerini gönüllerinden geçen koşullara göre değil, kökü geçmişte olan verili koşullar içinde yaptıklarını belirtiyordu. Marx'a göre, "bütün geçmiş kuşakların geleneği, yaşayanların zihinlerine bütün ağırlığıyla çökmekteydi." Devrim (ve elbette karşıdevrim) dönemlerinde "ölülerin dirilmesi", geçmişin bire bir taklit edildiğine değil, yeni mücadelelerin bu "ölüler" üzerinden övölüp göklere çıkartıldığına işaret ediyordu.(2)

Peki, bütün bunları neden anlatıyoruz?

Çünkü biz de bugün, aslında tam da "ölülerin dirildiği" o çalkantılı günlerden geçiyoruz. Abdülhamit döneminin yöneticileri de özel mahkemeler kurup "darbecilerle hesaplaşıyorlar"dı; bugünkü-ler de aynısını yapıyorlar. Abdülhamit döneminde de "büyük bir lider" önderliğinde ve "İslam bayrağı altında" bütün ümmet birliğe koşuyordu, bugün de el Kaide'yle, Ortadoğu şeyhleriyle kol kola aynı "kutsal" görev için cansiperane çarpışanlar var. Abdülhamit'in de projelerine taş koyanlar "siyonist-Mason bağlantılı" bir takım komploculardı, bugün da "Usta'nın başını yemek isteyenler "faiz lobisi" ve "dış mihraklarla" bağlantılı "çapulcular", "marjinaler" "provokatörler"...

Dolayısıyla bugün pek çok kamu kurumunun binbir çeşit sempozyum düzenleyerek "Ulu Hakanı" allayıp pullamak için sıraya girmeleri, İslamcı basının "Sultan Abdülhamit Han"a övgüden geçilmemesi, bugüne kadar "devr-i istibdat" diye bildiğimiz karanlık dönemden adeta bir "Asr-ı Saadet" çıkarmaya uğraşan "muhafazakâr tarihçilerin" adeta pıtrak gibi çoğalmaları, hiç de tesadüf değil. Emperyalist kapitalizmin Türkiye "baş bayi-iliğine" soyunan, memleketi "Ardahan'dan Edirne'ye" ranta açmakla övünen İslamcı zevatın, "Usta'dan, küllerinden doğan bir "Ulu Hakan" yaratmaya çalışmaları ve zat-ı muhteremin de bu sıfatı güle oynaya kabullenmesi doğru okunmalı. Bambaşka tarihsel ve toplumsal koşullarda, ilkinin yaptıklarını aynen tekrarlayacak bir Abdülhamit bulmak nesnel olarak mümkün değil; ama İslam sosuna bulanmış emperyalizm piyonluğunu meşrulaştırmak için tarihsel dayanaklar yaratmak ve belirli tarihsel figürlerin deneyimlerinden esin almak pekala mümkün...

Elinizdeki derginin önemi tam da buradadır. "Tarih aynen tekerrür etmez", doğru, ama dünü incelemek ve "tarihin maddesini" anlamak, bugünü açıklamanın da olmazsa olmaz bir anahtarıdır.

"Ulu Hakan" ve "Usta" birebir aynı toplumsal sınıfların çıkarlarını temsil etmiyorlar belki; ama bir akrabalıkları olduğu da büsbütün gözardı edilemez. Yoksa bütün o "haşmet"in ardında gizlenmiş korkunun ve evhamın her iki "lideri" de esir almasını nasıl açıklarız? İktidarını sürdürmek için beğenmediği hadisin olduğu "sahih" kaynağı hamamlarda yakıtıran Abdülhamit zihniyetiyle, iktidarının temeli olan rant ekonomisini sürdürmek için "gerekirse cami bile yıktıran" bugünün İslamcıları arasında, dikkate değer bir süreklilik yok mu?

Umuyoruz bu kapak dosyası, sizin de bütün bu sorulara yanıt vermenizi kolaylaştıracaktır. Dirilen ölüleri yeniden mezarlarına gömmek, tekrar tekrar dikilen putları yıkmakla mümkündür. Ve bu dergi de, tam da bunu yapmaya soyunuyor. Abdülhamit putunu kırarken, istibadada karşı mücadeleden eden geleneğin (ya da geleneklerin) döneme ilişkin değerlendirmelerini de, kendi tarihsel esin kaynağı olarak geniş bir çerçevede okura sunuyor.

Bu ay Genel Yayın Yönetmeni Emrah arkadaşın ricasıyla, hazırlanmasına katkı sunduğum bu sayıya bir "sunuş" yazmak için onun köşesini işgal etmiş bulundum; ama o, yine gelecek ay bu sayfada sizlerle olacak.

O zamana dek iyi okumalar...

Dipnot

(1) Karl Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, İng. çev. D. De Leon, Charles H. Kerr & Company, Chicago, 1907, s.5.

(2) age, ss.5-6.

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Emrah MARAŞO

Yazı İşleri: İlyas KARATEPE

Görsel Yönetmen: Ajans Repa

Dağıtım-Abone: Ergin ONAY

Yazı Kurulu: Dr. Cüneyt Akalın, Prof. Dr. Atilla Altunel, Dr. Bora Ataman, Çağrı Mert Bakırcı, Dr. M. Kürşat Bozkurt, Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Remzi Demir, Prof. Dr. Erhan Eng, Prof. Erbil Gözükırmızı, Prof. Dr. Erkin Güleç, Efe Can Gürçan, Erkan İdiz, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu, Prof. Dr. Zafer Kars, Doç. Dr. Çağatay Keskinok, Prof. Dr. Semih Koray, Dr. Arda Odabaşı, Prof. Dr. Tülin Özgür, Feyziye Özberk, Prof. Dr. Hüseyin Özel, Serper Özsan, Ömer Özbek, Dr. Hakan Seçkin, Doç. Dr. Haldun Soyğür, Prof. Dr. Kadri Yamaç, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen, Onurcan Ülker.

Yönetim Yeri: İstiklâl Cad. Deva Çıkmazı No:7/2 34420 Beyoğlu/İST

e-posta: bilimveutopya@gmail.com
İnternet adresi: www.bilimveutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Dr. Mediha Eldem Sk. No: 51/1
Kızılay /Ankara
Tel: (0312) 418 52 64

Eskişehir Temsilcisi: Şafak BAYRAKTAR
Tel: (0541) 583 57 78
bilimveutopyaeskişehir@gmail.com

Gaziantep Temsilcisi: Mehmet İYİĞÜN
Tel: (0505) 669 48 71
doctoryiyun@hotmail.com

Hatay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyük Çarşı İğnani Kat:1 No:450 Iskenderun
Tel: (0326) 613 41 33

İzmir Temsilcisi: Nural GÜRAN
Tel: (0537) 843 55 19

Almanya Temsilcisi: Eylem DEMİREL BORAL
Untermainkai 83 60329 Frankfurt am Main
Tel: +4969-25628873 Faks: +4969-25628875

Belçika Temsilcisi: Ulaş SARITAŞ
Tel: +0484 130 819
ulas.sarifas@gmail.com

Çin Halk Cumhuriyet Temsilcisi:
Nuri TÜRKKEŞ Tel: +86 1067637296

Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587

Hollanda Temsilcisi: M. Ozan UYAR
Tel: +316 45556564

İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051882

İsviçre Temsilcisi: Gülay SINACI
Tel: +41 327245854 - +41 763023951

İtalya Temsilcisi: Zeynep GÜNEŞ
zeynep-gunes@merck.com

Abone Koşulları: 6 Aylık: 40.00 TL.
Yıllık: 80.00 TL Avrupa ve Ortadoğu yıllık: 50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Abone bedelleri için, S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yayıncılık ve Üretim Kooperatifi
İş Bankası Bilkent Şubesi:
Hesap No: 4276 0292027

İsviçre Hesap Numarası
Gülay SINACI
Banque Cantonale Neuchâtelaise comte
Hesap No: 1003.00.733
gulaysinaci@romandie.com
gulay_sinaci@hotmail.com

Yurtdışı Satış Fiyatı
Avrupa: 4.5 Euro

Organizatör: Ulusal Haber Hiz. Prod. Of. Şiş. Tic. A.Ş.
Basıldığı Yer: Analiz Basım
Matbaacılık Sitesi 3 No: 22
Topkapı - Fatih / İstanbul
Dağıtım: Turkuvaaz Dağıtım Pazarlama A.Ş.
ISSN 1301-6717

Aylık Yayın Süreli Yayın

BİLİM VE ÜTOPYA
ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
atakanhatis@gmail.com
(0 555) 475 82 45
Abi Evran Üniversitesi
Yarenkür ALKAN
alkan.yaren@gmail.com
(0 537) 587 53 77
Akdeniz Üniversitesi
Dr. Hakan ERENGİN
erengin@akdeniz.edu.tr
(0 535) 652 74 15
Anadolu Üniversitesi
İsmail Eray ÇELEBİ
ieraycelebi@hotmail.com
(0 534) 831 38 69
Ankara Üniversitesi
Melih OKYAY
melihokyay@gmail.com
(0 554) 495 36 78
Bahçeşehir Üniversitesi
Azra Kardelen NAZLI
kardelennazli@gmail.com
(0 554) 566 19 37
Bakırköy Üniversitesi
Alihan VARAN
alicanvaran@hotmail.com
(0 506) 919 28 96
Başkent Üniversitesi
Helin ÖZÇELİK
heli_ozcelik@hotmail.com
(0 507) 919 83 13
Bilim Üniversitesi
Fıraz UZUN
frazuzun@hotmail.com
(0 555) 724 81 32
Boğaziçi Üniversitesi
İşık ÖZKİRAZ
lakirazi@gmail.com
(0 538) 978 05 56
Cumhuriyet Üniversitesi
Furkan DEREÇİK
fdericik@hotmail.com
(0 541) 550 90 81
Çanakkale Onsekiz Mart
Hüsnü SAĞU
husnasagu@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Çukurova Üniversitesi
Samet ALTIN
sametaltin55@gmail.com
(0 533) 234 67 35
Dokuz Eylül Üniversitesi
Serdar YURTÇİÇEK
serdaryurtcicek@hotmail.com
(0 505) 298 90 70
Ege Üniversitesi
Oytun Özcan KORKMAZ
oytunoymaz@hotmail.com
(0 536) 346 50 50
Erciyes Üniversitesi
Aykut Alp AVŞAR
mehrem_utopta@hotmail.com
(0 542) 482 07 12
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Güney KARAGÖLLÜ
guraykaragollu@gmail.com
(0 506) 957 24 17
Gazi Üniversitesi
Nesimi Yiğit ERYILMAZ
yigitjazz@hotmail.com
(0 535) 311 81 05
Hacettepe Üniversitesi
Ehvan KÖNÜK
ehvankonuk2388@gmail.com
(0 506) 971 74 50
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Mehmet RUM
mehmetrum@gmail.com
(0 541) 414 14 31
İstanbul Üniversitesi
Gizem DOĞAN
gizemdogan02@hotmail.com
(0 543) 660 00 10
İstanbul Teknik Üniversitesi
Betül ÇIRAK
betulcirak@gmail.com
(0 531) 350 80 19
Kadir Has Üniversitesi
Buket YAZICI
buketyazici@gmail.com
(0 531) 011 96 17
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Yeliz DEDE
yelizdede_08@hotmail.com
(0 507) 764 08 12
Kırıkkale Üniversitesi
Can ALKAÇ
canalkac@gmail.com
(0 535) 788 62 68
Kırıkkale Üniversitesi
Selçuk KILIÇ
selcuk.kic@gmail.com
(0 555) 368 82 63

Saltanat düşkünü korkak bir zorba: II. Abdülhamit

- Çiviyazısı 1
- Kapak
Prof. Dr. Sina AKŞİN
"II. Abdülhamit ortaçağ düzeninin bir parçasıydı" 4
- Kapak
Mecit ÜNAL
Cahil, ama kurnaz ve sinsî bir intikamcı 11
- Kapak
Dr. Arda ODABAŞI
Kelimenin gölgesinden korkmak: Sansür ve jurnal 15
- Kapak
Turgut ÇEVİKER
II. Abdülhamit'in karikatür olarak portresi 23
- Kapak
Dr. Alp HAMUROĞLU
Halife II. Abdülhamit'in Panislamizmi ve Batı 26
- Kapak
Mehmet Bedri GÜLTEKİN
Abdülhamit döneminde dini canlanma 41
- Kapak
Prof. Dr. H. Zafer KARS
II. Abdülhamit döneminde halk hareketleri 44
- Kapak
Yıldırım KOÇ
II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı işçi sınıfı 48

Yaşam Ağacı: Geleceğin elektrikle çalışan beyinleri

- Kapak
Hadiye YILMAZ
Stambulskie Novosti'nin gözüyle II. Abdülhamit 53
- Kapak
Derleme
II. Abdülhamit döneminden anılar ve tanıklıklar 57
- Sadece Bir Teori
Çağrı Mert BAKIRCI
Bilim nedir? 69
- İnsanlar ve Olaylar: Antropolojik Bir Bakış
Dr. Ahmet Kerim GÜLTEKİN
Antropolojik bilimsel çalışmaların adlandırılması tartışmaları (II) 75
- Doğa Tarihinden Notlar
Prof. Dr. Nurdan İNAN
"Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi" 78
- Bilimin Felsefesi ve Tarihi
Müjdat TAKICAK
Ortaçağ İslam dünyasından trigonometrinin tarihsel serüveni 79
- Bilim Kültürü
Prof. Dr. Remzi DEMİR
Filolojiden modernleşmeye bilim tarihçiliği 82
- Yaşam Ağacı/ Haz.: ODTÜ Biyogen 85
- Çetin Ceviz Problemleri/ Dr. Necmi DAYDAY 95
- Ödüllü Sözcük Bulmacası/ Haz.: Semra LARÇIN 96

Kocaeli Üniversitesi
Yegim ÇAKMAK
yegim_cakmak_kou@hotmail.com
(0 535) 601 02 74
Koç Üniversitesi
Uğur Gökhan TOSUN
utosun@ku.edu.tr
(0 536) 466 80 64
Malatya İnönü Üniversitesi
Kurtuluş AKKAYA
kurtulusakkaya@hotmail.com
(0 530) 870 71 56
Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Erdem ÖZDEMİR
erdem_ozdemir_@hotmail.com
(0 555) 519 43 07
Marmara Üniversitesi
Sıla AY
sila_ay@windowslive.com
(0 507) 588 64 62
Mimar Sinan Üniversitesi
İpek UZUN
brnzahuisik@hotmail.com
(0 553) 432 17 44
Mersin Üniversitesi
Mehmet AK
mehmetak_33@hotmail.com
(0 537) 788 18 98
Muğla Üniversitesi
Gözen SORGUCU
gozen_sorguc@hotmail.com
(0 554) 370 84 19
Nami Kemal Üniversitesi
Emre Alican YÜCEL
emrealican_18@hotmail.com
(0 530) 292 60 75
Niğde Üniversitesi
Süleyman Akçöz
suleymanakcoz51@hotmail.com
(0 532) 732 64 00
ODTÜ
Özge DİNÇ
ozgedinc19@yahoo.com
(0 505) 501 74 27
Pamukkale Üniversitesi
Behiye YARAŞCI
behiye_gs_07@hotmail.com
(0 543) 490 18 28
Sakarya Üniversitesi
Emre AKTAŞ
emreaktas88@hotmail.com
(0 536) 203 88 50
Selçuk Üniversitesi
Se ERK
seerk@hotmail.com.tr
(0 506) 958 83 36
Süleyman Demirel Üniversitesi
Serhat ÇİĞLA
serhat.1@hotmail.com
(0 506) 952 39 81
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Ali TATLI
alieseyin1@hotmail.com
(0 506) 286 14 03
Trakya Üniversitesi
Gürül Bora ATEŞ
gurelbora@hotmail.com
(0 537) 386 63 40
Uludağ Üniversitesi
Veli ÇOLAK
velicolak@hotmail.com
(0 505) 776 14 98
Yeditepe Üniversitesi
Ayşe HAYKIR
ayse-haykir@hotmail.com
(0 538) 813 04 52
Yıldız Teknik Üniversitesi
Orkun YILDIZ
orkun19901968@hotmail.com
(0 553) 236 31 63

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ
ABD
Philadelphia Üniversitesi
Tolga KARAYAYLA
E-posta: tlgkryyl@yahoo.com
Almanya (Güney Bölgesi)
Ulm Teknik Yüksek Okulu
Hakan DAĞISTA NLI (hakan.d@gmx.net)
Almanya (Kuzey Bölgesi)
Münster Üniversitesi
Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)
Çin Halk Cumhuriyeti
Guangdong Congliang Üniversitesi
Alican GÖKDENİZ
alican@bilimutopya.com.tr
İngiltere
Queen Mary, University of London
Hatice BALLIKAYA
ballikaya18@hotmail.com
Polonya
Varşova Üniversitesi
Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl
Rusya Federasyonu
Saint Petersburg Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru
Suriye
Sam Üniversitesi
Cenan Fatma CAN turkkan.turhan@gmail.com

"II. Abdülhamit ortaçağ düzeninin bir parçasıydı"

Abdülhamitçiler, "bu adam çok zekiydi, çok akıllıydı" diyorlar. Evet, zeki olduğu bir gerçek. Ama bir ruh hastalığı da var. Her şeyi kontrol etmek istiyor. Ve bu yüzden de bir polis devleti kuruyor. Hafiyelik ve jurnalcılık alıp yürüyor. Çünkü Padişah'ın gözünde en büyük hizmet jurnal vermek! Bu, bir çeşit Padişah'a sadakat göstergesi olarak algılanıyor.

Gericiler eğer eski düzende kendilerine bir kahraman arıyorlarsa, hani "aslan gibi" denecek padişahlar var. Fatih var, Kanunî var... Ama tabii bu isimler tarihsel olarak biraz geride kalıyor. Daha yakınlardan bir kahraman bulmaları lâzım. Vahdettin tam bir çöküş padişahı. Tahtına yapışmış, saltanat kaldırılınca baş düşman İngiltere'ye sığınıp kaçmış. Herkesin benimseyebileceği bir örnek değil. Onun için Abdülhamit'e sarılıyorlar.

Prof. Dr. Sina Akşin, yakın dönem Türkiye tarihini inceleyen, yaşayan en birikimli tarihçilerimizden... Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi eski öğretim üyesi. Akşin'in, yayın yönetmenliğini yaptığı 5 ciltlik "Yakın Dönem Türkiye Tarihi" dışında, içlerinde "Jön Türkler ve İttihat ve Terakki" ve "Şeriatçı Bir Ayaklanma: 31 Mart Olayı"nın da yer aldığı çok sayıda kitabı bulunuyor.

Sina Akşin'le 10 Ekim günü Ankara'daki evinde görüştük. Akşin, II. Abdülhamit'in tarihsel konumu ve rolünden uygulamalarına, öne çıkan kişisel özelliklerinden İslamcılığına dek merak edilen pek çok konuda sorularımızı yanıtladı...

Abdülhamit hastalıklı bir padişahı

Bilim ve Ütopya: Günümüzde II. Abdülhamit'e yönelik artan bir ilgi var. Bu ilginin akademik olmaktan çok siyasi olduğunu söylemek olası... Sizce bu ne anlama geliyor? Özellikle İslamcılar niçin Abdülhamit şahsında bir "Ulu Hakan" buluyorlar?

Sina Akşin: Bu durum elbette sizin de belirttiğiniz gibi siyasidir; ama aslında Abdülhamit sevgisi, belirli kesimler açısından pek de yeni bir şey değil. Necip Fazıl, "Ulu Hakan İkinci Abdülhamid Han" kitabını

1965'te yazmıştı. Bununla da hızını alamıyor, 1968'de de "Vatan Haini Değil Büyük Vatan Dostu Vahidüddin" kitabını yazıyor. Bu elbette son derece siyasi bir tercih; ama çok da akıllıca değil. Eğer eski düzende kendilerine bir kahraman arıyorlarsa, hani "aslan gibi" denecek padişahlar var. Fatih var, Kanunî var... Celal Şengör de yazıyordu, özellikle Fatih çok yaman bir adam; bir tür Rönesans prensi gibi. Ama tabii bu isimler tarihsel olarak biraz geride kalıyor. Daha yakınlardan bir kahraman bulmaları lâzım. Vahdettin tam bir çöküş padişahı. Millî Mücadele'ye karşı başarısız bir iç savaş başlatıp yürütmüş. Yani vatan haini... Tahtına yapışmış, saltanat kaldırılınca baş düşman İn-

Abdülhamit'in çüpheçliği normalin çok üzerindedir, ruh hastalığı seviyesindedir.

Abdülhamit'in ölümüne

gönderdiği Mithat Paşa çok yaman bir insan. Bulgaristan'da harikalar yaratıyor.

Ziraat Bankası'nı ve Emniyet Sandığı'nı kuruyor. Yollar, köprüler yapıyor. Sanat mekteplerini kuruyor.

Pek çok kültür faaliyetine, yayına önderlik ediyor.

Bağdat Valiliği sırasında tramvay yaptırıyor, fabrikalar kuruyor, Dicle'de gemicilik faaliyetlerini başlatıyor.

giltelere'ye sığınıp kaçmış. Yani öyle herkesin benimseyebileceği şık bir örnek değil. Onun için Abdülhamit'e sarılıyorlar.

Ama Abdülhamit de çok sorunlu bir adam. Tabii şahsî bir kabahat değil, ama bu adam bir ruh hastası. Genellikle devlet yöneticilerinin ruh hastası olmaması tercih edilir. Sanırım nasıl ileri derecede bir ruh hastası olduğunu anlatmak için şu örnek yeter: Osmanlı'nın resmî gazetesi *Takvim-i Vekayi*'dir. 1831'de II. Mahmut tarafından kurulmuştur. Ve bu gazete günümüzdeki resmî gazete gibi tatsız-tuzsuz da değil. *Takvim-i Vekayi*'de sadece mevzuat ilan edilmiyor, okunabilecek yazılar ve dünyadan haberler de sunuluyor. 1892'de bu gazetede çıkan bir haberde dizgi yanlışlığı yapılıyor. Haber şu: Abdülhamit Felemenk kraliçesine bir nişan vermiş. Orada normalde, "Padişahımız kraliçeye nişan verdi" gibi bir ifade var. Ama haberde bir dizgi yanlışlığı oluyor ve "nişan ita" (verdi) yerine, "nişan hata" şeklinde çıkıyor. Buna gösterilen tepki en fazla ne olabilir? Bir kere müdüründen işçisine hepsini sağa sola sürüyorlar. Fakat Abdülhamit bununla da hızını alamıyor ve gazeteyi kapatıyor. Dolayısıyla 1892'den 1908'e kadar devlet resmî gazetesiz kalıyor! Bu tabii anormal bir davranış. Diyelim ki bazı çalışanlar kasıtlı olarak dizgi yanlışlığı yaptılar ve onları cezalandırdın. Resmî gazeteyi niçin kapatıyor-sun? İnsanlar mevzuatı nasıl öğrenecek?

Bu örnek Abdülhamit'in nasıl hastalıklı bir kafaya sahip olduğunu gösteriyor.

Yine başka bir örnek Abdülâziz'in tahttan indirilmesindeki rolü dolayısıyla bin bir masrafla kurulmuş donanmayı Haliç'e kapatıp çürütmesidir.

Abdülhamitçiler, "bu adam çok zeki, çok akıllıydı" diyorlar. Evet, zeki olduğu bir gerçek. Ama böyle bir ruh hastalığı da var. Her şeyi kontrol etmek istiyor. Ve bu yüzden de bir polis devleti kuruyor. Hafiyelik ve jurnalcilik alıp yürüyor. Çünkü Padişah'ın gözünde en büyük hizmet jurnal vermek! Bu, bir çeşit Padişah'a sadakat göstergesi olarak algılanıyor. Jurnaldeki bilgiler yanlış bile olsa, jurnalci cezalandırılmıyor. Çünkü cezalandırırsa, insanlar "yazdıklarım belki doğru çıkmaz" diye çekinip jurnal vermeyi keserler diye düşünüyor. Tabii bunun istisnaları da yok değil, ama genellikle durum bu. Örneğin Derviş Vahdeti, Memduh Paşa hakkında verdiği abuk sabuk bir jurnal yüzünden, nasıl olduysa, Diyarbakır'a sürülüyor.

Abdülhamit'in bu hastalıklı hâli ve bir istibdat rejimi kurması Türkiye açısından büyük bir talihsizlik. Mithat Paşa gibi çok değerli bir insanı ölümüne gönderiyor. Mithat Paşa çok yaman bir insan. Bulgaristan'da harikalar yaratıyor. Ziraat Bankası'nı ve Emniyet Sandığı'nı kuruyor. Yollar, köprüler yapıyor. Sanat mekteplerini kuruyor, ki günümüzde bu okullara endüstri meslek lisesi diyoruz. Pek çok kültür faaliyetine, yayına önderlik ediyor. Bağdat Valiliği sırasında tramvay yaptırıyor, fabrikalar kuruyor, Dicle'de gemicilik faaliyetlerini başlatıyor. Müthiş bir kalkınmacı Abdülhamit böyle bir adamı uyduruk bir mahkemede yargılayıp mahkûm ettiriyor. İntihar etmiş olan Abdülâziz'i, Mithat Paşaların öldürdüğünü iddia ediyor. Sebep de, Abdülâziz öldüğünde Mithat Paşa'nın nazır olması! Mahkeme, sarayın bahçesindeki bir çadır içinde kuruluyor. Yargıçlar ayarlanmış, işkenceyle itiraflar alınmış. Tıpkı bugünkü Silivri mahkemeleri gibi bir kepezellik! Mithat Paşa'yı ölümüne mahkûm ediyorlar. Sonra Avrupa'da tepki doğunca, cezası hapse çevriliyor. Ama hapis cezası Arabistan'da, Taif'te çekilecek! Mithat Paşa yaklaşık iki yıl zindanda yatıyor; bir gün geliyorlar, boğarak öldürüyorlar. Abdülhamit gerçi daha sonra "benim haberim yoktu" gibi şeyler söylüyor; ama bunun hiçbir ciddiye yeti yok. İmparatorlukta uçan sinekten bile haberi olan bir padişahın bahsediyoruz. Hapishane müdürü kendi inisiyatifiyle böyle

bir şey yapabilir mi? Bu da Abdülhamit'in adalet anlayışının ne denli ilkel olduğunun bir kanıtı.

İlginçtir ki bizim gerici takımı, Abdülhamitçi ve Mithat Paşa düşmanıdır. Mithat Paşa gibi büyük hizmetleri olan, yaman bir adama niçin düşman oluyorsun? Gericiler, "keşke Abdülhamit, Mithat Paşa'yla anlaşabilseydi de, ne müthiş şeyler olurdu" diye düşünüyorlar da, partizanca Abdülhamitçilik yapıyorlar.

Abdülhamit'in kompleksi ve Mithat Paşa olayı

Bilim ve Ütopya: Abdülhamit sizce neden Mithat Paşa'ya karşı böyle bir tutum aldı?

Sina Akşin: Bir kere Abdülhamit'in kompleksi var. Geleneksel saray terbiyesiyle yetişmiş. Nedir bu? Biraz Arapça, biraz Farsça, şiir, müzik, sanat öğretiyorlar; ama bilimsel bir eğitim yok. Avrupa'da ise prensler modern okullarda yetişiyorlardı; normal öğrencilik yapıyorlardı. Osmanlı Sarayı, bunu maalesef yapmadı. Üstelik II. Mahmut zamanında artık tıbbiye ve harbiye; daha sonraları ise mülkiye gibi modern okullar kurulmuştu.

Abdülhamit, Mithat Paşa gibi bir kalkınmacıyı Saray bahçesinde kurulan uyduruk bir mahkemede yargılatıp mahkûm ettirmiştir.

Abdülhamit'e baktığımızda Fransızca bilmiyor. Fransızca dediğimiz, o zamanın uluslararası dili; bugünkü İngilizce gibi... Aslında Mithat Paşa'nın da formel bir tahsili pek yok. Ama okumuş, kendini geliştirmiş ve en önemlisi Fransızca biliyor. Yani Abdülhamit, saray kültürüyle, Mithat Paşa'nın yanında yaya kalıyor. Ve bundan müthiş rahatsızlık duyuyor.

Mithat Paşa'nın kültüründen rahatsız olanlar Abdülhamit'le de sınırlı değil. Mesela Ahmet Cevdet Paşa medresede okumuş, kültürlü bir adam. Meşhur "Cevdet Tarihi" var. Fakat Batı kültüründen pek nasibini almamış. Mithat Paşa bir seferinde bunun eksikliğini yüzüne vuruyor. Ahmet Cevdet Paşa da bu yüzden Mithat Paşa'ya kin güdüyor. Abdülhamit de Ahmet Cevdet'in bu tutumunu bildiğinden, kalkıp onu Adliye Nazırı yapıyor ve Ahmet Cevdet Paşa, Mithat Paşa'nın yargılanmasında rol oynuyor. Bir başka deyişle Abdülhamit, kendi pis işini Ahmet Cevdet'e yaptırıyor. Tabii böyle bir zulme alet olması, Ahmet Cevdet Paşa gibi allame bir adam için de çok yakışıksız bir durum.

1908 Devrimine saldıran gericiler Batı'nın aşırı sağcılarını örnek alıyor

Bilim ve Ütopya: Son dönemde alternatif bir resmi tarih yazmaya koyulan muhafazakâr araştırmacılar, kendi tezlerini bir tür antisemitizm temelinde meşrulaştırmaya çalışıyorlar. 1908 Devrimini, genellikle, Teodor Herzl ile bağlantılı bir "Yahudi-Mason komplosu" olarak nitelendiriyorlar. Sizce bu iddiaların kaynağı nedir?

Sina Akşin: Bu martavalları Fransızlardan öğreniyorlar. Fransızlarda da aşırı sağcılar, başta Fransız Devrimi olmak üzere her ilerici hamlede bir mason parmağı ararlar. Gerçi onlar daha çok masonluk üzerinden duruyor; ama bizimkiler Filistin davası dolayısıyla, daha etkili olması için buna bir de Siyonizmi ekliyorlar. Bir başka deyişle bizdeki tutucular da aslında Batı'dan ilham alıyorlar.

31 Mart devam etse, Abdülhamit duruma hâkim olurdu

Bilim ve Ütopya: Yine bu çerçevede gündeme getirilen iddialardan biri de, 31 Mart ayaklanmasının Abdülhamit'i tahttan

31 Mart'ın tertipçisi saray ve hükümet çevrelerinde ağırlığı olmayan Prens Sabahattin'di; ayaklanma devam etseydi duruma Abdülhamit'in hâkim olması kaçınılmazdı. (Karikatür: Hakan Sümer)

indirmek isteyenlerin bir komplosu olduğu. Bu ne kadar doğru? Abdülhamit 31 Mart kalışmasına karşı nasıl bir tutum takındı?

Sina Akşin: 31 Mart esas olarak Prens Sabahattin'in İttihatçılara karşı İngilizlerle birlikte tezgâhladığı bir askerî darbe. Erleri ve daha ziyade onbaşı ve çavuşları kullanarak İttihatçıları ezmek istiyorlar. Abdülhamit'in doğrudan bir rolü yok. Hatta Prens Sabahattin'in kafasındaki tasarılarından biri de, Abdülhamit'i tahttan indirmek. O kısmı doğru. Bu Prens Sabahattin çok darbe heveslisi; ama her zaman bir şekilde yüzüne gözüne bulaştırıyor. 31 Mart da onun bu başarısız girişimlerinden birisi.

Ama şu da bir gerçek: Eğer 31 Mart olayı devam etseydi, bence hiç şüphe yok duruma Abdülhamit hâkim olurdu. Çünkü Prens Sabahattin'in saray ve hükümet çevrelerinde hiçbir ağırlığı yok. Şehzade bile değil. Çünkü şehzade olmak için baba tara-

findan Osmanlı hanedanından olmak lâzım. Sabahattin ise annesi dolayısıyla hanedana bağlı. Osmanlılar üzerinde hiçbir hükmü yok. Zaten onun için kendisine "Prens" diyor.

Abdülhamit'e İslamcılık yolunu Almanlar gösterdi

Bilim ve Ütopya: Abdülhamit'in gündelik hayatında hiç de sofı bir İslamcı gibi davranmadığını biliyoruz. Sağlık sorunları çıkana dek alkol kullanıyor. Sarayında özel tiyatro ve opera gösterileri düzenleniyor. Polisiye roman tutkunu, Sherlock Holmes'a bayılıyor. Batılı değerlere pek de düşman değil yani... Bu durum Abdülhamit'in İslamcı siyasetleriyle keskin bir tezat oluşturmuyor mu? Sizce Abdülhamit'in İslamcılığının temel hedefi neydi?

Sina Akşin: Tabii bu durum sadece Abdülhamit'le de sınırlı değil. Osmanlı hanedanı pek çok açıdan şeriata göre "faul"dü. Hanedan içinde mesela, Beyazıt'tan sonra nikâh kıyanlar çok nadirdir. Kanunî Hürrem'le, Deli İbrahim sevdiği bir kadınla ve bir de II. Osman bir aile kızıyla nikâh kıyıyor.

Osmanlı sisteminde, padişah biricik olmalı. Onun otoritesini bölcek, azaltacak hiçbir şey olmaması lazım. Onun için padişahı şehzadelerden koruyor. Uzun bir süre kardeş katli var; daha sonra şehzadeleri kafes denen bölgelere kapatmaya başlıyorlar. Damatlar yine belirli bir rütbeden yukarı çıkmıyor. Saray'da padişahla birlikte ağırlığı olan tek kişi kalıyor, o da valide sultan, yani annesi. Bu da tabii şeriata aykırı.

Ya da mesela padişah kızlarını damatlar boşayamıyor. Ama kızların damatlara "boş ol" deme hakkı var. Bunun da şeriata bir ilgisi yok.

Yine ilginç bir nokta, Osmanlı padişahları hacca gitmiyor. Yavuz Sultan Selim malum Mısır fatihi, oralara kadar gidiyor. İki adım atsa Mekke'ye gidebilir, en azından Umre yapabiliirdi. Ama yapmıyor. Abdülâziz de aynı şekilde. O da Mısır'a gidiyor, hem de orduyla falan değil, tamamıyla ziyaret amaçlı; ama hacca gitmiyor. Tabii tutucular bu durumdan çok rahatsız oluyor; "devlet işleri çok yoğun" gibi bir takım ciddiyetsiz açıklamalar yapıyorlar.

Osmanlı tarihi boyunca gelen yüzü aşkın şeyhülislam arasında bir tane Arap var.

1908 Devriminin bir "Yahudi-Mason komplosu" olduğu gibi martavalları, bizim gericiler Fransızlardan öğreniyorlar. Fransızlarda da aşırı sağcılar, başta Fransız Devrimi olmak üzere her ilerici hamlede bir mason parmağı ararlar. Bir başka deyişle bizdeki tutucular da aslında Batı'dan ilham alıyorlar.

Düşünebiliyor musunuz? Oysa Arap dünyasında bir yığın medrese var, âlim var. Kur'an'ın dili zaten Arapça. Bu da çok tuhaf bir durumdur.

O yüzden Osmanlı hanedanının yaptıkları Müslümanlığa ne kadar sığıyor, bu tartışılabilir.

Aslında Abdülhamit'e İslamcılık yolunu gösteren Almanlardı. II. Wilhelm'in meşhur Osmanlı ziyareti var. Sadece İstanbul'a değil, Kudüs'e, Hristiyan haccına da gidiyor. Oradan Şam'a geliyor, Şam'da da Selahattin Eyyubi'nin türbesini ziyaret ediyor. Türbe çıkışında gazetecilere, "Abdülhamit üç yüz milyon Müslüman'ın halifesidir; ben de onun arkadaşayım" diyor. Tabii bu çok siyasi bir tutum. Yani Abdülhamit'in İslamcılığı siyasi bir İslamcılıktır.

Abdülhamit'ten önce halifelğe özel bir vurguya pek rastlanmıyor. Belki Küçük Kaynarca Antlaşması bir istisna; ama esas olarak Abdülhamit'e dek Osmanlı padişahı, "Sultân-ül-Berreyn ve Hâkân-ül-Bahreyn es-Sultân İbn-is-Sultân" (Karaların sultanı ve denizlerin hakani, sultanların sultanı) olarak anılıyor. Karalar Anadolu ve Rumeli, denizler Akdeniz ve Karadeniz... Arap illeri yok. Tabii "hadim'ül Haremeyn" (Mekke ve Medine'nin koruyucusu) unvanı da var; ama siyasi olarak bunu öne çıkarma gibi bir tutum yok.

Abdülhamit'e İslamcılık yolunu gösteren Almanlardı.

II. Wilhelm'in meşhur Osmanlı ziyareti var. Sadece İstanbul'a değil, Kudüs'e, Hristiyan haccına da gidiyor. Oradan Şam'a geliyor, Şam'da da Selahattin Eyyubi'nin türbesini ziyaret ediyor. Türbe çıkışında gazetecilere, "Abdülhamit üç yüz milyon Müslüman'ın halifesidir; ben de onun arkadaşayım" diyor. Tabii bu çok siyasi bir tutum.

Abdülhamit döneminde hiç toprak kaybedilmediği yalandır! Sadece Berlin Kongresi (1878) Osmanlı'dan ayrılan topraklar bile 212.401 kilometrekareyi bulmaktadır.

Abdülhamit'in toprak kaybetmediği büsbütün yalan!

Bilim ve Ütopya: Peki, Abdülhamit döneminde Osmanlı'nın hiç toprak kaybetmediği iddiası hakkında ne söylersiniz? Biliyorsunuz, Turgut Özal da bunu savunmuş, "Abdülhamit bir karış toprak vermedi" demişti...

Sina Akşin: Bu büsbütün yalan. Abdülhamit bir kere Kıbrıs'ı ve Tunus'u veriyor. Kıbrıs ve Tunus, Berlin Kongresi sonrası gerçekleşen emperyalist bir paylaşım sonucu Osmanlı'nın elinden çıktı. Bosna-Hersek ve Yenipazar Sancağı, Avusturya-Macaristan denetimine girdi. Fransa'nın payına da Tunus düştü. Ya da örneğin Şarkî Rumeli var. Burası yine Berlin Antlaşması sonrasında bir ölçüde özerk olmuş, ama Bulgar Prensiği kadar değil. 1885'te burada darbe yapıyorlar ve Şarkî Rumeli, Bulgaristan ile birleşiyor. Hâlbuki Şarkî Rumeli'de Türkler nüfusun çok önemli bir kısmını teşkil ediyor. Hem o dönemde Rusya'yla Bulgar kralı arasında da bir sürtüşme var. Rusya, birleşmeyi tanımıyor; orduyu yürütmesi için Osmanlı'nın önünü de açıyor. Avrupalılar da Bulgarları desteklemiyor. Öyle olduğu halde Abdülhamit düşünüyor, taşıyor ve harekete geçmiyor. Sanıyorum orada kendisinin ruh hastalığı devreye giriyor. Oysa Osmanlı orduyu yürütse, Şarkî Rumeli'yi rahatça eski statüsüne getirebilirdi.

Sonra Osmanlı'nın Mısır'ı kaybetmesi, yine Abdülhamit döneminde. Arabî Paşa Ayaklanması oluyor; Osmanlı bastırmak is-

tese, Avrupalı büyük devletler zorluk çıkartmayacak. Bastırılabilse muhtemelen Mısır'ın özerkliği de kalmayacak, doğrudan merkeze bağlanacak. Abdülhamit yine düşünüyor, taşıyor; fakat harekete geçemiyor. Bu fırsat kaçınca, bu kez İngilizler durumdan yararlanıp Mısır'a el koyuyorlar.

Sonra Girit meselesinde harekete geçiyor. Yine düşünüp taşıyor, ki tam 56 saat durumu tartıştıkları söylenir ve bu kez savaş kararı alınıyor. Osmanlı ordusu yıllar sonra ilk kez başarılı da oluyor; Teselya'ya giriyor. Fakat gelin görün ki neticede, Osmanlı ordusu Teselya'dan çekilmek zorunda kaldığı gibi, Girit'e de özerklik veriliyor. Bundan sonra oradaki Müslümanlara yönelik feci katliamlar oluyor ve neticede Girit'te Enosis'in gerçekleşmesine giden süreç başlıyor.

Yani bu Abdülhamit zamanında hiç toprak kaybedilmedi iddiasının tutulacak tarafı yoktur.

Abdülhamit de, AKP de ortaçağı temsil ediyor

Bilim ve Ütopya: Abdülhamit devrinde iyi giden tek bir iş de mi yoktu?

Sina Akşin: Abdülhamit'in hakkını vermek lazım; kendisinden önceki padişahlara bir takım üstünlükleri de var. Bir tanesi şu: Öncekiler gerçekten su gibi para harcıyorlardı ve devleti batırdılar. Abdülhamit ise cimri denecek kadar tutumlu bir adam. Kendisi de servet edinmeye çalışıyor ve istibdat rejimi sayesinde bütün harcamaları da kon-

trol altına alıyor. Diyeceksiniz ki, zaten atı alan Üsküdar'ı geçmiş; devlet iflas etmiş, Düyun-u Umumiye kurulmuş... Yine de bu tutumluluğu bir artı puan olarak görülebilir. Elbette hafiyelere, jurnalcilere akıtılan parayı bir yana koyarsak!

Yine eğitimde bir takım hamleler var. İstibdat devrinde birçok idadi açıldığı doğrudur. Fakat hemen belirtmek lazım, bu eğitim faaliyeti, azınlıkların bu alandaki faaliyetlerinden çok daha az. Azınlıkların daha çok ortaokulu, daha çok öğrencisi var. Nüfusa da oranlarsanız, Müslümanlar Rum, Ermeni ve Yahudilerin kültür düzeylerinin hâlâ çok gerisinde. Ama kendinden önceki padişahlara göre, yine de bir ilerleme var.

Bayındırlık faaliyetleri var; binalar, saat kuleleri yapılıyor. Tabii o zamanlar herkesin kolunda bir saat yok; bu önemli bir kamu hizmeti. Bugün bile pek çok yerde Abdülhamit döneminden kalma saat kuleleri vardır.

Yine Hicaz demiryolu projesi var. Bunun ne kadar olumlu bir iş olduğu tartışmalı. Nitekim maddi getirisi yok denecek kadar az. Daha çok ideolojik bir yatırımdır.

Ama son tahlilde, Abdülhamit, feodal düzenin, ortaçağ düzeninin bir parçasıdır. Eğitimde iyileştirmeler yaptı falan diyoruz; ama 20. yüzyılın başında hâlâ %95 okuma yazma bilmiyor. Ortaçağın özelliği zaten bu; ortaçağ cehalet üzerine kuruludur. Bugün de baktığınızda on binlerce öğretmen adayı var ve yine on binlerce öğretmen açığı var. İhtiyacın ancak küçük bir kısmını karşılayacak kadar atama yapılıyor ve atanamlar da genelde din kültürü öğretmeni. Bu da tesa-düf değil. Çünkü bugün AKP de ortaçağı temsil ediyor ve aydınlanma düşmanı.

Abdülhamit'in okuma yazması şüpheli generalleri

Bilim ve Ütopya: Siz "Jön Türkler ve İttihat ve Terakki" kitabınızda, Abdülhamit döneminde ordudaki mektepliler-alaylılar ayrışması üzerinde özellikle duruyorsunuz. Bu ayrışmanın nedeni neydi?

Sina Akşin: Abdülhamit'in ortaçağ hükümdarı oluşunun bir yönü de budur. Mekteplilerin çoğalmasını pek önleyemiyor. Çünkü böyle bir ihtiyaç var. Doktor, mühendis, okumuş subay lazım; bu kaçınılmaz... Hatta bunların sayısını bir miktar artırdığı da söylenebilir. Fakat bir tarafta da bu "alaylı" denen okumamışlar var. Abdülhamit alay-

İttihat ve Terakki, istibdat devrinde tekinsiz görülen ve "alaylılara" karşı geri planda tutulan "mekteplilerin" siyasal örgütüdür.

lıları her zaman tercih ediyor. Çünkü alaylı, geldiği yeri tamamen Abdülhamit'e borçlu, O'nun lütfuyla yükselebilmiş. Bu durum en çok da orduda sırtıyor. Çünkü alaylı subayın okuması yazması bile şüpheli! Biraz akıllı görünen erleri onbaşı yapıyorlar. Onbaşılar başarılı olurlarsa çavuş oluyorlar. Çavuşluğu da başarıyla yapıyorsa, terhis olacağı zaman buna "orduda kal, seni subay yapalım" diyorlar. Kalıyor ve yavaş yavaş o da yükseliyor. Bir yanda on beş yıl tahsil görmüş Harp Okulu mezunu, öte yanda okuması yazması şüpheli alaylılar... Ve

Abdülhamit mekteplilerin çoğalmasını pek önleyemiyor. Çünkü böyle bir ihtiyaç var. Fakat bir tarafta da "alaylı" denen okumamışlar var.

Abdülhamit alaylıları her zaman tercih ediyor. Çünkü alaylı, geldiği yeri tamamen Abdülhamit'e borçlu, O'nun lütfuyla yükselebilmiş. Bu durum en çok da orduda sırtıyor. Çünkü alaylı subayın okuması yazması bile şüpheli!

bunlar general olabiliyorlar. Padişah da özellikle bunları tercih ediyor. Mektepli subaylar mezun olur olmaz derhal İstanbul dışına tayin ediliyorlar; Rumeli'ye çetelerle savaşmaya gönderiliyorlar. İstanbul tamamen alaylı subayların elinde; çünkü onlar Abdülhamit'e sadık ve padişahı haklı olarak velinimetleri olarak görüyorlar. Ötekiler ise bağımsız insanlar.

İttihat ve Terakki "mekteplilerin" siyasal örgütü

Bilim ve Ütopya: Peki, 1908 Devriminden sonra bu alanda ne gibi yenilikler yapıldı? Türkiye Abdülhamit döneminden kalma bir orduyla Birinci Dünya ve Kurtuluş savaşlarına girebilir miydi?

Sina Akşin: İttihat ve Terakki'yi doğru anlamak lazım. İttihat ve Terakki dediğimiz, mekteplilerin siyasal örgütüdür. Dolayısıyla II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, İttihatçıların yaptıkları ilk işlerden biri ordudaki alaylı subayları tasfiye etmek oluyor. Bunu da bir hamlede yapıyorlar. Dolayısıyla ordu, son derece ilerici bir örgüt haline geliyor. Sivil bürokraside toptan bir tasfiye yok; ama orada da yavaş yavaş alaylıları temizliyorlar. Çünkü İttihatçıların diplomalı, mektepli insanları. Ve alaylı takımıyla, ordu içinde olsun, ordu dışında olsun işlerin yürütülemeyeceğini görüyorlar.

Daha sonra Balkan Savaşları'nda Osmanlı korkunç bir yenilgiye uğrayınca, bunun faturasını da yaşlı mekteplilere yazıyorlar. Bu görüşün öne çıkmasında, Enver Paşa'nın bu süreçte Harbiye Nazırlığı'na gelmesinin de rolü büyük. Orduda artık sadece mektepli kalmıştı, ama komutanların da pek çoğu yaşlı; Abdülhamit zamanında, istibdat döneminin ikliminde yetişmiş adamlar. Bu sefer kabak onların başına patlıyor. Tabii bu doğru da bir tahlil. Ve neticede orduda müthiş bir gençleşme oluyor. Başta Çanakkale olmak üzere Birinci Dünya Savaşı'ndaki başarılar, İstiklâl Savaşı'ndaki başarılar, hep bu genç insanların eseri. Mesela Mustafa Kemal Samsun'a çıktığında daha 38 yaşında ve general! Bugün orduda o yaşta general olunmuyor sanırım.

Ortaçağın tercihi "vatan" için değil, hükümdar için ölmektir

Bilim ve Ütopya: Söyleşimizin başında da Necip Fazıl'ın 1965'te yazdığı kitaba kı-

saca değindik. Necip Fazıl bu kitabında, II. Abdülhamit'in gerçek bir milliyetçi olduğunu söylüyor. Abdülhamit'in milletleşme eğiliminin Türkler içinde çok zayıf olduğu ve Türk milliyetçiliğinin de henüz yeni yeni filizlenmeye başladığı bir dönemde saltanat sürdürdüğünü göz önünde bulundurursak, bu tespit ne kadar doğru?

Sina Akşin: Abdülhamit'in milliyetçi olduğu da tamamen saçma bir iddia. Bir kere milliyetçilik modern bir ideolojidir. Abdülhamit ise ortaçağ hükümdarıdır. Tabii, Türklüğünün farkında ve bunu bir ölçüde ön plana çıkartmak da istiyor. Mesela Söğüt'lülerden bir askerî birlik kuruyor. Ama burada ideolojik bir tavır yok. Çünkü milliyetçilik, millet olmak modern bir anlayıştır. Milletleşmeyi kabul etmek, o milletin her ferдинin, her yurttaşın yönetim üzerinde bir şekilde payı olduğunu kabul etmeyi de gerektirir. Oysa Osmanlı sultanlarının böyle bir anlayışı kabul etmesi beklenemez. Zaten onun için Abdülâziz döneminde, "Vatan yahut Silistre" sahnelendikten sonra Namık Kemal'i kalkıp Magosa'ya sürüyorlar. Çünkü "vatan", demokratik bir kavramdır. Oysa bütün hükümdarlar isterler ki, savaş olduğunda ölenler vatan için değil, kendisi için ölmüş olsun. İngiltere'de bile Birinci Dünya Savaşı ölüleri-

nin anıtlarına giderseniz "died for king and country" (kral ve ülke için öldü) yazar. Orada bile "country"yi (ülke) araya sıkıştırıyor belki ama "king" (kral) yine de önce geliyor. "Vatan yahut Silistre" oyununa Abdülâziz'in itirazı tam da bu. Hiç vatan için ölünebilir mi; ne münasebet! Çünkü "vatan" demek, sadece padişahın değil, herkesin söz hakkı olması demek. Ortaçağın tercihi, feodalizmin tercihi, hükümdar için ölmektir. Abdülhamit de bu anlayışın devamcısı ve temsilcisiydi.

Jön Türkler "Osmanlı" kimliği altında bütün halkı birleştirebileceklerini sandılar

Bilim ve Ütopya: Abdülhamit dönemindeki Ermeni olaylarında, farklı kanatlarıyla Jön Türklerin Abdülhamit'in sert tutumu ve katliamlarına karşı Ermeni halkının yanında yer aldığını görüyoruz. Cemal Paşa da anıtlarında bu duruma değiniyor. Hatta İttihat ve Terakki ile önde gelen Ermeni örgütleri arasındaki yakın diyalog, Birinci Dünya Savaşı arifesine dek sürüyor. İttihatçıların istibdada karşı Ermenileri savunurken, en sonunda Ermeni örgütleriyle çatışır hale gelmeleri ve tehcir gibi bir karar almaları nasıl açıklanabilir?

Sina Akşin: Jön Türkler sandılar ve inandılar ki, Hürriyet idaresinde ve bir Osmanlı kimliği altında bütün halkı birleştirebilirler. Namık Kemal'in kullandığı "vatan" kavramı, "herkesin vatani"na işaret eder. Bu zaten klasik Osmanlı tavrıdır. Osmanlı fethettiği yerlere bir takım Türkleri yerleştiriyor; ama hiçbir zaman oradaki halkın da o yurdun sahibi olduğu inkâr etmiyor. Bu anlayış olmasa zaten, mesela Balkanlarda ne Sırp kalırdı, ne Bulgar, ne de Rum. Bu sadece Osmanlı'ya da özgü değil, bir tarihsel temeli var. İskender'in "cihan imparatorluğu" düşüncesi örneğin, bu anlayışa dayanır. Roma da süreç içinde bu anlayışa geldi ve 212 yılında, Roma İmparatorluğu içerisinde yaşayan herkesi Romalı kabul ettiler. Hâlbuki daha önce sadece Roma kentinden olanlar Romalı sayılıyordu. Bir imparatorluk olarak Osmanlı'da da bu anlayış var.

Osmanlı'daki millî demokratik devrimciler, başlangıçta bu anlayışı sürdürmek istediler. Namık Kemal, zaten bu millî demokratik devrimin ideologlarından. Onun "millet" kavramı içinde sadece Müslümanlar veya Türkler yok; herkes var. Herkesi kucaklayan bir millet, herkesi kucaklayan bir vatan ya-

Jön Türkler, Hürriyet idaresinde ve bir Osmanlı kimliği altında bütün halkı birleştirebileceklerine inanmışlardı.

ratma düşüncesi var. Ne var ki Batı uygarlığı, etnosantrizm üzerine kurulmuştur. Nitekim Batılılar Osmanlı kavramını anlamıyorlar. "Osmanlıyım" demek onlar için bir şey ifade etmiyor. Osmanlı sadece bir hanedan ismi. Batılılar bakıyor, bu adamlar Türkçe konuşuyor, Osmanlı Devleti sözünü kendi diline çevirirken otomatik olarak "Türkiye" diyorlar. Ve zamanla Balkan ve Anadolu halklarında da bu anlayış gelişmeye başlıyor. Örneğin Bulgaristan kurulduğu zaman ülkeyi yönetenlerin aklına ilk gelen şey etnik temizlik oluyor; "Müslümanlar buradan git-sin; gitmeyi keserim" diyor.

İttihatçıların da tabii zaman içerisinde Osmanlı halklarının birlikte yaşamayı ilkesini reddetmeye başladıklarını görüyoruz. Zaten Makedonya'daki çete savaşlarından tecrübeleri var. Aynı dinden, aynı mezhepten Rumların, Bulgarların, Sırpaların bile birlerinin gözünü oyduklarını görmüş bu adamlar.

Tehcir olayına geldiğimizdeyse, burada öncelikle savaşın güvenliği kaygısı var. Bir kere Osmanlılık bilincinde olan Ermeni ya da Rum nüfus yok değil, ama az. Çoğunluk, savaş başlar başlamaz Osmanlı'yla savaş halindeki güçlerle birleşmeyi seçiyor. Mesela Yunan ordusu Ege'yi işgal ettiğinde, bölge Rumlarının çoğu "biz Osmanlıyız" demek yerine, gidip Yunan ordusuna yazılmayı tercih ediyorlar. Hukuken bir Osmanlı vatandaşının gidip düşman ordusuna yazılması, tipik vatan ihaneti tanımına girer. İş bu-

"Vatan", demokratik bir kavramdır. Oysa bütün hükümdarlar isterler ki, savaş olduğunda ölenler vatan için değil, kendisi için ölmüş olsun. "Vatan yahut Silistre" oyununa Abdülâziz'in itirazı tam da bu. Hiç vatan için ölünebilir mi; ne münasebet! Çünkü "vatan" demek, sadece padişahın değil, herkesin söz hakkı olması demek. Ortaçağın tercihi, feodalizmin tercihi, hükümdar için ölmektir. Abdülhamit de bu anlayışın devamcısı ve temsilcisiydi.

nunla da kalmıyor, Türk köyleri yakılıyor, insanlara işkence ediliyor. Yüzyıllarca birlikte yaşayan insanlar bunu nasıl yapar? Hele Ermeniler Türklerle daha da iç içe. Dağınık yaşadıkları için pek çok yerde dillerini unutmuşlar; Ermeni ve Türkler bayramlarını birlikte kutluyorlar. Türkçe Ermenilerin ana dili oluyor. Ama bu durum, etnosantrizm devreye girince birbirlerinin gözlerini oymalarına engel olmuyor. Pek çok Ermeni delikanlıları Osmanlı ordusundan kaçıp ya çete kuruyor ve Müslüman köylerine saldırıyor ya da Çarlık ordusuna katılıyor. Tabii bunu yapmayanlar da var, ama azınlıktalar. Dolayısıyla İttihatçılar, sağlıklı bir savaş yürütebilmek için tehcir gerektiğini düşündüler. Ama elbette şunu da reddetmiyorum ki, İttihatçıların kafasında, "Ermenileri Suriye ve Irak'a yerleştirirsek, onların Anadolu üzerindeki hak iddiaları da zayıflar" düşüncesi de vardı. Bu da biraz, karşı tarafın ne kadar etnosantrik olduğu dersini almalarından kaynaklanıyor. Onlar da bir süre sonra, savaş koşullarında, kendilerini aynı şekilde davranmak zorunda hissediyorlar.

Abdülhamit'in tahttan indirilmesi demokrasi için bir şans oldu

Bilim ve Ütopya: Abdülhamit'in muhaleflerine karşı genelde idamdan çok sürgün etme ya da rütbe, para vb. verip kendi yanına çekme gibi siyasetlere başvurduğunu

görüyoruz. Verilen idam cezaları da zaten, genellikle sürgüne çevriliyor. Bunun nedeni neydi? Mithat Paşa'nın başına gelenler bir istisna mıydı?

Sina Akşin: Padişahın emriyle muhalef kemesiz idam, biliyorsunuz Tanzimat'tan sonra kaldırıldı. Abdülhamit, Mithat Paşa'nın katli olayında, Tanzimat'ın siyaseten katli yasaklayan, can güvenliğini güvence altına alan bu ilkesini açıkça çiğnedi. Ama onun dışında adam öldürme taraftarı pek değil. Bu sırf Abdülhamit'in yufka yürekliliğinden, merhametinden ileri gelmiyordu. Ortada bir hesap da var. Abdülhamit, I. Meşrutiyet'in geldiğini görmüş ve eninde sonunda II. Meşrutiyet'in de geleceğinin farkında. İlerisi için yatırım yapıyor. Yine mesela bu hesabın bir parçası olarak, Kanun-ı Esasî'yi resmen yürürlükten kaldırmıyor. Sadece bazı hükümlerini uygulamamış oluyor. Tekrar meşrutiyetçiler ülkeyi millî demokratik devrim rotasına sokarsa, kendisinden hesap sorulacağını biliyor. Onun için çok dikkatli davranıyor. Yoksa öyle çok da merhametli bir adam olduğu söylenemez.

Abdülhamit'in bu hesabı, bir bakıma başarılı oldu. 1908'de Meşrutiyet ilan edildiğinde, aslında Abdülhamit'in de tahttan indirilmesi lazımdı, fakat İttihatçıların gücü yetmedi ve padişahla İttihat ve Terakki arasında bir bakıma zımnî bir uzlaşma oldu. Bu uzlaşma daha sonra yürümedi. 31 Mart Olayı'nda İttihat ve Terakki biraz da kurnaz davranı. Olayı tertipleyen Prens Sabahattin'di;

31 Mart'tan sonra Abdülhamit'in de tahtan indirilmesi, Meşrutiyet'in yürümesi açısından iyi bir şey oldu. Abdülhamit padişah kalsa belki yine yürürdü, ama Abdülhamit muhtemelen kendini tutamaz, bir takım müdahalelerde bulunmaya kalkardı ve etkili de olurdu. Çünkü 33 yıl tek başına saltanat sürmüş bir padişahı bahsediyoruz. Bir işe karışmak istediği zaman böyle bir adamı alıkoyabilmeniz çok zor.

ama İttihatçılar açıkça "şu yapmıştır" demedi. "Hepsi yaptı" gibi bir tutum aldılar. Zaten Hareket Ordusu İstanbul'a girince kuvvet dengesi de değişmiş vaziyeteydi. 1908 Devrimi sırasında İttihatçılar sadece Rume- li'de duruma hâkimdi, İstanbul'da ve ülkenin diğer kesimlerinde duruma hâkim değildi. Böylece İttihatçılar, 31 Martçıları temizlerken, bir taraftan da Abdülhamit'ten kurtulma fırsatı buldular.

Tabii 31 Mart'tan sonra Abdülhamit'in de tahtan indirilmesi, Meşrutiyet'in yürümesi açısından iyi bir şey oldu. Çünkü Abdülhamit'in yerine tahta geçen Sultan Reşat, son derece pasif, İttihatçılar açısından bakarsak "şeker gibi" bir adamdı. Önüne ne gelirse imzalıyordu. Bu, hem İttihat ve Terakki'nin, hem de bu ülkede demokrasinin büyük bir şansındı. Bu sayede millî demokratik devrimin uygulamaları daha rahat yürütülebildi. Abdülhamit padişah kalsa belki yine yürürdü, ama Abdülhamit muhtemelen kendini tutamaz, bir takım müdahalelerde bulunmaya kalkardı ve etkili de olurdu. Çünkü 33 yıl tek başına saltanat sürmüş bir padişahı bahsediyoruz. Bir işe karışmak istediği zaman böyle bir adamı alıkoyabilmeniz çok zor.

Bilim ve Ütopya: Değerli hocam, katkınız için çok teşekkür ederiz.

Sina Akşin: Ben teşekkür ederim.

Şayet Abdülhamit tahtta kalsa, Meşrutiyet döneminde millî demokratik devrimin uygulamaları kolaylıkla yürütülemezdi.

Cahil, ama kurnaz ve sinsi bir intikamcı

Abdülhamit kötü saydığı her gelişmenin arkasında İngiltere'yi buldukça Almanya'ya yaklaştı, Kayzer Wilhelm'in koluna girdi. Ülkeyi Alman emperyalizmine peşkeş çekti. İçeride azdıkça dışarıda pıstı. İçeride baş ezdikçe dışarıda ezilen baş oldu. Devr-i saltanatında zulmüne uğramadık kimse kalmadı. Asıl budur o masal kahramanı Ulu Hakan Abdülhamit Han!

Evet, sinsi... Ama aynı zamanda müdebbir. Cahil ama, kardeşi V. Murat'ın yerine geçmeyi garantilerken meşrutiyetçi ve hürriyetçi görünecek kadar da kurnaz. Bilgisiz ama "kurtlarla birlikte ulumak" gerektiğini kavrayacak ve tahta çıkarken Kânun-ı Esasi'yi ilan etmek zorunluluğunu anlayacak kadar da zeki.

Oğuz Atay'ın "Tutunamayanlar" adlı romanında, romanın henüz başlarında başkahraman Turgut Özben'in gördüğü, -daha sonraları her hatırlayışında ürpereceği- tuhaf bir rüya bulunur. Cumhuriyet dönemi aydınının düzen ve devlet karşısındaki ruh halini, siyasal korkularını, vb. anlatması bakımından hayli önemli olan bu rüyada Turgut Özben, romanın 60'lı yılları ele aldığını akılda tutacak olursak, yaşadığı yılların devlet yöneticilerinden, hadi hâkimlerinden diyelim, birini değil de, tuhafılık bu ya, Abdülhamit'i görür... (Devlet ve düzeniyle çatışma içindeki aydının, bu çatışmayı rüyalarında da sürdürmesi doğaldır. Çatışmanın şiddetine göre ister istemez rüyalar da şiddetlenir. Aydın, devlet ve düzenini kendinde cisimleştiren hâkim kişiyle bire bir, yüz yüze tartışır, çekişir, çatışır ve rüya bu, zaman zaman uzlaştığı, onun iradesine teslim olduğu da olur... Ne var ki, 50'ler aydınının rüyasında Menderes'le, 60'lar aydınının Demirel'le uğraşması ne kadar olağansa, rüyasında Abdülhamit'i görmesi o denli gariptenecek bir durumdur.)

Abdülhamit rüyası

Gördüğü rüyanın dehşetiyle sabaha karşı birdenbire uyanan Turgut Özben, bu kâbusa daha sonraları "Abdülhamit Rüyası" adını verecektir:

"Koyu kırmızı büyük bir salonda, bir divanın üstüne, Sultan Abdülhamit, elbiseleriyle uzanmıştı. Başında kırmızı bir fes, parlak siyah redingotunun üstünde de ucuna bir nişan asılmış kalın ve sarı bir kurdele vardı. Divanda ipekli bir örtü

Sultan'ın hemen yanı başında duruyordu. Abdülhamit bu örtüye yer yer sarınmıştı. Tıpkı anlatıldığı gibi ufak tefek, kocca burunlu ve kara sakallıydı. Turgut, Sultan'a bu kadar yakın olmaktan biraz mahcup ve ürkek, konuşmadan Abdülhamit'i seyrediyor, bir yandan da kendine cesaret vermeye çalışıyordu: ben Cumhuriyet çocuğuyum, ben Cumhuriyet çocuğuyum. Bir ilkokul öğrencisi gibi hissediyordu kendini: neden korkacakmışım Abdülhamit'ten? Fakat, hiç konuşmayan bu küçük adamda ürkütücü bir otorite vardı. Başıyla Turgut'a işaret etti. Turgut da divanın yanındaki sandalyeye oturdu. Abdülhamit'i şimdi çok yakından görüyordu. İki de susuyordu. Birden, Sultanın sarıldığı örtüler kımıldadı, ipek kumaşın arasından, Turgut'un o ana kadar fark etmediği bir adamın başı ve kolları dışarıya çıktı." (*Tutunamayanlar*, İletişim Yayınları, 46. baskı, İstanbul, 2010, ss.82-83).

Rüyada Abdülhamit varsa...

Rüyanın devamında, Abdülhamit ile ipek örtülerin arasında, onun hükmü ve bağışlaması altında ona sevgisini göstererek divanın ortasında kendisi için yapmış bir oyukta durmadan bir yılan gibi kıvranarak yaşayan adam, Dilazer, var olan toplumsal-siyasal düzen/Cumhuriyet ve onun geleceği hakkında bugünlerde son derece güncel ve yakıcı olan bir saptamada bulunurlar. Hikâyenin, Cumhuriyet yönetiminin her şeye "egemen" olduğu bir tarihsel dönemde geçtiği bir romanda, kahramanın gördüğü rüyada Abdülhamit varsa, bir geriye dönüş kuşku ve korkusu Abdülhamit'in kişiliğine bürünerek hep var olmuş demektir ki, böylece dinci gericiliğin, değil hac yolculuğu ve yurtdışı gezilerine çıkmayı, Cuma selamlığı dışında sarayından -Yıldız- hiç dışarı çıkmadan saltanat sürmüş Abdülhamit'i bu denli çok sevmesinin nedenleri de anlaşılır olmaktadır. Türkiye'de dinci gericiliğin en çok sarıldığı devlet kişiliği Abdülhamit'te cisimleşmiştir.

Peki, nasıl bir kimse bu Abdülhamit ki, bir kesim gericiliğin kaynağı, devlet zulüm ve şiddetinin kendisinde cisimleşmiş hali -"ezenbaş"- olarak görürken, bir kesim İslâm'ın halifesi, imparatorluğun öm-

Abdülhamit'i Alman Kayzeri Wilhelm'in kolunda gösteren illüstrasyon... Güçsüz, muhtaç, hani neredeyse suçlu. Süklüm püklüm, iğreti, ilişmiş. Kayzerin kolunda sömürge valisi gibi duruyor. Sanki az önce Kayzer'den azar işitmiş.

rünü uzatan adam, "Ulu Hakan Abdülhamit Han" deyip baş tacı ediyor?

Bir yüzü süklüm püklüm, bir yüzü ejderha

Bu iki görüş, Abdülhamit'in gerçekte de iki yüzü olduğunu gösterir. İki ayrı resme bölünmüş iki ayrı yüz... Biri süt dökmüş kedi. Güçsüz, muhtaç, hani neredeyse suçlu. Süklüm püklüm, iğreti, ilişmiş. Alman Kayzeri Wilhelm'in kolunda sömürge valisi gibi duruyor. Sanki az önce Kayzer'den azar işitmiş.

Öbür yüzü ejderha. Kanlı bir kâbus. Ceberut bir sultan. "Kızıl Sultan" da deniyor. Hem sakalını boyuyor, hem kan döküyor. Döktüğü kan, Kürt aşiretlerinden Hamidiye Alayları adıyla oluşturulan milis birliklerinin kanla bastırdığı Zeytun ve Adana'daki Ermeni ayaklanmalarından geliyor. Boya Avrupa'dan. Kızılık aynı anda her ikisinden geliyor...

İki yüzünden birinde ne kadar sinmişse, ötekinde o kadar sindirmiş. Birinde ne kadar başı ezikse, diğerinde o kadar "ezenbaş". Birinde ne kadar eğreti ve ilişmişse, ötekinde o kadar yerleşik ve hâkim.

Ama öte yandan kelimenin tam anlamıyla da iki yüzlü. Her iki anlamdaki her iki yüzü de, az bilinen, Abdülhamit'i Kayzer Wilhelm'in kolunda gösteren bu illüstrasyonla, çok bilinen tablosu üst üste konduğunda net olarak çıkıyor ortaya. Abdülhamit dendi mi hep bu portre geliyor akla. Yüzünün bir yarısını veriyor. Öteki yarısı Kayzer'in kolunda saklanıyor. Görebilenler için her iki yüzü de ayrı ayrı var bu her iki resimde. Fotoğraf makinesi bir ressam kadar her şeyi en ince ayrıntısına dek yakalayabildiği gibi ressam da çok daha fazla olarak bir yüzün bütün anlamını, yüzün bütün kişiliğini dökebiliyor ortaya.

Cahil ama kurnaz

Kendisi ve dönemi hakkında yazılan kitaplarda kardeşlerinden ve diğer şehzadelerden ayrı yaşamasını seven, kapalı, içine dönük, sinsî, içten pazarlıklı ve tutumlu bir tip olarak çiziliyor. Şehzadeliliğinde, saltanat hayli uzak bir hayal. Abdülhamit de kendi kendine yaşıyor. Ama veliaht kardeş V. Murat'ın saltanat planlarını dinlerken biraz da kendi saltanatının planlamasını yapıyor. Murat'ın iktidarına kazandığını söylediği her ismi not ediyor. Bunlar dönemin meşrutiyet yanlısı Osmanlı aydınlarıdır ve Abdülhamit, "kurtlarla birlikte ulumayı" öğrendiğinde tümünü çok geçmeden tasfiye edecektir.

Evet, sinsî... Ama aynı zamanda müdebbir. Cahil ama, kardeşi V. Murat'ın yerine geçmeyi garantilerken meşrutiyetçi ve hürriyetçi görünecek kadar da kurnaz. Bilgisiz ama "kurtlarla birlikte ulumak" gerektiğini kavrayacak ve tahta çıkarken Kânun-ı Esasî'yi ilan etmek zorunluluğunu anlayacak kadar da zeki.

Her şeyden haberdar

Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle yerine geçen V. Murat'ın hastalığı saltanat kapıları açtığında Abdülhamit 33 yaşında. Avcılık, bahçe ve ev işleri gençliğinin zevkleri olarak sıralanıyor. İyi bir marangoz, iyi bir el işçisi. Bir de geniş bir marangozhanesi var. Ayrıca şunlar da var: Sarayda aldığı düzensiz eğitim dışında bir öğrenim görmüyor. (Popüler tarihçi,

saraycı-saltanatçı Murat Bardakçı, padişahların, Tanzimat'tan sonrakilerin özellikle, iyi eğitim aldıklarını söyler sürekli. Doğrudur, hiçbir okula gitmeden özel öğretmenler elinde hobi olarak müzik ya da resim yapmayı bilecek kadar eğitimleri var!) On bin kitaplık dört kütüphaneye sahip olmasına karşın, daha sonra kendini yetiştirmek için okuyup öğrendiğine ilişkin herhangi bir kanıt da yok. Sarayında, sadece kitaplarının bakımından ve ciltlenmesinden sorumlu otuz kişi var. Okuma bahislerindeki bütün kayıtlar, polis romanları ve hafiye jurnallerinde odaklanıyor. Yapılan her jurnali tek tek inceliyor. Her yerde eli, gözü, kulağı var. Her evde kimin ne konuştuğunu biliyor. "Memleketin bütün parçalarını bir mengene içinde sıkıştıran, bütün beyinleri düşünmek kabiliyetinden mahrum bırakmak için her gün milletin anlama kuvvetini bir demir pençe içinde daha çok ezen casus teşkilatı"(Halid Ziya Uşaklıgil, 40 Yıl, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1969, s.42), her pencereyi gözlemekte, her kapıyı dinlemekte ve şüpheli gördüğü herkesi ve her şeyi izlemektedir.

Abdülhamit'in, yazılan her iyi şiiri, romanı, hikâyeyi alıp yerden yere vuran yandaş kalemleri dışında ayrıca bir de kitap ve dergileri inceleyen "Encümen-i Teftiş ve Muayene" ile gazeteleri denetleyen sansür memurları vardır. Abdülhamit'in her müstebitte görülen korku ve kuşkusu memurlarına da geçmiş, her memur birer Abdülhamit taslağı olmuştur. Yazılmayacak konuların her geçen gün arttığı bir yönetim altında, kullanılmayacak sözcükler de kısa zamanda küçük bir sözlük oluşturacak sayıya ulaşmıştır. Önce hürriyet, vatan, millet, zulüm, adalet gibi sözcükler birer birer çekilir dilden.

Sherlock Holmes'a hayran

Sarayda kurduğu çeviri bürosu ise, harıl harıl hakkında Avrupa'da çıkan yazıları ve polis romanlarını çeviriyor. Bu bürodan çıkan polis romanları, özel okuyucular tarafından, o yatağında yatarken bir paravanın arkasından okunuyor.

Abdülhamit, polis romanları içinde en çok Sherlock Holmes'u seviyor. Hol-

Dönemin yabancı dergilerinde yer alan bir çizim: Abdülhamit yatağında; bir paravan ardında kendisine okunan polisiye romanı dinliyor...

mes'un yaratıcısı Conan Doyle, eşiyle birlikte İstanbul'a geldiğinde Yıldız'da ağırlandı Mecidiye nişanıyla ödüllendiriliyor.

Abdülhamit'in cömertliği Kayzer'le "kişisel dostluğu" boyunca sürdü. Düşük rütbeli Alman subaylarını mareşal yaptı, altına ve nişana boğdu. Aynı şeyi kendine körü körüne bağlı adamları için de yaptığına dair çok sayıda örnek var. Kendisine özel olarak hizmet edenleri tuttu, yükseltti ve zengin etti. Sarayı ve hayatını korumakla görevli Tüfekçibaşı Müşir Tahir Paşa, cahil bir Arnavut kaldırmacı. İmzasını yedi ve sekiz rakamlarını atmasıyla maruf "Yedi Sekiz Hasan Paşa", Beşiktaş Muhafızı. Abdülhamit, çibanını ağızıyla emen Hasan Bey adındaki bir kişiyi maaşlı cerrah yaptı. Hemoroit hastalığını tedavi eden Agâh adındaki bir adama pašalık verdi. Aksaray'da kanlı bir katil olarak nam salmış Arap Abdullah da, paşa yapılanlardan. Ama gerektiğinde kolayca gözden çıkardı. Baş hafiyelerinden Damat Mahmut Paşa bunlardan biri. Bir diğeri Fehim Paşa.

Zehirlenmekten korktu, kendi dişini kendi çekti

Tarihçiler sefih olmadığını yazıyor. Tutumlu olduğuna yönelik de hayli kayıt var. Doğru! Devlet memurlarına maaş ödemeye, terfi ettirmeye gelince cimri de-

necek kadar tutumlu. Ama sarayda ve çevresinde sayısı on beş bine ulaşan bir hizmet personeli ve çoğunluğu Arnavutlardan oluşan bir muhafız ordusu besledi. Bunun da nedeni var: Korku! Tahttan indirilme, "hal edilme" korkusu. Bu yüzden hiç kimseye güvenmedi. Korktu. Korktukça istibdadı koyulaştı. Kurduğu istihbarat ağıyla bütün toplumu ihbarcı yaptı. İnsan onuru ve ahlakı hiçbir dönemde onun devr-i saltanatında olduğu kadar bayağılaşmadı, çiğnenmedi. Hükümetin içine bile hafiye soktu. Birbirine düşman kişileri bakan yaparak hem bilgi aldı hem de kendisine karşı birleşmelerini önledi. Bütün politikasını tahttan indirilmemek üzerine kurdu. Öldürülmekten korktuğu için fotoğraf çekirtmedi. Zehirlenebileceği korkusuyla kendi dişini hep kendi çekti! Şüphe ve ürküntü, her an bir darbe ve komplo beklentisi, Jön Türklerin kendisine karşı bir darbe hazırladıkları saplantısı yaşamının odağına yerleşti. Mithat Paşa'nın sürgünden beş yıl sonra geri getirilip yargılanması ve Taif'te boğdurulması da bu korkunun sonucu. Meclisi de bu nedenle kapattı.

Sinsi bir intikamcı

Abdülaziz'in intiharından kendi saltanatının devamı için kanlı bir cinayet çıkaran, Yıldız'da kurduğu özel mahkemede Mithat Paşa ve başka birçok kimseyi idama ve sürgün cezasına çarptıran Abdülhamit, kendisinden sonra tahta geçecek olan kardeşi Velihaht Reşat'ın tam on dokuz yıl yüzünü dahi görmedi.

Saltanatı süresince görmediği ya da yalnızca uzaktan gördüğü başka şeyler de oldu. 33 yıl boyunca bir kez bile Üsküdar'a geçmedi. Komplo paranoyası, onu adeta Yıldız'a çiviledi. Yıldız'dan baktığında görüp görebildiği, bu 33 yıl boyunca Çamlıca sirtlarıyla Kızkulesi'ydi.

Kimi sözüm ona solcu, Abdülhamit'in şaire, insan hayatına saygısı olduğunu söyledi, yazdı. O dönemin şairlerinden hiçbirinin Abdülhamit'e saygısı olmadığını unuttu. Örneğin Mehmet Akif bir şiirinde "Ne mel'unsun ki rahmetler okuttun ruh-i İblis'e" demektedir. Şair Eşref de Abdülhamit'i yermekte Akif'ten aşağı kal-

maz Yazarlarından ise... Sadece Halit Ziya ile Ahmet Rasim'in anıları yeter. (Bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, 40 Yıl; Ahmet Rasim, Anılar ve Söyleşiler).

(Abdülhamit'in hal edilmesinin baş gerekçesi çok ilginçtir ki, orduyu isyana - 31 Mart- kıskırtmak veya hafiye teşkilatı kurmak filan değil, kitap yaktırmaktır. Gerekçeye konu kitap "Sahîh-i Buharî" adlı, İmam Buharî'nin on altı yılda tamamladığı, en güvenilir hadis kitabı kabul edilen eserdir. Abdülhamit önce bu kitabı yayımlatmış, ancak eser daha piyasaya çıkmadan, içindeki "halka zulmeden idarecilere karşı ayaklanmak haktır" şeklindeki bazı hadislerin Jön Türklerce kendisine karşı kullanılabileceği düşüncesiyle bir kısmını yırttırmış bir kısmını da Çemberlitaş Hamamı'nın külhanında yaktırmıştır. Mithat Cemal Kuntay'ın "Üç İstanbul" adlı romanında bu kitabın yakılmasına da yer verilmiştir.)

Kayzer Wilhelm'in kolunda

Abdülhamit'in insancılığı, muhalifleri memuriyetle görevlendirerek ödüllendirme siyasetinden geldi. Devr-i saltanatının sonlarına doğru Şeref Vapurı'nun Fizan'a katile katile sürgün öğrenci taşıyan Abdülhamit'in hiçbir idam hükmünü onaylamaması da ne kadar merhametli olduğunu göstermek istemesinden. "Siyaseten katli", siyaseten katletmemeye dönüştürecek kadar kurt oldu; ama bu tür gösterilerin ardından bir yolunu bulup muhaliflerini ortadan kaldıracak kadar da kindar ve sinsi bir intikamcıydı.

Kötü saydığı her gelişmenin arkasında İngiltere'yi buldukça Almanya'ya yaklaştı, Kayzer Wilhelm'in koluna girdi. Ülkemizi Alman emperyalizmine peşkeş çekti. İçeride azdıkça dışarıda pıstı. İçeride baş ezedikçe dışarıda ezilen baş oldu. Devr-i saltanatında zulmüne uğramadık kimse kalmadı. Asıl budur o masal kahramanı Ulu Hakan Abdülhamit Han!

Abdülhamit'in eğitime önem verdiği, örneğin, kız okullarının ilk onun saltanat yıllarında açıldığı, Türkiye'nin onun döneminde bir karayolu ağına ve İstanbul'dan Hicaz'a ulaşan bir demiryoluna sahip olduğu, posta-telgraf teşkilatının onun sa-

Bugün İslâmcıların övgüler düzdükleri Abdülhamit, "halka zulmeden idarecilere karşı ayaklanmak haktır" şeklindeki bazı hadislerden ötürü, İmam Buharî'nin "Sahîh-i Buharî"sini bile yaktırmıştı!

yesinde kurulduğu, ordu ve donanmanın yine onun zamanında modernleştirildiği yazılıp durulur. Cahil ve gerici bir padişah'tan modernleşme yanlısı reformcu bir Abdülhamit portresi çıkarma çabası olarak kalmaya mahkûm bu tür görüş ve iddiaların tam tersini gösteren bir tarihsel gerçeği, geçenlerde E. Amiral Sayın Cem Gürdeniz gösterdi.

Donanmayı zayıflatmanın iki örneği

Gürdeniz, *Aydınlık* gazetesindeki "Mavi Vatan" başlıklı köşesinde "Deniz tarihimizde kendi donanmamızı devlet gücü ile zayıflatmanın iki çarpıcı örneği vardır" diye yazdı.

İki örnekten birincisi doğrudan konumuzla, ikincisi günümüzle ilgili.

"İlki" diyor, Gürdeniz, "II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) 93 Türk-Rus Harbi sonrasında donanmanın Haliç'te hareketsiz bırakılmasıdır. Bu gelişme nedeniyle sadece donanmanın kuvvet yapısı değil, kurumsal kültürü ve tecrübe birikimi de kaybedilmiştir." (Cem Gürdeniz, Amiral Vesim Paşa ve II. Abdülhamit (1), *Aydınlık*, 29 Eylül 2013). (İkincisinin ise, 2008'den başlayıp günümüze kadar gelen sahte delil ve iftiralara dayanarak yapılan soruşturmalarda "casusluk", "fuhuş" gibi adlarla açılan davalar olduğunu hepimiz biliyoruz.)

Haliç'te çürüyen denizaltılar

"Bahriye için karanlık sayılan bu dö-

nemde değil tatbikat yapmak, savaş durumunda dahi Donanma görevini yapmamıştır. Nitekim 1897 Türk-Yunan savaşında Donanmanın Ege'ye çıkması emredilmişse de, donanma gemileri değil Ege'ye Haliç'ten Çanakkale'ye zor gidebilmişlerdi. Bu dönemin sonlarına doğru yeni gemi alımı ancak Ermeni olayları sonucunda tazminat baskısına maruz kalan sultanın, tazminat ödemek yerine ABD ve İngiltere'de inşa edilen yeni savaş gemilerini almak zorunda bırakılması ile gerçekleşebildi. Sultanın kendi iradesi ile satın aldığı sadece iki gemi vardır. Onlar da iki denizaltıdır. İsveç-İngiliz yapımı Nordenfält denizaltıları Yunanistan satın aldığı için alınmıştır. 1886 yılında Taşkızak Tersanesi'nde monte edilen ve 1888 yılında başarılı torpido atışı yaparak kendini ispat eden bu denizaltılar, Sultan tarafından bir daha kullanılmamak üzere önce İzmit'e sonra tekrar Haliç'e hapsedilmiş ve çürümüştür." (agy)

"Tarih asla unutmaz"

Gürdeniz, yazısının ilk bölümünün sonunda her zaman bilimle iç içe olmuş Deniz Kuvvetleri'ne düzenlenen tertipler üzerinden geriye giderek, "II. Abdülhamit döneminde en çok acı çeken devlet kurumu"nun donanma olduğunu saptıyor. Gürdeniz'in yazısının ikinci bölümünde sözünü ettiği "*Abdülhamit Donanmasında Bir Bahriyeli, Donanma Zabiti Emin Yüce'nin Hatıraları*, der. Şakir Batmaz" (Timaş Yayınları, 2010) adlı kitap, devr-i Abdülhamit'te deniz kuvvetlerinin durumunu çok daha somut olaylarla anlatıyor.

Gürdeniz son olarak ekliyor: "Abdülhamit döneminde Osmanlı donanmasının ölümüne terk edildiği, tüm tarihi belgelerde yer alan yadsınamaz bir gerçektir. Osmanlının sonunu getirecek bu acı sürece karşı çıkmayan hatta mevki, makam hırsı ve ikbal beklentisi ile bu olumsuz gelişmeleri destekleyen yöneticiler de en az onun kadar suçludurlar. Tarih asla çarpıtılamaz. Daha önemlisi tarih asla unutmaz." (Cem Gürdeniz, "Amiral Vesim Paşa ve II. Abdülhamit (2)", *Aydınlık*, 30 Eylül 2013).

Kelimenin gölgesinden korkmak:

Sansür ve jurnal

İstibdat rejimi, basına olduğu gibi, kitaplara, tiyatro oyunlarına, ilanlara, tramvay biletlerine, şişe etiketlerine kadar, akla gelebilecek her şeye sansür uygulamıştır. Jurnalcilik ise, II. Abdülhamit devrinde geniş çaplı bir kazanç kapısı, tam anlamıyla bir sektör hâline gelmiştir. Kimsenin kimseye, babanın oğluna, kardeşin kardeşe güvenmediği bir ortam, toplumsal bir nevroz hâli yaratmıştır.

1876'da tahta çıkan II. Abdülhamit'in 1878'de başlayan ve gittikçe koyulaşan istibdat rejiminin temel kurumlarından biri hafiyelik/jurnalcilik ise, diğeri de sansür olmuştur. II. Abdülhamit'in, kamuoyunu harekete geçirebilme potansiyeli taşıyan tüm unsurları kontrol altında tutma arzusu, sansürü, iktidarın en etkin yönetim aygıtlarından biri hâline getirmiştir.

Türkiye'de "sansür" denince akla ilk gelen, II. Abdülhamit ve onun saltanat yıllarıdır. Bu döneme aynı zamanda "İstibdat Dönemi" denmesinde sansür uygulamalarının önemli bir payı olduğuna şüphe yoktur.(1)

1876'da tahta çıkan II. Abdülhamit'in 1878'de başlayan ve gittikçe koyulaşan istibdat rejiminin temel kurumlarından biri hafiyelik/jurnalcilik ise, diğeri de sansür olmuştur. II. Abdülhamit'in, kamuoyunu harekete geçirebilme potansiyeli taşıyan tüm unsurları kontrol altında tutma arzusu, sansürü, iktidarın en etkin yönetim aygıtlarından biri hâline getirmiştir. Sansür, sıkı bir ilişki içinde bulunduğu hafiyelik/jurnalcilik gibi, 1860'lardan beri gelişmekte olan kamuoyunu denetleme araçlarının başında gelmiştir.

II. Abdülhamit'in kendinden evvelki iktidarlardan, özellikle Abdülaziz devrinden miras alıp kurumsallaştırdığı, yaygınlaştırdığı ve şiddetlendirdiği sansür, rejimin çeşitli baskıcı uygulamalarından sadece birisidir. Basın sansürü ise, değişik sansür uygulamalarından yalnızca biridir. İstibdat rejimi, basına olduğu gibi, kitaplara, tiyatro oyunlarına, ilanlara, tramvay biletlerine, şişe etiketlerine kadar, akla gelebilecek her şeye sansür uygulamıştır.

Jurnalcilik ise, II. Abdülhamit devrinde geniş çaplı bir kazanç kapısı, tam anlamıyla bir sektör hâline gelmiştir. Kimsenin kimseye, babanın oğluna, kardeşin kardeşe güvenmediği bir ortam, toplumsal bir nevroz hâli yaratmıştır.

Sansür ve jurnalcilik ancak, II. Abdülhamit'in yaklaşık 30 yıl süren mutlakiyetçi rejimini yıkan 1908 Jön Türk Devrimi ile ortadan kalkacak, basın-yayın faaliyetleri açısından gayet özgür bir ortamı devrim yaratacaktır.

İstibdat döneminde matbuat hayatı içinde bulunmuş, gazetecilik, yazarlık ve-

Türkiye'de "sansür" denince akla ilk gelen, II. Abdülhamit ve onun saltanat yıllarıdır.

*Türk gazeteciliğinin piri Ahmet Rasim:
"Fikir hayatını mahvetmek için, istibdâdın
icat etmediği hiçbir kötülük kalmamıştır
denilse yeridir."*

ya yayıncılık yapmış, dolayısıyla sansür ve jurnal mekanizmalarına şu veya bu oranda muhatap olmuş belli başlı isimler, o yıllarda veya sonraki yıllarda kaleme aldıkları hatıralarında, yazılarında veya kendileriyle yapılan söyleşilerde bu konulara önemli bir yer ayırmışlardır. İlgili anlatımlar, sözü edilen sürecin ilk ağızdan tanıklıkları olmak bakımından önemlidirler. Bu minvalde Mizancı Mehmet Murat, Mehmet Ata, Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, Mahmut Sadık, Ahmet Rasim, Halit Ziya Uşaklıgil, Ali Ekrem Bolayır, Ahmet İhsan Tokgöz, Jacques Loria, Ali Kemal, Macit Çetin, Ali Kemal, Asaf Konselitchi, Hüseyin Cahit Yalçın, Mehmet Rauf, Sadri Sema (Mehmet Sadrettin Aydoğdu), Ahmet Emin Yalman gibi isimler anılabilir.(2)

Bu yazıda, yukarıda sayılan isimlerin bazılarının sansür ve hafiye/jurnal konularına ilişkin anlatımlarından bir tür seçki yapılacaktır.

Kâbus

"Bizim için bir kâbustu." Edebiyatçı Mehmet Rauf (1875-1931), İstibdat sansürünü anlatmaya bu sözlerle başlar.(3) Ahmet İhsan Tokgöz'e (1868-1942) göre

bu, sürülmek veya hapishanelerde çürümek tehlikelerini barındıran, "belâli, kâbuslu, casuslu" bir devirdir.(4)

Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957), "Türk matbuatının Abdülhamit zamanına ait tarihi yazılırken sansür faslı'nın önemli bir yer tutması gerektiğini söyler. Yalçın'a göre "bugünkü" gençliğin ve Abdülhamit zamanına yetişip de gazetecilik yaşamına girmemiş kimselerin bu sansürün şiddeti, dehşeti ve aynı zamanda budalalığı ile işkilliği üzerine doğru bir düşünce edinebilmeleri olanaksızdır. Belgeler üzerinde görmedikçe insan buna inanamaz.(5)

Türk gazeteciliğinin piri Ahmet Rasim (1865-1932), İstibdat döneminde matbuatın başındaki zorlayıcı belalar olarak hafiyelik ile sansürü sayar.(6) "Fikir hayatını mahvetmek için, istibdâdın icat etmediği hiçbir kötülük kalmamıştır denilse yeridir."(7) Eski gazete muhabirlerinden Macit Çetin'e göre bu dönemde sansür "bir felaket", "täun" [veba] gibi bir şeydir ve matbuata musallat olan belalar arasında hafiyelik de vardır.(8)

Ahmet İhsan Tokgöz, matbu eserleri denetlemek ve sansürlemek için kurulan Encümen-i Teftiş ve Muayene hakkında ilginç bilgiler verir. Ona göre encümen, Babil Kulesi'ne benzer bir adam koleksiyonudur. "Ulema" diye bütün başı sarıklılar buraya doldurulmuştur. Mekkeli, Medineli, Şamlı, Hintliler, Arnavutlar, camilerden mezunlar ve fukaha (ilmiye sınıfından olanlar) burada sıralanmıştır. Bu adamlar bilimsel eserleri, okul kitaplarını denetlemekte, örümcekli ruhlarına uymayan şeyleri çizip çıkarmaktadırlar. Üstelik üyeler arasına hafiyeler de katılmıştır.(9)

Tahribat

İstibdat sansürü, Yalçın'ın deyişiyle, yalnız siyasi şeylere değil, en ufak, en sıradan ayrıntılara varıncaya kadar her şeye karışmıştır. Her yazıda mutlaka aykırı bir nokta bulmuş, ilgili metni ya büsbütün çizmiş ya da başka bir şekle sokmuştur.(10)

Sansür, incelediği gazete provalarında istediği yerleri çıkarır hatta kelimeleri,

cümleleri değiştirir. Bu değişiklikler yüzünden bazen yazının anlamı bütünüyle değişir, bozulur, anlaşılmaz bir hâle gelir.(11)

Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, buna dair ilginç bir olayı anlatır: Genç bir şair kendi manzumelerini toplamış ve bastırmak istediği için encümene vermiştir. 15 gün sonra gelip alması söylenmiş, bu sürenin sonunda gittiğinde eserinin bir nüshası kendisine verilmiş ve bastırabileceği söylenmiştir. Odadan çıktıktan sonra bu nüshayı açıp bakan genç şair, birçok yerlerinin çizilmiş, kelimelerin, mısraların çıkarılmış olduğunu hayretle görür. Orada şaşkın şaşkın düşünürken encümen üyelerinden birinin sorması üzerine eserini göstererek durumu anlatır. Encümen üyesinin karşılığı şu olmuştur:

"Olur olmaz çizerler her kitaptan birtakım yerler

Edibim sanma ki yalnız senin divanı çizmişler.

Geçende encümende yok iken hayret bütün heyet

, Arapça bir kitaptır zannıyla Kur'ân'ı çizmişler."(12)

1900'lere gelindiğinde sansür öyle bir dereceye varmıştır ki değil devletin iç ve dış siyaseti üzerine yazmak, yabancı devletlerin birbirleriyle olan siyasi ilişkilerinden bile bahsedilemez olmuştur. Bu tür bahisler, Osmanlı Devleti'ne uzanması ihtimali düşünülerek sansür tarafından çizilip atılmaktadır. Bu nedenle *Sabah* gazetesinde çalışan Mehmet Ata ve arkadaşları gaze-

"Bizim için bir kâbustu."

Edebiyatçı Mehmet Rauf (1875-1931), İstibdat sansürünü anlatmaya bu sözlerle başlar.

Ahmet İhsan Tokgöz'e (1868-1942) göre bu, sürülmek veya hapishanelerde çürümek tehlikelerini barındıran, "belâli, kâbuslu, casuslu" bir devirdir.

Mesela "birader" denilemez çünkü bir tarafta Sultan Murat, diğer tarafta Reşat Efendi olmak üzere, II. Abdülhamit'in iki erkek kardeşi vardır. "Tepe", Yıldız Sarayı'nın bir tepede bulunduğu gönderme sayılacağı için kullanılamaz. "Sakal", hele "boya" derhâl padişahın boyalı sakalına ima olur.

teyi doldurmak ve okuyucuyu meşgul edebilmek için oburlara/şişmanlara dair fıkralar yazmışlardır.

Sonra öyle bir zamana gelinmiştir ki "gök'ten bahsetmek yasak, "yer'den bahsetmek gayri caiz, hele etrafa şöyle bir göz atmak bir cinayet hâlini almıştır. İsmail Safa'nın bahar mevsimine dair yazmış olduğu bir fıkrada "Bahar gelmeyecek mi? Bahar gelmeyecek mi?" şeklindeki bir mısra, sansür memuru (eski tabirle "sansör") tarafından çıkarılmıştır.(13)

Halit Ziya Uşaklıgil, Batılı yazarlardan yaptığı hikâye çevirilerinin ne hâle getirildiğini şiirsel bir dille anlatmıştır: Encümeni Teftiş ve Muayene'nin gözleri keskin birer şiştir ki yöneldiği müsveddeleri delik deşik ederek kalbura çevirir. Uzun cümleleri çıkarmakla, satırları altüst etmekle, kelimelerden çizdiklerinin yerlerine hatır ve hayalet gelmez şeyler icat edip tıkamakla yetinmemiştir. Hoşuna gitmeyen parçaların, korkusuna dokunan fıkraların yerine kendine mahsus ilaveler yapmış, hatta başlıkları değiştirmiştir. Hikâyelerin birçoklarına da doğrudan doğruya izin vermemiştir. Bu bedbaht tercümeleri tam anlamıyla bozmuştur.(14)

Sakıncalı kelimeler

Sansürün önemli bir boyutu, "gayri resmî kelime yasağı"dır. Aslında bu "yasak" basınla sınırlı değildir. Günlük yaşa-

ma işlemiştir. Mesela Yalçın o günkü neslin "vatan ve millet" sözlerini kimseden, hatta evlerinde bile, işitemediğini söyler. Her taraf müthiş bir istibdat karanlığı içindeyken, gençlik "vatan" kelimesini telaffuz etmekten mahrumdur.(15)

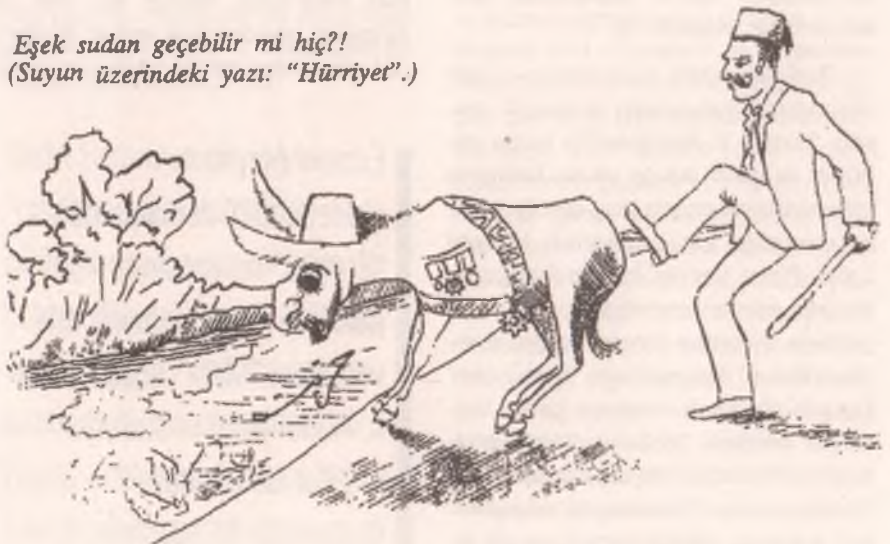
Halit Ziya, bu konu üzerinde ayrıntısıyla durur: Saray'ın kuruntusu, bulaşıcı bir hastalığın yayıldıkça büyüyen tohumları gibi, hükümet aygıtının her noktasına ulaşmış ve görev ihmalinden, dikkat eksikliğinden doğabilecek mesuliyet korkusu, her memuru kuruntulu, korkan, her kelimenin gölgesinden ürkererek gırtlığına sarılmak için saldıran birer deli hâline getirmiştir. Böylelikle, yukarıdan kesin emirler gelmesine ihtiyaç kalmadan, yalnız belki padişahın hoşuna gitmez düşüncesiyle, temas edilemeyecek konuların ve kullanılmayacak kelimelerin, özellikle de saraya, idareye, güncel olaylara gönderme olabilecek sözlerin adedi arta arta öyle bir miktara çıkmıştır ki matbuatın sahası artık içinde dönülemeyecek kadar daralmış, kullanılabilecek kelimeler, ilkel bir kavmin dilindeki kadar azalmıştır. Yazı yazarlar, bu sakınılacak konuları ve kelimeleri bilmek zorundadır. Yazarlar, ilkönce "hürriyet, vatan, millet, zulüm, adalet" gibi 50-100 kelime ile başlayan yasak kelimelerin gün geçtikçe yekûnu kabartan yeni reddedilmiş eşlerini öğrenmeli ve bunları

daima hatırd tutarak kalemin ucuna geldikçe pis bir böcek gibi fırlatıp atmalıdır. Birisi çıkıp sansürün denetiminden geçmiş ilk dizgi kâğıtlarını gözden geçirirse, İstibdat idaresinde "yasak sözlük" diye tuhaf bir eser vücuda getirebilir.

Mesela "birader" denilemez çünkü bir tarafta Sultan Murat, diğer tarafta Reşat Efendi olmak üzere, II. Abdülhamit'in iki erkek kardeşi vardır. "Tepe", Yıldız Sarayı'nın bir tepede bulunduğu gönderme sayılacağı için kullanılamaz. "Sakal", hele "boya" derhâl padişahın boyalı sakalına ima olur. Böyle yüzlerce kelime vardır ki bir tarafından tutulup çekildikçe uzayan bir lastik gibi Yıldız'a kadar uzatılabilir. Hatta öyleleri vardır ki yazarlar, "acaba niçin yasaktır?" diye uzun uzun, üç beş kişi bir araya toplanarak uğraşır, sebebini, hikmetini arar.

Bunun sebep ve hikmeti, korkak bir memurun, lodostan söz edilmesini burnunun büyüklüğüne bir işaret gibi telakki ederek alınan kuruntulu adam gibi, bir hastanın zihninde doğmuş gülünç bir vesvedir. Coğrafya kitaplarında bile "burun"dan "galiba" bahs olunamaz. Tarih kitaplarından "ihtilal, isyan, suikast" fasıllarını kaldıran Maarif Nezareti, "belki dünya haritasından da burunları kaldırmış yahut bu kelimelerin yerine başka bir münasibini" bulmuştur.(16)

Eşek sudan geçebilir mi hiç?!
(Suyun üzerindeki yazı: "Hürriyet".)

"Hürriyet" de, Abdülhamit döneminin "sakıncalı" kelimelerindendir. (Jön Türkler'in Cenevre'de yayınladıkları "Tokmak" dergisinin 25.04.1901 tarihli 4. sayısından bir karikatür.)

"Reşat Efendi tehlikesinin ne mühim bir düğüm" olduğunu ayrıntılı şekilde anlatan Halit Ziya'ya göre, II. Abdülhamit'in kardeşi ve ondan sonra tahta geçecek veliaht olan Reşat Efendi'nin sadece kendisinden ve gölgelerinden değil, isminden bile ürkülür. Abdülhamit, isimlerinden ürkülen iki biraderi arasındadır. Bu dönemde ne "Murat" ne de "Reşat" denebilmektedir. Hatta padişahın kendi isminden de ürkülmektedir. O nedenle Hamitler Hamdi, Muratlar Mir'at, Reşatlar Neşet ismini almışlardır. O tarihlerde Hamit, Murat, Reşat isimleriyle yeni doğmuş çocuk belki de hiç kaydedilmemiştir.(17)

Hafiye Kadri Bey, Mizancı Murat Bey'e, ismi "Murat" olmasa pek çabuk ilerleyebileceğini söylemiş, ismini değiştirmesini teklif etmiştir. Çünkü bu isim, II. Abdülhamit'in kulağına hoş gelmemektedir.(18)

İstibdat devrinde ağza alınmayan sözler, anılamayan isimler olduğunu Mahmut Sadık Bey (1864-1930) de ifade eder. Bütün "Murat"lar "Mir'at" olmuştur. Sanki herkese "muradınızı aklınızdan çıkarınız", "aynada bile göremezsiniz" denilmek istenmiştir. Sonraları "Reşat Efendi" ismi de söylenemez olmuştur çünkü bu, veliahdın adıdır. Kimse "İzzet", "Tahsin" adlı uşak kullanamaz olmuştur. Ağızdan uşağa karşı öfkeyle "seni yezit İzzet!" diye bir söz kaçır da "büyükler" üstlerine alınır diye korkulmuştur. "İçtima" (toplanmak) tabiri kovulmuştur, yasaktır.(19)

Bazı kelimelerin kullanılmasının caiz olmadığını bütün yazarlar bilmektedir. Mesela "burun", II. Abdülhamit'in burnu çok büyük ve çirkin olduğu ve bu kelimenin kullanılmasıyla onunla alay edildiği sonucu çıkarıldığı için kullanılmaz. Hüseyin Cahit, Pierre Loti'nin *İzlanda Balıkçısı*'nı tercüme ederken coğrafi "burun" kelimesi geldikçe, "karaların denizlere doğru ilerlemiş kısımları" diye yazmıştır. "Suda erime" ("çözme/çözülme") anlamına gelen "hal-lötmek" kelimesi, "tahttan indirmek" anlamındaki "hal etmek" ile ses benzerliği nedeniyle yasaktır. "Tahtakurusu" da gazetelere geçemez çünkü "tahtı kurusun" temennisini ses bakımından çağırıştır. Bu örnekler, her gün bin türlü yinelenen diğer yasaklar yanında ihtimal en az gülünç

Halit Ziya'ya göre, II. Abdülhamit'in kardeşi ve ondan sonra tahta geçecek veliaht olan Reşat Efendi'den o denli ürkülür ki, adını anmak bile yasaktır!

olanlarıdır.(20) Gazetelerde, dergilerde ve kitaplarda "yıldız" kelimesi yazılamamış, şekilce yıldıza benziyor diye ders kitaplarından artı (+) işareti çizilmiştir.(21) İstanbul'da Uşaklıgıl'in de devam ettiği "Yıldız" isimli bir kıraathane, Yıldız Sarayı'nın kuruntulu siyasetine endişe verir düşüncesiyle gayretkeş memurların tavsiyesiyle ismini "Yaldız"a çevirmiştir.(22)

Gazetelerde tarihî olaylara yanaşmaz. Hele insan, "inkılâp" gibi, "hal" gibi kelimeleri nerede görse korkar. Bu korku her yere sirayet etmiş olduğundan resmî

evrakta bile "hal" (çözme) kelimesinin yazılmasından, "hal" (tahttan indirme) okunabilir düşüncesiyle sakınılır olmuştur.(23)

Ermeni olaylarının şiddetlendiği zamanlarda "Ermeni" kelimesinin gazetelere sokulmasına izin verilmez.(24) "Mısır" sözü bir ara II. Abdülhamit'in sinirine o kadar dokunmaya başlamıştır ki "hürriyet, vesayet, vatan" sözleri gibi, "Mısır" da yasak edilmiştir.(25)

Kelleyi koltuğa almak

İstibdat döneminde gazetecilik ve yazarlık hem zor hem de tehlikeli bir meslek ve uğraştır. Ahmet Rasim mesleğe ilk girdiği dönemde (1883-1884'te) pek çok kimse kendisine, "Vazgeç! Hükümet nazarında lekelenirsin!" diye nasihat etmiştir.(26) Maarif Nazırı Zühtü Paşa, genç gazeteci Hüseyin Cahit'i 1901 civarında, Hüseyin Cahit Bey ise, gazeteci olmak isteyen Ahmet Emin Yalman'ı 1907'de bu konuda uyarmıştır.(27) "Yazı yazmak için ... kelleyi koltuğa almak lâzımdı"r. O nedenle yakın çevresi, Ali Ekrem Bolayır'ı bu konuda engellemeye çalışmıştır.(28)

Ahmet Rasim, *İkdam* gazetesinin daha dördüncü sayısındaki bir dizgi hatasını anlatırken kendisinin ve arkadaşlarının ruh hâlini özgün üslubuyla tasvir eder:

"... bir de gazeteyi gösterdiler ki fıkralardan birinde (Mösyö Cenab-ı Padişahileri) dizili değil mi! Eyvah! Dehşet! ... Kurtuluş imkânı yok!... Gazetenin kapatılmasından başka örfen, idareten, siyaseten tazyike uğramak ve tazyik mânâsının o devirde ifade ettiği bütün sonuçlara uğramak. Hepimizin birer tarafa ekilmek ihtimali yüzde yüz! Matbaa döndü döndü başıma geçti. Şaşaladım. Bu kadar emek, bu kadar birikmiş emel ile beraber biz de kaynayacaktık..."(29)

Ahmet İhsan Bey, matbaasını ve gazetesini büyütebilmek için biriktirdiği parasını, "gazetecilik âleminin gösterdiği siyasî tehlikelerden çekinerek", 1898'de kerestecilik işine yatırmıştır. 1900'lerin başlarında, "gazetelere yazı yazarların akıllarına ve cesaretlerine şaşarım" denmekte, "gazeteciliğe tövbe etme" yönünde nasihatlerde bulunmaktadır.(30)

Ermeni olaylarının şiddetlendiği zamanlarda "Ermeni" kelimesinin gazetelere sokulmasına izin verilmez. "Mısır" sözü bir ara II. Abdülhamit'in sinirine o kadar dokunmaya başlamıştır ki "hürriyet, vesayet, vatan" sözleri gibi, "Mısır" da yasak edilmiştir.

Yalçın'ın deyişiyle, Abdülhamit devrinde gazetecilik epeyce zor ve tehlikeli bir sanattır. Gazetelerin Saray ile ilişkileri, imtiyaz sahipleri tarafından yürütülür. İp üzerinde cambazlık belki bu kadar hüner gerektirmez. İmtiyaz sahipleri bütün maharetlerine, diplomatlıklarına ve sadakatlerine her fırsatta teyit etmelerine rağmen, arada sırada usandırma sillesi yemişlerdir. Bu da gayet masum bir sebeple, ufak bir kazayla gerçekleşmiştir. Yalçın'ın birkaç örneğini de verdiği, en ufak bir dizgi yanlış bile bir gazetenin kapanmasına, imtiyaz sahibinin sorguya çekilmesine yeten bir suç olmuştur. Bu tehlike, gazetelerin başına asılmış bir kılıç gibi daima mevcuttur. İmtiyaz sahipleri, bu tehlikeye karşı, padişaktan en çok bahsedilen konu olan Cuma selamlıklarına özgü beş altı tane klişe yaptırmak ve her hafta sırayla birini kullanmak gibi, bazı önlemler almışlardır. Bunlarda padişah hakkında tumturaklı ve basmakalıp bir dil kullanılır. II. Abdülhamit'in cülus (tahta çıkış) yıldönümlerinde gazeteler akıllarınca pek parlak çıkar ve bütün bir ilk sayfa övgüyle dolu olur. Kendisini övmeyen, padişaha ve saraya ilişkin bir haber yapmak mümkün değildir. 1899–1901 arasında yayımlanan Edebiyat-ı Cedide kitaplarının önsözleri yoktur çünkü önsöz yazacak olunursa Abdülhamit'e dua etmek gerekecektir. Önsöz yazıp da Abdülhamit'e duacı olmamak, sürgüne gitmeyi göze almak demektir. Ama önsözsüz kitap da jurnal tehlikesini doğurmaktadır.(31)

Süleyman Tevfik Özzorluoğlu, gazete provalarının neden üç dört kez baştanbaşça okunup düzeltilmesi gerektiğini anlatır. Çünkü bir noktanın, bir harfin eksikliği, fazlalığı, yanlışlığı çabucak jurnallenmeye neden olabilir. Gazeteci uzun uzadıya sorgulara çekildiği gibi çoğu kez de sürgüne gönderilir veya hapsedilir.

Mesela bir keresinde cinayet mahkemesi üyelerinden birine ilişkin bir haberde, "cinayet" kelimesi "cenabet" şeklinde dizildiğinden hemen jurnal edilmiştir. Çünkü padişahın otoritesini temsil eden bir yüksek mahkemeye "cenabet" denilmesi, temsil ettiği otoriteye "cenabet" demek olur ki bu da padişaha kadar varır. Dizgi-

Abdülhamit'in meşhur burnu, gazetenin içinde...
(Karikatür: "El Üfürük", 17.09.1908, s. 16)

deki tek bir noktanın eksikliği nedeniyle Süleyman Tevfik bir hafta Saray'a gidip gelmiş, belki 10 defa sorguya çekilmiş, bunun sadece bir hata olduğunu anlatıncaya kadar emdiği süt burnundan gelmiştir.(32)

Basit bir dizgi hatası yüzünden resmî gazete (*Takvim-i Vekayi*); padişahın tahta çıkışına ilişkin bir yazı içeren yaldızlı bir levhanın salname içine yanlışlıkla baş aşağı takılması nedeniyle de devlet matbaası (*Matbaa-i Amire*) II. Abdülhamit tarafından kapatılabilmektedir.(33)

Sadri Sema'nın deyişiyle, "gazeteler dua dergisi" olmuştur ve başka bir çare de yoktur. Bol bol beylik havadis verilmektedir. Dağ taş eşkiya kaynakken, memleketin dört bucağında isyan varken, millet kavrulurken, gazetelerde asayişin berkemal olduğu okunmaktadır.

Çöküntü

İstibdat dönemi gazeteciliği sadece zor ve tehlikeli değil, aynı zamanda kişiliği ve mesleki yetileri deforme eden, insanı çökerten bir uğraştır. Bir yazarın en büyük endişesi, "sansör"ün gözünden kaçmayı sağlayacak bir dil kullanabilmektir. Bu nedenle sivri köşeli, batacak ve iğneleyecek yazı yazmak mümkün değildir. Aksine, gazeteciler, yazarlar sönük olmaya mahkûmdurlar.(34)

Sadri Sema'nın deyişiyle, "gazeteler dua dergisi" olmuştur ve başka bir çare de yoktur. Bol bol beylik havadis verilmektedir. Dağ taş eşkiya kaynakken, memleketin dört bucağında isyan varken, millet kavrulurken, gazetelerde asayişin berkemal olduğu okunmaktadır.(35)

Abdülhamit bir yandan çok çetin, pek sıkı bir sansür ile basın hürriyetini ortadan bütünüyle kaldırmak isterken, öte yandan da gazetecileri kendine bağlamak için onları sık sık taltif etmektedir. Her yazarın büyük küçük bir rütbesi, bir nişanı vardır.(36)

Yazı yazarken kendisini pek sıkı bir denetim altında tuttuğu, kendine bir tür oto-sansür uyguladığı için Halit Ziya, sansür memurlarına pek az iş bırakmaktadır. O nedenle yazılarında kırmızı kalemın darbesine uğrayan satırlar nadirdir. Fakat kısa sürede görür ki sarf ettiği bütün dikkat ve çabaya rağmen tefrika etmekte olduğu hikâyesi *Kırık Hayatlar*'ın en beklenilmecek yerlerinde kırmızı kalem delice çizgiler çekmekte, yalnız kelimelere ve satırlara değil, uzun fıkralara kadar, şurasını burasını delip geçerek onu kalbura çevirmektedir. Çıkan şeylerin yerini boş bırakmak yasaktır. Müsveddeyi alıp tekrar yazmak külfetine katlanılsa bile, yeniden yazılanın aynı akıbeta uğraması da pek olasıdır. Halit Ziya bir gün, delik deşik olmuş bir müsveddeyi yayımlanacak bir hâle sokmak için uğraşırken birden durur; kafasında "ne için?" diye sorar. Kalemını kırılganlığının olanca şiddetiyle kırmızı kalemle çizilmiş olan bir parçanın ortasına saplar. O günden sonra edebiyatla bir ilişkisi kalmaz. Tam altı sene, Meşrutiyet'in ilanına (1908'e) kadar edebiyatla ilişkili tek bir satır yazmayacaktır.(37)

Son matbuat müdürü Ebûlmukbil Kemal Bey'in döneminde (1905-1908'de) pek çok gazeteci/yazar, gazetelerden çekilmek zorunda kalacaktır. Mesela Mehmet Ata, Kemal Bey'in memuriyetinin başlarında *Sabah* gazetesine yazdığı suya sabuna dokunmayan bir makalesine yapılan saçma bir müdahale nedeniyle Meşrutiyet'in ilanına kadar gazeteye bir harf bile yazmayacaktır.(38)

Sansörlerle, hafiyeyle, sürgünler ve baskınlarla çevrili bu hayat, dönemin yazarlarında İstanbul çevresinden uzaklaşmayı bir çeşit sabit fikir hâline getirmiştir.(39) İstanbul'un baskı dolu muhiti ruhları sıkıktır. Matbuattan başlayan bu insafsızca baskı, gençleri kötü etkilemeye başlamış, yurtdışına gitmek ve böylece istibdadın sıkıştırmasından kurtulmak arzularını kuvvetlendirmiştir.(40)

Hafiyeler ve jurnalcılık

Uşaklıgil, daha küçük yaşlarda iken, evlerindeki bir gece toplantısında Mithat Paşa'nın ismi geçince babasının nasıl pencereleri ve kapıları kapatıp lambaları kıstırdığını anlatır. Bu davranışın nedeni, ülkeyi bir mengene içinde sıkıştıran, beyinleri düşünme kabiliyetinden mahrum bırakmak için her gün milletin düşüncesini bir demir pençe içinde daha çok ezen hafiye teşkilatıdır.(41)

Ali Ekrem Bolayır'ın, mabeyin kâtibi olarak göreve başladığı gün yaşadıkları, casus ve jurnal korkusunun insanların içine ne denli işlediğini görmek açısından öğreticidir. Bu, bir kölmenin ve hatta bir harfin bile insanı mahvedebildiği, ahlaksızlığın, casusluğun büyük rehav bulduğu bir devirdir. O zamanlar memleketin her yerinde, hatta insanın kendi evinde bile casus korkusu dilleri tutar, yürekleri susturur, akılları durdurur. Padişaha her gün yüzlerce jurnal ulaşır.(42) II. Abdülhamit hasta bir padişah'tır. Hastalığının ismi vehim, yani kuruntudur. Şuurlu ve vesveseli bir müstebittir. Giderek artan vehmi ve korkusu, vatan binasını yıkmıştır. Vehmiyle hürriyeti öldürmüştür.(43)

Uşaklıgil'in deyişiyle II. Abdülhamit, en küçük bir emareyi, aklın ölçüsüne sığama-

Abdülhamit hasta bir padişah'tır. Hastalığının ismi vehim, yani kuruntudur. Şuurlu ve vesveseli bir müstebittir.

yacak kadar büyüten bir vehimle titreyen bir hükümdardır. Memleketin bütün nabızlarını türlü türlü gizli ipliklerle kendi özel dairesinin eşiğine bağlamış, vatanın bütün servet pınarlarını sarayının, çukuru asla doldurulamayan ağzına çevirmiştir. Hafiyelerini memleketin her köşesine dağıtmıştır. Bunların, sermaye bulamazlarsa, karanlıklarda yalan, iftira, hile üretmelerine fırsat verir. Bir yandan da avuç avuç para saçır. Rütbelere, nişanlara, imtiyazlara dağıtır. Hafiyelerin cirit attığı bu ortamda herkes birbirinden korkar. Babalar çocuklarından, kocalar karılarından saklanır. Hafiyelerin gölgeleri görününce bütün başlar omuzların arasına gömülür, duvar kenarlarına sinilir.(44)

"Otuz sene milleti istibdat altında ezmeye sebep olan" jurnalcılığı meslek edinenler, imtiyazlı sınıf içindedirler. Jurnaller gizli çalışan mahkemelere havale edilir. Usuller keyfidir. Sürgün felaketi her gün, her saat, her ailenin karşısına çıkabilir. İnsanlar kendi gölgesinden korkmaktadır.

İstibdat döneminde hafiye teşkilatı yüzünden üç kişi bir araya gelememektedir. Sarayın kulakları, evlerin içinde cereyan eden sözleri bile duymaktadır. Toplantı hâlinde yakalananlar herhangi bir suç işlemiyor olsalar bile, bunları sürgüne gönderecek sebepler bulmak için hafiyelerin icat fikri aciz kalmayacaktır.(45)

II. Abdülhamit devrinde "Hasan Paşa Karakolu, Taşkılla Bastili, Zaptiye Nezaret-i kanlı katil hafiye orduları, jurnalcılık, çanak yalayıcılık" alıp yürümüştür. "Hafiyeler her tarafa bir şeytanet saltanatı" kurmuşlardır. "Ortalık karanlık rüyalar içinde kalmış zindanlara" dönmüştür. Babasını jurnalleşenler çıkmıştır. Hafiyeler "Yıldız baykuşunun kızıl fesli birer casusu ve Türk milletinin iğrenç sesli birer kâbusu" olmuştur. Abdülhamit ne ise, hafiye de odur. Abdülhamit ve hafiye, ikisi bir isimdir.(46)

"Otuz sene milleti istibdat altında ezmeye sebep olan"(47) jurnalcılığı meslek edinenler, imtiyazlı sınıf içindedirler. Jurnaller gizli çalışan mahkemelere havale edilir. Usuller keyfidir. Sürgün felaketi her gün, her saat, her ailenin karşısına çıkabilir. İnsanlar kendi gölgesinden korkmaktadır. Padişaha, saraya ortalık yerde atıp tutan, böylece cesur hürriyet kahramanı olarak görünenler sarayın izniyle tahriklerde bulunan azılı jurnalcilerdir. Maksatları etraftakileri yemlemek, bir şeyler söylemeye sürüklemek, sonra jurnali dayayarak ocağını söndürmektir.(48)

II. Abdülhamit'in saltanat yıllarında jurnallenmeyen yazar-çizer bulmak güçtür. Mesela Jules Verne'in *Seksen Günde Devri Âlem'i*ni tercüme eden Ahmet İhsan jurnallenmiş, evi basılmış, Zaptiye Nezaretinde iki gün sorguya çekilmiştir. Aynı jurnal yüzünden Ahmet Rasim de Zaptiye'ye tıkmış, bir başka odada da o sorguya çekilmiştir.(49)

İstibdat döneminde hafiye olmayana ekmek, ikbal yoktur; sürgün, zincir ve değnek vardır. İstibdadın kanunu budur.(50) 1900'lere gelindiğinde jurnalcılık almış yürümüş, en kârlı ve kolay bir iş olmuştur. Mabeyin erkânından her birinin çevresinde yüzlerce hafiye vardır ve bu hafiyelerden her birinin de ayrıca bir sürü hafiyesi

Birçoğu uydurma olarak her gün verilen jurnallerin sayısı 1500'ü geçmektedir ve bunlar Abdülhamit tarafından incelendikten sonra saklanmaktadır. Jurnalcilik, hafiyelik tehlikesiz bir kazanç kapısı olmuştur. Yalan, düzme jurnal verenler hiçbir cezaya çarptırılmamakta, aksine, II. Abdülhamit tarafından teşvik görmektedir.

bulunmaktadır. Birçoğu uydurma olarak her gün verilen jurnallerin sayısı 1500'ü geçmektedir ve bunlar Abdülhamit tarafından incelendikten sonra saklanmaktadır. Jurnalcilik, hafiyelik tehlikesiz bir kazanç kapısı olmuştur. Yalan, düzme jurnal verenler hiçbir cezaya çarptırılmamakta, aksine, II. Abdülhamit tarafından teşvik görmektedir. Padişahın dikkatini çekmek, kendine önem verdirmek için kendini jurnal ettirenler bile vardır. Çünkü jurnal eden ve olunanlardan bir dereceye kadar önemli görülenler veya hünkâra bağlanması istenenler, özel padişah iradesi ile birer memuriyete tayin edilmektedir.(51)

Gazetelerin en devamlı müşterileri jurnalcilerdir. Bunlar her sabah bütün gazeteleri alıp saatlerce inceler, bir kelimeden türlü türlü anlamlar çıkarıp derhâl jurnal ederler. Aleyhinde jurnal verilmedik, bu yüzden sorguya çekilmedik bir gazeteci, bir yazar kalmamıştır. Gazetecilerden, yazarlardan biri hakkında jurnal verilir, bu kişi saraya çağırılır, sorguya çekilir, bir iki gün, bazen birkaç hafta alıkonulduktan sonra münasip miktar ihsan veya rütbe ve nişanla gönlü alınarak serbest bırakılır.(52)

Yazılar sadece matbuat idaresince sansür edilmekle kalmaz. İlanlara varınca ya dek her türlü yazı, kim isterse onun tarafından ayrıntısıyla incelenebilmekte,

cümleler, tamlamalar, kelimeler ve hatta harfler birer birer gözden geçirilmektedir. O sırada *İkdam* gazetesinde çalışmakta olan Ahmet Rasim, her sabah gazeteleri dikkatle inceleyip bulduğu en küçük yanlış jurnal eden ve kendisine de çokça jurnal edildiğini bildiren Mithat Bey isimli böyle bir kimseden bahseder. Mithat Bey, bu gayretinin fazla olduğunu kendisine ihtar edenlere, "Ne yapayım?.. Jurnal vermediğim günü, gün sayamıyorum!" şeklinde karşılık verir.(53)

Hüseyin Cahit Yalçın şöyle yazar:

"İnsanlığını idrak etmiş, vatanını seven bir genç nazarında Saray ve mutlak hükümet taraftarı olmak bir namussuzluktu. Öyle bir adamdan uzak durmak, nefret etmek icap ederdi."(54)

"Saraya temas eden her şeyden nefret ederdik. En büyük ahlâksızlık Saraya jurnal vermek, Abdülhamid'in saltanatını kuvvetlendirmek, Saraya devam etmek, Saray adamı olmaktır. Jurnalcilik etmemek iyi adam olmak için kâfi bir meziyetti. Padişaha dalkavukluk, padişah dolayısıyla etrafındakilere ve onların da bendelerine tabasbus o kadar tammüm etmişti ki temiz gençlik bir veba mikrobi gibi bunlardan kaçardı. Fakat bu 'temiz'lerin miktarı acaba ne kadardı? Ne ehemmiyeti var, bir tane olsa, kâfil"(55)

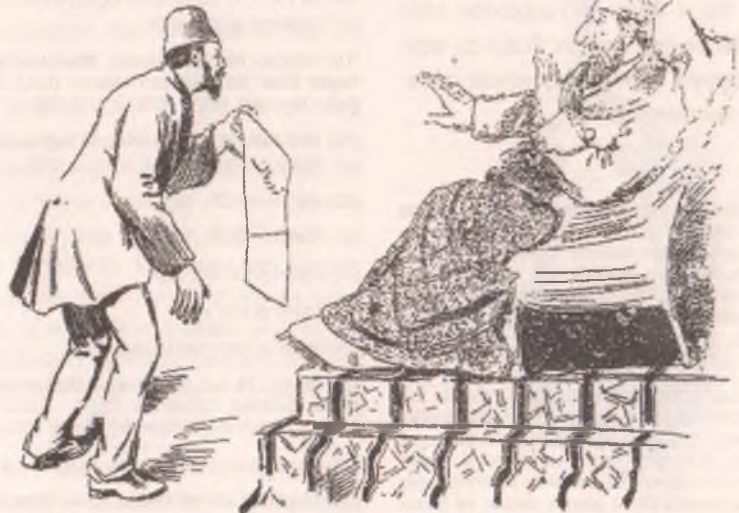
Majestelerinin gazetecileri

İstibdat döneminde sadece mağdur gazeteciler yoktur. Jurnalcı/hafiy gazetesiler de vardır ve bunların en ünlüsü de "matbuat âleminde çok kirli işler gören", "matbuat şekaveti" (eşkıyalığı) yapan, *Malumat* gazetesi sahibi Baba Tahir'dir. Baba Tahir ve *Malumat*, yenilikçi *Servet-i Fünûn* karşısında Saray'ın güvenilir kuvvetidir. Padişah'ın has kulu olan Baba Tahir, bir Abdülhamit yetiştirmesidir ve onun desteğini, himayesini, kayırmasını görmüştür. Yıldız'ın en fesat hafiyelerindendir. Göğsü nişanlarla, madalyalarla doludur. Kendisi jurnal verdiği gibi, başkaları ve hatta birlikte çalıştığı (Ahmet Rasim gibi) arkadaşları adına da onların haberi olmadan jurnal vermiş, başlarını belaya sokmuştur. Baba Tahir şerrin ta kendisidir.(56)

Matbuat âleminde haset hüküm sürmektedir ve kimileri işi, kıskandıkları meslektaşlarını sarayın dolaplarına düşürmeye, II. Abdülhamit'in vehmine kurban olarak vermeye kadar vardırırmaktadır.(57) II. Abdülhamit, gazetecilere hafiyelik tekliflerinde bulunmaktadır.(58) Dönemin gözde hafiyelerinden Kadri Bey, Murat Bey'i jurnalciliğe teşvik etmiştir.(59)

Sadri Sema'nın deyişiyle, İstibdat devrinde bir "dalkavuk edebiyatı" yeşermiştir.

— Efendim, jurnal.
— Yavu... artık işemem... yemem ettim... töbekâr oldum...

1908 Devrimi sonrası dönemden, Abdülhamit'in İstibdat devrindeki jurnal merakını tiye alan bir karikatür. ("Dalkavuk", 1909, S.18, s.8)

II. Abdülhamit'in "yandaş" basını:
Jurnalci/hafiye Baba Tahir'in
"Malumat" gazetesi...

Dalkavuk edebiyatının haşmetli örnekleri veya şaheserleri, II. Abdülhamit'in doğum (vilâdet) ve tahta çıkışı (cülus) günlerinde söylenen cülûsiyeler ve vilâdiyeler, yılbaşı kasideleri, manzum tebrikler, gazetelerde çıkan methiyelerdir. Bunları yazarların bir kısmı saray dalkavukları, hafiye kırıklarıdır. Bu grup, memleketi günden güne yok oluşa sürükleyen Abdülhamit'i göklerin üzerine çıkarır. Diğer bir kısmı ise, sefalet içinde olup belki padişahın gözüne girer de beş on kuruş alır diye yazarlardır. Bu tür yazıların hepsi masal, hepsi mavalıdır. Tebrik veya methiye içeren gazete nüshalarından beş on tanesini ipekli kumaşlara basarak Yıldız Sarayı'nın eşiklerine asan gazeteciler de yok değildir. Bütün bu edebiyat, edebiyat âleminde, matbuat hayatında bir kara lekedir.(60)

Dipnotlar

(1) II. Abdülhamit iktidarı öncesi ve sonrasında da sansür var olmuştur fakat söz konusu dönemde uygulanan sansürün en belirgin özelliği, Türkiye'nin toplumsal hafızasında bıraktığı izdir. Dolayısıyla günümüzde sansür hâlâ bu dönemle özdeşleştirilmektedir. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, 1. Basım, İstanbul: Bağlam Yayınları, Mart 2007, s. 154.

(2) Kuşkusuz, II. Abdülhamit devrindeki sansür, hafiye ve jurnalciikten söz açan daha başka eserler de mevcuttur ve bunlardan bazıları oldukça önemli ve faydalıdır. Burada bir seçme yapılırken, II. Abdülhamit devrinde matbuat hayatı içinde bulunmak, gazeteci/yazar kimliğinin ön planda olması ve bizzat deneyimlemiş olmak kıstas alınmıştır. Bu sınırdışı kalan ama önemine binaen en azından adı zikredilmesi gereken bir örnek, II. Abdülhamit'in 15

sene başkâtipliğini yapmış olan Tahsin Paşa'nın hatıratıdır: Tahsin Paşa, *Abdülhamit – Yıldız Hatıraları*, İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931.

(3) *Mehmed Rauf'un Anıları*, Rahim Tarım (hızl.), 1. Basım, İstanbul: Özgür Yayınları, Nisan 2001, s. 111.

(4) Ahmet İhsan [Tokgöz], *Matbuat Hatıralarım 1888-1923 1. Cilt: Meşrutiyetin İlanına Kadar 1889-1908*, İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi, 1930, s. 137-138.

(5) Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebi Hatıralar*, İstanbul: Akşam Kitaphanesi, 1935, s. 106.

(6) Ahmed Râsim, *Matbûat Hâtıralarından: Muharrir, Şair, Edib, Kâzım Yetiş* (hızl.), İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser, 1980, s. 194.

(7) Ahmed Râsim, *Muharrir Bu Ya*, Hikmet Dizdağolu (hızl.), 3. Basım, İstanbul: MEB Yayınları, 1990, s. 181. Okurun ilgili kaynaklara daha kolay ulaşabilmesi için bu yazıda, orijinali Osmanlıca olan metinlerin – şayet varsa – yeni harflere aktarılmış baskılarını kullanıyoruz. Ancak, buradaki alıntının yapıldığı yeni harfli baskıda bir yanlış mevcuttur. "İcâb" şeklinde geçen kelime gerçekte "icat"tır; bkz. Ahmet Rasim, *Muharrir Bu Yal*, İstanbul: Hamit Matbaası, 1926, s. 141.

(8) Çetin'den akt. Münir Süleyman Çapanoğlu, *Başın Tarihine Dair Bilgiler ve Hatıralar*, İstanbul: Hür Türkiye Dergisi Yayınları, 1962, s. 18.

(9) Ahmet İhsan, s. 45-48.

(10) Yalçın, s. 107.

(11) Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu), *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Elli Yıllık Hatıralarım*, Tahsin Yıldırım – Şaban Özdemir (hızl.), 1. Baskı, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, Ocak 2011, s. 47.

(12) Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu), s. 154.

(13) Mehmet Ata, "Memalik-i Osmaniye'de Sansürün Tarihi", *İkdam*, 26. Sene No: 7858 (27 Kânun-ı evvel 1334/1918), s. 2. Aynı olayı Macit Çetin de anlatır; bkz. Çetin'den akt. Çapanoğlu, s. 18.

(14) Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, Nur Özmel Akın (hızl.), İstanbul: Özgür Yayınları, 1. Basım, Ocak 2008, s. 475.

(15) Yalçın, s. 35, 39.

(16) Uşaklıgil, s. 662-663.

(17) Uşaklıgil, s. 668-672.

(18) Mizancı Mehmed Murad, *Meskenet Mazeret Teşkil Eder mi?*, Alaattin Fidancı (hızl.), İstanbul: Şehir Yayınları, Nisan 2005, s. 105-106.

(19) Mahmut Sadık, *Takvimden Yapraklar*, İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı, 1329, s. 46, 75.

(20) Yalçın, s. 108.

(21) Ahmed Râsim (1990), s. 450.

(22) Uşaklıgil, s. 261-262.

(23) Mehmet Ata, agm.

(24) Mizancı Mehmed Murad, s. 89.

(25) Mizancı Murad, *Mücadebe-i Milliye Gurbet ve Avdet Devirleri*, Sabahattin Çağın – Faruk Gezgün (hızl.), İstanbul: Nehir Yayınları, Şubat 1994, s. 117.

(26) Ahmet Rasim'den akt. Çapanoğlu, s. 42.

(27) Yalçın, s. 94-95; Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1 (1888-1922)*, Erol Şadi Erdinç (hızl.), 2. Baskı, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 1997, s. 56.

(28) Ali Ekrem Bolayır, *Hâtıralar*, M. Kayahan Özgül (hızl.), 1. Basım, Ankara: Hece Yayınları, Ekim 2007, s. 360-361.

(29) Ahmet Rasim'den akt. Çapanoğlu, s. 53.

(30) Ahmet İhsan, s. 112, 114, 117.

(31) Yalçın, s. 102-104, 128-129.

(32) Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu), 44.

(33) Ahmet İhsan, s. 89-90, 134, 138-142; Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu), s. 248; Bolayır, s. 350.

(34) Yalçın, s. 87.

(35) Sadri Sema, *Eski İstanbul Hatıraları*, Ali Şükür Çoruk (hızl.), 2. Baskı, İstanbul: Kitabevi, 2008, s. 90.

(36) Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu), 160-161.

(37) Uşaklıgil, s. 816-817.

(38) Mehmet Ata, agm.

(39) Yalçın, s. 121-126; Uşaklıgil, s. 793-795; Mizancı Mehmed Murad (2005), s. 101-102; Mizancı Murad (1994), s. 21.

(40) Ali Kemâl, *Ömrüm*, M. Kayahan Özgül (hızl.), 1. Basım, Ankara: Hece Yayınları, Aralık 2004, s. 99-100, 133, 137.

(41) Uşaklıgil, s. 104.

(42) Bolayır, s. 271-276, 279, 295, 303.

(43) Bolayır, s. 313, 315-316, 331, 342, 356.

(44) Uşaklıgil, s. 766.

(45) Uşaklıgil, s. 694, 720.

(46) Sadri Sema, s. 72, 83, 91-92.

(47) Mahmut Sadık, s. 13.

(48) Yalman, s. 50-51.

(49) Ahmet İhsan, s. 27-28, 48. Ahmet Rasim gayet trajikomik olan ilk tutuklanışı anlatır; bkz. Ahmet Rasim'den akt. Çapanoğlu, s. 83-85. Fakat bu, Ahmet İhsan'ın sözünü ettiği olmasa gerekir.

(50) Sadri Sema, s. 83.

(51) Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu), s. 151-153, 155.

(52) Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu), s. 160.

(53) Ahmet Rasim'den akt. Çapanoğlu, s. 50-51.

(54) Yalçın, s. 82-83.

(55) Yalçın, s. 54.

(56) Ahmet İhsan, s. 59, 78, 81-82, 85, 94-95, 100-102, 110, 113, 123-128, 132, 134-136; Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu), s. 155-160, 187; Uşaklıgil, s. 647-648; Yalçın, s. 80-81, 142-143, 159; Ahmed Râsim (1990), s. 132-134, 336; Ahmet Rasim'den akt. Çapanoğlu, s. 52-53; Yalman, s. 52; Sadri Sema, s. 92.

(57) Uşaklıgil, s. 572.

(58) Süleyman Tefvik (Özzorluoğlu), s. 201-205.

(59) Mizancı Mehmed Murad (2005), s. 107.

(60) Sadri Sema, s. 145-147.

II. Abdülhamit'in karikatür olarak portresi

Çirkin bir kişi dünyanın en iyi insanı olabileceği gibi, güzel bir kişi de bunun tam tersi olabilir. İnsanın çirkinliği ya da güzelliği, edim ve eylemlerinde yatar.

Bu açıdan baktığımızda II. Abdülhamit, hem bozuk bir fiziksel konuma ve hem de çirkin, kara bir eyleme sahiptir. Abdülhamit'te toplanan bu iki çirkinlik, karikatürcülerin şansı haline gelmiştir.

II. Abdülhamit, salt burnundan değil, yüzünden de hoşnut değildir. Bunu fotoğraftan hoşlanmayışından da anlamak olanaklı. Bir Jön Türk olan Ali Nuri, "Abdülhamit esaslı bir fotoğraf meraklısı olmasına, üstelik fotoğraf koleksiyonu yapmasına karşılık, kendi resminden [fotoğrafından] pek korkardı" diyor. Ve ekliyor: "hele karikatürünün çizilmesinden ödü kopardı."

I. Abdülhamit, Türk karikatürüne girmiş ilk Osmanlı padişahıdır. Ondan öncekiler minyatür, resim ve fotoğraf ustaları tarafından görselleştirilmişlerdir. Abdülaziz'in son yıllarında basına giren karikatür, sultana yaklaşmamıştır. *İstanbul* adlı dergi biçimindeki gazetenin kapağında yayımlanan temsili resim, kimi yazarlara göre karikatür olarak belirtilmişse de bu doğru değildir.(1) Abdülaziz'in Fransa'yı ziyareti sırasında İmparator III. Napoléon tarafından istasyonda karşılanışının düşsel görüntüsü karikatür değil, bir resimlemedir. Bu nedenle Abdülhamit, Türk karikatüründe boy göstermiş ilk padişaktır.

II. Abdülhamit, iktidara geldiği yıl Kanun-ı Esasî ilan edilmiştir. Anayasada yer alan bir madde nedeniyle padişahın karikatürü 1876 ile I. Meşrutiyet'in sona erdiği 1878 yılları arasında yayımlanamamıştır. Ancak, padişahın gölgesinin düştüğü bazı olgular dolaylı olarak karikatürlerde eleştirilebilmiştir. Bu muhalif tutum, yayıncıların mahkûmiyetlerine bile yol açmıştır.

II. Abdülhamit, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı ve bazı nedenleri ileri sürerek Kanun-ı Esasî'yi rafa kaldırıp parlamentoyu kapatmış ve böylece İstibdat dönemini başlatmıştır. Özgürlükçü aydınlar, Abdülhamit'e ve baskıcı yönetimine karşı savaşım vermek üzere ülke sınırlarını terk ediyor, Avrupa ve Afrika gibi iki ana kıtada öncelikle yayıncılarla muhalefet yapmaya çalışıyorlardı. İşte bu yayıncılar zincirinin en önemli parçalarından birini de mizah dergileri oluşturuyordu.

Hayal (Paris, 1878/Londra, 1895), *Hami-deye* (Londra, ?), *Beberuhi* (Cenevre, 1898), *Pinti* (Kahire, 1898), *Davul* (Paris, 1900), *Dolap* (Folkestone, 1900), *Tokmak* (Cenevre,

1901), *Curcuna* (Kahire, 1906), *Lâklâk* (Kahire, 1907), Abdülhamit'i, yönetimi ve çevresindeki adamlarıyla ele alıyordu. İstanbul ve Anadolu'ya gizlice sokulan bu dergiler kanalıyla "yoksul halk"a gerçekler gösterilmeye çalışılıyordu. Abdülhamit'in 1908'e değin süren uzun ve baskıcı dönemi boyunca ülkede mizah basını da çökmüş, karikatür yayımlanamamıştır.

23 Temmuz 1908'de Hürriyet'in ilanıyla başlayan II. Meşrutiyet döneminde basın, özgürlüğüne kavuşur. Yazı ve çizginin mizahçıları kolları sıvar ve otuz iki yılın acısını çıkarmaya koyulur. *Karagöz* (1908), *Kalem* (1908), *Lâklâk* (1908), *Davul* (1909), *Dalkavuk* (1909) vb. mizah dergilerinde bir karikatür savaşımı yaşanmaya başlanır.

1908 toplumsal devrimine karşın tahtını koruyan Abdülhamit, kıran kırana süren bu savaşta kuşkusuz hedefin merkezinde yer

İstanbul'un en büyük burnu.
("Davul"/14.05.1909/S.24, s.1)

alır. 31 Mart Olayı'nda parmağı olduğu gerekçeyle Abdülhamit tahttan indirilir (1909). Onun bu gerici ayaklanmayla ilişkisi konusunda çeşitli kaynaklar hâlâ bir görüşe ulaşamamıştır. O zamanlar yayımlanan karikatürlere bakılırsa 31 Mart Olayı'nın baş mimarı, Abdülhamit'tir.

1908-1918 yılları arasında yayımlanmış olan yüze yakın mizah dergi ve gazetelerinde II. Abdülhamit, karikatürcülerin gündemine kalmıştır. 1908-1909 yılları arasında yayımlanan karikatürlerdeki eleştiri dozu, 1909'da başlayan Selânik sürgünüyle artarak sürmüştür, yaşamı ve kötü uygulamaları burnundan fitil fitil getirilmiştir. 1918'de Beylerbeyi Sarayı'nda ömrü noktalandığında karikatürcülerin ilgi alanı dışına çıkmış; ne ki, her zaman başvurulmuş bir "kara simge" olmaktan kurtulamamıştır.

Yıldız Sarayı Mabeyn Kâtibi Ahmet Reşit (Rey), II. Abdülhamit'in portresini şöyle çiziyor: "Sultan Hamit, kısa boylu, zayıf, omuzlarının genişliği orta, fakat biraz öne doğru eğilmiş, uzuvları birbirine uygun bir vücut sahibiydi; teni esmer, çehresi uzunca, kaş kemikleri çıkık, yanakları çökük, gözleri derince ve biraz küçük, renkçe koyu maviye bakar siyahtı; burnu yüzüne göre büyük ve uzuncaydı. Başının tepesinde saç kalmamıştı. Yan ve arka tarafındaki saçlarıyla sakalının telleri kalın ve sert görülüyordu. Saç ve sakalına boya koyduğu için hakiki rengi belli değildi; görünüşteki rengi kır serpilmiş kara idi. Yüzü güzel olmamasına rağmen, sevimli, hele tavırları ve hâli az bulunur bir özellikte idi."(2)

Bu anlatımda da belirtildiği gibi, büyük bir buruna sahipti, II. Abdülhamit. Belli ki burnundan ve hatta yüzünden hoşnut değildi. Döneminde basına koyduğu yasaklar içinde bazı sözcükler vardı; "burun" bunların başında yer alıyordu. Diğerleri şöyle sıralanabilir; Kanun-ı Esasî, özgürlük, ihtilâl, sosyalizm, ulusun hakları, dinamit, yıldız, yenilik, eşitlik, vatan, cumhuriyet, bomba, hall, suikast, sakal vb. Hüseyin Cahit (Yalçın), bu sözcükler üzerine şunları yazmıştı: "Sözgelimi 'burun'dan söz edilemezdi. Çünkü Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesinin çok büyük, kurak dışı ve gösterişli bir burnu vardı. 'Burun' sözünün onunla alay edilmesi sonucunu yaratacağı kanısına varmıştı. (...) [Pierre Loti'nin] *İzlanda Balıkçısı*'nı çevirirken coğrafya ile ilgili 'burun' sözü geldikçe 'karaların denizlere doğru ilerlemiş bölümleri' diye yazıyordum."(3) "Burun" konusundaki bir başka ilginç olay ise tiyatro sanatına ilişkindir. Cevdet Kudret anlatıyor: "1901'de Türkiye'ye

Abdülhamit, Taif zindanlarında boğdurarak öldürttüğü Mithat Paşa'nın kesik başı ile. ("Lâklâk"/1907/Mehmet Fazlı)

gelen bir Fransız kumpanyasının oynamak istediği *Cyrano de Bergerac* oyunu, Cyrano'nun büyük bir 'burnu' olduğu, oyunda burnu üzerine ünlü bir tirat bulunduğu için yasaklanmıştı."(4)

Sözcüğü bile yasaklanan "burun", karikatürcüler için müthiş bir malzeme hâline dönüşür. Her yüz, karikatürcü için keşfedilmeyi bekleyen bir dünyadır. Ne ki, II. Abdülhamit'in; yüzünün de yaşamı gibi keşfe gereksinmesi yoktur. Lucien Refort, karikatürcünün model karşısındaki konumunu şöyle açıklıyor: "Daha ilk görüşten itibaren göze çarpan o hâkim hususiyet sanatkâra tefsir tarzını ilham edecek bir ehemmiyet alabilir. Sanatkâr artık ondan başkasını göremez. Zira hakikatte kendisinin işine yarayacak tek şeydir. Bu hususiyetin karşısına diğerleri kabili ihmal görülerek silinir. Yalnız bu detaydır ki, kendisine tetkik ettiği modelin karakterini tek başına verir. Onu kaldırın, modelinizi mahvetmiş, şahsiyetini, hikmeti vücudunu ortadan kaldırmış olursunuz. O karakter iyice yakalandığı andan itibaren hedefe varılmış, [portre] şarj muvaffak olmuştur."(5)

Yukarıda da belirtildiği gibi, II. Abdülhamit, salt burnundan değil, yüzünden de hoşnut değildir. Bunu fotoğraftan hoşlanmayışından da anlamak olanaklı. Bir Jön Türk olan Ali Nuri, "Abdülhamit esaslı bir fotoğraf meraklısı olmasına, üstelik fotoğraf koleksiyonu yapmasına karşılık, kendi resminden [fotoğrafından] pek korkardı" diyor. Ve ekliyor: "hele karikatürünün çizilmesinden ödü kopardı."(6)

Burada iki korku birleşiyor: Fotoğraf ve karikatür. Onun için karikatür, çirkinleştirme eylemi olduğu denli, iktidarına da yönelmiş bir saldırı olması nedeniyle karikatürü sevmeyişi anlaşılıyor. Ama fotoğraftan hoşlanmaması, hatta korkması niye? Bu ancak "çirkin" olmasıyla açıklanabilir. İnsanın fiziksel konumu, onun olumlu ya da olumsuzluğunun işareti olamaz, kuşkusuz. Çirkin bir kişi dünyanın en iyi insanı olabileceği gibi, güzel bir kişi de bunun tam tersi olabilir. İnsanın çirkinliği ya da güzelliği, edim ve eylemlerinde yatar. Bu açıdan baktığımızda II. Abdülhamit, hem bozuk bir fiziksel konuma ve hem de çirkin, kara bir eyleme sahiptir. Dönemindeki kimi olumlu adımlar, olumsuzluklarının yanında önemsiz kalacağı gibi, bu yanı sıra karikatürü hiç ilgilendirmez de. Abdülhamit'te toplanan bu iki çirkinlik, karikatürcülerin şansı haline gelmiştir. Bütün karikatür tarihi gözden geçirilirse onun, insan yansıtırken "burun'dan ne çok yararlandığı görülebilir. Burun, karikatürcü için her zaman tazeliğini koruyan bir organdır.

Çirkin bir eylem sahibi, fiziksel bir güzellik taşıyorsa o zaman karikatürcü ne yapar? Karikatür, genel olarak yaşamı çirkinleştiren olguların avcısıdır. Bu süreç avında, avların kutsuz bir güzellikte olması sonucu etkilemez. Kişinin eylemi çirkinleştikçe, kendi de çirkinleşir çünkü. Geniş bir simgeler kadrosu olan karikatür, bu fiziksel güzelliği, eylemsel çirkinliği karşılayacak motiflerle sıvar. Çağımız karikatüründe ise biçimsel yaklaşımlar kadar, insani ilişkilerdeki çelişkiler aracılığıyla da eleştiri getirilmektedir. Kuşkusuz bu biçimsel yaklaşımların gerileyeceğini göstermez. Bundan vazgeçmesi olanaksız gibidir; çünkü mizah, olgu ve süreçlere dışarıdan bakar.

Bunlar bir yana, her düzgün yüz, karikatürcü için bir ipucu taşır. Bergson, bu olguyu şöyle dile getiriyor: "(...) bir yüz ne kadar muntazam, çizgileri ne kadar ahenktar, hareketleri ne derece seyyâl [akıcı] olursa olsun muvazenesi [dengesi] yine mutlak mükemmellikte değildir. Muhtemel ve gülünç bir yüz hareketinin başlangıcı olan bir kırışıklık daima fark edilir... Karikatüristin sanatı bazı defa görülmeyen bu hareketi her gözün görebileceği şekilde büyütmek üzere yakalamak sanatıdır."(7)

II. Abdülhamit, karikatürü sevmiyor demistik. Yukarıda da belirtildiği gibi bunun nedeni kişiliği ve iktidarıyla ilgilidir. "Karikatüre karşı sakinlik; bir ilkel kavim insanının, fotoğraf karşısındaki endişesine benzer. Nasıl ki ilkel kavim insanı, fotoğrafını elinde bulundu-

ran insanın, kendi yaşamına egemen olacağı korkusuyla fotoğraf çekirtmekten korkarsa, tanınmış kişi de karikatürün kendinde diğerlerinin göremeyeceğini umduğu şeyi, gözler önüne sereceğinden çekinir.”(8) Çünkü, “Doğal kusurlar gülünç duruma sokulmuş, bu arada ‘gülünç’ kılınmak istenen kişiyle benzerlik de korunmuştur. Bu karikatürün o insana, fotoğrafın benzerliğinden daha çok benzediği bir ‘saldırı-portre’den(9) farksızdır. Kara iktidar sahipleri, konumlarına çok bağlıdır. Halkın ezildiği zevk ve sefa içindeki görkemli yaşam, yönetme tutkusu ve büyüklük olgusu her eylemlerine yol gösteren pusula gibidir. İktidardan düşmek, bir bakıma ölmekle eş değerdir. Bu nedenle her türlü muhalefete karşı müthiş bir tepki gösterirler. Abdülhamit de bu türden bir padişahı. İstibdada karşı yurt dışından savaşmış olan Ali Nuri, *Abdul-Hamid En Caricature* adlı kitabında şöyle diyor: “Anlaşıyor ki, karikatür, o günler Abdülhamid yönetimini ortadan kaldırmak için en etkili kışkırtma araçlarından biri olmuştur.

“Bunun nedeni ortada tabii; okuması olmayan zırcahal bir adam bile, kör değilse eğer, akıllıca çizilmiş bir karikatürün anlamını çıkarabilir. Amaç da bu zaten. (...)

“Sultanın kendini beğenmişliği onu şöyle saçma bir düşünceye sürükleyecekti sonunda; Türk mizah basını yalnızca onun onuruyla oynamak için seferber olmuştu. Acaba öyle miydi? Bilmiyor muydu ki, hiçbir Tanrı kulu böylesi tehlikeli bir zevki tatmak istemezdi. Çünkü herkes Abdülhamid’in gücünü ve bu güce karşı gelmek yürekliliğini gösterenin n’olacağını bilirdi.

“Dışarıdaki Türk basınının, padişahın edimlerinden çok, onun kişiliğine yönelmiş olması, belki de çok tuhaf görünecektir. Ama bunu açıklamak zor değildir.

“‘Tanrının yeryüzündeki gölgesi’ denilen Sultan-Halife; öylesine insanüstü bir yaratık kabul edilmişti ki, sıradan kişiye göre, o eleştirilemez, ona saldırılamazdı.

“İşte bu nedenle, onun ne hatları karıştırdığından habersiz basit Anadolu köylüsünü yakasından tutup sarsmak gerekiyordu.”(10)

Jön Türk karikatürlerinin hemen hemen hepsi, Ali Nuri’nin sözünü ettiği sarsıcılığa ulaşmıştır. Bu etkili karikatürlerde rastlanan imzalar şunlardır: Mehmet Fazlı, Meram, Dilingir ve A. Gautschi. Görüldüğü gibi, kimi takma, kimi de yabancı bunların. Hiç imza atılmamış karikatürler de vardır. Bu gözü pek insanların mizah anlayışı, bir bakıma Jön Türk mizah dergisi *Tokmak*’ın çıkış yazısında dile getirilmiştir: “*Tokmak*’tan bir alay dili, bir mizah dili, saçma sapanlıklar satan bir dil beklemek, boş bir bekleme, boş bir bekleyiştir. Onun dilini, bir saygıdeğer edebiyatçının ‘Hüngür hüngür gülmek’ sözü pek açık bir biçimde açıklar. Sözü kısası *Tokmak* büyük yezidin bütün gizli şeylerini resimli, yazılı, sabırsız bir biçimde ve belki kayıtsız bir biçimde de sunacaktır.”(11)

Jön Türk çizerlerinin II. Abdülhamit karikatürlerinde, yalın, karmaşık, sinirli ve hırçın bir çizgi dili göze ilişir. Yergiden groteske uzanan mizah anlayışıyla bütünleşen çizgi, dinamit etkisinde karikatürler ortaya çıkartır. Öznenin yok edilme isteği, karikatür çizgisinde deformasyona yol açar. İlk kez Osmanlı-Rus Sava-

şı (1877-1878) yıllarında çizilen karikatürlerde ortaya çıkan deforme çizgi, Abdülhamit karikatürlerinde doruk noktasına ulaşır. Aynı düzey, Kurtuluş Savaşı’ndaki (1919-1922) karikatürlerde de sürecektir.

1908 toplumsal değişimi, bu yeni dönem karikatüründe de kendini göstermiştir. *Kalem*’de (1908) Cemil Cem, Sedat Nuri (İleri) ve İzzet Ziya gibi ustalar öncülüğünde modern Türk karikatürü doğar ve başka dergilere de yansır. Bu anlayışın dışında -Tanzimat karikatürünün gelişkin bir devamı olan ve *Karagöz*’ün (1908) öncülüğünü yaptığı- tasvirici karikatür anlayışına bağlı olarak çalışan Halit Naci, Mehmet Baha, D. Mazlum ve Münir Osman gibi usta karikatürcüler vardır. Aydın ve halk mizahı çerçevesinde ürün veren bu mizah dergilerinde yer alan karikatürcüler için de hedeflerden biri Abdülhamit olmuştur. Modern karikatür ustaları, güçlü bir kompozisyon anlayışı ve deformasyona açık akademik çizgileriyle yansıttıkları Abdülhamit karikatürlerinde mizah ile yergi arasında gezinirler. Tasvirici karikatürcüler ise, Abdülhamit özne olduğunda, hoşgörülerini unutup, müthiş bir horgörüyle bütünleşirler.

II. Abdülhamit’in karikatür olarak portresi, Türk karikatüründe bir doruk noktasıdır. Bu tür “portreler” yaşadığı sürece de Türk karikatürcüleri ateş hattından ayrılmayacaktır.

(*) Burada kullanılan karikatürler ve yazı, Turgut Çeviker’in “*Burun: Abdülhamit Karikatürleri Antolojisi*” (Adam Yayınları, 1988) başlıklı kitabından alınmıştır. Sayın Çeviker’e, karikatürleri ve yazısını kullanmamıza izin verdiği için teşekkür ederiz.

Dipnotlar

(1) Bkz., Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü-I/Tanzimat ve İstibdat Dönemi (1867-1878/ 1878-1908)*, Adam Yay., İstanbul, 1986, s.63-65.

(2) Aktaran, Refik Ahmet Sevengil, *Türk Tiyatrosu Tarihi IV, Saray Tiyatrosu*, Devlet Konservatuarı Yayınları Serisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1962, s.182.

(3) Aktaran, Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, Milliyet Yay., İstanbul, 1977, s.51.

(4) Cevdet Kudret, age., s.43.

(5) Lucien Refot (Çev. Zahir Güvemli), “Çehrenin Karikatürlük İfadesi”, *Yeni Adam*, S.345, s.11.

(6) Ali Nuri, “Abdul-Hamid et la presse humoristique” (Abdülhamid ve mizah yayınları), *Abdul-Hamid En Caricature*, İstanbul, 1932, s.17-23.

(7) Aktaran, Lucien Refon, age., s.9.

(8) *Encyclopaedia Britannica*, “Caricature and Cartoon” maddesi, Volume 4, Chicago; London; Toronto; Geneva, 1962.

(9) *Encyclopaedia Britannica*, aynı yerde.

(10) Ali Nuri, age., aynı yerde.

(11) Turgut Çeviker, age., s.272.

İstibdat ve hürriyet güreşçileri... Kapının üstündeki yazı “Babiâli”, bayraktaki ise “İstibdat”. (“*Ei Üfürük*”/17.09.1908/S.2, s.8-9)

Halife II. Abdülhamit'in Panislamizmi ve Batı

II. Abdülhamit'in Panislamizminin Avrupalılara yönelik amacı, halife olduğuna dayanarak İslam âlemini onlara karşı kullanabilecek imkânı olduğunu Avrupa yönetimlerine hissettirmektir. Oysa Avrupa'da bunu İmparator II. Wilhelm'den başka kimse hissetmedi. O da hilafetin Almanya'ya karşı kullanılabileceği kaygısıyla, yani bir tehdit olarak değil, Sultan'ı rakiplerine karşı kendisinin kullanabileceği yolunda bir hayalle.

Osmanlı Devleti ve hilafet

Doğu'nun kültürel birikimini özümsemiş ve Doğu'nun zenginliklerinden yeterince pay almış Osmanlı Devleti'nin bir yayılma yönü Avrupa'ydı. Balkanlar'dan başlayarak ilerleyen Osmanlı hâkimiyeti Avrupalılar için tam bir korku öznesiydi. Aşağı yukarı üç yüzyıl kadar devam eden Osmanlı'nın üstünlüğü, kendini, neredeyse hiç bir savaşın kaybedilmediği olgusuyla gösteriyordu. 15. yüzyıldan başlayarak Osmanlı'nın devleti, Avrupa'nın en güçlü ve en örgütlü devletiydi; ordusu, en gelişmiş, en donanımlı, en yüksek teknolojiye, en disiplinli ve en düzenli ordusuydu. Osmanlı 19. yüzyıla kadar bölgenin en geniş topraklara sahip ve üç kıtaya yayılmış en büyük ülkesi olarak kaldı.

"Osmanlı Padişahı I. Selim'in 1517'de Mısır'ı fethinden sonra İstanbul'a götürülen Abbasi hilafetinin son temsilcisi Mutevekkil'den Osmanlı sultanları tarafından halife sıfatı alın"dı.(1) Padişahın Abbasi halifesinden hilafeti kendi üstüne alması, Osmanlı Devleti'nin "İslam âlemi üzerindeki nüfuzunu" artıracaktı.(2)

Önceleri seçimle, sonraları soyla belirlenen halifelik, Osmanlı'da padişahların halife kabul edilmesiyle yürütüldü. Bu yüzden Osmanlı padişahlarının hepsi, kişisel özellikleri hiç bir rol oynamaksızın,(3) aynı zamanda halife oldular. Ancak "sultan"ı öne çıkarmayı tercih ettiler; hilafet sanını siyasetin hizmetine sokmadılar ve dinsel liderlik yetkisini ve yetkesini kullanmadılar. Halifelik onlar için unvandan ibaretti. Hatta 1623 ile 1640 ara-

IV. Murat'a dek Osmanlı hükümdarları, "halife" unvanını kullanmaya bile tenezzül etmemişlerdi.

Kayzer yalnızca Abdülhamit'in dostu değil, İslamiyet'in de dostuydu! Yalnız dostu da değil, aynı zamanda koruyucusuydu! Yalnız koruyucusu da değil, daha ötesi, İslam dünyasının birleşmesinin de mücahidiydi! Orta Doğu'ya ve Osmanlı topraklarına muhtaç Almanya, Panislamizmi bizzat uygulayacaktı.

sında padişah olan IV. Murat'a kadar bu unvan bile kullanılmamıştı. Bunun nedeni, yeterince güçlü ve itibarlı olmanın verdiği yeterlilik olmalıdır. Padişahların devletin tartışılmaz gücü yanında ek olarak dinsel bir otoriteye ihtiyacı bulunmuyordu. Sultanlar halife olmanın siyasal getirisini kullanmaya gerek duymuyorlar; hatta buna tenezzül etmiyorlardı. Dahası, yerine getirmelerinde bir zorluk bulunmamasına rağmen İslam'ın şartlarından biri olan Hac farızasını bile yapmadılar. Hiç bir Osmanlı sultanı Mekke'ye gitmemişti.

İslam dünyasında Osmanlı Devleti'nin rakibi olmadığı gibi, Osmanlı devleti döneminde, Fas Sultanı'nın, "Kureys'ten olduğu gerekçesiyle kendisinin halife olduğunu" iddia etmesi dışında başka bir İslam ülkesinde halife olmaya yeltenen de çıkmadı.

Osmanlı toplumu ise inançlar ve dinler açısından karışık bir toplumdur. Bu yüzden imparatorluk ideolojisi "ittihad-ı anasır" olarak özetlenen bir anlayışla örülmüştü. Unsurların birliği anlamına gelen ve sonraları "Osmanlılık" olarak nitelenen bu anlayış, hem Doğu'nun çok-dinli toplumsal özelliğinin mirası, hem de imparatorluk yapılanmasının gereği idi. 19. yüzyıl ve özellikle Tanzimat dönemi bu anlayışı kuvvetlendirmeye çalıştığı gibi, Batı'ya açılımın yollarını da döşemişti. Ayrıca Tanzimat gerilemenin nedenlerini saptarken, şeriata uygun davranılmamış olmasını ve dinsel bağların zayıflamasını öne çıkarmıştır. Bu farklı şeylerin birbirini tamamlaması ya da birbirine uyması ise mümkün değildi. Bunun sonucu olarak 19. yüzyılın ortalarından başlayarak Tanzimat'ın eleştirilmesiyle birlikte, Batılılaşma da sorgulanmaya başladı ve İslam'ı Batı'ya direnmede dayanak olarak ele almaya yönelik düşünceler gelişti. Dinsel öğeleri kendi geçmişinde çok önemli görmeyen Osmanlı, artık ona özel bir önem atfediyordu. Dinci gerici hareketlerin de etkileri artmıştı. Reformlara karşı çıkanlar içinde dinsel söylemlere sarılanlar çoğaldı.

Zaten 18. yüzyılın sonunda halifelik, padişahların, "Osmanlı sınırlarının dışında kalanlar da dâhil olmak üzere" Müslümanların tamamı üzerinde sahip olduğunu iddia ettikleri "manevi ve ruhani nitelik-

Hem I. Abdülhamit hem de III. Selim, İngilizlerin isteği üzerinde Meysor hükümdarı Tipi Sultan'a "halife" sıfatıyla mektup yazmış, İngilizlere direnmeyi bırakmasını önermişlerdir.

teki yetkeyi ifade" ederek yeni bir boyut kazanmıştı.(4) Rusya ile 1774'te yapılan Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra hilafetin Osmanlılarda olduğundan ilk kez söz edilmeye başlanacaktı. Bu antlaşmanın önemi ve sonuçları biraz ileride ele alınacaktır. Ancak burada önemli ve anlamlı olan, Osmanlıların yeni hilafet anlayışı ve uygulamalarının, Avrupa karşısında güçsüz duruma düşüldüğünün herkes tarafından anlaşıldığı, hiç bir savaşın galibiyetle sonuçlanmadığı ve devletin sürekli toprak kaybetmeye başladığı dönemde ortaya çıkmasıdır.

Osmanlı ve İslam dünyası, 19. yüzyıl ve bu yüzyıldaki Osmanlı

Batılıların ilk kullanmasıyla ortaya çıkan "Panislamizm" kavramı henüz ortada yokken, "bu kavramın karşılığı olan veya en azından benzer çağrışımlar veren" *ittihad-ı İslam, ittihad-ı din ve uhuvvet-i din* gibi kavramlar, "Osmanlı Devleti ile Hindistan, Endonezya ve Orta Asya'daki Müslüman sultanlıklar arasındaki yazışmalarda" kullanılmaktaydı. Orta Asya hanlıklarının kendi aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden veya Rusya ve İran'ın baskıları sonucunda zaman zaman Osmanlı'dan yardım istedikleri görülmüştü. Ancak bu gibi yardım isteklerinin gereğinin yapılması uzaklıklar yüzün-

den oldukça zordu. Bunun yanı sıra, hanlıkların "sadakat ve bağlılıklarının resmen kabulü halinde [bunların] Devlet-i Aliyye'yi zor durumda bırakma ihtimali, Bab-ı Âli'yi" çoğunlukla huzursuz ve rahatsız ediyordu. Bu çeşit başvurular karşılanmaya çalışılmıyor ve reddediliyordu. Örneğin, Asya'da, Çin, Rusya veya İran'a karşı yardım talebinde bulunan hanlıkların savunulması gerekebilir, "bu da siyasi ve askeri birçok tehlikeleri" veya en azından yükümlülükleri davet ederdi.(5) Bu yüzden "temkinli" Osmanlı Devleti, çok yerde umutları boşa çıkarmıştır.

Sömürgeciler arasında sonradan İngiltere öne çıktı. 18. yüzyılda en büyük sömürge imparatorluğu İngiltere'ydі. İngiltere'nin Uzak Doğu'daki ve Hindistan'daki etkinliğine karşı bölgedeki Müslüman devletlerin tek başlarına dayana-bilmeleri mümkün değildi. Sömürgeleştirilen veya sömürgeleştirilme tehdidi altında olan Asya Müslümanları için tek umut İslam'ın en büyük devleti olan ve hilafeti elinde bulunduran Osmanlı Devleti'ydі. 1777'de Malabar Sultanı Ali Raca, "Müslümanların halifesinden kâfirlere karşı savaşında kendisine yardım etmesi için" İstanbul'a bir elçi gönderdi. O günlerdeki Rusya'yla savaşın ağır yükü yüzünden en ufak bir yardımda bile bulunamayan Osmanlı Devleti'ne üç yıl sonra, Ali Raca'nın yerine geçen kız kardeşi Bibi Sultan tekrar başvuracak; ancak tekrar hiç bir şey yapılmamasıyla karşılaşacaktı.(6)

Arkasından Meysor Devleti'nin hükümdarı Tipi Sultan, İngiltere'ye karşı Osmanlı'dan yardım istedi. 1784'te İstanbul'a gelen Meysor heyetini, 1786'da yedi yüz kişilik ikinci bir heyet izledi. Bütün başvurular boşa çıkacak, Osmanlı İngiltere'yi karşısına almak istemeyecekti. Bu arada İngilizler I. Abdülhamit'e (1725-1789), Tipi'nin "savaşmaktan vazgeçmesi" için bir mektup yazdırdı. "Sonraki padişah III. Selim'e yazdırılan bir başka mektupta Fransızlar kötülenmekte, İngilizlerin iyiliklerinden söz edilmekte ve Tipi'nin İngilizlerle 'geçinmesi' gerektiği anlatılmaktadır." (7) Daha sonra İngilizler direnmekten ve savaşmaktan gene de vazgeçmeyen Tipi'nin üzerine yürüdü, 1799'da savaş alanında ölen Tipi'yle birlikte Meysor birlikleri de yenildi ve dağıtıldı. Burada önemli olan, İngilizlerin Osmanlı sultanından "halife sıfatıyla" Tipi'ye nasihat etmelerini istemeleridir. (8) Bunlar, hem Osmanlı padişahlarının Hindistan'da önemli bir nüfuzları olduğunun düşünülüğünü, hem de Avrupalıların Osmanlı sultanlarını halife olarak tanıdıklarını göstermektedir.

Sömürge sisteminin 18. yüzyıldan sonra oturmuş (ve Osmanlıların da büyük gücünün tükenmiş) olmasıyla Osmanlı Devleti'nin sömürgecilerin saldırılarına karşı askeri, siyasal ve diplomatik olarak yapacağı pek bir şey zaten kalmamıştı. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, bırakalım başka yerlerdeki sömürgeci saldırganlıklara müdahale etmeyi, kendini sömürgeleşmekten kurtarmaya çalışıyordu.

Gene de bir şeyler yapar gibi olmak gerekiyordu. Osmanlılar Doğu'da ilk ticaret dışı resmi "şehbenderlik"lerini (temsilcilikleri, elçiliklerini) Hindistan'da açtılar (1849, Bombay ve Kalküta). (9) Oralardaki yönetimlere kendilerince güven veriyorlardı. Ama bu şehbenderliklerin İngiltere'nin hâkimiyetine karşı herhangi bir etkisi olamıyordu ve hiç olmadı, görünüşü kurtarmak için bu kabil girişimler yapmaya mecburdular. (10) Ayrıca 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin eski gücü İslam dünyasında hala unutulmamıştı, onların gözünde sıfırı tüketmekte olan bir devletten çok hala "cihan imparatorluğu" vardı, daha doğrusu Müslümanlar Osmanlı'yı o

1876 yılında dünya Müslümanlarının %70'i sömürgelerde yaşıyordu. Bu oran 1900 yılında %85'e çıkacaktı.

dönemde de dünyanın en büyük ve güçlü devletlerinden biri olarak görmek istiyorlardı. Bu umuda sarılmanın baskısı ve yarattığı zorlanma Osmanlı'nın girişimlerinin bir nedeniydi. Bütün bunların sonucu olarak dünya Müslümanları, Osmanlı hamle yaptıkça, herhangi bir çatışma ve savaştan zaferle çıktıkça sevinir, bu çeşit olumlu haberlerden eziklikleri için bir teselli bulurlardı. Örneğin, Rusya'ya karşı kazanılan Kırım Savaşı (1853-56), Sumatra'nın kuzeydoğusundaki Açe Sultanlığı'ndan, Buhara'dan, Kaşgar'dan, Hiv'e'den heyetler gelmesine yol açmıştı; bu "galip ve en büyük Müslüman devlet yardım istenecek tek yeri", Avrupalı saldırganlara karşı gözleri ondaydı. (11)

Osmanlı sultanlarının Doğu'da yardım ve destek isteyen hanlık ve devletçiklere her şeye rağmen bazı yardımları da oldu. (12) Ancak bunlar göstermelik olmaktan ileri gidemeyecektir.

İslam dünyası ve Hristiyan dünya

19. yüzyılda "...Orta Asya'da 1868'de Ruslar Semerkand'ı ele geçirdiler ve Buhara Emirliği'ni Rus İmparatorluğu dâhilinde bir eyalet haline getirdiler. 1881-82'de Afrika'da İngilizler Mısır'ı, Fransızlar Tunus'u işgal ettiler; 1891'de Almanlar Darü's-Selam'ı himaye altına aldıklarını ilan ettiler". (13) 1876 yılında dünya Müslümanlarının %70'i sömürgelerde yaşı-

yordu. Bu oran 1900 yılında %85'e çıkacaktı.

İspanyollar, Portekizliler, Hollandalılar, İngilizler, Belçikalılar zaten Uzak Doğu'da ve dünyanın her yerinde işgal ettikleri yerleri sömürgelere dönüştürmüşlerdi.

20. yüzyıla gelindiğinde sömürge olmamış Müslüman ülke bir elin parmakları kadardı. Bunlar da Batılılar tarafından yarı-sömürgeleştirilme sürecini yaşamaktaydı.

Bu şartlarda Osmanlıcası'ndan çok Avrupacısı'nın yaygın kullanım kazandığı "İslam birliği" kavramını 19. yüzyıl Osmanlıları açısından açıklamakta yarar var. "Osmanlı Panislamcılığı"nın ana fikirleri şunlardı: "Hilafet, sadece ruhani bir egemenlik değil, aynı zamanda siyasal bir egemenlik, İslamlık'a özgü bir devlet biçimidir. Bütün Müslümanlar, ülke, din, renk farkları üstünde yalnız bir inanç kardeşliği değil, bir 'millet' oluştururlar. İslamlık, Hristiyanlık'ta olduğu gibi sadece dinsel değil, siyasal bir bütündür. Avrupa uygarlığı gibi bir İslam uygarlığı vardır. Bu uygarlıktaki İslam milletinin geri kalışı, Avrupa devletlerinin karşısında parçalanmalarının sonucudur. Siyasal bir güç olmaktan çıkan Müslümanlar dinlerini de yitirme tehlikesi karşısındadırlar. Müslümanların çağdaş bir varlık haline gelebilmeleri ancak dine dayalı bir birlik olmalarına, eski uygarlıklarını diriltmelerine bağlıdır. Bu birliğin sembolü hilafettir. Eski-den Abbasi hilafeti zamanında İslam uygarlığı Charlemagne'in Avrupa uygarlığından üstündü. Şimdi gene Avrupa uygarlığının karşısında öyle bir güç olabilir." (14)

Bu tanımlamanın getirdiği anlayış ve umutların hayatın önlenemez akışı ve tarihin katı gerçeği karşısında ne sonuç verdiği, sonraları açık bir şekilde görülmüştü. Bu gerçeklik, daha o zaman, 20. yüzyılın başında, başta Mustafa Kemal olmak üzere Jön Türkler içindeki geniş aydın ve ilerici çevrenin her yönüyle bilincinde olduğu bir mücadelenin temeliydi. "Tarihi yapabilme kabiliyeti", gerçekleştirecek hayaller arkasından sürüklenenlerin değil, maddeyi tanıyanların ve "ufkun ötesini görebilenlerin" özelliği oluyordu. Panislamizm 19. yüzyılda da, 20.

yüzyılda da "tatlı bir tahayyül"den başka bir şey değildi. "Panislamizm fikri, asırlar önce Viyana kapılarında, Türklerin Avrupa'da ulaştıkları en kuzey noktada" ölmüştü.(15)

Buna karşılık, diğer taraf olan Hristiyan dünya, Müslümanların inançlarını, sorunlarını, hülyalarını, tepkilerini, çırpınışlarını kendi kanallarına akıtacak "gerçekçi" yollar arıyor ve ne yazık ki zaman zaman da buluyordu. Avrupalılar Panislamizmi kendilerine göre tanımladılar, onun içindeki Müslümanlara ait ve özgü olan anlamsız taraflar üzerinde durmaktan çok, ama onlardan yararlanarak Panislamizmi kendi çıkarlarına uyarladılar. "Doğu Sorunu"na yeni bir boyut kattılar, ona Panislamizmi enjekte ettiler.

II. Abdülhamit ve Avrupa ülkeleri

Osmanlı'da halifelik hukuku, ilk kez Küçük Kaynarca Antlaşması'yla bağımsızlık verilmek durumunda kalınan Kırım Türkleri arasında sultanın dinsel otoritesini sürdürebilmek amacıyla kullanılmıştı.(16) Bu başlangıç, halifelik sanından en çok yararlanmak isteyen II. Abdülhamit'in (1842-1918), Kanun-i Esasi'nin 4. maddesine kendisinin "din-i İslam'ın hamisi" olduğunu koydurtmasıyla perçinlendi.(17) 3. madde ise, halifeliğin "Osmanlı Hanedanına ait olduğunu" ilan ediyordu.(18) Sultan, İslam liderliğini, dinsel merkez olmayı siyasal olarak kullanılabilir diye düşünmüş ve işe yarayacağını sanmıştı. Kaldı ki, yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde hem hilafet, hem de *ittihad-i İslam* zaten öne çıkmış durumdaydı. Buna direnmesi mümkün olmadığı gibi, bu herhalde aklının ucundan bile geçmemişti. Aksine, "halife" olması onca o kadar önemli ve sevindiriciydi ki, kendine *hilafetpenah* ("hilafetin sığınağı"), emirü'l-müminin ("inanınların emiri"), *zillullah fi'l-arz* ("Allah'ın yeryüzündeki gölgesi"), *haddimü'l-Haremeynül-Muhteremeyn* (Medine ve Mekke gibi kutsal kentlerin "hizmetkârı") gibi unvanlar ekletti. Merasimlerde Osmanlı sancağının yanı sıra halifenin yeşil sancağının yer almasını o başlattı.

Abdülhamit şehzade iken amcası olan padişah Abdülâziz'in Avrupa gezisine katılmış ve Avrupa ülkelerini görmüştü

(1867). Gezinin kendisinde hayranlık yaratan izlenimleri, tahta geçmenin çok öncesinde şehzadenin Batı karşısında teslimiyetçi bir ruh haline girmesine yol açmıştı. Avrupa ülkelerinin neden gelişmiş ve düzenli olduklarını anlamaya çalışıyordu; ama bu konuda Tanzimatçılar kadar bile ileri gidemedi. V. Murat olarak tahta geçirilen ve "tahtta en kısa süre kalan padişah" olacak olan kardeşinin denge-sizlikleri yüzünden yerinde kalamayacağı anlaşıldığında, padişah olmak için "çalışmalara" başlamıştı; herkese her istenileni yerine getirmeye hazır olduğunu söylüyordu. Fakat bunların içinde önemli olan, İstanbul'daki İngiltere elçisine şahsı adına gizlice bir temsilci göndererek, "Majestelerinin hükümetinin tavsiyelerini izlemeye hazır olduğunu, Doğu sorunu konusundaki İngiliz *Blue Book*'larından(19) haberi bulunduğunu", özetle, İngiliz isteklerini yerine getireceğine "söz verdiğini sefire bildir"mesidir.(20) Avrupa ülkelerine bağlılık anlamına gelecek şekilde teminatlar vermesi, daha tahta geçmeden önce başlamıştı. Hangisine bağlı olacak kadar önem verdiğini ise konjonktürle birlikte kendisine nasıl davrandıkları belirleyecekti.

1876 yılında 34 yaşında tahta geçen Abdülhamit, meclisi feshetmekten kendisine bağlı özel hafiye örgütü kurmaya, Anayasa'yı rafa kaldırmaktan aydınlara ve muhalefete baskı yapmaya, basına sansür koymaktan sürgünler ve cinayetlere kadar birçok antidemokratik, keyfi ve vicdansızca uygulama başlattı. "İstibdat dönemi"nin sahibi oldu. Devlet yönetimini

kendine bağlı hale getirmeye çalıştığı gibi, tehdit, baskı, vaat ve satın almalarla kişisel gücünü artırmaya çalıştı. Rengini hemen belli etmişti. Kendisine karşı olmayan insanlar (hatta onu destekleyenler) bile ona karşı muhalefete geçti. Baskı rejimi bir korku rejimine döndü.

Uluslararası alanda önem kazanmış olan hilafet, kısa bir süre içinde bir manivela haline gelecektir. Sultan bundan, halifeliğini iç siyasetinin de temel dayanaklarından biri haline getirerek yararlancak ve hilafete yeni bir boyut kazandıracaktır. İçte destekleri, izlediği "hilafet siyaseti" sayesinde genişlemiştir; İslamcılık, tarikatçılık ve gericilik arkasındadır. Hilafet, hükümdarlık otoritesine yeni ve dinsel bir özellik de katar. Halifenin otoritesi sultanınkinden farklı niteliktedir; ona dinsel nedenlerden ötürü itaat edilmesi gerekir ve bu, hem koşulsuzdur, hem de mutlak. Halifenin Müslümanların birliği görünüşündeki İslamlıkla ilgili dış politikası da esasta olumludur. Ancak yıllar sonra, Panislamizme inanan ve onu bu yüzden savunanlar da, sultana muhalif olacaktırlar.(21) Yanında saflaşacak olanların onun karşısına geçmesi, olumsuz kişisel özelliklerinin sonucuymuş belki; ama hep Abdülhamit'in bocalamalarını, tutarsızlıklarını, dengesizliklerini, kararsızlıklarını artıran roller oynamıştı.

Tahta çıktığında devletin ve ülkenin içinde bulunduğu şartların son derece olumsuz olduğunu gören Abdülhamit'in, sorunların çözümü için doğru olan bir yola girmesi eğitimi ve düzeyi bakımından mümkün değildi. Dünyadaki gelişme ve değişimi göremediği gibi, ülkenin geleceğinin uluslaşmak yönünde olacağını da anlayamazdı. Onun için dinin birleştiriciliği önemliydi ve "bütün Müslümanlar kardeşti." "Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin 'sosyal bünyesi ve politikasının esası din üzerine kurulmuştur'."(22) Osmanlı'nın dinsel kimlikle, hem yetinebileceği, hem de -Avrupa'da gördüğü gibi- modern olabileceği düşüncesine kapılmış ve oraya takılmıştı. Millet kimliği ise onca tehlikeliydi. Millet ve sınıf kimliklerinin, yurttaş ve emekçi olmanın, dinin birleştiriciliğinden medet umanlara ve hükümdarlara sıcağı gelmeyeceği açıktır. Abdülhamit milleti ve milletleşmeyi tehlikeli bulmasına

uygun olarak hilafetin itibarını yükseltmeye çalışmıştı; ama bunu yaparken o dönemde, Avrupalı yazarlar tarafından bile, ülke çıkarlarını din çıkarlarına feda ettiği şeklinde değerlendirilmiş, ülkesini ihmal etmekle suçlanmıştı.(23)

Dinsel kimlik, iç sorunlarda merkezi yönetimin de cemaatler gibi davranmasına yol açıyor, devletin Hristiyanlara karşı uygulamalarının "millet" içinde çözülme-ye çalışıldığı oluyordu. Ermeni düşmanı değildi, ama devletin otoritesi sürdürül-meliydi; devletin otoritesini sağlamak için ise Ermenilerin ayaklanmalarını devletle değil "Müslümanlar"la bastırmayı doğru bulmuştur (Hamidiye Alayları). Hristiyan isyancıları devlet ezeceğine Müslümanlar ezmiştir. Sonunda hem Ermeniler, hem de Avrupalılar böyle anlamışlardır. Bu, Hristiyanlarda İslam karşıtlığının yükselmesine katkıda bulunmuş, imparatorlukta çatışmaların her yerde dinlerarası çatışmalar olduğunun düşünülmesini sağlamıştır.

İçte gelişmeye ve ilericiliğe karşı yürüttüğü mücadele, dışta Avrupa ülkelerinden kendisine destekler arama tutumuyla birleşti. Ancak destek ararken, güç dengesizliği yüzünden inisiyatifini elinde tutamıyordu. Batı'ya teslimiyetçilik belirgin özelliği olmuştur. Avrupalılara ve belirli bir ülkeye kafa tutar görüntüler vermeye çalışırken, dış baskılara karşı tavizkârlıktan başka bir şey yapmıyordu. Avrupalıların her istediğini yerine getirmeye çalışıyor-

du. Döneminde yabancılara Hicaz hariç her yerde emlak ve arazi edinme, tam mülkiyet hakları tanınmıştı.

Abdülhamit gerçekte, geleneklere bağlı olmaya çalışmaktan çok iktidarda kalmayla ilgiliydi; İslam dünyasına siyasal bir kimlikle çıkmayı, dolayısıyla önder olmayı düşünmüyordu ve sade bir görüntü arkasında muazzam bir kişisel servet bulunuyordu. Hal edildiği zaman Yıldız Sarayı'nda sayımı yapılan para, değerli eşyalar ve mücevherat inanılmaz ölçülerdeydi. Yatırımları, banka hesapları, borsa oyunlarına katılımları şaşırtıcıydı.(24)

Batı üstünlüğünü kabullenmiş sultan, Batı'yla İslam lideri olarak daha kolay anlaşacağını, Avrupalıların kendini böyle daha kolay önemseyeceğini ve benimseyeceğini hesaplamıştı.

Batı'ya karşı İslam'ın lideri görüncekti; ama Batılıların onaylayacağı ve olumlayacağı bir profil de verecekti. İslamcı ve şeriatçı görüntüsü, içte, "Batıcı değilmiş" gibi "gâvur padişahlar"dan olmamasını sağlarken; Avrupalılar için, İslamcı ama modernliğiyle saygın olmasını, Hristiyanlar için halifeliğini ciddiye almasıyla ciddi muhatap sayılmasını sağlayacaktı. Zaman da onu zorluyordu, "harem" dağılmaktaydı, kendisi "tek eşlilik"e terfi ediyordu, yenilikler onu teslim alıyordu ve "Müslüman olarak" gelişmelere beklenmeyecek ölçüde açık, Avrupa'dan her şeyi isteyecek kadar rahattı.

Büyük Güçler arasında bir manevra alanına sahip olduğunu düşünüyor, seçimlerini istediği gibi yapacağını sanıyor, onları birbirine düşürerek istediklerini elde edeceğini hayal ediyordu. İktidarının ilk yıllarında dengeleri gözeterek kazançlı çıktığını varsayabiliyordu; ama ilerleyen zaman böyle varsayımların sürmesine izin vermeyecek, pazarlık şansının her geçen gün daha da azaldığını bizzat kendisi yaşayarak görecekti.

Avrupa ülkeleri Osmanlı'yı en fazla kapitülasyonlar yoluyla zarara uğratiyordu. Borçlanmalar tuzak rolü oynuyor, gümrük gelirleri yetersiz oluyordu; ama bütçelerin zafiyetinin esas nedeni kapitülasyonlardı. Maliyeyi yoluna koymanın şartı kapitülasyonların kalkmasıydı; Abdülhamit bunu belirlediği zaman yapacağına ve başaracağına da inandı. Ancak "20. yüzyılın başına geldiğinde kapitülasyonlar her zamankinden daha çok sağlık ve afiyette"ydi.(25)

II. Abdülhamit ve İslam dünyası

Daha "Abdülâziz yönetimi sonlarında Hindistan Müslümanları arasında Osmanlı hilafetine karşı bir ilgi uyanmıştı".(26) Abdülâziz, Hicaz, Irak, Basra, Yemen eyaletlerine deneyimli valiler ve komutanlar gönderdi; Rumeli'de ise Mithat Paşa gibi etkili yöneticileri görevlendirdi. Bunların önemli ve olumlu sonuçları oldu. Abdülhamit hem bunları değerlendirmek istedi, hem de başka yerlerdeki dağıntık Müslüman gruplarını etkileyebileceğini düşündü. İşe girişti. Doğu Türkistan'da ve orta Afrika'daki bir krallık olan Bornu'da adına hutbe okunuyordu,(27) ünü Çin, Japonya, Cava, Endonezya, Filipinler gibi yerlere yayılmıştı. Ancak bunlar dünya Müslümanlarının tanıyacak kadar onun önemli, etkili ve yararlı olmasından değildi. Hollanda sömürgesi olan Doğu-Hindistan'a gönderdiği Ali Galip Bey, Batava'ya vardığı zaman kıldırıldığı ilk cuma namazında Sultan'ın adını anmış, oradaki Müslümanların çoğu böylece Abdülhamit adını duymuş ve bir halife olduğunu öğrenmişlerdi.(28) Ona gösterilen ilgi, merak ve saygı, ondan halife olarak beklentiler de olmasındandı. Vu beklentilerin bir kısmını bizzat kendisi yaratmış, varlığını bilmesi bile mümkün olmayan top-

Abdülhamit, Ermeni ayaklanmalarını Hamidiye Alayları'yla ezdiği müddetçe, Hristiyanlarda İslam karşıtlığının yükselmesine katkıda bulunmuş, imparatorlukta çatışmaların dinlerarası çatışmalar olduğunun düşünülmesini sağlamıştır.

lumlarda ve ülkelerde umutlar uyandırmıştı. Bütün İslam dünyasına heyetler gönderiyor,(29) dünyanın en uzak köşelerinde cami yapılması için paralar dağıtıyor, yazışma yoluyla her yere gerçekleşmesi imkansız vaatlerde bulunuyordu. "Ayet ve hadisler ihtiva eden birçok risaleler ve broşürler yazılıp" dağıtılıyordu. "Keza aynı şey memleket içerisinde ve dışarıda gazete ve dergiler vasıtasıyla da yapılmaya çalışıl"maktaydı.(30) Bunlar yapılmamış olsaydı, çok yerde adının duyulması söz konusu bile olmazdı. Üñ, kendi çabasının ve yatırımının sonucuydu. Sömürgelerin bazılarında birçok Müslüman, Osmanlı vatandaşı olmayı bile istemekteydi, bununla ilgili olarak başvurular bile olmuştu; ancak bunların karşılanması hiç bir zaman söz konusu olmadı. Uluslararası hukuk "buna müsaade etmemekteydi". Bundan yalnız Hadramutlu Araplar yararlanacaktı.(31)

Singapur'da, Batavia'da, Bombay'da, Kalküta'daki konsolosluklara Madras ve Karaçi'deki fahri konsolosluklar da eklendi. Aslında bunlarla dışa dönük bir hilafet siyaseti yürütülmekteydi.

İmparatorluğun ilgi alanı içinde olan bölgelerde ise kendisinin kurtarıcı olacağı yönünde izlenimler uyandırmaya çalıştı. Bingazi ve Büyük Sahra'nın Kufra vahasında yaşayan Sunusilerle kurduğu ilişki, onlara Osmanlı'nın yardım edeceği yönündeydi. Sömürgecilerin etkisine karşı onları koruyacak ve hatta kurtaracaktı. Ama sonunda bölgede Avrupalılar istedikleri gibi at koşturdular. Habeş Kralı Menelik'e de İtalyanlara karşı kendisine destek vereceğini iletti. Bu konuda en ufak bir şey yapılmamıştı; ama Sultan kralı "mareşal" rütbesi ile onurlandırmıştı!

Halife olarak umutlar uyandıran ama vaat ettiği şeyleri yapmayan/yapamayan sultan, Avrupa ülkeleri söz konusu olduğunda elinden gelenin ötesine bile geçiyordu. Vatikan'da 1 Ekim 1891 tarihinde temeli atılan San Gioacchino Kilisesi'nin inşası için paraca yardımda bulunmuş, Osmanlı'nın adını katkıda bulunanlar listesine yazdırmıştı.(32) Burada Hristiyanlık kanalıyla Avrupa ülkeleriyle yakınlaşmaya ve onlara yaranmaya çalışmak söz konusu olsa da, aslında, altında, Vatikan benzeri bir İslam oluşumunun planları

Abdülhamit, Habeş Kralı Menelik'e İtalyanlara karşı kendisine destek vereceğini iletti; ama kendisini "mareşal" rütbesiyle onurlandırmak (!) dışında bir şey yapmamıştı...

yatmaktaydı. Kendisi zaten Papa'nın simetrisi olan bir konumda değil miydi? Hilafetin, Vatikan benzeri bir uluslararası ve uluslararası simgeye dönüşmesi, papalık gibi bir yapılaşmaya sahip olması düşünülmeli miydi?

Osmanlı Devleti'ni İslam'ın koruyucusu ve yöneticisi görmek isteyenler elbette vardı; fakat dünyada hiç bir yerde böyle bir proje tasarlanmamaktaydı, çünkü inandırıcılığı yoktu. Örneğin, Hindistan'daki etkin bir Müslüman grup olan Aligarhlar, bırakalım Sultan'ın halife olarak daha güçlü ve etkili olacağına inanmayı, Abdülhamit'in Panislam söylemlerine dahi en ufak bir değer vermemekteydi.

Sultan'ın "daha fazla İslamlaşmak" ve "dünyada İslami birlik sağlamak"la ilgili politikasının gerekçeleri ise özendirici ve heveslendiriciydi; 1) Osmanlı toplumu büyük bir hızla daha fazla Müslümanlaşmaktadır, çünkü kaybedilen alanlardan eksilen nüfus yalnızca gayrimüslimlerdir ve bu alanlardan ülkeye Müslüman göçü yaşanmaktadır,(33) ayrıca ülke içindeki Hristiyan nüfustan dışarıya göç de olmaktadır, 2) "milletler"i (cemaatleri) bir arada tutmak iyice zorlaşmıştır, görünen odur ki, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya, Sırbistan, Bosna-Hersek vb.'lerden örnek olarak ve cesaretlenerek "milletler" ve milletler (uluslar) ayrılacaklar, kopa-

caklardır, 3) bütün dünyaya yayılmış Müslümanlar artık bir baş ve bir merkez istemektedir, bu ihtiyaç dayatmış bir durumdur, 4) imparatorluk içindeki halkları halifenin bir arada tutması için dönüşüm bir an önce yapılmazsa, Osmanlı Müslümanları sultanın hükümrancılığı yanında halifenin liderliğini hemen tanımasa ve dünya Müslümanları bir an önce hilafet nezdinde birleştirilmezse, hem Osmanlı Devleti, hem İslamiyet ayakta kalamayacaktır, "Osmanlı dağılmaktadır", "İslam tehlikededir", "Osmanlı da giderse İslam âlemi devletsiz kalır".

Bunların gereği, öncelikle Hilafet kurumunun sağlamlaştırılması, dinsel örgütlenmelerin kullanılması ve Afrika ile Uzak Doğu'da Sünniliğin propagandasının yapılmasıydı. "Kuzey Afrika'daki İslam tarikatları Fransız resmî kayıtlarına göre, Sultan tarafından Panislamist propaganda için kullanılmışlar"dı. Özellikle de Refaî ve Medenî tarikatları...(34) İslam'ın dinsel gericiliğine dayanmak, Abdülhamit'in en tutucu anlayışları savunmasına ve gerici tarikat örgütlerini önemsemesine yol açmıştı. Müslümanlara yapılan propaganda temaları arasında Arapları yüceltmek ön plandaydı. Sultan'ın bir muhtırasında belirtildiği üzere, "Kutsal yerler"in (Mekke ve Medine) korunması ve muhafazası, devletin varlığının sürdürülmesiyle aynı önemdeydi ve bu vazgeçilmez bir koşuldur.(35) Böylece bu savundukları ve projesiyle II. Abdülhamit İslam dünyasında Panislamizmin adresi oldu. Ama bunu yapabilmek için halife olması dışında ekonomik ve askeri bir olanağı yoktu. Yaptığı, kişiler ve Müslüman kitleler arasında ilgi uyandırmaya çalışmaktan ibaretti. Kendi ifadeleriyle, "İslamiyet bağlarını kuvvetlendirmeye çalışmalıdır. ...bütün dünyadaki Müslümanları birbirlerine yaklaştırmakta fayda vardır".(36) İslam devletlerine dayanmayı hedefleyemiyordu. "Batılı yazarların bu konudaki yazdıklarının aksine, II. Abdülhamit'in Osmanlı sınırları dışındaki Müslümanlar üzerinde siyasi hükümrancılık iddia ettiğine dair bir delil de yoktur. Bu meydana, daha önce de söylendiği üzere, Sultan II. Abdülhamit için önemli olan dini otorite ve nüfuzdur."(37) Siyasal güç olmaya giriştiği anda karşısında Avrupalıların bulacaktı ve öyle yaptığı düşünülüyor

zamanlarda da buluyordu. Kaldı ki II. Abdülhamit'in İslam dünyasında yaratmaya çalıştığı manevi yakınlaşma, "entelektüel dinamizm ve siyasi netlik ve kararlılıktan yana pek zengin" olmadığı(38) için önemli sonuçları olmayacaktı.

Abdülhamit'in İslam dünyasını öne çıkarmasında etkili ve etken olan bir durum da tahta geçer geçmez çıkan savaştır; bu savaşta yenilgi kaçınılmaz gibi gözükme-ktedir (ki bu savaşın sonundaki beklenen korkunç yenilgi Rus ordularının İstanbul'a kadar gelmelerine ve doğuda geniş bir bölgeyi ele geçirmelerine yol açacaktır). Bakış açılarının altüst olduğu bu şartlarda, Müslümanlar Osmanlılardan yardım beklerken, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya Müslümanlarının desteğine ihtiyacı vardır. Sultan "halife olarak", Rusya'ya karşı Kafkasya'daki Müslümanları ayaklandırmaya çalışır, Afgan Emiri'ni savaşıma zorlar, savaşa gönüllü katılmalar bekler. Halifenin kazanması için birçok yerde camilerde dualar edilir, "halifeye dokunulursa bütün İslam dünyasının silahlanarak savaşıacağı" yazılır ve -özellikle Hindistan'da- destek amacıyla bağışlar toplanırsa da sonuç tam bir hüsrandır; ama Sultan'ın bu işten ününün yayılması şeklinde büyük bir kazanç sağladığı da şüphe götürmez, "itibarı hiç olmadığı kadar artmıştır."(39)

Ancak bu büyük hüsrana rağmen sultanın kafaya taktığı İslamcılık siyaseti gene de sarsılmaz, dünya Müslümanlarına oynamaya devam eder. Kaybedilen batı toprakları üzerinde fiili denetim ve yönetim olanaklarını kaybeden Sultan, oralar-daki ruhani otoritesini sürdürmeye ve bunu bütün dünyanın gözüne sokarak göstermeye ayrı bir önem verir. "Örneğin, Avusturya-Macaristan'ın işgal ve idaresindeki Bosna-Hersek'te adına cuma hutbesi okunması ve şer'i mahkeme için kadı gönderme haklarını korur." Hristiyan güçlere kaptırılan topraklarda, hilafet sayesinde güya manevi ve ruhani otorite sürdürülmektedir. Buna dayanarak da, "memleket-i mahruse" haritasında kaybedilen "vilayetler" yer almaya, "mekteplerin dersane duvarlarında büyük boy ve eksiksiz (*in extenso*) imparatorluk" görünümleri asılı olmaya devam etmektedir.(40) Böylece Müslüman dünyada sür-

Abdülhamit döneminde devlet görevlilerine maaşları verilmediği ya da zamanında verilemediği için memurların rüşvet alması ve irtikâp (zimmetine para geçirme) meşrulaştı. İltimas ve kayırma olağan hale geldi.

dürülmekte olan "etkinlik"le Müslüman dünyayı "sahiplenme", ülke içinde olumlu yankılanmalar yapmaktadır.

Berlin-Bağdat demiryolu hattının Mekke'ye kadar uzatılması projesi, Abdülhamit'in dünya Müslümanlarını etkilemek için bulduğu bir cin fikirliktir. Buna karşın, bazı kaynaklar, bu konudaki girişimin yurtdışındaki Müslümanlardan, başka ülkelerden ve "diğer yönetimlerden ziyade kendi tebaasını etkilemeyi amaçladığını" belirlemişlerdir.(41) Gene de özellikle Hindistan'da Hicaz demiryolu hattı İslam birliğine hizmet edecek bir girişim olarak algılandı. Ayrıca Hicaz demiryolu hattı, ortalaması 100 binin altında olan hacıların sayısını yeni yüzyılda 200 binin üstüne çıkaracaktır (bu rakam yükselmesinde Süveyş Kanalı'nın da bir payı vardır). Hicaz demiryolu hattının İslam dünyasında önemli yankıları olması doğaldır; ama bu konuyu ileriki sayfalarda Alman emperyalizminin "Doğu'ya Açılımı" ve "Alman İslamı" kapsamında değerlendirdiğimizde demiryolu hattının asıl amacının ne olduğu ve kimin için projelendirildiği ortaya çıkacaktır.

Abdülhamit'in kendini "İslam'ın papası" olarak ilan etmesi imparatorluk içinde yeni anlaşmazlıklara neden olacaktır. Yıldız'ın Vatikan karşılığı olacağı yorumları yapılacaktır. Bunların yanı sıra, halifenin,

Hristiyan yönetimlerin idaresi altında sömürgelerde bulunan Müslümanların "doğal lideri" olduğundan Batılılar için önemli ve vazgeçilmez sayılacağını düşünmesi, hiç bir anlam taşımayacak, Almanya dışında kimse, Abdülhamit'e halife olduğundan dolayı bir rol vermeyecektir. Almanya onu dikkate almıştır çünkü sömürgeleri olmadığından Almanya'nın Müslüman bir nüfusu ve Müslüman uyrukları yoktur. Müslüman nüfusu olan sömürgeler halifeyi önemsememekte, sömürgesi olmayan Avrupalı ise halifeden medet ummaktadır.

Osmanlı Devleti, toplumu ve II. Abdülhamit

Abdülhamit'in döneminde Osmanlı Devleti, bütün varlığı boyunca yaşadığı en kötü duruma düştü. Rüşvet yaygınlaştı. Devlet görevlilerine maaşları verilmediği ya da zamanında verilemediği için memurların rüşvet alması ve irtikâp (zimmetine para geçirme) meşrulaştı (hatta maaşının artırılmasını isteyen bir vilayet memurunun neden zam istediğini anlamamıştı; nasıl olur demişti, her devlet görevlisi zaten "işini bilmeli"ydi). İltimas ve kayırma olağan hale geldi. Devlette olumsuz sayılacak her şey kurumlaştı. Bu konuları Sultan İngiliz Elçisi Layard'a bizzat anlatmış, sonra da hatıralarında kaleme almıştır.(42)

Bir Avrupa ülkesine dayanmak, "resmi" bir devlet tutumu ve politikası halini alınca devlet görevlileri de bir dış gücün taraftarı ve işgüderi haline geldi. Daha önceleri paşalar ve yüksek görevliler, önemli gördüğü ve başarılı olacağına inandığı devletten yana olurlardı; ama Abdülhamit döneminde herkesin inanmasa da çıkarları için bir devletin sözcülüğüne soyunması ve ona hizmet etmesi normal hale geldi, garipsenmiyordu bile.

"Mazbut ve mümin sultan" tarikatçısı; Şaziliye ya da Medeniyye tarikatı mensubudur,(43) daha doğrusu tarikat taraftarıdır, tarikatlar ve tekkelerden yararlanmayı doğru görmüştür. Bu, dine dayanmak stratejisinin kaçınılmaz sonucudur. Ama aynı zamanda tarikatlardan da korkar. Devlet ricalinde ve saltanat ailesi içindeki tarikatçı faaliyetlerin kendisine

zarar verebileceğinden kuşkulandığı için tarikatlara karşı hep "tedbirli" de olur, onların yapabilecekleri bütün "kötülüklerin" önlemini alır. Örneğin, Mevlevi tarikatının şeyhi, veliaht Mehmet Reşat'la temas kurduğundan çok sıkı göz hapsinde tutulmuştur.(44) Bu yüzden Mevleviliğe karşı olduğu sanılmıştır.

İslamcı-dinci sultan Osmanlı iç düzenindeki en yüksek dinsel merci olan "şeyhülislam" makamına fazla saygılı değildir, çünkü vereceği fetvalar zararlı olabilir. Hilafeti zayıflatacak bir fetvayı açıklanmadan önlemek, daha önceden bilinemeyeceğinden olanak dışıdır. Ayrıca halife, dinsel sorunlarla ilgili görüşleri olanlara müsamahalı değildir; İslam'da reform ve onu modern dünyaya ve zamana uyarlamak yollu arayışlar kabul edilemez. Bu yüzden bütün teolojik düşünce sahipleri ve bütün görüşü olan ilahiyatçılar çareyi kaçmakta bulurlar. Mısır sığınılan yerdir, çünkü İngiliz işgalindedir (Osmanlı devletinin Mısır'da fiili olarak hükmü yoktur). Rusların asimilasyon uygulamalarına ve Hristiyanlığı yayma girişimlerine direnmek isteyen Tatarlar "afroz" edilir, çünkü İslam modernleştirilmezse karşı koyamayacaklardır ve çağdaşlaşma istemektedirler. Hindistan Müslümanları arasında, özellikle Aligarhlardaki arayışlar lanetlenir, çünkü İngilizlere karşı mücadele etmek için yol aramaktadırlar (kaldı ki Aligarhlar, daha önce sözü edilmişti, Osmanlı sultanına hiç güvenmemişlerdir, bu yüzden de onlara tepkilidir).

Sultan'ın propaganda temaları arasında Arapları yüceltmek ön plandadır. Yurt içinde sultan, Arapların ve Arapça eğitimin savunucusu olmuştur. Hatta bir ara "Arapçayı devletin resmi dili olarak ilan etmeyi bile düşünmüştür." Karşı çıkılması ve yeterince dayatmaması yüzünden gerçekleşmediyse de sonradan yapamadığına çok hayıflanacaktır. Olabilseydi, "Araplarla aramızdaki bağlar kuvvetlenecektir."(45)

Sultan Arap gençlerine İstanbul'da okuyabilme olanakları yaratmaya çalışır. Mülkiye ve Harbiye'ye çok sayıda Arap öğrenci alınır. Osmanlı Devleti'nde Arap unsurların ağırlığı artar. Zaten bölge olarak Arapların olduğu yerlere yatırım yapılmaktadır. Örneğin, yeni yapılan demir-

Batılı büyük devletler, başta İngiltere, Müslüman dünyada İslam'ın birliğini gerçekleştirecek dinamikler olmadığının başından beri bilincindeydi.

yollarının Rumeli'deki oranı %15'ken Suriye'de %47'dir.

Arap kökenli şeyhler, sarayının olduğu Yıldız'da toplanır. Suriye, Irak gibi vilayetlerle, kuzey Afrika gibi bölgelerle merkez, tarikatlarla saray arasındaki bağlantıları sağlarlar.

Ona göre en büyük Osmanlı padişahı I. Selim'dir, çünkü Arap vilayetlerini fetihmiş, Sünni İslam'ın Şiiliğe karşı zaferini ve üstünlüğünü sağlamış ve en önemlisi, hilafeti Osmanlılara getirmiştir.

İlginci olan, Osmanlı toplumunun İslamcılığı ve Müslümanların birliğini savunan aydınlarının da Sultan'ın projesinin arkasına geçmemesidir. Muhalif olan İslamcı aydınlar ancak Meşrutiyet Devrimi ertesinde, önce dergiler etrafında toplanarak, sonra yasadışı örgütler kurarak ortaya çıkacaklardır. *Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Peyam-ı Hak, Volkan* dergileri bunların en bilinenleridir.

Avrupa, İslam dünyası ve Panislamizm

Avrupa ülkeleri, İslam dünyasının kendilerine bağlı ve bağımlı olarak birleşmesinin yararlı olacağını 19. yüzyılın başında keşfettiler. Sonraları emperyalizm de, bu keşfe uygun olarak, İslam dünyasının bölünmesi, yani "parçalanmış bir İslam dünyası" ile kendinin yöneteceği ve yönlendireceği "birleşmiş bir İslam dün-

yası" arasındaki tercihi ikincisi lehine yapacaktır. Birleşmiş ve merkezileşmiş bir İslam dünyasının adı da, (bu tamlamanın ortaya ilk çıktığı yıl olan 1877'den on-on beş yıl sonra) bir kaygı ve korku olmaktan bu sayede çıkan Panislamizmdir.

Panislamizm kavramı ve düşüncesi, bu sözcük 1880'lerden itibaren popüler hale geldiğinde Batılıları ürkütmüştür; ama ürkmenin esas nedeni, Panislamizmin kendisi değil kelimelerdir. Çünkü bu kavramın yaygınlaştığı yüzyılın sonuna doğru Müslüman dünyada, İslam'ın birliğini gerçekleştirecek dinamikler yoktu. Ve Avrupalıların bu kelimedenden ürkmeye başladığı günlerde İslam dünyasında "birleşme" yaygın ve ciddi bir şekilde konuşulur ve tartışılır bir şey değildi. Yani İslam dünyasında somut olarak bir birleşme durumu ve hatta olasılığı bulunmuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu da askeri olarak tehlike olmaktan çıkmıştı. İki yüzyıldan fazladır her girdiği savaşı kaybediyordu. Osmanlı Devleti'nin ekonomik bakımdan gerilemesi ve saldırganlık gücünü kaybetmesi, bu konuda öncülük yapmasına elvermezdi. Zaten, Avrupalılar Osmanlı'yla savaşmak yerine artık onu kullanmaya yönelmişlerdi.

Bunlar yüzünden başta İngiltere olmak üzere büyük devletler, İslam'ın birleşmeyeceğini biliyorlar ve pek telaş göstermiyorlardı. Örneğin, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, "Haçlı Seferleri ve Moğol istilası gibi tehlikeli olaylar dahi aralarında bir işbirliği meydana getirememiş"ken, 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılda, o derecelerde somut saldırı ve kıyımlar olmadığı için, bir İslami birleşmenin söz konusu ve mümkün olmadığını belirliyordu. Üstelik Müslüman toplumlar "ırk, dil ve mezhep olarak" o dönemlere göre daha da bölünmüştü.(46) Gerçi Hindistan'dan İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gelen raporlar, Müslümanların baskı altında tutulmasında zorluklar yaşanabileceğini bildiriyordu ama olası ayaklanmaların tedbirleri alınabilirdi. Hindistan'ı sömürgeleştiren İngiltere, feodal egemenler olan racalara dayanırken yerel din adamlarını ve kurumlarını hiç ihmal etmemişti. "Hindistan Bakanlığı" bünyesinde oluşturulan "Hilafet Lobisi"nin görevi, Hint Müslümanlarını bağımsızlık savaşından uzak tutmaya

çalışmak olmuş ve bu konudaki başarıları, İngilizlerin Hindistan'da uzun süre kalmalarını sağlamıştı.(47) Müslümanların lideri Seyyid Ahmet Han, İngilizlerle işbirliği yapmanın din açısından gereklerini ve gerekçelerini sıralarken Hz. İsa'ya ve Hristiyanlığa duyduğu saygıdan söz ediyordu.(48)

Hollanda'nın "Doğu Hindistan" sömürgelerine şehbender olarak giden Ali Galip Bey, Avrupalı yönetimin aldığı önlemleri orada bizzat görmüştü. 1883 tarihli bir raporunda "adaların İslam âlemi ile [dolayısıyla dünya ile de] hiç bir bağlantısı olmadığı"nı, tek ilişkinin hacca gidenlerce kurulduğunu yazmıştı. Müslüman ada halkından kimsenin başka bir nedenle dışarı gitmesine izin verilmeyordu. Dolayısıyla Hollanda için korkulacak bir şey kalmamış oluyordu.(49) Sömürgecilik, hiç bir şeyi şansa bırakmamak demekti.

Avrupalılar için "cihat" konusu elbette önemliydi, halifenin yapacağı bir cihat çağrısı sömürgeciler için sorunlar yaratabilirdi. O zaman halifenin kim olduğu önem taşırdı. Tahta geçmesi arkasından, -nasıl bir insan olduğu bilinmediğinden- önceleri ciddiye alınan ve dikkatle izlenen Abdülhamit'ten, bir süre geçtikten sonra, Avrupalıların çekinmesine gerek kalmayacaktı. Neden çekinilmeyeceği Sultan'ın kişiliğinde ve gücünde, daha doğrusu kişiliksizliğinde ve güçsüzlüğün-

de gizliydi. Kişiliğinin çarpıcı özellikleri ve çeşitli meziyetleri vardı; ikna edilmesi belki kolay değildi ama önem verdiği şeyler yüzünden beklenmedik şekilde değişebiliyordu. Güçsüzlüğünün temelinde de devletin güçsüzlüğü yatıyordu. Avrupalı-larsa Osmanlılardaki "gizli" olan her şeyi çoktan keşfetmişlerdi. Bu gizlerin arasında bütün ilişkiler vardır. Yıldız'da vilayetlerden gelen ve oraya yerleştirilen Arap şeyhler, ileri gelenler, yetkililer ve yetkisizler gözlem altındadır. Görülür ki, "grup oluşturmamaktadırlar", "aralarında bir iştişare yoktur", "bir 'İslami lobi' gibi hareket etmemektedirler" ve çorbayı andırmaktadırlar. "Yıldız'da Sultan'dan esinlenen İslamcı bir 'Enternasyonal', bir tür Müslüman *Komintern*'ini akla getirebilecek hiç bir şey yoktur."(50) O halde bunlardan korkulacak bir şey de yoktur.

Nitekim Abdülhamit, bu "cihat silahı"nı kullanmaktan her zaman sakınmıştır. Çünkü cihat, bir korkutma aracıdır, caydırma politikasının parçasıdır ve tehdit halinde kalmalıdır. Yani sultan "silah"ı kullanmamıştır; ama elinde patlamaya hazır bir silah varmış gibi davranmaktadır, yani elindeki, oyuncak tabancadır, sözündeki "cihat" ise bloftür. İşin kötüsü Avrupalılar bunu da çok iyi bilmektedir. Mermisiz silah ele geçirilecek, doldurulup karşı tarafa çevrilecektir.

Bu sorunun "çözülmesi", Avrupalı halkın İslam korkusundan kurtulmasını de-

ğil, tersine bu korkuyu sürdürmesine, hatta daha yüksek düzeyde yaşamasına yol açmıştır. Çünkü kendilerinde kaygı ve korku olmayan yönetimler, kendi halklarında korkunun devamında yarar görmüşlerdir. Avrupalılar İslam'ın birleşmesinin Batı'ya ve Hristiyanlığa saldırı anlamı taşıdığı ve kendileri için tehlike olduğu yolundaki önermelerini bir toplumsal anlayış haline getirdiler. Bunu her geçen gün daha fazla yaydılar ve pekiştirdiler. Böylece, benmerkezciliklerini güçlendirdikleri ve "öteki" yarattıkları gibi, kendi saldırganlıklarına mazeret ve meşruiyet kazandırmış oldular.

Devreye giren Almanya

19. yüzyılın sonuna doğru büyük bir atılımla ortaya çıkan Alman emperyalizmi, rakiplerini geride bırakmak için gerek içte, gerekse dünyada önemli sonuçları olan projeler üretti, girişimler yaptı. Doğu'ya ulaşmak için tasarlanmış "Doğuya Açılım", Süveyş Kanalı'nın İngiltere'nin elinde olmasından dolayı karayoluna mecbur olan ve zaten "geleceğini okyanuslarda aramayan" "karacı Almanya"nın Müslümanların elinde olan toprakları karayoluyla kullanma ve bölgeye hâkim olma projesiydi. Bunun için Almanya İslam dünyasıyla iyi ilişkiler kurmak zorundaydı. Bu alanın en önemli devleti olan Osmanlı'yı kendine "müttefik" yapmaya yöneldi. Önce Osmanlı toprakları olan bölgelerde ticari faaliyetler geliştirildi. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne dışsatım hacmi, 1889'dan 1908'e kadarki dönemde %114 arttı.(51) 1898'den sonraki on iki yılda Almanya'dan yapılan ithalat, on katını geçecekti.(52) İki devlet arasında silah satışı çok yüksek boyutlara tırmandı. Almanya, Osmanlı Devleti'ne silah satışlarında İngilizlerle Fransızları saf dışı eden bir bir tekel kurdu. Ayrıca Osmanlı sultanıyla planlı bir şekilde "dostluk" ilişkileri geliştirildi. Alman imparatoru Osmanlı topraklarına, ilki 1889'da olan iki ziyarette bulundu (Abdülhamit'in padişahlığı döneminde, Kaiser'den başka hiç bir büyük devlet başkanı veya hükümdarı Osmanlı Devleti'ne ziyarette bulunmamıştı). Bu uygulamalarla Almanya Panislam politikalarının "esas sahibi" olmaya soyundu ve İngiltere'nin elinde güdük kalmış Pa-

Kayzer Wilhelm'in Osmanlı'yı ziyareti sebebiyle hazırlanan kartpostalda, Abdülhamit, dostu ve hamisi Alman Kayzeri ve İmparatoriçe Victoria ile...

nislamizmin hakkını tam vererek İngiltere'yi de geride bıraktı ve "silah"ı İngiltere'nin elinden almış oldu.(53) İmparator Wilhelm, Osmanlı Devleti'ni ikinci ziyaretinde Şam'da Emeviyye Camii'nde, "gerek Majeste Sultan [Abdülhamid], gerekse halifesi olduğu dünyanın her tarafındaki 300 milyon Müslüman bilsinler ki, Alman İmparatoru onların dünyadaki en iyi dostudur" diyordu.(54) Müslümanların "dostu" olmakla da yetinmedi, aynı zamanda "İslam'ın koruyucusu"ydı da.

Gelelim Almanya'nın projesine... Berlin-Bağdat hattının Konya ilerisindeki yapımına yeni yüzyılda başlanabildi. Ancak Sultan Almanya'ya o derece teslim olmuştu ki, "kilometre teminatı" olarak adlandırılan ödemelerin düzeyi o zamana kadar görülmemiş ölçüde yüksekti. Bu soygun yanı sıra Almanya, demiryolu boyunca maden ve toprak altı zenginliklerini yağmalama hakkına da sahip oluyordu. Almanya ayrıca, Abdülhamit'in Berlin-Bağdat projesine eklediği Hicaz hattına hiç karışmadı. İlgisi yokmuş gibi göründü. Elbette bu hattı da kullanacaktı ve onaylıyordu; ama İslam dünyası nasıl olsa buna sarılacak, kendi kendini "gaza getirip" nasıl olsa kendi seferberliğiyle demiryolunun bu parçasını da sonuçlandıracaktı. Nitekim öyle oldu, Hicaz hattı, Müslümanların bağışlarıyla, her yerde toplanan paralarla finanse edildi (Sultan 50 bin lira bağışlayarak öncü ve örnek olmuştu). Almanya'nın hiç bir katkısı olmadı.

İşin esası: Sultan ve Düvel-i Muazzama

Abdülhamit'in daha tahta oturmadan İngiltere'ye biat anlamına gelen bir davranışta bulunduğunu belirtmiştik. Nedeni, İngilizlerin tahta çıkmasına yardımcı olması ya da hiç değilse, karşı çıkmamalarının sağlanmasıydı. Destekçi devlet olarak İngiltere'nin seçilmesinin de hem şehzadeye, hem de uluslararası duruma bağlı nedenleri vardı. Şöyle ki, kendisi Avrupa ülkeleri arasında en fazla İngiltere'yi "takdir ediyor"du ve kendisini desteklemesi en güçlü aday devlet de ona göre gene İngiltere'ydi. Jön Türklerin en fazla faaliyet gösterdikleri ülke olan Fransa, başvurmak için sanki pek uygun de-

Abdülhamit, iktidarının ilk yıllarında İngiltere'ye bel bağlamıştı. Öyle ki büyükelçi Sir Henry Layard, Yıldız'a çat kapı gidebiliyor, Sultan'ın masasının üstünde büyükelçinin bir de fotoğrafı bulunuyordu!

ğildi. Büyük bir olasılıkla, "devrim yapmış" Fransa zaten hanedan iktidarlarına olumlu bakmazdı. Bütün hanedanlar gibi Osmanlı'yı da ürküten Büyük Fransız Devrimi, eğitimi yüzeysel bilgilerle sınırlı olan şehzadeyi de kendisine karşı mesafeli olmaya itmiş olmalıydı. Kaldı ki, yüzyılın ortasından sonra Fransız kültürü ve Fransızca, iktidardan çok muhalefetin dayanağı durumuna gelmişti.

Devrime kadar, 17. ve 18. yüzyıllar boyunca Fransa, Avrupa'da Osmanlı'yla dostluk ilişkileri yürüten tek devlettir. Hem bu yüzden, hem de yüzyıllardır Fransa kültürel bakımdan üstün ve etkin olduğundan Osmanlılar Fransa'yı hep olumlu ve yararlı görmüşlerdi. Ama bu durum artık eskide kalmıştı.

Uluslararası durumu da değerlendirilen şehzade, o dönemde dünya hâkimiyetini gerçekleştirmiş gibi gözükken "üzere güneş batmayan imparatorluk"u seçmesinin doğru ata oynamak olduğunu düşünüyordu. Elbette haklıydı, İngiltere Fransa'ya fark atıyordu ve İngiltere bu yüzden seçilmişti. Bu seçimin sonucu olarak padişah olduktan sonra payitahttaki sefirler arasında en ayrıcalıklı olanlar da İngiltere'ninkiler olacaktı. Önce büyü-

kelçi Sir Nicholas O'Connor'a, sonraları Henry Layard'a öyle güvendi ve onlarla öyle iyi ilişkiler kurdu ki, İstanbul'daki diplomatik camia İngiliz sefirlerini kıskanacak duruma girdi. Layard halefinden daha da ilerdeydi, Yıldız'a çat kapı gidebiliyor, Sultan'ın "masasının üstünde [de] bir fotoğrafı duruyor"du.(55)

Usta diplomatlar kendilerini Sultan'a sevdirmişlerdi; ama İngiltere'nin Osmanlı, bölge ve Abdülhamit politikaları ayrı ve bambaşka şeylerdi. Osmanlı'ya ve Padişah'ın kendisine ilişkin tutumları, Sultan'ı önce kaygılandıracak, sonra kızdıracak, en sonunda da onun "İngiliz düşmanı" olmasını sağlayacaktı.(56) Layard gene "dost" kaldı; ama 90'lardan sonra İngiltere ağızyla kuş tutsa bile Sultan'a yarana-mazdı. Gerçi İngiltere'nin böyle bir niyeti de yoktu. Zaten çok tepki toplayacağını bildiği halde Mısır'a yerleşmişti. Bunun öncesi de Kıbrıs'tı.

Abdülâziz tahta çıktığında (1861) onun yaveri olan Ahmet Vesim Paşa (1824-1910), kaptan-ı deryalığa getirilmişti. İki kez ve uzun yıllar bu görevde kaldı. Abdülhamit padişah olduğunda ise ilk kez oluşturulan Bahriye Nezareti'nin bakanı oldu (1878). İngiltere'den satın alınan iki savaş gemisinin (Osmanlı donanmasındaki ilk buharlı ve zırhlı gemilerdi) İstanbul'a vardığında padişahı selamlamak üzere toplanan saraya çevirerek Dolmabahçe önünde demirmesi, sultanın, bir daha hiç kalmamak üzere oradan Yıldız'a taşınmasına, gemilerin de bir daha kullanılmamak üzere Haliç'e çekilmesine ve donanmanın silahsızlandırılması emrini vermesine yol açmıştı.(57) Paşa donanmanın "öldürülmesine" razı olmadığı ve buna itiraz ettiği için görevinden alındı (1879). Sultan korkmuştu, toplanan kendisine başka bir amaçla çevrildiğini sanmıştı ("amcası Abdülâziz gibi kendisinin de donanma desteği ile tahtından indirileceği"nden korkmuştu[58]), ama donanmanın silahsızlandırılması ve ödeneklerinin kesilmesi emrinin altında aslında başka nedenler de vardı. Vesim Paşa'nın bu gemileri satın alması ve başka girişimleriyle Osmanlı donanması dünyanın üçüncü büyük deniz gücü olmuştu.(59) Buna büyük devletlerin göz yumması söz konusu olamazdı. Sultan,

hem, esas olarak İngiltere'nin, ama genelde Avrupalıların, hem de, "93 Harbi"nde Yeşilköy'e kadar gelen Rusların bir şey söylemesine gerek olmadan onların beklentisine uygun davranmayı doğru buldu. Artık Osmanlı'nın donanması yoktu.(60) Öngörülüydü, "başta İngilizler olmak üzere Akdeniz'de Batılı donanmalarla silahlanma yarışına girmemek" gerekiyordu; yeni bir Navarin yaşanmamalıydı,(61) Rusya'ya taviz vermemeyi ise yenilgi "halet-i ruhiyesi" yüzünden mümkün görmüyordu.(62) Sultan, Osmanlı'nın Avrupalılar karşısında ne kadar güçsüz olursa o ölçüde onların saldırısından muaf olacağını düşünüyordu.

Askeri güçten korkma zaman içinde Sultan için olağan hale de geldi. Örnek çoktur. Makedonya'da eşkiya çetelerinin takibi için valilere yetki verilmesi istendiğinde hemen buna karşı çıkar. "Abdülhamit'e göre fazla büyük bir risktir bu; o zaman bir vali pekâlâ ordusuyla İstanbul üzerine yürüyüp kendisini tahttan indirebilir." Valilerin ordusu olacaktır çünkü. Bundan daha kötüsü, *Vilayet-i Selase*'de (Avrupa Osmanlısı'ndaki üç vilayet), Osmanlı birliklerinin sayısını azaltmak pahasına uluslararası jandarmayı güçlendirmek doğrultusundaki tedbirleridir.(63) Kendisi için tehlikeli olduğundan ordu küçülmeli, etkisizleşmeli, ancak "yerli olmayan" yabancı silahlı güçler büyümeli ve duruma hâkim olmalıdır. Sultan'ın kendi ordusundan çok yabancı ordulara güvendiği anlaşılmaktadır.

1900 yılında Darülfünun'un açılması, gençliğin liberal fikirlerle zehirlenmesinden ve Jön Türkleri kalabalıklaştıracaklarından korkulmasından kaynaklandığı çok yerde yazılmıştır.(64) Eğitim alanında yapılanlar genel anlamda olumlu görünür ama "maarif alanında da gericilik hüküm sürmektedir" ve "sultan, maarifin gelişmesi önünde engeldir".(65)

Abdülhamit'in belirgin ve tartışılmaz özelliği olan patolojik derecedeki korkularının esas olarak imparatorluğun geleceğinden ve uygulamalarından kaynaklandığı biliniyor. Kardeş katli, öldürülen veya delirtilen padişahlar, hayatlarını hapiste geçiren şehzadeler, bütün bunlar, çocukluğundan başlayarak onda derin izler bırakmıştı. Hep kendini savunması ve

Kayzer, "Müslümanların halifesi"nin mütteliki olduğunu açıkladığı Osmanlı gezisinde...
(*"Le Petit Journal"*'den bir karikatür.)

koruması gerektiğini belirlemişti. Üstelik 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyıl başı hükümdarlara ve devlet başkanlarına birbiri ardı sıra suikastların yapıldığı bir dönemdi.(66) Ancak bu konudaki hastalıklı kişisel özelliği devletler arasındaki bütün ilişkilere yansiyordu. Hep güvensizdi, kaygılıydı ama kendini koruyacak bir güç belirlediğinde de beklenmedik ölçüde kendini ona teslim edebiliyordu. Kişisel iktidar ve yaşama korkularını, devletin var olma korkularıyla da birleştirmişti. İki uç nokta arasında savrulan ve gidip gelen psikolojisi, yapıştığı bir güçten bir başkasına geçişini kolaylaştırıyordu. Bunun anlamı ve sonucu, "koruyucusu" olduğunu düşündüğü kişi ve güçlere bağlanmasıydı.

Sultan henüz dünyasal paylaşımda kendini ortaya koymamış ABD'yi de kendisine destek olabilecek bir güç olarak ele aldı. İlişki kurmaya çalıştı. 1898'de Abdülhamit, Amerika ve İspanya Filipinler üzerinde kavgaya tutuştuklarında, ABD'nin resmen başvurması üzerine "kafir İspanyollar"a karşı Amerikalıların desteklenmesi için bir ferman çıkarttı.(67) Ama o dönemde bunun arkası gelmeyecekti.

Sultan'la İngiltere arasındaki gerginliği değerlendiren ve Abdülhamit'in sağlıksız kaygılarını da öğrenen Alman İmparatoru II. Wilhelm, Sultan'ın bu özelliğinden yararlanması gerektiğini düşünmüştü. Doğuya gidebilmek ve *Weltpolitik* yapmak zaten Osmanlı topraklarında var

olabilmekle mümkündü. Batı Avrupa ülkeleriyle, ki onlar rakiplerdi, Osmanlı'nın arasının açık olması, İngiltere'de Gladstone'un başbakanlığa getirilmesi, Türk düşmanı söylemleri ve politikaları olağüstü büyük fırsatlardı. Kaldı ki, iktidara geldikten bir süre sonra İngiltere'yle arası bozulan Abdülhamit Almanya'ya başvurmuştu, ama kendisine yüz verilmemişti (1880). Çünkü o zaman, Avrupa dışıyla ilgilenmeyen ve Osmanlı'yla ilişki kurmayı gereksiz gören Bismarck işbaşındaydı.

Ziyaretler, projeler, krediler, yatırımlar birbirini izledi. Artık sultan Almanya'nın yanındaydı. II. Wilhelm'e de minnettardı, çünkü Panislam politikalarının meşruiyet kazanmasını sağlamıştı. Gerçi Sultan bu meşruiyeti Avrupa'ya karşı kullanamadı ve kullanamayacaktı; ama Müslüman dünyada itibarı için Almanya'nın varlığı çok işine yarayacaktı.

Burada çok önemli nokta, II. Wilhelm'in Osmanlı topraklarındaki yatırımlarıyla yetinmemesi, Abdülhamit açısından çok önemli olan bir şeyi daha devreye sokmasıydı. İmparator yalnızca Abdülhamit'in dostu değil, İslamiyet'in de dostuydu! Yalnız dostu da değil, aynı zamanda koruyucusuydu! Yalnız koruyucusu da değil, daha ötesi, İslam dünyasının birleşmesinin de mücahidiydi! Orta Doğu'ya ve Osmanlı topraklarına muhtaç Almanya, Panislamizmi bizzat uygulayacaktı. Hele günün birinde İslam dünyasına "cihat" da yaptırabilirse, geç kalmış bu emperyalist devletin artık sırtı yere gelmezdi!

Sultan'sa, doğrusu, Almanya'dan İslam dünyasının birleştiricisi olmayı isteyecek kadarını da beklemiyordu. Abdülhamit, artık İmparator'un her isteğini yerine getirmeye hazırdı. 1900 yılında, çok sayıda Çinli Müslümanın da katıldığı Bokser ayaklanmasında halifenin isyancıların silah bırakmalarını sağlamak üzere girişimde bulunmasını isteyen II. Wilhelm'in talebi zaman geçirmeksizin yerine getirilir. Enver Paşa (ünlü İttihatçı Enver Paşa değildir) başkanlığında hemen bir heyet yola çıkarılır. Ancak yol uzundur ve heyet oraya vardığında isyan çoktan bastırılmıştır. Kaynaklar hep, Doğu'daki Müslümanlarla bağların kurulması ve

güçlendirilmesi konularında Almanya'nın Sultan'ı teşvik ettiğini yazmaktadır, ancak vaat edilen şeyler yapılmamıştır. Almanya'nın katkısı ve "teşviki Panislamizmin hedeflerinde veya sonuçlarında önemli bir değişikliğe sebep olmamıştır".(68)

Bu politikaya Abdülhamit açısından bakıldığında, Sultan'ın, hiç bir zaman gerçekleşmeyeceğini çok iyi bildiği hayallerinin Almanya sayesinde gerçekleşeceği umuduna kapıldığı görülür. Bir tedirginliği olmakla birlikte, İslam birliği savunucusu adı altında kendini öne çıkarma hayallerine Alman Kayzeri'nden ve Alman İmparatorluğu'ndan destek bulduğunu düşünecektir. O dönemde Osmanlı alanlarını paylaşmak yerine devletin bütünlüğünün sürmesinden yana olan Almanya karşısına "şans eseri" olarak çıkmış, o da ona sarılmıştır. Almanya o kadar önemlidir ki, Sultan onun varlığına dayanarak İngiltere ve Fransa gibi diğer devletlere kafa tutacak, bu devletlerin aksilik ve hırçınlık olarak değerlendireceği şeyler bile yapacaktır. Almanya-Osmanlı ilişkilerini yansıtan o ünlü illüstrasyonda koskoca Osmanlı padişahı, İmparator Wilhelm'in koluna takılmış bir şemsiye gibi durmaktadır. Muhtaç ve şimdi hayran olduğu o büyük güce "dayanmakta"dır.

Abdülhamit İngiltere'ye karşı ve Almanya'dan yanaydı, ama İngilizlere dost olduğunu ispat etmek için de uğraş veriyordu. İngilizler sömürgelerindeki Müslüman halkın ayaklanmaları yüzünden Os-

manlı'yı suçlayarak Sultan'a başvurular da bulunduklarında Abdülhamit halife olarak olaylarla hiç bir ilgisinin olmadığını ileri sürüyor, İngiltere'nin buna inanması için de elinden geleni yapıyordu. İthamlardan kurtulmak için beklenmedik ve inanılmaz yöntemler uygulayabiliyordu. İstanbul'daki İngiliz elçiliği, Hindistan'daki Müslümanların İngilizlere karşı kışkırtıldığını Londra'ya rapor etmekle yetinmeyerek Bab-ı Âli kapısına dayandığında, "hükümet ve sultan adına İngiliz elçiliğiyle görüşen Hariciye Vekili Abidin Paşa bu konuda kesin teminat" verecek, "söylenti ve haberlerin, İngiltere ile Osmanlı devletinin arasını bozmak isteyen kötü niyetli kişiler tarafından yayıldığını" söyleyecekti. Ayrıca daha sonraları başka bir İngiliz elçisinin Afgan Emiri'ne, Sultan'ın mektup veya haber gönderdiği iddiasına Abdülhamit şiddetle karşı çıkmış, "isnad edildiği gibi Afgan Emiri ile [hiç] bir haberleşmesi" olmadığını açıklamıştı.(69) Bu inkâr politikası Sultan'ın ve devletin genel İslam politikası ve uygulamasıyla hiç bağdaşmıyordu ama böyle yapılması gerekli görülüyordu. Panislamizmi koz olarak kullanmak istediğinden, hem faaliyetler yaptığı bilinsin ve düşünölsün istiyor, hem de resmi açıklama şeklindeki inkârlar olan diplomasisinin bunun yaratacağı sorunları çözeceğini sanıyordu. Ayrıca doğudaki bazı görevli ve şehbenderler kendi inisiyatifleriyle bazı "gereksiz" girişimler, propagandalar, kışkırtmalar da yapıyordu.

1881-82'de yeni Avusturya idaresine karşı Bosna-Hersek Müslümanları ayaklandığında Abdülhamit'in işi, ortalığı yatıştırmaya çalışmaktır. Ayaklananlara Osmanlı toprağından hiç bir yardım yapılmaması için kesin talimat verir, bu talimat da her yere duyurulur.

"Panislamist politikasıyla" Avrupa sofrasında manevra alanına sahip olduğunu sanan Sultan Avrupalılar karşısında çıkmazlara giriyordu. Yaptıklarını ve yapmak istediklerini gizlemeye çalışıyor, öğrenildiğinde inkâr ediyor, tavizler vererek yatıştırmak yolunu tutuyor, böylelikle de üstüne gelen diplomatları kandıracağını ve kandırdığını sanıyordu. Hem Hindistan'da etkinliği olduğu izlenimi vermeye çalışıyor, hem de İngilizlerde bu izlenim oluştursa Hindistan'daki Müslümanların kıyıma uğrayacağından ve kendisinin de bunun sorumlusu olarak suçlanacağından korkuyordu.

Avrupalılar Abdülhamit'e birçok kereleler dayatmalar yaptılar. Üstün durumda olup talepte bulunmanın diplomaside adı ultimatordur, güç gösterisindeki adı da "gambot (ya da hücumbot) siyaseti"dir. Sultan'ın bunları yapacak dayanakları ve gücü hiç bir zaman olmadı, ama bunları yapmak istediği, zaman zaman da bunları yapmaya yeltendiği, yapamadığı ve yaptığı da hüsrana uğradığı biliniyor. Örneğin, Abdülhamit'in kız kardeşi Seniha Sultan'la evli Mahmut Celaleddin Paşa Avrupa'ya kaçtığında Avrupa hükümetlerinden onun sınır dışı edilmesini ister (1899);(70) örneğin, Jön Türkler 1902'te Paris'te kongre yapacakları zaman(71) Fransa hükümetinden resmen bu kongrenin yasaklanmasını talep eder, ayrıca hem Paşa'nın, hem de kongreye katılacak Jön Türklerin çok tehlikeli anarşist ve terörist oldukları ısrarla tekrarlanmaktadır, ama bunların hiç biri bir işe yaramaz.(72)

Zaman içinde Avrupalılar en başta ihtiyatla ve saygı gösterileriyle yaklaştıkları sultanla bir süre geçtikten sonra oynar olmaya başlamışlardı. Örneğin, 1881'de İzmir'de Mithat Paşa Fransız konsolosluğuna sığındığında *Quai d'Orsay* (Fransız Dışişleri Bakanlığı) Paşa'yı Sultan'a teslim etmişti. Ama aradan on altı yıl geçtik-

Avrupalıların dayatmalarına bir çok kez teslim olan Abdülhamit, kendi istediklerini Avrupa devletlerine yaptırtmadı. Paris'te toplanan 1902 Jön Türk Kongresi'ni, bütün girişimlerine karşın önleyemedi.

ten sonra aynı olay Kamil Paşa ile yinelendiğinde (gözden düşmüş yaşlı Kamil Paşa 1895'ten beri İzmir valiliği yapmaktadı) Sultan'ın isteği yerine getirilmez, üstelik padişah Fransa'nın isteğine uyarak Kamil Paşa'yı teslim bile alamaz, sığınmacı, Fransa'nın beklentisine uygun olarak taşraya bile sürülemeyecek, kendisine hiç dokunulamayacaktır.(73)

Sultan Abdülhamit'in, eğitimde, belediye hizmetlerinde, sağlıkta (hıfzısıhha kurumu ve hastaneler), yardımlaşma kurumlarında (yetimhaneler, Darülaceze vb.), haberleşme modernizasyonunda (telgraf ve posta sistemi), ulaşım (demiryolları) vb. birçok şeyde devlete ve topluma kazandırdığı yenilikleri olmuştur. Ama kendisini tanımladığı en önemli kimliği olan "halife" olarak, gerek yurtiçinde, gerek yurtdışında herhangi bir yararlı şey yapmamış, yapamamıştır. Osmanlı ve dünya Müslümanlarına, göz boyamak için dağıttığı hediyeler dışında bir hayrı dokunmamıştır. Dindar bir Müslüman hükümdar olmak yerine, dini kullanmak, değerlendirmek ve istismar etmek isteyen pragmatist bir sultan olmuştur. İslam'a gerçekten hizmet eden ve İslam'ın birliğini sağlamaya çalışan bir halife olmak yerine, Sünniliğin dünya çapında propagandist olmayı benimsemiş, teolojik anlamda din felsefe ve uygulamalarında kısıtlayıcı bir rol oynamıştır.

Sultan "Panislamizm"iyle, dünya işlerine karışarak büyük güçler kulübüne dâhil olmayı deniyordu. Oysa çok sevdiği ve yanından ayırmak istemediği oryantalist Vambéry, bunu "korkuluğa" benzetiyordu.(74) Kastettiği, cansız bir devin bedeni idi.

Anlaşılması mümkün olmayan şey, sultanın çok iyi bildiği konularda bile cahil gibi davranmasıdır. Örneğin, halife olarak bir gücü olmadığının farkındaydı, hilafetin dünya çapında herhangi bir işe yaramayacağını anlamıştı, cihat çağrısının sonuç vermeyeceğini biliyordu vb. Ama tahttan ayrıldıktan yıllar sonra bile halife olarak güçlü olduğuna, "bir söz-üyle" cihat yaptırabileceğine de inanmaktadı. Büyük devletleri "uzakta tutmayı başardığı" için övünmektedir.(75) Diplomatik ilişkilerinde, maksadını aşan konuşmalar, meydan okumalar, gereksiz posta

Abdülhamit'in şaşıaali sürre alayları, bir tür "prestij eylemleri" olarak görülebilir.

atmalar yapmıştı ve önüne koyduğu hedeflerin de kendini aştığını anlamıyordu. Eli zayıf olan diplomasi kumarbazı olarak sürekli kaybedendir. Her şeyde olduğu gibi diplomasideki çıkışlar da güce, yani elin kuvvetli olmasına dayanır. Eli bilinen kumarbazın hiç bir zaman kazanma şansı yoktur, çünkü blöf yaparak kumar oynadığı bilinmektedir. Hatta daha ötesi, "zaman kazanma" için yaptığı girişimler, "düşmanları"nın her zaman daha erken davranmaya teşvik etmiştir, onların "acele" etmesini bizzat kendisi sağlamıştır.

Bütün bunların sonucu olarak II. Abdülhamit'in Panislam siyasetinin hangi cinsten ve nasıl bir Panislamizm olduğu şöyle özetlenebilir: "Realist bir politikacı olan Abdülhamit'in Panislamizmi, "ne Pan-Slavizm karşı bir politika, ne de bütün dünya Müslümanlarını birleştirmek gibi bir hayaldir"; Abdülhamit'in Panislamizmi, "Arap şeyhlerine, mehdilere, Mısır hidivlerine, Mısır, Suriye ve Yemen'deki Arap ayrılıkçılık akımlarına karşı" bir Panislamizmdir.(76) Ancak bu Panislamizmin bedeli çok ağırdır. Kayıplar ve maliyet korkunçtur, "Osmanlılar Yemen'de [hiç kazanma şansı olmayan] tam bir sömürge savaşı yürütürler", yalnızca "düşmanlık" kazanırlar.(77) Gerisi "prestij eylemleri"dir. "Bu dönemin 'Arapçılık', Arap şeyhlerini yatıştırma tutumu, şaşıaali sürre alayları(78) düzenlenmesi, Afrika tarihlerine itibar edilmesi gibi özellikleri, hep bu çabaların görünüşleridir."(79)

Sultan'ın Panislamizminin Avrupalılara yönelik amacı ise, halife olduğuna da-

yanarak İslam âlemini onlara karşı kullanabilecek imkânı olduğunu Avrupa yönetimlerine hissettirmekti. Oysa Avrupa'da bunu İmparator II. Wilhelm'den başka kimse hissetmedi. O da hilafetin Almanya'ya karşı kullanılabileceği kaygısıyla, yani bir tehdit olarak değil, Sultan'ı rakiplerine karşı kendisinin kullanabileceği yolunda bir hayalle.

Olgular, sonuçlar

1) İslam dini, ortaya çıktıktan çok kısa bir süre içinde Arabistan, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Batı Avrupa ve Akdeniz bölgesine yayıldı ve her yerde hâkimiyet kurdu. İnsanlığın kültürel ve bilimsel birikimini kendinde topladı, uygarlığın ağırlık merkezinin hâkimiyet alanları olmasını sağladı.

2) İslam'ın temsiliyeti ve koruyuculuğu Orta Çağ'ın bitmesiyle birlikte Osmanlı Devleti nezdinde Türklere; İslam'ın dinsel liderliği olan hilafet de Osmanlı Hanedanı'na geçti.

3) Sömürgecilik döneminin başlamasıyla birlikte Avrupa ülkeleri dünyayı kendilerine bağlı olarak küreselleştirmeye koyuldular. Dünyayı sömürgelemler olarak paylaştılar.

4) Avrupa'da kültürel, dinsel, siyasal gelişmeler Avrupa ülkelerinin gelişmelerini sağladı. Rönesans, Reform, Aydınlanma ve devrimlerle yeni bir dönem başladı, büyük bir kültürel ve siyasal gelişme oldu ve yeni bir sistemin önü açıldı.

5) İslamiyet kültürel ve bilimsel öncülüğünü kaybederken İslam ülkeleri Avrupa karşısında her bakımdan zayıf duruma düştü.

6) 18. yüzyıla gelindiğinde İslam'ın temsilcisi ve koruyucusu olan son büyük İslam devleti Osmanlı, üç yüzyıllık yenilmezliğin ve üstünlüğün sonunda bütün gücünü, inisiyatifini ve etkisini kaybetmişti. Artık yalnız "temsilci"ydi.

7) 18. yüzyıldan sonra ise içine girdiği zayıf durum, onun da yarı-sömürgeleşme sürecine girmesine yol açtı.

8) Bütün dünyanın sömürgeleştirilmesi döneminde Avrupalıların baskı, saldırı ve istilalarına maruz kalan ve sömürgeleşen İslam dünyası, en büyük İslam ülkesi

ve hilafetin sahibi Osmanlı'dan medet umdu. Ancak, aynı zamanda halife olan padişahların bu konuda yapabilecekleri bir şey yoktu. Osmanlı Devleti, bırakalım dünya Müslümanlarına yardım etmek, kendisini kurtaracak durumda bile değildi.

9) Aynı dönemde İslam dünyasında birlik olma ihtiyacı kendini dayattı, çok yerde bu bir umuda dönüştü. Osmanlı Devleti'nin ve halifenin de İslam'ın birliğini sağlamak için bir şey yapabilmesi söz konusu olamazdı.

10) Sömürgeleşmiş dünyada İslam ülkeleri ve Müslümanların Avrupalılara karşı birleşmesi Batılılar için korkulu bir rüyaydı ama gerçek bir tehdit olmadığı yönetimler tarafından biliniyordu. Ayrıca Avrupalı sömürgeciler kendileri için böyle bir istenmeyen gelişmeyi yok eden önlemleri almışlardı ve alıyorlardı.

11) Osmanlı Devleti'nin iflas ettiği, düzenin sağlanamadığı, biriken ve yeni ortaya çıkan sorunların çözümlerinin dayattığı ve büyük karışıklıkların içinde bulunduğu bir dönemde II. Abdülhamit adıyla tahta çıkan yeni sultan, önce ülkesini değerlendiren hatalıydı. Devleti ve toplumu din temelinde bir kalıp içinde yönetebileceğini ve sorunları böyle çözeceğini sanıyordu. Bunu ise muhafazakârlığın, şeriatçılığın, tarikatçılığın, Arapçılığın sağlayacağı yanılgısı içindeydi. Oysa henüz devrim yapmamış ve değişmemiş bütün dünya gibi Türkiye de yeni bir düzenin ve ulusal devlet olmanın arifesindeydi.

12) Osmanlı Devleti'nin Avrupalılar ve Rusya tarafından en fazla zorlandığı dönemde hükümdar olan II. Abdülhamit, daha yönetime gelmeden Avrupa ülkelerinin gücü ve üstünlüğünü kabullenmişti ve buna boyun eğmekten başka bir çare olmadığını belirlemişti.

13) Ayrıca çöken bir imparatorluğun hükümdarı ve dinsel önder olmakla fazla bir şey yapamayacağını bilecek ve anlayacak kadar doğru değerlendirmeler de yapıyordu.

14) İktidarını Avrupa ülkelerinden birine dayanarak sürdürebileceği ve aralarındaki çelişmelerden yararlanabileceği üzerine politikalar üretti, emperyalizm dönemine girildiğinde ise, emperyalist Batılı devletlerin kuklası değil ama-oyuncakları olacaktır.

Alman emperyalizmine dayanma anlayışıyla iktidarını sürdüren halife-padişah, Alman çıkarlarına hizmet etti, Almanya'nın Panislamist politikalarının merkezi oldu.

15) İslam'ın birleşmesine kendi verdikleri ad olan Panislamizme karşı politikalar üreten Avrupalılar, Müslümanların birlik umudu ve beklentisini kendi çıkarları için kullanmaya yöneldiler.

16) Önceleri İngiltere ve Fransa'nın ürettiği Panislamist politikaları, 20. yüzyıla doğru yeni yükselen emperyalist Almanya sürdürdü. Osmanlı devleti ve yönetimiyle kurduğu iyi ilişkileri bu amaca uygun olarak kullandı.

17) Çok uzun yıllar iktidar olan II. Abdülhamit, "İslam birliği" söyleminin ve yapabileceği bir "cihat" çağrısının elinde bir koz olduğunu ve Avrupa ülkelerinin bu kozlarla korkutulabileceğini sanıyor, Batı devletlerine karşı "mücadelesinde" bu "silah"larla blöf yapıyordu. Ama blöflerini kimse yutmadı. İslam'ı birleştireceği tehdidi ve Müslüman dünyayı cihada çağıracağı iması hiç bir zaman koz olamadı. Çünkü Batılılar halifenin yapacağı birlik ve cihat çağrılarının İslam dünyasında bir sonuç vermeyeceğini biliyorlardı. İslam dünyasının lideri halifenin siyasal bir gücü olamazdı. Abdülhamit'in Panislamizmi, Avrupalılar için korkulacak değil, kullanılacak bir şey oldu.

18) Alman emperyalizmine güvenme ve dayanma anlayışıyla iktidarını sürdüren ve güçlü olduğuna inanan halife-padişah, Alman çıkarlarına hizmet etti, Almanya'nın Panislamist politikalarının merkezi oldu.

19) Sömürgecilğe ve emperyalizme karşı mücadele eden Müslümanlar hep olmuştur. Emperyalizme karşı İslam dünyasında yürütülen bütün mücadelelerde

hem din adamları ve görevlileri, hem de dindar insanlar her zaman yer almışlardır.

20) Ancak emperyalizme yalnız dinsel temelde direnmek ve emperyalist ülkelere karşı yalnızca dinsel bağlara dayanarak birleşmek mümkün değildir ve onlarla yalnız dinsel örgütlenmelerle mücadele ederek başarıya ulaşılamaz.

Dipnotlar

(1) T.W. Arnold, Halife Maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, akt. Muzaffer Sencer, *Dinin Türk Toplumuna Etkileri*, İstanbul 1968, s. 64; ayrıca bu konudaki tartışmalı durum için bkz. Özcan, s. 4-6 ve not 9, s. 5-6.

(2) İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Büyük Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, TTK Yayınları, Ankara, s. 292.

(3) Bundan kasıt, din eğitimi görüp görmemeleri, dinin gereklerine uyup uymadıkları gibi halife olmayı doğrudan ilgilendiren özelliklerdir.

(4) Georgeon, s. 264.

(5) Özcan, s. 36-41.

(6) Özcan, s. 16-17.

(7) Hamuroğlu, 2001, s. 55.

(8) Özcan, s. 20-21.

(9) Özcan, s. 23. Gerçi daha önceleri de Güneydoğu Asya'ya elçiler gönderildiği olmuştur, ama bu giden görevliler bir kurumsallaşma yaratmamışlardı. Aslında şehbenderler, ticaret ilişkilerinde görev alan yetkililerdi, sorunları çözmeye yardımcı olurlardı. Diplomatik düzeyde resmiyet kazanmaları 1882 tarihli "Şehbenderler Nizamname-i Dahiliyesi" ile gerçekleşmiştir.

(10) II. Abdülhamit dönemine gelindiğinde özellikle Hindistan'daki şehbenderler İngilizler tarafından sorun yapılacak, birçok görevli *persona non grata* ("istenmeyen adam") diye nitelenip sınır dışı edilecekti.

(11) Özcan, s. 149 vd.

(12) Örneğin, Kaşgar Emiri Yakup Han, Çinlilerle savaşından dolayı yardım istemiş ve isteği, Kaşgar ordusunu eğitmek üzere gönderilen sekiz subay ve bir miktar askeri yardımı karşılanmıştı. Bu konuda geniş bilgi ve başka yardım örnekleri için bkz. M. Saray, "Kaşgar'a Gönderilen Türk Subayları", *Türk Kültürü Araştırmaları Dergisi*, 1978-1981; akt. Özcan, s. 56-58; Özcan, s. 56-59; Georgeon, s. 266; Landau, s. 59.

(13) Lewis, 461.

(14) Berkes, 2002, s. 361. Burada geçen "millet" sözcüğünden, Müslümanların Osmanlı toplumundaki farklı dinsel cemaatlardan biri olması kastedilmektedir. Kökeni en nihayetinde Aramiceye dayanır (Lewis, s. 453) ve Arapça *milla* kökünden gelen millet kelimesi, "din" ve "mezhep" demektir ve 19. yüzyıla kadar Osmanlıca'da hep bu anlamda kullanıldı.

(15) Mustafa Kemal, "Nutuk", *Atatürk'ün Bütün Eserleri* (1927), cilt 20, Kaynak Yayınları, İstanbul 2007, s. 234 ve *Atatürk'ün Bütün Eserleri* (1923-1924), cilt 16, Kaynak Yayınları, İstanbul 2005, s. 37.

(16) Bu anlaşma ile, Rus devletine Osmanlı Ortodoks Hristiyanlarının koruyuculuk hakkı tanınmasına karşılık olarak Osmanlı hükümdarına da halife olarak Kırım Müslümanları üzerinde ruhani bir yetki tanınmıştı (Berkes, 2002, s. 538). Ancak Osmanlı devleti gene bu anlaşmayla, Kırım Hanlığı ile Karadeniz kuzeyindeki Müslüman Tatarlar üzerindeki hâkimiyetinden de vazgeçmiş oluyordu (Lewis, s. 437 vd.).

(17) Arnold, aynı yerde; akt. Sencer, s. 64.

(18) Lewis, s. 462; Özcan, s. 59.

(19) Türkçemizde "Mavi Kitap" olarak bilinen ve İngiliz politikasının yönelimlerini belirleyen *Blue Book*'lar konusunda geniş bilgi için bkz. Alp Hamuroğlu, "Jön Türkler, Ermeniler ve Batı-2", Teori, Haziran 2013, sayı 281, s. 54-72 içinde s. 64-68.

(20) Elliott, "The Death of Abdul Aziz and of Turkish Reform", *The Nineteenth Century*, Şubat 1888, s. 276-296 ve Sir Henry Elliott, *Some Revolutions and*

Other Diplomatic Experience, s. 248 vd.; akt. Georgeon, s. 68.

(21) Özcan, s. 92.

(22) A. Alaaddin Çetin ve Ramazan Yıldız (der.), *Sultan II. Abdülhamid Han/Devlet ve Memleket Görüşleri*, Çığır Yayınları, İstanbul 1976, s. 21-22; akt. Georgeon, s. 268.

(23) Örneğin, M. Gabriel Charnes, *Avenir de la Turquie*, 1883; Le Temps'den (8 Mart 1924) akt. Şimşir, s. 156-57.

(24) Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Georgeon, s. 255 vd. ve 593 vd. Tutumlu, sade ve mütevazı görüntü verme rolünde öylesine başarılıydı ki, ona muhalefet edenler, hatta aralarında Jön Türklerin önderlerinin de olduğu "düşmanları" bile onu bu bakımlardan takdir ediyordu (s. 273).

(25) Georgeon, s. 494.

(26) Berkes, 2002, s. 359.

(27) M. Kemal Pekdemir, *Tarihin Tartışmalı Padişahı Abdülhamid*, Neden Kitap, İstanbul 2009, s. 164.

(28) Özcan, s. 79. Gerçi güney Hindistan'daki bazı Müslüman sultanların daha Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-81) diplomatik ilişki kurmak istedikleri bilinmektedir (örneğin, Dekken veya Behmeniye hükümdarının hediye göndermesi, bkz. Uzunçarşılı, s. 189). Ayrıca o bölgedeki bazı adalarda Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-66) bile halifeden haberdar olunduğu, hatta Açe Sultanı Aladdin'in ona bir mektup yazdığı da bilinmektedir (mektup Topkapı Sarayı Müzesi arşivindeymiş; Özcan, aynı yerde, not 119), ama bunların İslam dünyası içinde tam ve sürekli bir bilgi akışı olduğunu gösterdiği düşünülmemelidir. O dönemde dünyaya neredeyse tam kapalı yerler haberleşme bakımından giderilemez kopukluklar içindeydi.

(29) "İslam dünyasının çeşitli bölgelerine ajanlar ve elçiler gönderdi..." Bu ifade, İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın Tarih Bölümü tarafından hazırlanan bir el kitabı olan *The Pan-Islamic Movement*'ta (no 96 b, Londra 1919, s. 54) geçiyor; akt. Landau, s. 436.

(30) Özcan, s. 71 ve not 93.

(31) Özcan, s. 79 ve not 119; Georgeon, s. 289-90.

(32) Pekdemir, s. 166.

(33) Toprak kayıplarının çok büyük ölçülerde olduğu, Osmanlı topraklarının sürekli kopmaları azaldığı bir tarihsel dönem yaşadığı için Osmanlı'nın nüfusu da sürekli azalmaktadır. Müslümanlar ise o tarihte henüz kopmaya başlamamıştı.

"Müslümanlaşma" ise rakamsal olarak şöyledir; 1875 ile 1880 arasında ülkede Müslümanların oranı yüzde 66'dan 75'e çıkmıştır (Georgeon, s. 270).

"Müslüman muhacirler" ile ilgili olarak bkz. s. 438 vd.

(34) *The Pan-Islamic Movement*; akt. Landau, s. 437 ve Özcan, s. 77.

(35) Burada önemli olan, Hicaz Vilayeti'nin imparatorluğa en fazla gidere, yüke ve külfete mal olan yer olduğu; geliri 15 bin, gideri 255 bin liradır, Hicaz'dan vergi ve askerlik hizmeti alınmamakta, buna karşılık bölge sürekli yatırım gerektirmekte ve orada sürekli garnizonla binlerce asker bulundurulmaktadır.

(36) *Pensées et souvenirs*, s. 171 [*Siyasi Hatıratım*, s. 133]; akt. Georgeon, s. 289.

(37) Özcan, s. 75.

(38) Özcan, s. 91.

(39) Georgeon, s. 266-67; Özcan, s. 97-100.

(40) Georgeon, s. 271.

(41) *The Pan-Islamic Movement*; akt. Landau, s. 437.

(42) Georgeon, s. 334 vd.

(43) Georgeon, s. 274; Landau'nun kaynakları ise O. Deponi, *Les Conférences religieuses*, Paris 1987 ve I.T. von Eckhardt, "Panislamismus und islamistische Mission", *Deutsche Rundschau*, 98, Ocak-Mart 1899, s. 61-81) başka yerlerde adı geçmeyen bu Medeniyet tarikatından söz etmektedir, s. 73.

(44) Georgeon, s. 530.

(45) Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, Ankara 1983, s. 403; akt. Özcan, s. 70 ve not 89.

(46) *The Pan-Islamic Movement*, s. 53-54 ve 62; akt. Landau, s. 435 ve 442 ve Özcan, s. 181-82.

(47) Mehmet Bedri Gültekin, *Gelenek ve Gelişme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1998, s. 159.

(48) Ali Bulaç, *İslam Dünyasında Düşünce Sorunları*, Burhan Yayınları, İstanbul 1983, s. 52, akt. Gültekin, s. 160. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Cem Sirt, "Hint Yıldızı" Nisanlı, Sir Seyid Ahmet Bahadır Han", Teori, sayı 285, Ekim 2013, s. 74-80.

(49) Özcan, s. 78-79.

(50) Georgeon, s. 288.

(51) V.I. Lenin, *Emperyalizm-Kapitalizmin en Yüksek Aşaması*, Sol Yayınları, Ankara 1992, s. 123.

(52) Ortaylı, 1983, s. 45.

(53) Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ortaylı, 1983, s. 33 vd. ile s. 87 vd. ve Hamuroğlu, 2001, s. 27 vd.

(54) Ortaylı, 1983, s. 67; ayrıca dönemin resmi bir özeti sayılabilecek belge olarak bkz. Becker.

(55) Barallies, s. 201, 229-30.

(56) Padişaha göre, İngiltere, sözlerini yerine getirmiyordu, geleneksel politikalarını değiştirmişti, Osmanlı toprak bütünlüğünü savunmuyordu, savaşta Rusya'ya karşı yanında yer almamıştı vb. Aslında bunlar doğrudur, üstelik, 1880'de Türk düşmanı Gladstone iktidara gelmişti. Bu kapsamda Gladstone'un önemi, Orta Doğu'daki İngiliz çıkarlarını bölgede Türklerin yok edilmesi temelinde çözme-yi savunun bir başbakan olmasındandı ve bunu herkes biliyordu.

(57) Fikret Otyam, "İstifa Etmezsem Şerefsiz Olacaktım" ve "Kaptan-ı Derya Hacı Vesim Paşa Hazretleri", *Aydınlık*, 28 Eylül 2013, s. 2.

(58) Amiral Cem Gürdeniz, "Amiral Vesim Paşa ve II. Abdülhamid", *Aydınlık*, 29 Eylül 2013, s. 8.

(59) Ahmet Vesim Paşa maddesi, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2. cilt, İstanbul 1869.

(60) Hareket etmesi söz konusu olmayan donanmanın 60 amirali ile 6000 subay ve gedikli bulunuyordu. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Şakir Batmaz, *Abdülhamid Donanmasında Bir Bahriyelî/Donanma Zabitî Emin Yüce'nin Hatıraları*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010; akt. Gürdeniz, "Amiral Vesim Paşa ve II. Abdülhamid - 2 / Tarihi Gerçekler ve Timaş'tan Bir Kitap", *Aydınlık*, 30 Eylül 2013, s. 11.

(61) 1827 yılında ahşap ve yelkenli gemilerin kullanıldığı son önemli savaş olan Navarin deniz savaşında, İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları Osmanlı donanmasının tamamını yok etti. Bu savaşın sonunda Osmanlı kara güçleri de Yunanistan'dan çekildi ve Mora ayaklanması başarıya ulaştı, arkasından bağımsız Yunanistan kralığı kurulacaktı (1832).

(62) Gürdeniz, 29 Eylül 2013. Gürdeniz'e göre, bu nedenle o dönemde "sadece donanmanın kuvvet yapısı değil, kurumsal kültürü ve tecrübe birikimi de kaybedilmiş" ve gene bu nedenle "Türkler 20. yüzyıla donanmasız" girmiştir.

(63) Georgeon, s. 530 ve 546.

(64) Georgeon, s. 534.

(65) Georgeon, s. 534 ve 546.

(66) Rus Çarı II. Aleksandr, ABD Başkanı Garfield, Fransa Cumhurbaşkanı Sadi Carnot, Avusturya kraliçesi Elisabeth, İtalya Kralı Umberto, ABD Başkanı McKinley, İran Şahı Nasiraddin, 1881-1900 arasında sırayla suikastlara uğrar ve öldürülür.

(67) Kemal H. Karpat, *Studies on Ottoman Social and Political History*, E.J. Brill, Leyden 2002, s. 510-11; akt. Georgeon, s. 291; Gültekin, s. 163.

(68) Ortaylı, 1983, s. 58; Georgeon, s. 291; Özcan, s. 90-91. Abdülhamit'in Panislamizminin Almanya'nın telkin etmesi ve desteklemesi yüzünden ortaya çıktığını ileri süren görüşler de bulunmaktadır, ama bunlar doğru değildir, şimdiye kadar Abdülhamit'in neden dinsel politikalar sarıldığını, neden "halife" sanını kullanmayı doğru ve gerekli gördüğünü, neden dünya Müslümanlarına yöneldiğini ve Avrupa ülkelerine karşı bütün bunları nasıl koz olarak kullanmak istediğini gerideki bölümlerde açıkladık. Kaldı ki, sultanın "İslam itihadi" ve İslam dünyası politikaları, Almanya henüz Panislamizme sarılmadan önce ve kendisi tahta çıktıktan hemen sonra belirginleşmişti.

(69) Goshen'den Granville'ye, 31 Ağustos 1880; akt. Özcan, s. 139 ve not 25 ile Currie'den FO'ya, 23 Ağustos 1897; akt. Özcan, s. 152-53 ve not 81 ve 82.

(70) Damat Mahmut Celaleddin Paşa, Basra Körfezine doğru yapılacak demiryolu projesinde Deutsche Bank'ın rakibi olan bir İngiliz grubuyla bağlantılıdır. Ama 1899'da imtiyaz Almanlara verilince sultana muhalefete geçer, "Jön Türk olmaya karar verir" ve Paris'e gider. Üç yıl sonra Brüksel'de ölecektir. (Akşin, s. 77 vd.; Georgeon, s. 522 vd.)

(71) Celaleddin Paşa'nın oğlu yirmi üç yaşındaki Sabahaddin ("Prens" diye anılır), kardeşi Lütfullah'la birlikte, Avrupa'ya dağılmış bütün Jön Türk gruplarını her yerdeki gazetelere ilanlar vererek bir araya getirmeye çalışmışlardır. Bu dönem Avrupa'daki Jön Türk faaliyetleri ve sözkonusu kongre için geniş bilgi için bkz. Akşin, s. 80 vd.; Alp Hamuroğlu, "Gezi Direnişinin Tarihsel Kökü: Jön Türklerin Mücadele Geleniği", *Bilim ve Ütopya*, sayı 231, Eylül 2013, s. 39-58.

(72) Georgeon, s. 522-23.

(73) Georgeon, s. 540.

(74) Arminius Vambéry, "Pan-islamism", *Living Age*, 251, 10 Kasım 1906; akt. Georgeon, s. 291.

(75) Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid (Hatıralarım)*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1960, s. 231 ve *Pensées et souvenirs*, s. 113, 132-33 ve 55, 62-63; akt. Georgeon, s. 292-93 ve 489.

(76) Berkes, 2002, s. 364.

(77) Georgeon, s. 516 vd.

(78) Surre-i Humayun Alayı veya Surre Alayı, Devlet-i Aliyye-i Osmanıyye döneminde Surre Emni adıyla bilinen bir kurum. İstanbul'dan Mekke ve Medine'ye yardımcıları ve armağanları götürün bir topluluk olan kafil, İstanbul'da törenlerle uğurlanırdı. Abdülhamit döneminde alaylar en büyük kafilere dönüşmüştü.

(79) Berkes, 2002, s. 364.

Yararlanılan kaynaklar

Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2011.

C. H. Becker, "Panislamismus", *Archiv für Religionswissenschaft*, Siebenter Band, Verlag von B. G. Teubner, Leipzig 1904, s. 169-192.

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, YKY, İstanbul 2002.

Antony Black, *Siyasal İslam Düşüncesi Tarihi / Peygamberden Bugüne*, Dost Kitabevi, Ankara 2010.

François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.

Alp Hamuroğlu, *"Alman İslamı"*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2001.

İhsan Şerif Kaymaz, *Mezopotamya'da Emperyalist Karpışma ve Yerleşme*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2006.

Jacob M. Landau, *Pan-İslam Politikaları / İdeoloji ve Örgütlenme*, Anka Yayınları, İstanbul 2001.

Rosa Luxemburg, "Alman Emperyalizminin Harekat Alanı: Türkiye", Rathmann, *Berlin-Bağdat* içinde, s. 136-170.

İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayın, İstanbul 1983.

İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.

Azmi Özcan, *Pan-İslamizm/Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere (1877-1914)*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1992.

Doğu Perinçek (der.), *Lenin, Stalin, Mao, Dimitrov/Türkiye Üzerine*, Aydınlik Yayınları, İstanbul 1977.

Lothar Rathmann, *Berlin-Bağdat/Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Belge Yayınları, İstanbul 1982.

Bilal Şimşir, *Doğunun Kahramanı Atatürk*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1999.

Hüner Tuncer, *Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler (1815-1878)*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2009.

K a p a k

Abdülhamit döneminde dini canlanma

Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğu'nda henüz zayıf bir şekilde baş gösteren burjuva demokratik gelişmeleri de bastıran, onları ezmek için iktidara gelen feodal reaksiyonun, istibdadın temsilcisiydi. O, dini bayrak altında Batı'ya ve değişmeye karşı gösterilen tepkide, elverişli bir zemin ve uygun silahlar buldu.

İslam Dünyası, Batı'ya ve değişmeye karşı din bayrağı altında ilk büyük tepkiyi 19. yüzyıl sonlarında yaşadı. O günkü gelişmeleri nedenleri ve sonuçlarıyla gözden geçirmek, bugün açısından öğretici dersler çıkarmamıza, 21. yüzyılda yeniden karşılaştığımız birtakım soruların cevaplarını bulmamıza yardımcı olacaktır.

İslam Dünyası 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, birkaç yüzyıldan beri Batı'nın sömürgeci yayılmacılığının hedefi olmuş ve önemli ölçüde sömürgeleşmiş durumdaydı. İngiltere, Fransa, Rusya ve Hollanda, İslam Dünyası'nı sömürgeleştirilen devletlerdi. Türkiye ve İran gibi devletler ise hızla Batı'nın ekonomik, askeri, siyasi ve kültürel etki alanı içine giriyor ve birer yarı sömürge durumuna geliyorlardı. Gidiş sömürgeleşmeye doğruydı. Öte yandan bu ülkelerde; kimi, nispeten bağımsız olan ve ileri durumdaki Avrupa'ya ayak uydurmak amacıyla girilen yenileşme çabalan, kimi, Avrupalılar tarafından dayatılan değişiklikler, yüzyıllar boyunca temel sistemlerinde ve yaşayışlarında pek az değişikliğe uğramış İslam toplumlarını sarımsıyor ve onları yepyeni durumlarla karşı karşıya getiriyordu.

Batı'nın bu etkisine ve yapılan değişikliklere karşı ilk tepki dinsel oldu. Milliyetçilik henüz hiçbir İslam ülkesinde mücadele bayrağı olabilecek durumda değildi. Batı'dan yayılan milliyetçi düşünce kendisini besleyecek toprağı İslam Dünyası'nda yeterince bulamıyordu. Ulusal burjuvazi olarak nitelendirilecek unsurlar yeni yeni beliriyor, kapitalist gelişmenin en başlarında bulunuluyordu. Bir başka

İslam toplumlarını kontrol altında tutma fikri, Abdülhamit'in İslamcılığı'nda büyük rol oynadı.

deyişle İslam Dünyası, ulusal uyanış sürecine henüz giriyordu. Dolayısıyla Batı'nın saldırısına karşı, İslam toplumlarının ellerindeki mevcut bayrakla, din bayrağı ile karşı koymaya çalışması gelişmenin normal sonucuydu.

Abdülhamit, Osmanlı İmparatorluğu'nda henüz zayıf bir şekilde baş gösteren bu burjuva demokratik gelişmeleri de bastıran, onları ezmek için iktidara gelen feodal reaksiyonun, istibdadın temsilcisiydi. O, dini bayrak altında Batı'ya ve değişmeye karşı gösterilen tepkide, elverişli bir zemin ve uygun silahlar buldu.

Abdülhamit'in İslam bayrağına sarılarak ortaya çıkmasında rol oynayan başka nedenler de sayılabilir. Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde sömürge durumuna düşmemiş en büyük İslam devletiydi. Batı'nın sömürgeci haline gelmiş İslam toplumlarında, Osmanlı Devleti'ni, Batı'ya karşı yürütülecek mücadelede dayanılacak bir güç olarak görme eğilimi güçleni-

yordu. Osmanlı sultanlarının 18. yüzyıl sonlarından itibaren bilinçli olarak halifelik konumundan yararlanmak istemeleri de, İslam toplumlarında, bu nedenle artan bir ölçüde kabul görüyordu. Bu bakımdan İslamcı bir siyasete yönelmek Abdülhamit açısından durumunun kuvvetlendirilmesi demekti. Batılı sömürgeciler de, hâkimiyetleri altına aldıkları İslam toplumlarını kontrollerinde tutmak amacıyla Osmanlı sultanının halifelik konumundan yararlanmaya çalışıyorlardı. Biraz karışık gibi görünmesine rağmen bu durum da, halifeliğin dolayısıyla İslamcı siyasetin önemini artıran bir rol oynadı. İmparatorluğun Hristiyan halklarının önemli bir kısmının ayrılmasından sonra Abdülhamit'in ülke içinde hatırı sayılır bir çoğunluk durumuna geçen Müslüman halkları bir arada tutabilmek amacıyla İslamcılık siyasetine yönelmesini de, o dönemde meydana gelen gelişmeleri açıklayan nedenler arasında sayabiliriz.

Abdülhamit dönemi yüzeysel bir bakışla, birbiriyle bağdaşmıyormuş gibi görünen çeşitli gelişmelerin iç içe geçtiği bir dönemdir. Bir yandan, Batı'ya duyulan tepki ve bu tepkiden yararlanan Abdülhamit gerçeği; öte yandan, gene bizzat Abdülhamit eliyle Avrupa'nın daha fazla pençesine düşürülen Osmanlı İmparatorluğu gerçeği vardır.

Dini canlanışa yol açan gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat dönemi boyunca Rusya'ya karşı İngiltere ve Fransa'nın müttefiki olarak kaldı. Dönemin önde gelen ülkesi İngiltere,

Rusya karşısında Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemeyi ve bu arada Osmanlı ülkesinde kendi yararına çeşitli düzenlemeler yaparak mevcut durumu sürdürmeyi çıkarına uygun buluyordu. 1870'lerden sonra ise İngiltere'nin bu politikası değişmeye başladı. Osmanlı Devleti "Hasta Adam"dı. Rusya'dan ve İmparatorluk içindeki milliyetçi akımlardan kaynaklanan tehdide karşı koyması mümkün değildi. Bu hesabı yapan İngiltere, dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparabileceği kadar toprak koparmak siyasetine yöneldi. Bundan dolayı İngiltere, 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlıları yalnız bıraktı. Mısır ve Kıbrıs, bu gelişmelerle birlikte İngilizlerin denetimine geçti.

Başta İngiltere olmak üzere belli başlı Batılı ülkelerin Osmanlılara karşı değişen siyaseti, halk içinde büyük tepkilere yol açtı. Batı'ya duyulan tepki, Tanzimat'la birlikte yapılan ve yapılmak istenen değişikliklere karşı tepkiyle, daha da geniş ifade edilecek olursa, yüzyılı aşkın bir süredir Osmanlıların içine girmiş bulundukları arayışlara karşı olan tepkiyle birleşti. İçe kapanma eğilimi güçlendi. Dini muhalefete kuvvet verdi. Abdülhamit, oluşan bu muhalefetten yararlanmayı başardı.

19. yüzyıl içinde ve özellikle sonlarına doğru halkın yaşayışında meydana gelen değişiklikler de dönemin dini canlanışını açıklayan önemli bir etkidir. Yüzyıl içinde Avrupa'nın açık bir pazarı haline getirilmiş Osmanlı ülkesinin el zanaatlarına dayalı sanayi üretimi hemen hemen yok olmuştu. Eski ekonomik yapı hızla tasfiye ediliyor ve imparatorluğun çeşitli bölgeleri ayrı ayrı pazarlar olarak kapitalist Avrupa'ya bağlanıyordu. Bu gelişmelerin sonucu, artan bir yoksulluk oldu. Avrupa'yla ilişkilerin kurulduğu şehirlerde hayat kozmopolitleşti. Yüzyılın sonlarına doğru şehirlere büyük bir göç meydana geldi. Göç edenler iş olmadığı için ayak satıcısı, bekçi, kapıcı, hamal, hizmetçi ve dilenci yığınları oluşturdular. Artan yoksulluk ve sefalet; Batı'nın etkisiyle İstanbul, Selanik, İzmir, Samsun, Adana, Halep ve Şam gibi büyük şehirlerde kozmopolitleşen hayat, dine yönelen kitlelerin durumunu açıklamaktadır. Tamamen yabancı olduğu yeni değerler ve hayat biçimleriyle karşılaşan, daha olumsuz bir gelecek tehlikesiyle yüz yüze olan Müs-

Osmanlı İmparatorluğu Abdülhamit eliyle Avrupa'nın daha fazla pençesine düşürülmüştür.

luman halk, geçmişin sakin, herkesin yerinin belli olduğu statik düzeninin özlemini duymakta, kaybolmaya başlayan geçmişe inatla sarılarak değişime karşı koymaya çalışmaktadır.

Dönemi açıklarken göz önünde tutmamız gereken bir başka unsur, dini canlanışın güçlendirdiği çevrelerin oynadığı roldür. Her yerde biten dini cemaatler İslami canlanmaya yeni bir hız verdiler. İslami politikalar güdülmesinde, çıkarı olan oldukça geniş bir kesim oluştu. Niyazi Berkes bu konuda şunları yazmaktadır: "Halifeyle halk arasında din bağının kuruluşunda, bu dönemde gelişen yeni bir 'din adamı' tipi de büyük rol oynadı. Şimdiye kadar halktan uzak olan resmi ulema, aristokrasinin yanında ve altında genişleyen ekonomik çöküşle orantılı olarak çoğalan 'talebe-i ulum' (medrese öğrencileri), çerçiler, hafızlar, imamlar, seyyitler, şeyhler, dedeler, nakipler, üfürükçüler, müneccimler, büyücüler, mağribiler bol bol yetişmeye başladı. Özellikle tarikatlar ve zaviyeler mantar gibi bitmeye, hatta Kuzey Afrika'dan yenileri gelmeye başladı. Eski Nakşibendî, Mevlevî, Rufai, Şazeli gibi tarikatların yanında Cezayir'den, Sudan yoluyla gelen Ticaniye tarikatı moda oldu. Ticani, Şazeli ve Nakşibendî şeyhleri Abdülhamit'in ve sarayın özellikle tuttuğu itibarlı tarikatlardı."(1)

Büyük bir yanılsama dönemi

Bu dönem, büyük bir yanılsama dönemidir. Kitleler kendi içlerine kapanarak, kendi kendilerine yarattıkları bir tepki dünyasında yaşadılar bir müddet. Oysa gerçek dünya, bambaşka bir yolda ilerlemesine devam ediyordu. Osmanlı-Batı ilişkilerinde kötüye gidiş sürüyordu. 1882'de Osmanlı maliyesi iflas etmiş, Batılıların Duyun-u Umumiyesi ülkenin gelirlerine el koymuştu. Tam bir ekonomik çöküş oluştu. Avrupa sermayesi tamamen kendi şartlarıyla doğrudan doğruya yatırım alanlarına akmaya başlamıştı.(2) Yani gerçek, Osmanlı İmparatorluğu'nun her alanda Batı'nın emperyalist emellerine bütününüyle açık bir ülke durumuna getirilmesiydi. Gerçek böyleyken halkın hayal âleminde bambaşka bir dünya yaratılıyordu. En azından halkın önemli bir kesimi açısından...

Abdülhamit, bu dönemde bilinçli olarak, halkın Batı'yla olan bütün bağlarını kesmeye çalışıyor, halk Batı'da olan gelişmelerden habersiz bırakılıyordu. İslami düzen bir ideal haline getiriliyor; geçmişte, İslam Dünyası'nın bir cennet yaşadığı propagandası yapılıyordu. "Her bakımdan Doğru, Batı'dan üstündü." İşte bu hava içinde Batı'da gelişen fikirlere karşı reddiyeler yazmak moda haline geldi.

Kitlelerin Abdülhamit dönemindeki gerçek dışı dünyası, o sıralar Avrupa'da hüküm süren barış durumundan dolayı nispeten uzun bir süre devam etti. Bu durum yeni bir yanılsamaya yol açtı. Abdülhamit'in 30 yıl boyunca Avrupa'ya toprak vermediği, İmparatorluğu koruduğu efsanesi bu koşullarda doğdu. Oysa bu meselede de gerçek durum tamamen başkaydı. Avrupa'da güçler dengesi değişiyor, siyaset sahnesine yeni güçler çıkıyordu. 19. yüzyılın büyük hâkimi İngiltere, artık kendi evinde kendisine kafa tutmaya başlayan yeni bir güçle, Almanya'yla karşı karşıya geliyordu. Gelişen bir güç olarak Almanya, aynı zamanda Rusya'ya da rakip oluyordu. İşte dünya hâkimiyeti için birbirleriyle yarışan bu güçler arasında 20. yüzyıla doğru oluşan denge, nispi bir barışı da beraberinde getirdi. Dünyaya bu dönemde bazı yöresel çatışmalar dışında ciddi bir savaş görmedi. Abdülhamit yönetimi de bu barış durumundan yararlandı.

Avrupalı güçler arasındaki denge 20. yüzyılın başında Almanya lehine bozulmaya başladı. Almanya artık, zamanın hâkim emperyalistine meydan okuyabilecek durumdaydı. Dengedeki bozulma paylaşım savaşlarını başlattı. Osmanlı İmparatorluğu da bu yeni kargaşanın dışında kalamazdı. Esasen 20. yüzyıla gelindiğinde dünyada sömürgeleşmemiş "boş alan" kalmadığı için Osmanlı İmparatorluğu üzerinde tam bir hâkimiyet gerçekleştirmek, çeşitli emperyalist devlet grupları arasındaki rekabetin esası haline gelmişti. Böylece, Osmanlı Devleti Avrupa'daki nispi denge durumunun ertelediği kaçınılmaz sonuna doğru hızla ilerledi. Bu açıdan düşünüldüğünde, Abdülhamit'in bütün yaptığı, emperyalizmin ülkeyi sömürgeleştirmesine karşı mücadeleye önderlik edecek aydın, antiemperyalist güçleri baskı altında tutarak bunları önemli ölçüde tahrip etmek olmuştur. Türkiye böylece daha sonra karşılaşılmaması kaçınılmaz olan bu ölüm kalım savaşına daha zayıf olarak girmek zorunda kalmıştır.

Menfaat kapısı ve yeni arayışlar

Dini canlanma, yoksul halk açısından gerçekte, acılardan, tehlikelerden bir kaçıışı, bir avuntu bulmayı ifade etmektedir. Ama birçokları açısından bu durum bir menfaat kapısıdır. Meşrutiyet dönemi şeyhülislamlarından Musa Kazım Efendi, bu durumu şöyle anlatmaktadır: "Mürtekiplerin (rüşvetçilerin) büyükleri arasında geçen zatlar, ayıplarını örtmek, günahlarını saklamak için daima namaz kılarlar; seccadele-

rini resmi makamlara bile taşıtırlardı. Rahmetli Abidin Paşa (Kanuni Esasi Komisyonu üyesi) feylesof bir zat olduğu halde (o zaman feylesof demek dinsiz demekti) başını seccadeden kaldırmazdı. Mabeynde ve Babı Ali'de makul ve beğenilir kişi olmak için mutlaka postnişin gürhuna katılmak zorunluluğu vardı... Halifelik, Tanrılık seviyesine yükseltildi. Saray dolaylarında dergâhlar açıldı." (3) Zamanını doldurmuş bir ideolojinin iktidar koltuklarını işgal etmeye devam etmesi, ancak çürümüşlüğü gizlemeye hizmet etmektedir. Abdülhamit dönemi bunu kanıtlamıştır. (4)

Din bayrağı altında gösterilen tepkinin ikili bir muhtevası vardı. Batı'nın sömürgeci etkilerine karşı tepki ve her türlü değişmeye karşı tepki, yükseltilen din bayrağı altında birleşmiş durumdadır. Her türlü değişikliğe karşı, yani aynı zamanda modernleşmeye karşı tepki, dini ideolojinin çıkmasıydı. Daha modern bir konuma yönelmeden emperyalizme karşı mücadelenin başariya ulaşması imkânsızdı.

Din, emperyalizme karşı mücadelenin bayrağı olamazdı. Dini ideolojinin önderliğinin çıkmazı, İslam Dünyası'nda yeni arayışlara güç verdi. Dini ideolojiye de alternatif olarak ortaya çıkan yeni ideolojiler, emperyalizme karşı mücadelede Müslüman halkların başarıya ulaşmasında etken oldular. Toplumun modernleşme ihtiyacına cevap verme çabasında olmaları bunların üstünlüğünü oluşturuyordu.

Dini ideoloji ise bu dönemde, giderek daha belirgin bir biçimde, Batı kapitalizmi-

nin ve emperyalizminin bir yedek gücü haline geldi. Toplumsal ilerlemenin karşısına dikilmek, emperyalizmi ve dini ideoloji açısından beraber hareket edebilmenin zemini oluşturuyordu.

Abdülhamit'in İslamcı siyasetinin en büyük destekçisi Alman emperyalizmi idi. İngiltere ve Rusya'nın sömürgeci durumuna düşmüş İslam ülkelerindeki dinci akımları desteklemek Almanya'nın çıkarıydı. Alman belgeleri, o dönemde Almanya'nın halifeliği ve İslam birliği siyasetini neden desteklediğini ortaya koyuyor.

Mustafa Kemal'in deyişiyle, "dini terbiye" İslam uluslarını esir olmaktan kurtarmamıştı. Türkiye, 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyıl başında iki büyük deney yaşadı. Dini ideolojinin önderliğini ve bu ideolojiye alternatif olarak ortaya çıkan devrimci milliyetçi ideolojinin önderliğini gördü. Birincisi Türkiye'yi esarete, ikincisi o günkü koşullarda emperyalist boyunduruğu, sınıfsal karakterinin empoze ettiği sınırlar içinde kısmen kırmaya götürdü. Birçokları açısından bunlar, bugün yeniden hatırlanması gereken derslerdir.

* Bu makale, yazarın Ocak 1987'de Öğretmen Yayınları tarafından birinci baskısı yapılan "Laikliğin Neresindeyiz" adlı kitabından yazar tarafından güncellenerek alınmıştır.

Diğer notlar

(1) Bu noktada aklımıza, bugün artık neredeyse resmîye çıkmış tarikatlar, bol bol din adamı yetiştiren çok yaygın öğretim kurumları, tarikatlar bünyesinde gene din adamı yetiştirmeye yönelik faaliyetler geliyor. Bugün de menfaati dinsel düzenin tamamen yerleştirilmesinden yana ve toplumun ilerlemesine hiç tahammülü olmayan geniş bir kesim, 'din adamı' yetiştirmek adı altında açık veya gizli bir şekilde büyük bir hızla yaratılmaktadır. Osmanlılarda, menfaati dinsel düzenle tamamen birleşik durumda olan medrese kurumu ve bu kurumdan yetişmiş olan çevreler, hür türlü yenileşmenin karşısında yer alan önemli bir engeldiler. Bugün de aynı fonksiyonları üstlenmiş geniş bir çevre yavaş yavaş Türkiye'nin önemli bir handikapı haline geliyor. Niyazi Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yayınları 1978, 1. Baskı, s. 337, 338.

(2) Her alanda Batı'nın eline düşmekle sonuçlanan Abdülhamit dönemindeki bütünsel ekonomik çöküntü, o zamanki dini canlanma ile birlikte düşünüldüğünde; bugünkü ekonomik çöküntüyü, Batı'nın reçetelerine gösterilen tam teslimiyeti ve gene bugünkü dini canlanmanın hep beraber ortaya çıktıklarını hatırlamak mümkün değil.

(3) Age, s. 338.

(4) Bu manzaralar artık bizim de yabancımız değil. Zaten insan bugün din adına yapılanları ve yapılmak istenenleri gördükten sonra, Cumhuriyet kurucularının Osmanlı'ya karşı olan tepkilerinin şiddetini anlayabiliyor.

Abdülhamit döneminde her yerde biten dini cemaatler İslâmî canlanmaya yeni bir hız verdiler.

II. Abdülhamit döneminde halk hareketleri

1905-1908 yılları arasında Anadolu şehirlerinde görülen halk hareketleri, 1908 Devrimi'nin toplumsal tabanını oluşturmaktadır. Anadolu Kiyamları, Abdülhamit yönetiminde kalıcı izler bırakmıştır. Abdülhamit'in 1908 Ağustos ayında bile hâlâ Anadolu'da Rumeli'deki gibi bir silahlı ayaklanma olacağından korktuğu bilinmektedir.

I. Abdülhamit'in iktidarının son döneminde Anadolu'da 1905 yılında başlayan ve bir kısmı uzun süren halk hareketleri meydana gelmiştir. Jön Türk yayınlarında "Anadolu Kiyamları" olarak anılan bu ayaklanmalar, 1908 Devrimine kadar sürmüştür. Bunların Jön Türk örgütleri ve 1908 Devrimi ile ilişkisi halen tartışılmaktadır. 1906-1907 yıllarındaki iktisadi bunalımın bu ayaklanmalara etkisi akademik çalışmalara konu olmuştur. Bu yazıda "vergi isyanları", "dilekçe hareketi" ve "telgrafhane hadiseleri" gibi isimlerle de anılan bu eylemler ele alınmıştır.

Anadolu kıyamlarının başta gelen nedenleri "vergi-i şahsi" (şahıs vergisi, kelle vergisi), "hayvanat-ı ehliye rüsumu" (evcil hayvan -koyun, öküz, at, eşek vb.- vergisi), "agnem vergisi" (koyun vergisi) gibi adlar altında konulan yeni vergiler, Anadolu demiryolları için alınan vergi, vali-belediye başkanı gibi yerel yöneticilerin yolsuzlukları ve hükümetin baskılarıdır. 1906-1907 yıllarında çok sert geçen kış ve bunu izleyen kuraklık tarımsal üretimde yıkıma neden olmuş, tahıl üretimi önemli ölçüde düşmüş, hayvan varlığı azalmış, ekmek fiyatları yükselmiştir. Bu koşullara, Avrupa'daki benzer gelişmelerin ve o yıllarda dünyada hüküm süren iktisadi bunalımın etkileri de eklenmiştir. Ülke içindeki iktisadi sorunlar, halk hareketlerine neden olmuş ve Jön Türk propagandasının halk nezdinde etki kazanmasının şartlarını hazırlamıştır. 1908 Devriminin iktisadi nedenlerini inceleyen akademisyenler, Ana-

dolu Kiyamlarının ve 1908 Devriminin Osmanlı'daki ve dünyadaki iktisadi bunalımla bağlantılı olduğu kanısındadır.

Diyarbakır'daki "Telgrafhane Hadiseleri" (1905 ve 1908)

Güneydoğu Anadolu'daki Hamidiye Alayları'nın bir bölümünün başında Viranşehir'de yerleşik Milli aşiretinin reisi İbrahim Paşa bulunuyordu. Bu alaylar, Diyarbakır yakınlarına kadar saldırıyor, köyleri yağma ediyordu.

Diyarbakır halkı 1905 Temmuz ayında ayaklanarak telgrafhaneyi işgal eder (Birinci Telgrafhane Hadisesi). Doğrudan Abdülhamit'le ilişki kurularak İbrahim Paşa ve avnesinin askerlikten çıkarılması, bölgeden uzaklaştırılması talep edilir. Bir inceleme heyetinin gönderileceği sözünün verilmesi üzerine olay yatışır. İbrahim Paşa, bir süre sonra Hicaz demiryolunu koruma bahanesiyle Şam'a yollanır.

Mehmet Ziya (Gökalp), Diyarbakır'daki telgrafhane hadiselerinin önderlerindendir.

II. Abdülhamit'in iktidarının son döneminde Anadolu'da 1905 yılında başlayan ve bir kısmı uzun süren halk hareketleri meydana gelmiştir. Jön Türk yayınlarında "Anadolu Kiyamları" olarak anılan bu ayaklanmalar, 1908 Devrimine kadar sürmüştür. Bunların Jön Türk örgütleri ve 1908 Devrimi ile ilişkisi halen tartışılmaktadır.

Diyarbakır ve Erzurum isyanlarının talepleri arasında, halka zulmeden Hamidiye Alaylarının kaldırılması da vardır.

İbrahim Paşa'nın ayrılmasıyla Diyarbakır iki sene huzura kavuşur. 1907 senesinde Hamidiye Alayları yeniden yağma ve soyguna başlar. Şehir yakınlarına kadar gelen İbrahim Paşa kuvvetleri köylere saldırır, ticareti felce uğratar. Bu durum, 1908 yılında Diyarbakır'da İkinci Telgrafhane Hadisesinin patlak vermesine yol açar. Mehmet Ziya (Gökalp) başta olmak üzere kentin ileri gelenleri Piriçizade Arif, Yasinzade Şevki (Ekinci), Cizrelioğlu Aziz, Hacı Kadirağazade Rıza, müftü Suphi Efendi saraya telgraf çekilmesine karar verirler. Telgrafhane işgal edilir, on bir gün boyunca İbrahim Paşa'nın uzaklaştırılması için padişaha telgraflar çekilir. Sarayın bütün ısrarına rağmen halk dağılmaz. Nihayet, İbrahim Paşa'nın Halep'e gönderileceği ve gasp edilen malların tazmin edileceği hakkında ferman çıkınca halk dağılır.

Diyarbakır'daki telgrafhane hadiselerinin önderlerinden Mehmet Ziya (Gökalp), devrimden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ideolojisini belirleyen kişidir. Piriçizade Arif Bey 1908 genel seçimlerinde Diyarbakır mebusu olarak Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir.

Sinop ve Kastamonu olayları (1905 ve 1906)

Sinop'ta çevre köy ve kasabalardan gelenlerin de katılmasıyla iki bin kişiyi bulan kalabalık 9 Aralık 1905 günü yürüyüş

yaparak kaymakamın yolsuzluklarını protesto eder. Kastamonu valisine kaymakamın görevden alınması için telgraf çekilir ve talep gerçekleşene kadar kimsenin postaneden ayrılmayacağı bildirilir. Valinin İstanbul ile yaptığı görüşmeler sonunda kaymakam görevden alınır.

Kastamonu'da da halk 1906 Mart ayında yapılacak belediye seçimlerine katılmayı reddeder. Seçim boykotu için yapılan gösterileri yönetenler, askeri makamlara açıklamada bulunarak halkın, şehrin gelirini zimmetine geçiren valiyi ve "vergi-i şahsi"yi protesto ettiğini bildirirler. On beş kişilik bir gösterici kalabalığı postaneyi ele geçirir. İstanbul'a halkın isteklerini bildiren telgraflar çekilir. Abdülhamit, istekleri yerine getirmek zorunda kalır.

Ankara'da postane baskını (1906)

1906 yılının ilk yarısında Ankara'da postane işgal edilir, İstanbul'a halkın valinin yönetiminden hoşnut olmadığını bildiren telgraflar çekilir, bunun üzerine vali görevden alınır.

Trabzon'da ayaklanma (1906 ve 1907)

1906 Ekim ayında halkın gösterileri ve İstanbul'a telgraflar çekilmesi sonucunda Trabzon valisi görevden uzaklaştırılır. Halk, valinin baskı ve yolsuzluklarından şikâyetçidir. 1907 Aralık ayında bu kez yeni valiye karşı gösteriler yapılır. Hükümetin araştırmaları sonucunda genç subaylardan oluşan ittihatçı bir komite saptanır, üyeleri Doğu Anadolu'ya sürgün edilir.

Erzurum İsyanı (Mart 1906'dan Eylül 1907'ye)

Bir buçuk yıl süren Erzurum İsyanı, Anadolu Kıyımlarının en büyüğü ve en şiddetlisidir. Önderlerinin sonradan tutuklanıp mahkûm edilmesine rağmen hükümetin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. İsyanın başlamasına neden olan iki yeni vergi, bütün Rumeli ve Anadolu'da kaldırılmış, Erzurum'da baskı ve yolsuzluğun simgesi olan valiler görevden alınmıştır.

Erzurum'da devlet dairelerinde rüşvet ve iltimasız iş görülemez hale gelmiş, halktan vergi bahanesiyle usulsüz para toplanmıştır. Hükümetinin "hayvanat-ı ehliye rüsumu" ve "rüsum-u şahsiye" (şahıs vergisi, kelle vergisi) adı altında iki yeni vergi koyması bardağı taşıran damla olur. 20 Şubat 1906'da vilayet makamına on üç imzalı bir dilekçe verilerek vergilerin kaldırılması talep edilir. Vali Nazım Bey, dilekçeleri İstanbul'a gönderirken olayın önemsiz olduğunu, sorunun kendisi tarafından çözüleceğini bildirir. İstanbul'dan bir haber alınamaması üzerine Hacı Akif Ağa önderliğinde on beş tüccar toplanarak 12 Mart 1906'da bu kez doğrudan saraya telgraf çeker ve taleplerini yinelerler. İstanbul'dan yanıt alınamaması üzerine Can Veren Komitesi postaneye el koyar. Valinin postanedeki kalabalığı dağıtmak istemesi Erzurum'da 13 Mart 1906'da **birinci isyanın** başlamasına neden olur. Vali, isyancıların üzerine asker sevk eder. Asker ateş etmeyi reddeder, ateş emri veren bir subayı da yaralar. Çarşıda bütün dükkânlar kapatılır, halk telgrafhane etrafında toplanır. Vali, müftü Hacı Lutfullah Efendi aracılığıyla halkın dağılmasını sağlamaya çalışır ancak o da vergilerin şeriata aykırı, halkın protestosunun haklı olduğuna karar vererek halka katılır. 13 Mart 1906 gecesi altı binden fazla insan İstanbul'dan gelecek cevabı bekleyerek postane çevresinde sabahlar. İstanbul ile isyancıların haberleşmesi on günden fazla sürer. Ancak va-

Bir buçuk yıl süren Erzurum İsyanı, Anadolu Kıyımlarının en büyüğü ve en şiddetlisidir. Önderlerinin sonradan tutuklanıp mahkûm edilmesine rağmen hükümetin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. İsyanın başlamasına neden olan iki yeni vergi kaldırılmış, Erzurum'da baskı ve yolsuzluğun simgesi olan valiler görevden alınmıştır.

linin konağındaki makineyi kullanarak İstanbul'a yanıltıcı haberler gönderdiğinin ortaya çıkması üzerine hat isyancılar tarafından kesilir ve vali hapsedilir. İstanbul hükümeti halkı geçici önlemlerle aldatmayacağını anlar, vali görevden alınır, vergileri toplanması ertelenir. İsyan sırasında çarşı bir hafta kadar kapalı kalır, bu süre içinde eşraf muhtaç ailelerin iaşesini sağlamış ve direnişçileri beslemiştir.

Yeni vali Ata Bey'in 23 Ekim 1906'da Mart isyanının elebaşlarını tutuklama girişiminde bulunması **İkinci İsyanı** başlatır. Hacı Akif Ağa, kendisini tutuklamaya gelen polis ve jandarmaya direnir ve durumdan haberdar olan komşuları tarafından kurtarılır. Olayın mahiyetinin anlaşılmasıyla kalabalık birden artar ve toplananlar çarşıya doğru yürür. Polis ve jandarma ise kaçarak Gürcü Kapısı Karakoluna sığınır. Halk, subayların uyarıları ve engellemesine rağmen karakolu basarak baş komiseri ve oğlunu öldürür, silahla karşılık vermeye çalışan bir polis memuru da kalabalık tarafından katledilir. Diğer polisler asker elbisesi giyerek kaçarlar. Vali, öldürülme korkusuyla bir eve saklanmıştır. İsyancılar tarafından yakalanarak hapsedilir. Tutuklananlar serbest bırakılır. Ayaklanma sırasında asker halka karşı çıkmaz, silah kullanmaz. Erzurum'da yönetim Can Veren Komitesinin önderlik ettiği isyancıların eline geçer. Çarşı açık, ticaret serbesttir, güvenlik sorunu yaşanmaz.

1906 sonlarında atanan vali Nuri Bey, "hürriyetperver" bir kişidir, İstanbul'a vergilerin kaldırılmasını telkin eder. Ancak gösteri ve ayaklanmalar 1907 yılında da devam eder. Erzurum'da 5 Mart'tan 22 Mart'a kadar vergilerin kaldırılması için birçok kitle gösterisi yapılır. Can Veren Komitesi 8 Mart ve 11 Mart tarihlerinde İstanbul'a iki telgraf çeker. İsteklerin yerine getirilmemesi **üçüncü isyanı** başlatır, 15 Mart'ta yirmi bin kişilik bir kalabalık postaneyi kuşatır. Göstericiler telgraf makinesinin başına bizzat Abdülhamit'in gelmesini isterler. Abdülhamit, aynı gün isyanı dağıtmak için halkın taleplerini kabul eder; 1906 yılındaki olaylara katılanlar affedilir ve iki yeni vergi tamamen kaldırılır. Ancak Can Veren Komitesinin eylemleri durmaz; örgüt, birçok vergiden muaf tutulmalarını, il maliyesinin daha sıkı denetlenmesini,

Erzurum'daki halk isyanını yöneten Can Veren Komitesi üyelerinden Jön Türk Hüseyin Tosun Bey.

asker ücretlerinin düzenli ödenmesini ve Hamidiye Alaylarının kaldırılmasını talep eden bir dilekçeyi imzaya açar. Komitenin 1907 sonlarına doğru dağıttığı bildiride anayasanın yürürlüğe konulması ve meclisin açılması istenir.

1907'nin Eylül ayında Erzurum'da pahalı ekmek nedeniyle **dördüncü isyan** patlak verir. Halk, vurgunculuk yapan un tüccarlarının bulunduğu hanları basar, biri öldürülür, birkaçı yaralanır, diğerleri kaçarak canlarını kurtarır.

Yeni vali Abdülvahab Paşa, 1907 yılının Kasım ayında isyanın örgütleyicisi ve

15 Mart 1907'de yirmi bin kişilik bir kalabalık Erzurum'da postaneyi kuşatır. Göstericiler telgraf makinesinin başına bizzat Abdülhamit'in gelmesini isterler. Abdülhamit, aynı gün isyanı dağıtmak için halkın taleplerini kabul eder; 1906 yılındaki olaylara katılanlar affedilir ve iki yeni vergi tamamen kaldırılır.

katılımcısı olan doksan iki kişiyi tutuklatır. Bunları sekseni tüccar, esnaf ve aydınlardan oluşmaktadır. Yargılama sonucunda sekiz kişi idam, on sekiz kişi ömür boyu hapis, geri kalanlar da ağır hapis ve sürgün cezalarına çarptırılır. Sürgün ve hapis cezası alanlar, 1908 Devriminden sonra affedilerek Erzurum'a dönerler.

Erzurum Can Veren Komitesi

Erzurum ayaklanmalarını yöneten Can Veren Komitesi halk, esnaf ve tüccarın şehirdeki aydınlarla (avukat, müftü) kurduğu yerel direniş örgütüdür. 1907 Kasım ayında tutuklananların mesleklerine bakıldığında komite üyelerinin çoğunun şehrin önde gelen tüccar ve esnafı olduğu görülmektedir. Üyeler arasında bir de Jön Türk vardır: Hüseyin Tosun Bey.

Erzurum İsyânında Hüseyin Tosun Bey

1896'da Trablusgarp'a sürülen Jön Türklerden olan Hüseyin Tosun Bey, buradan Avrupa'ya kaçmış, 1902'de Paris'te yapılan Osmanlı Liberalleri Kongresine katılmış, Prens Sabahattin'in görüşlerini benimseyerek onun kurduğu Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'ne (TŞAMC, Özel Girişim ve Yerinden Yönetim Derneği) üye olmuştur. Anadolu'da bir isyan hazırlamak amacıyla Rusya ve Kafkasya üzerinden gizlice Erzurum'a geçmiş, burada ticaret yaparak şehir eşrafı arasına girmiştir. Esnaf ve tüccar arasında etkili olduğu, Can Veren Komitesinde görev aldığı anlaşılmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti kurucularından Dr. Mehmet Reşit Bey'in kardeşidir. Tutuklandıktan sonra kimliği açığa çıkınca yargılanmak üzere İstanbul'a gönderilmiştir.

Hüseyin Tosun Bey, 1908 Devriminden sonra İttihat ve Terakki'nin İstanbul Mıntıka Başkanı olmuş, 1912 ve 1914 seçimlerinde Erzurum'dan mebus seçilmiştir. Osmanlı Milli Telgraf Ajansının müdürlüğünü yapmıştır. 1919'da İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edilenler arasında dır.

Erzurum İsyânının önderlerinden müftü Hacı Lütfullah Efendi 1912 seçimlerinde, avukat Seyfullah Efendi 1908 ve 1914

seçimlerinde Erzurum mebusu seçilmişlerdir.

Bitlis Ayaklanması (1907)

Bitlis'te halk 22 Haziran 1907'de müf-tünün öncülüğünde vilayete yürür. Bir polis komiseri öldürülür, vali yaralanır. İsyancılar, saraya telgraflar çekerek baskısından bezdikleri valinin görevden alınmasını isterler. Abdülhamit, olayları bastırmak için asker göndereceğini bildirir. Telgrafhaneyi ellerinde tutan isyancıların "dövüşeceğiz" diye yanıt vermesi saray boyun eğe, vali azledilir.

Sivas'ta Ekmek İsyanı (1908)

23 Haziran 1908 günü Sivas'ta elli kadar kadın vilayet konağı önünde toplanarak "pahalı ve kalitesi düşük" ekmeği protesto eder. Kadınların başlattığı isyan hızla büyür, beş yüz kişilik bir kalabalık valiliğin camlarını indirir, un depolarını yağma eder. Un vurguncularıyla birlikte hareket eden belediye başkanı kaçarak öldürül-mekten kurtulur.

Anadolu'daki ayaklanmalar ve Jön Türk örgütleri

1905-1908 yılları arasında Anadolu şehirlerinde meydana gelen ayaklanma ve protesto gösterilerinin Jön Türk örgütleriyle ilişkisi konusunda farklı görüşler vardır. Erzurum ayaklanmasına TŞAMC şubesinin destek sağladığı, Trabzon ve Diyarbakır olaylarında İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerinin etkili olduğu, Kastamonu'daki dilekçe hareketinde şehirdeki sürgün Jön Türklerin ve İttihatçı aydınların (hâkim, subay) yer aldığı kabul edilmektedir. Anadolu şehirlerine gizlice sokulan Jön Türk yayınları ayaklanmalar için siyasi ortamı hazırlamış, sürgün Jön Türkler örgütlenmede ve eylemlerde görev almışlardır.

Anadolu'daki ayaklanmalar ve 1908 Devrimi

1905-1908 yılları arasında Anadolu şehirlerinde görülen halk hareketleri, 1908 Devrimi'nin toplumsal tabanını oluştur-

maktadır. Rumeli'de Bulgar çetecilere karşı Türk köylülerin kurduğu savunma birlikleri, devrimin toplumsal tabanın ikinci ayağıdır. Bu yıllar Jön Türk örgütlerinin birleşerek etkin bir mücadele başlattığı, Anadolu'da ve Rumeli'de Jön Türk propagandası ve örgütlenmesinin yükseldiği, iktisadi bunalım ve Abdülhamit istibdadı nedeniyle halkın hoşnutsuzluğunun arttığı, emperyalist ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma girişimlerinin yoğunlaştığı yıllardır.

1905-1908 yılları arasında Anadolu şehirlerinde görülen halk hareketleri, 1908 Devrimi'nin toplumsal tabanını oluşturmaktadır. Bu yıllar Jön Türk örgütlerinin birleşerek etkin bir mücadele başlattığı, iktisadi bunalım ve Abdülhamit istibdadı nedeniyle halkın hoşnutsuzluğunun arttığı, emperyalist ülkelerin Osmanlı İmparatorluğu'nu paylaşma girişimlerinin yoğunlaştığı yıllardır.

Anadolu'daki ayaklanmalar, Jön Türk yayınlarında geniş bir biçimde yer almış, Jön Türk örgütlerinde heyecana yol açmıştır. Bu ayaklanmaların 1908 Devrimi'nin kadrosunu derinden etkilemiştir. Bunun kanıtı 1908 Devrimini başlatan Kolağası Niyazi Bey'in birliğiyle dağa çıktıktan sonra İstanbul'a çektiği telgrafın ilk cümlesinde yer alır: "Tüm ulusun isteği Anayasa'nın yürürlüğe konmasıdır. Erzurum'da yapılan zulüm milleti korkutmamıştır. Aksine bu yolda daha da direnmeye sevk etmiştir."

1905-1908 Anadolu Kiyamları, Abdülhamit yönetiminde kalıcı izler bırakmıştır. Abdülhamit'in 1908 Ağustos ayında bile hâlâ Anadolu'da Rumeli'deki gibi bir silahlı ayaklanma olacağından korktuğu bilinmektedir.

Kaynaklar

Bu yazının hazırlanmasında yazarın konuyla ilgili kitabı esas alınmıştır:

Kars HZ: 1908 Devriminin Halk Dinamiği. Kaynak Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1997. (Birinci baskı: Kars HZ: Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu. Kaynak Yayınları, İstanbul 1984.)

Yararlanılan diğer kaynaklar aşağıda sıralanmıştır:

- 1) Coşar ÖS: Atatürk Ansiklopedisi, I. Cilt. İstanbul Reklam, İstanbul 1973.
- 2) Demirel M: İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- 3) Findley V: Economic bases of revolution and repression in the late Ottoman Empire. Comparative Studies in Society and History 28(1): 81-106, 1986.
- 4) Halid H: A pacific revolution in Turkey. Orient Review 1(1): 18-28, 1908.
- 5) Hanioglu MŞ: Preparation for A Revolution. The Young Turks, 1902-1908. Oxford University Press, Oxford 2001.
- 6) Kabacalı A (Hazırlayan): Talat Paşa'nın Anıları, 4. Baskı. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- 7) Kansu A: 1908 Devrimi. İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- 8) Nusret (Som) M: Tarihçe-i Erzurum. Dergâh Yayınları Erzurum Kitaplığı, İstanbul 2005.
- 9) Quataert D: The economic climate of the "Young Turk Revolution" in 1908. The Journal of Modern History 51(3), On Demand Suppl., D1147-D1161, 1979.
- 10) Tansu SN: İki Devrin Perde Arkası. İgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2011.

II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki ve Osmanlı işçi sınıfı

II. Abdülhamit her türlü demokratik örgütlenmeye karşıydı. Bugüne kadarki çalışmalarda saptanan ilk işçi örgütlenmesi, 1894-1895 yıllarında İstanbul'da Tophane fabrikasında gizli olarak kurulmuş olan Amele-i Osmanî Cemiyeti'dir. Bu Cemiyet de kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra II. Abdülhamit'in ajanları tarafından ortaya çıkarılmış ve dağıtılmıştır; gizli örgütün yöneticileri tutuklanmış ve sürülmüştür.

Osmanlı işçi sınıfı ve siyasal gelişmeler

1 9. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk 18 yılını kapsayan yaklaşık yarım yüzyıllık dönemde Osmanlı işçi sınıfı birçok açıdan çok zayıftı ve 1908-1913 döneminde önemli bazı eylem ve örgütlenmeler olsa da, Türkiye işçi sınıfına önemli bir örgütlülük ve mücadele mirası bırakmadı. Bu zayıflık nedeniyle, Osmanlı işçi sınıfının Türkiye'nin milli demokratik devriminin önemli ilk adımları olan 1876 ve 1908 mücadelelerinde bağımsız bir güç olarak hiçbir önemli katkısı bulunmadı.

Bu dönemde Osmanlı işçi sınıfının zayıflığının nedenleri şu şekilde özetlenebilir:

Osmanlı ülkesindeki halkın işgücünü satarak elde ettiği ücret geliriyle yaşamını sürdüren kesimi, küçük bir azınlık oluşturuyordu. Ücret karşılığında çalışanların büyük çoğunluğu, nakit gereksinimlerini karşılayabilmek amacıyla geçici sürelerle işçilik yapan mülksüzleşmemiş köylülerdi.

Ülke geniş, nüfus azdı. Tarım teknolojisi geriydi. İnsanların toprak sahibi olması ve bir çift öküzle ve karasabanla tarımsal faaliyet sürdürerek geçimini sağlayabilmesi olanaklıydı.

Nüfusun ve ücretli olarak çalışmaya mecbur olanların azlığı nedeniyle, özellikle madenlerde ve yol yapımında zorla çalıştırma uygulaması ("mükellefiyet") vardı. Bu şekilde işçilik yapanlar kendilerini işçi olarak bile kabul etmiyordu.

Osmanlı sanayii, özellikle 1838 Baltalimanı Anlaşması ve sonrasındaki ticaret anlaşmaları sonucunda büyük bir darbe yemişti.

Ücretlilerin çalıştığı işyerleri küçüktü. Bu işletmelerin sahipleri, Marx'ın "Kleinmeister" olarak nitelendirdiği, patronlaşmamış işverenlerdi. Bu işyerlerinde basit yeniden üretim sürdürülüyordu. İşveren de az sayıdaki işçiyle birlikte üretimde çalışıyor ve bir sermaye artırımına (genişletilmiş yeniden üretime) gidemiyordu. Bu işyerlerinde sınıf kimliğinin ve mücadelesinin gelişimi mümkün değildi.

Kamu kesiminde "memur" statüsünde çalıştırılanlar bazı haklara sahipti; ancak belirli bir eğitimden geçmiş bu kesim kendisini "amele"den farklı ve üstün görüyordu. İşçi sınıfındaki bu bölünme, sınıf mücadelesini daha da zayıflatıyordu.

Gelişmiş kapitalist ülkelerde sendikal örgütlülüğün önemli kaynaklarından biri, âdemimerkeziyetçi feodal yapı içinde ortaya çıkan bağımsız ve özgür kentlerdeki loncalarda meydana gelen sınıf farklılaş-

masının yol açtığı gizli kalfa örgütlenmeleriydi. Osmanlı İmparatorluğu ise merkezi feodal bir yapıydı. Loncalar, devletin esnafı kontrol altında tutmasının araçlarıydı. Bu nedenle loncalarda sermaye birikimine ve sınıf farklılaşmasına izin verilmedi. Bu da loncalardaki kalfa ve çırakların, haklarını koruyabilmek için ayrı örgütlenmeler yaratmalarını gereksiz kıldı. Lonca sistemi 19. yüzyılın ortalarına doğru büyük ölçüde

Osmanlı ülkesindeki halkın işgücünü satarak elde ettiği ücret geliriyle yaşamını sürdüren kesimi, küçük bir azınlık oluşturuyordu. (Çizim: Tan Oral, "Resimli Türkiye İşçi Sınıfı Tarihi c. 1", Vardiya Yay., İstanbul 1975)

tasfiye oldu ve bir örgütlülük geleneği devretilmedi.

Osmanlı işçi sınıfının zayıflığının en önemli nedeniyse, özellikle incelenen dönemde, Osmanlı İmparatorluğu içindeki etnisite ve milliyetlerin (emperyalizmin teşvik ve desteğiyle) Osmanlı'ya karşı mücadeleye girmesiydi. Osmanlı işçi sınıfının önemli bir bölümü, Ermeni, Rum ve Yahudi idi. Ermeni ve Rum işçiler, "Osmanlı" kimliği veya "sınıf" kimliği altında birleşmek yerine, kendi milliyetçi hareketlerinin parçası olmayı ve davranışlarını kendi milliyetçi hareketlerinin çıkarlarına göre belirlemeyi tercih ettiler.

Tüm bunlara ilave olarak, ücretli işgücünün azlığı nedeniyle, işçilerin ücretlerinin köylünün ve esnafın geliri göre iyi olması da, örgütlenme ve mücadele eğilimini zayıflattı.

Bu nedenlerle, söz konusu dönemde Osmanlı işçi sınıfı, Türkiye'nin milli demokratik devrim sürecine bağımsız bir güç olarak katkıda bulunmadı.

II. Abdülhamit her türlü demokratik örgütlenmeye karşıydı. Bu dönemde işçi sınıfının çeşitli kesimleri çok seyrek olarak ve genellikle ücretlerin ödenmesindeki gecikmeleri protesto etmek amacıyla örgütsüz tepkiler gösterdi.

23 Temmuz 1908 öncesinde yaşanan kıtlık sonucunda buğday fiyatlarının artması, insanların satınalma gücünü düşürmüştü. Ayrıca yeni vergiler gündemdeydi. Memur aylıklarının ödenmesinde de aksamalar yaşanıyor. Ancak işçiler örgütlü değildi ve bağımsız bir güç olarak II. Abdülhamit'e karşı bir mücadele içine girmiyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılında "yolu açtı," açılan yoldan işçi eylemleri ve örgütleri geçti. Osmanlı işçi sınıfı 1908 Devriminin olgunlaşmasına ve oluşmasına katkıda bulunmadı; ancak bu devrimden en fazla yararlanan sınıf oldu.

Devrim sürecinde bazı memurlar büyük görevler üstlendi. Ancak bu tavır, işçi sınıfının bir parçası olarak sınıf kimliği ve aidiyetiyle değil, ulusal kimlik ve aidiyetle geliştirildi. İşçi sınıfının geniş kesimleri ise bu demokratik devrim sürecinde rol almadı; ancak demokratik devrim sonrasında yaratılan özgürlük ortamından etkili bir biçimde yararlanmaya çalıştı. Birçok sendika kuruldu. Çok sayıda grev yapıldı. Ancak işçi sınıfının

Osmanlı işçi sınıfı 1908 Devriminin olgunlaşmasına ve oluşmasına katkıda bulunmadı; ancak bu devrimden en fazla yararlanan sınıf oldu.

sendikalarda örgütlü kesimleri, 1908 Devrimi öncesinde ve 13 Nisan 1909 günü Padişah ve yandaşlarının İstanbul'da gerçekleştirdikleri ayaklanma (31 Mart Vakası) sırasında, demokratik devrime sahip çıkmadı; bu ayaklanma girişimini bastırmak için oluşturulan Harekât Ordusu'na destek vermedi. İşçi sınıfının sendikalarda örgütlü kesimleri, demokratik devrime karşı 1912 yılında gerçekleştirilen darbeye karşı da sessiz kaldı. Ayrıca, 1912 genel seçimlerinde işçilerin ve sendikaların bir bölümü, Padişah ve yandaşlarının programını savunan Hürriyet ve İtilaf Partisi'ni destekledi. İşçi sınıfının içinde olup "vatansever aydın" kimliğiyle hareket eden memurların dışında, işçi sınıfının geniş kesimleri demokratik devrim sürecine ve demokratik devrimi koruma ve geliştirme mücadelesine katılmadı.

1899-1904 döneminde Jön Türk hareketinin kitlelerle bağının olmadığı ve hareketin önderlerinin böyle bir bağ kurmanın peşinde olmadığını belirtilmektedir. Ancak daha sonraki yıllarda işçileri ve memurları örgütlenme konusu gündeme alındı. 27-29 Aralık 1907 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Prens Sabahattin'in Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ile Ermeni Daşnak Komitesi'nin katılımıyla yapılan toplantıda, 1) hükümetin efal ve harekâtına karşı silahlı mukavemet, 2) "siyasi ve iktisa-

di tatil-i işgalât ile silahsız mukavemet (polis ve hükümet memurlarının tatil-i meşguliyeti)" ve 3) vergi vermemek kararı alındı.(1)

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paris merkezli 1908 yılı başlarında Cemiyet'in Selanik merkezine Dr. Baha Şakir ve Hüseyin Sami imzalarıyla şu talimatı veriyordu: "İhtilal işlerinde köylüden pek faydalanılamaz, ancak işçiden çok faydalanılabilir. Bu yüzden Cemiyetin fabrikalara kadar sokulması ve işçiler arasında taraftar edinmesi gerekir. Yakında Kavala, Drama ve İskeçe'deki bütün fabrikaları binlerce işçi ile dolacak. Bilhassa İskeçe fabrikasına gelen işçiler Rodop dağı zinciri ahalisinden olup çoğu okuyup yazma bilir; bunlar üzerinde işlemek gerekir."(2)

Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işçiler arasında ciddi bir çalışma yürüttüğüne ilişkin belge ve bilgi yoktur.

1913 yılına kadarki dönem, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümetleri çeşitli ölçülerde etkilediği; ancak programını tam olarak uygulamadığı yıllardır. Ayrıca bu yıllarda Osmanlı Devleti'ne karşı gerçekleşen iç isyanlar (Yemen, Makedonya, Arnavutluk) ve yabancı devletlerin saldırıları (İtalyanların Trablus'a saldırıları, Balkan Savaşları), İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programının uygulanmasının önündeki önemli engellerdi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908 öncesinde Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumada "Osmanlı" kimliğini öne çıkarıyordu. Bu yaklaşım, Osmanlı halkını oluşturan tüm etnisite ve milliyetlerin bütünlüşmesini savunuyordu. Bu süreçte Ermeni, Rum ve Yahudi örgütleriyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilişkileri iyiydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti için öncelik, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığının ve bütünlüğünün sağlanması ve korunması, Osmanlı halkının bir millete dönüştürülmesi ve insanların kulluktan kurtararak özgür yurttaşlar haline getirilmesiydi.

Ancak 1908 sonrasında işçilerin büyük çoğunluğunu oluşturan Ermeni ve Rumlar arasında ayrılıkçı milliyetçilik hâkim oldu.

İttihat ve Terakki, Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya çalışıyordu. Karşısındaki güç ise, emperyalist güçlerle işbirliği içindeki Ermeni ve Rum milliyetçileriydi. Ermeni ve Rum işçileri de bunların arkasına takılmıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin işçilere karşı tavrını belirleyen etmen, sınıf çelişke-

rinden çok, vatan savunması yapanlarla ayrılıkçılar/bölücüler arasındaki çelişki oldu. Sınıfsal görünümü çatışmanın arkasında milli çatışma yatıyordu.

Bu çelişki, İttihatçıların Osmanlıcılıktan Türkçülüğe geçişleriyle daha da önem kazandı. İttihatçılar, Rum ve Ermeni milliyetçiliği temelinde örgütlenmiş işçilerle olduğu kadar, Osmanlılık anlayışıyla Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu çatısı altında örgütlenmiş Yahudi işçilerle de karşı saflara düştü.

Osmanlı işçi sınıfının durumu

19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk 20 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda kentlerde belirli sayıda vasıfsız işgücü fazlası olmakla beraber, genel olarak işgücü, özel olarak ücretli işgücü ve özellikle de vasıflı ücretli işgücü açığı vardı. Örneğin, 1868 yılında mevsimlik işçi yetersizliği o kadar yaygındı ki, bazı bölgelerde ürünler toplanamadı. 1910 yılında da benzer bir durum yaşandı, hasat kaldırılmadı.

Devlet, işgücü yetersizliği nedeniyle, yol yapımında, madencilikte ve ulaşımda zorla çalıştırmaya başvuruyordu. İşyerlerinde askerlerin ve hükümlülerin çalıştırılması da aynı gereksinimi yansıtıyordu. Ancak buna karşın, kentlerde düzenli iş olanaklarının sınırlılığına bağlı olarak, işsizlik de vardı. İşsizlik genellikle vasıfsız işçiler ve tam mülksüzleşmemiş yarı-işçiler arasında yaygındı.

Tarım ve inşaat sektörlerinde de aynı yapı geçerliydi.

İmalat sanayii sınırlı ölçüde gelişmişti. İmalat sanayiinde kamu kesiminin önemli bir yeri vardı.

20. yüzyılın başlarına kadarki dönemde Osmanlı işçilerinin önemli bir bölümü Ermeni, Rum veya Yahudi idi. Örneğin, 1860'lı yıllarda Bursa'nın nüfusu yaklaşık 70-80 bindi ve kentte ham ipek işletmelerinde ("mancınikhane") çalışan işçi sayısı 6.700-7.800 arasındaydı. Bursa'da ücretlilerin toplam nüfusa oranı yüzde 10 dolaylarındaydı. Bu işçilerin bir bölümü 240-300 işçi çalıştıran işletmelerde istihdam ediliyordu. İşçilerin yüzde 96'sı kadındı; az sayıdaki ustabaşı erkekti. Bu döneme ilişkin konsolosluk raporları, fabrika sahiplerinin Müslüman kadın işçi çalıştırmalarının devlet tarafından yasaklandığını belirtmektedir. Bu nedenle ipek fabrikalarında çalışan işçilerin hemen hemen tümü Ermeni ve Rum'du.(3)

20. yüzyılın başlarına kadarki dönemde Osmanlı işçilerinin önemli bir bölümü Ermeni, Rum veya Yahudi idi. (Çizim: Tan Oral, age)

Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı işletmelerde yabancı işçi çalıştırılıyordu. Bu işçilerin ücretleri genellikle Osmanlı vatandaşlarının ücretlerinden yüksekti. Yabancı uyruklu işçilerle Osmanlı uyruğu işçiler arasında yaygın yakınlaşma ve ortak örgütlenmeler gerçekleşmedi.

Demiryolu inşaatlarında, madenlerde, bankalarda da yabancı uyruklu vasıflı işçiler, ustalar, teknisyenler, mühendisler çalışıyordu.

Osmanlı işçi sınıfında bu dönemdeki katmanlaşma, ulus ve etnisite ile yakından bağlantılıydı ve katmanlar arasındaki çelişkiler hem işyerlerindeki konum farklılıklarının, hem de bu dönemde keskinleşen ulusal ve etnik zıtlıkların sonucuydu.

En üst katmanda, yabancı işçiler vardı. Bunlar diğer işçilere göre çok yüksek ücret alıyorlardı ve işverene çok yakındılar. Bu nedenle özellikle Müslüman işçilerle ciddi sorunlar yaşıyorlardı.

Yabancı işçilerin altındaki tabakada Rum ve Ermeni işçiler vardı. Rum ve Ermeni milli hareketleri, Avrupa ve ABD tarafından destekleniyordu. Rum ve Ermeni işçilerin yabancı işçilerle ilişkileri iyi, Müslüman işçilerle kötüydü.

Osmanlı memurları ve çeşitli etnisitelerden Müslüman ve Yahudi işçilerin tam mülksüzleşmiş olanları bir alt tabakayı oluşturuyordu. Onların altında da yarı-mülksüzleşmiş, dönem dönem geçici işçilik yapan Müslüman işçiler bulunuyordu.

Rum, Ermeni ve Yahudi işçilerde işçilik bilinci gelişmişti; sınıf bilinci geliyordu. An-

cak bu dönemde yaşanan etnik zıtlıklar, bilinçli Ermeni ve Rum işçilerde bile etnik kimliğin sınıf kimliğinin önüne geçmesine neden oluyordu. Müslüman işçilerin önemli bir bölümü vasıfsız ve geçici işçiydi. Bu işçilerin bir bölümünde işçilik bilinci bile yeterince gelişmemişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sanayi kuruluşlarında 1913 yılında 44 bin ve 1915 yılında da 38,8 bin kişi çalışıyordu.

Savaş öncesindeki dönemde sanayi işçilerinin önemli bir bölümü de yabancı uyruklu idi.

1914 yılında Osmanlı Devleti'nin toplam nüfusu 18,5 milyondur ve bunun 15,0 milyonluk bölümünü Müslümanlar oluşturuyordu. 1915 sanayi sayımının yayımlanan sonuçları kapsamında 14,1 bin işçi çalışıyordu. Bunların yalnızca yüzde 15'i Müslüman, yüzde 60'ı Rum, yüzde 15'i Ermeni ve yüzde 10'u Yahudi'yd.

Osmanlı Devleti'nde ayrıca memurlar vardı. Memur sayısının 1910 yılında 138 bin ve 1911 yılında 97 bin olduğu tahmin edilmektedir. Yalnızca Düyun-u Umumiye'de 1912 yılında 9 bin memur çalışıyordu. Ancak memurlar, yaşamlarını ücret geliriyle sürdüren insanlar olmalarına karşın, kendilerini "ameleler"den farklı görüyorlardı.

Donald Quataert, 20. yüzyılın başında madenlerde çalışan işçi sayısının 15 bin dolayında olduğunu tahmin etmektedir. Vedat Eldem'in 1911 yılına ilişkin tahmini ise 14,8 bindir. 1910'lu yıllarda Batı Anadolu'daki zımpara taşı ocaklarında çalışmak için İtalya'dan ve Yunanistan'dan galeri işçileri geliyordu.

Vasıflı işgücünün (işçinin) azlığı, meslek sahibi ücretlilere kendi işyerlerini açma olanağını tanıyordu. Ayrıca, kolayca toprak edinebilmek olanağı da, tam olarak mülksüzleşmiş işçilerin bile davranışlarını etkiliyordu.

1908 Devrimi sonrasında işçi sınıfı içinde etnik aidiyetin ikinci plana itildiği ve sınıf kimliğinin öne çıktığı kısa bir dönem yaşandı. 1908 grevlerinde bu özellik ön plandadır. Ancak daha sonraki yıllarda, özellikle de 1912-1913'teki Balkan Savaşları'nda Osmanlı ordusunun yenilgisi, Batı Trakya'da Yunan zulmü ve Osmanlı'ya sığınan muhacirlerin durumu, etnik kimliği ve çelişkileri yeniden ön plana çıkarttı. Bu çelişkiler Birinci Dünya Savaşı döneminde de devam etti ve keskinleşti.

1908-1913 dönemi grev ve direnişleri, sınıf bilinci ve sınıf dayanışması açısından önemli bir miras bırakmadı.

Çalışma mevzuatı

1908 yılındaki yaygın grevlerin ardından, 8 Ekim 1908 günü Tatil-i Eşgal Cemiyetleri Hakkında Kanun-u Muvakkat yayımlandı. Bu geçici yasa, ufak değişikliklerle, 1909 yılında Tatil-i Eşgal Kanunu'na dönüştü.

Tatil-i Eşgal Kanunu ile, kamuya yönelik hizmetleri yerine getiren kurumlarda sendikalaşma yasaklandı. Ancak bu yasağı ihlalin yaptırımı, 1 haftadan 6 aya kadar hapis veya 1 liradan 25 liraya kadar para cezasıydı. Ayrıca, bu işyerlerinde çalışanların dernek kurmaları yasak değildi. Yasada işçilere grev hakkı tanındı. Greve gidilebilmesi için önce bir uzlaştırma aşamasından geçme koşulu kondu. Bu kurala uymadan greve gitmenin cezası ise 24 saatten 1 haftaya kadar hapis ve 25 kuruştan 100 kuruşa kadar para cezasıydı. Bu yaptırımların çok yumuşak olduğu ortadadır.

16 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen Cemiyetler Kanunu, "kavmiyet ve cinsiyet esas ve unvanlarıyla siyasi cemiyetler teşkili memnudur," (Madde 4) hükmünü getiriyordu. Önceden izin alınmaksızın cemiyet kurulabilecekti. Gizli cemiyet kurmak yasaktı. Kurulan cemiyetin tüzüğü iki nüsha olarak yetkililere verilecek ve cemiyetin yöneticileri bildirilecekti. 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin 120. maddesinde 1909 yılında yapılan değişiklikle toplantı ve dernek kurma, anayasal hak haline getirildi. Tatil-i Eşgal Kanunu kapsamına giren kamuya yönelik hizmet veren işletmelerde çalışan işçilerin ve memurların kuracakları dernekler de bu yasayla hukuki temel kazandı. Diğer bir deyişle, bu işçilerin sendika kurması yasaktı, ancak dernek kurarak örgütlenmeleri olanaklıydı.

İşçi ve memur örgütlenmeleri

Bugüne kadarki çalışmalarda saptanan ilk işçi örgütlenmesi, 1894-1895 yıllarında İstanbul'da Tophane fabrikasında gizli olarak kurulmuş olan Amele-i Osmanî Cemiyeti'dir. Bu Cemiyet de kurulmasından yaklaşık bir yıl sonra II. Abdülhamit'in ajanları tarafından ortaya çıkarılmış ve dağıtılmıştır; gizli örgütün yöneticileri tutuklanmış ve sürlmüştür.

1908 Devrimi'nden hemen sonra demokratik hak ve özgürlükler kullanılabildi.

1908 Devrimi sonrasında, İttihat ve Terakki de kendi denetiminde işçi örgütleri oluşturmaya çalışmıştır.

İşçiler de, sınıf çıkarları veya parçasını oluşturdıkları ulusalcı hareketlerin çıkarları doğrultusunda örgütler kurdular.

İstanbul, Selanik, İzmir, Zonguldak, Drama, Kavala, Ksanti, Gümülcine ve Gevgeli'de bu nitelikte örgütler oluşturuldu. İttihat ve Terakki de kendi denetimi altında işçi örgütleri oluşturmaya çalıştı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 (1329) Kongresinde kabul edilen nizamnamede şu hüküm vardı (M.73) : "Büyük şehirlerde ayrıca esnaf ve amele kulüpleri küşad edilecektir. Bunlarda da muhitin zihniyet ve ahval-i içtimaiyesine göre esbab-ı istirahat nazar-ı dikkate alınacaktır." İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidara gelmede işçi sınıfına fazla gereksinim duymadı. Bu konuda bir eğilim gösterdiyse de, yoğun bir çaba içine girmede. Ancak ülke bütünlüğünün korunmasında ve vatanın yabancı saldırılara karşı korunmasında işçilerin önemi anlaşıldığından, 1913 yılındaki düzenleme gündeme geldi.

Sosyalist ve komünist hareket ve örgütlenmeler de bu sürece katıldı. Örneğin, Selanik Tütün İşçileri Sendikası, Bulgar komünistlerinin etkinliği altındaydı. A. Benaroya ise Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nu kurdu. Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal bir mücadele içindeki hareketler de işçi sınıfı içinde etkili olmaya çalıştı.

Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun Temmuz 1909-Temmuz 1910 dönemine ilişkin yıllık raporunda şu değerlendirme bulunmaktadır:

"Sendikalarıyla en az ilgilenenler Rum işçilerdir. Ortodoks kilisesinin Rum işçi kitleleri üzerinde büyük etkisi vardır. (...) Rum fırıncı, terzi ve kunduracılarının sendikaları doğrudan doğruya milliyetçi örgütlerin denetimi altındadır ve başkanları da sırayla bir

rahip, milliyetçi bir avukat ve Selanik Metropoliti(Ortodoks Başpiskoposu)dir."(4)

V.Glavinof'un 1910 yılında Sosyalist Enternasyonal Başkanlık Kurulu'na sunduğu raporda da şöyle deniyordu:

"İstanbul, Selanik, Kavala, Drama ve İskeçe'deki Rum örgütleri, birbirlerinden kopuk ve tamamıyla Türkiye'deki Rum milliyetçilerinin etki ve yönetimi altındadır. Söz konusu sendikaların başkanlığına, rahipler hiyerarşisinin üst kademelerindeki piskopos, başpiskopos ve benzeri kişilerin ya da ün yapmış Rum yurtseverlerinin seçilmesi alışılmış bir olaydır. Bu yüzden bu örgütlerin milliyetçi ve şoven tutumlarına, öteki milliyetlere karşı alabildiğine kin beslemelerine ve yaymalarına şaşmamak gerek."(5)

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ayrı işçi örgütlenmesinden çok, işçi-esnaf ortak örgütlenmesinden yana oldu ve esnaf cemiyetleri üzerindeki etkisi aracılığıyla işçileri de denetim altında tutmaya çalıştı. Bu dönemde kurulan Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti'nin nizamnamesinde örgütün amacı şu şekilde ifade ediliyordu: "Amelenin ustalara karşı riayetlerini ve işlerinde usulü dairesinde hareketlerinin temin edilmesi için bir kat daha dikkat ve itina edileceği gibi amelenin, fırın ustalarını izhar eden ahvalden içtinab etmelerine sarfı mesai edilecektir."(6)

Mücadele ve eylemler

İşçi sınıfı, 1870'li yıllardaki eylemlerinde, ülkenin demokratikleşmesi doğrultusunda talepler dile getirmeyi. İşçi sınıfından, ülkenin yarı-sömürgeleştirilmesine karşı bir hareket ve tepki de gelişmedi. Tepki, genellikle mutlak yoksullaşma durumunda ve bunun en açık biçimi olan, hak edilmiş ücretlerin alınamaması durumunda ortaya çıkıyordu. Mutlakiyete karşı demokratik talepler bile gündemde değildi.

İşten atılmalara karşı eylemler yapıldı; ancak ekonomik ve demokratik talepler gündeme gelmedi. Eylemlerde sınıf dayanışması da somut bir biçimde hiç ön plana çıkmadı.

İşçi sınıfının bir parçasını oluşturan memurlar da bu dönemde çeşitli eylemler yaptılar. Eylemlerin ana nedeni, aylıkların zamanında ödenmemesiydi. Aylıkların zamanında ödenmemesine karşı çeşitli tepkiler gelişti. Bu tepkiyi topluca ve şiddet kullanarak ifade edenler, askerlerdi. Mesleği asker-

Osmanlı Devleti'nde ilk işçi eylemleri dalgası, 1908 Devrimi'nden sonradır. (Çizim: Tan Oral, age)

lik olanlar ve geçici bir süre askerlik yapan diğer emekçiler, aylıklarının ödenmemesine sert tepkiler gösterebiliyordu.

Osmanlı Devleti'nde ilk işçi eylemleri dalgası, 1908 Devrimi'nden sonradır.

1908-1914 döneminde işçilerin ve memurların ciddi bir mutlak yoksullaşmayla karşı karşıya bulunduğunu söylemek olanaklı değildir. Vedat Eldem bu durum şu şekilde ifade etmektedir: "Birinci Cihan Harbi'nden evvel Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar dahil, Ortadoğu ölçülerine göre, refah seviyesi ortanın üstünde sayılabilecek bir memleketti. Hayat nispeten ucuz olduğu halde, maaş ve ücretler komşu memleketlere nazaran yüksekti."(7)

Eylem dalgasının en önemli nedeni, 32 yıllık II. Abdülhamit iktidarının zayıflığının görülmesi ve 1908-1913 döneminde de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Padişah yanlıları arasındaki (bazı dönemlerde dengede bulunan) mücadeledir. İktidar zayıftı. Ayrıca, Ermeni milliyetçi hareketi (Taşnaksutyun ve Hınçak örgütleri aracılığıyla) işçiler üzerinde önemli bir etkiye sahipti ve işçi eylemlerinin bir bölümünde etnik aidiyet/kimlik etkili olmuştur. 1905 Rus Devriminin de sınırlı da olsa etkisinden söz etmek olanaklıdır. Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun önemli, Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın ise sınırlı bir etkisinden söz edilebilir. Oya Baydar'a göre, İkinci Meşrutiyet'i izleyen ilk üç aylık sürede, 60 kadar grev yapıldı. Oya Baydar, bu grevlere katılan işçi sayısının 100 bini aştığını tahmin etmektedir. Şehmus Güzel ise 1908 yılında 111 grevin listesini vermektedir.(8)

Şehmus Güzel, 1908 grevlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından desteklendiği görüşündedir: "İTC'nin işçiler nezdindeki

yeri oldukça yüksekti... Enver Paşa, 1 Ekim 1908'de İzmir'de, İzmir-Aydın Demiryolu grevinde güvenlik güçleriyle grevciler arasında çıkan ve bir ölü ile birçok yaralıya mal olan çatışmanın ertesi günü, aynı yerde askerlere bir söylev verip 'kardeşlerine ateş açtıkları için onları kınamış, ateş emri veren subayın rütbesini sökmüştür.' Fransız diplomatları, birçok raporda İTC'nin Selanik ve İzmir'deki grevleri desteklediklerini, grevcileri teşvik ettiklerini yazıyorlar. 1908 grevlerinde İTC'nin, işçileri, özellikle uzlaşmak istemeyen ve en basit işçi haklarını bile tanımayan kaçınan yabancı işverenlere karşı desteklediklerini söyleyebiliriz."(9)

Bu grevlerin çoğundan önce işçiler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne başvurdular. Hükümetler bu grevlere karşı idari ve hukuki engeller geliştirdi. Bu grevler sınırlı bir örgütlülüğe dayanıyordu ve kalıcı örgütlenmelere de yol açmadı. Ayrıca, bu grevlerde Osmanlı Devleti'ne karşı ulusal mücadele içinde olan Rum ve Ermenilerin etkileri de göz önüne alınmalıdır.

1908 grevlerinin çoğu başarılı olamadı: "Birçok grevin kısmi başarısızlıkla, ya da bütünüyle başarısızlıkla sonuçlandığı, bir bölümünün ise ancak kısmi başarı veya tam başarıyla sona erdiğini anlıyoruz. (...) Grevciler, özellikle de grev yöneticileri; işlerinden çıkarılma, izlenme, fişlenme, işçi örgütlerinden ayrılmaya zorlanma gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmışlardır."(10)

1909-1915 döneminde ise 38 grev düzenlendi. Grevlerin çoğu başarısızlıkla sonuçlandı.

Grevler 1914 yılı başlarından sonra kesintiye uğradı.

Bu dönemin önemli eylemlerinden biri, 1 Mayıs'ın kutlanmasıdır. 1 Mayıs 1909 günü Üsküp'te yapılan 1 Mayıs kutlamasına 120 kadar Bulgar ve Sırp ile 10 kadar Türk işçisi katıldı. 1910, 1911 ve 1912 yıllarında, başta Selanik ve İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde gösterilerle 1 Mayıs kutlamaları yapıldı. 1913 ve 1914 yıllarında bildiri dağıtma ve afiş asmayla sınırlı kutlamalar oldu.

Ücretler ve çalışma koşulları

Korkut Boratav, Gündüz Ökçün ve Şevket Pamuk tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 1839-1913 döneminde Osmanlı Devleti'nde kentsel bölgelerde parasal işçi ücretleri yılda ortalama yüzde 1,1 oranında arttı. Diğer bir deyişle, 1839 yılından 1913 yılına kadar yüzde 123'lük bir artış yaşandı. Gerçek ücretlerin de benzer bir çizgi izlediği tahmin edilmektedir. Daha da önemlisi, bu dönemde Osmanlı Devleti'nde ortalama ücretlerin İngiltere'deki ortalama ücretlerin yüzde 40'ını aşmasıdır. 1880-1889 döneminde Osmanlı'da ortalama ücretler İngiltere'deki ortalama ücretlerin yüzde 46'sına kadar yükselmiştir.

Ancak Birinci Dünya Savaşı yıllarında artan fiyatlar nedeniyle gerçek ücretler hızla geriledi.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde memurların en büyük sorunu ise düzenli aylık alamamalarıydı. Bazı dönemlerde aylarca aylık ödenmedi. Aylıkların ödenmesi, "umumi maaş çıktı" biçiminde gazete haberi oluyordu. II. Abdülhamit döneminde en fazla memurun bulunduğu İstanbul'da yılda ancak altı aylık ödenebiliyordu. Ödenmeyen aylıklara ait belgeleri çok ucuza toplayıp, hazineye alacakları tahsil eden aracılar türemiştir.

Dipnotlar

- (1) Bayur, Y.H., *Türk İnkılabı Tarihi, Cilt I, Kısım 1*, Türk Tarih Kurumu Yay., 3. Baskı, Ankara, 1983, s.398.
- (2) Bayur, Y.H., a.g.k., 1983, s.421.
- (3) Erder, L., "Factory Districts in Bursa During the 1860s," *METU Journal of the Faculty of Architecture*, Vol.1, No.1, Spring 1975, s.85-99.
- (4) Haupt, G.-Dumont, P., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalist Hareketler*, Gözlem Yay., İstanbul, 1977, s.88.
- (5) Haupt, G.-Dumont, P., a.g.k., 1977, s.93-94.
- (6) Erşiç, L., *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, İstanbul, 1951, s.11.
- (7) Eldem, V., *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T.İ.Ş. Bankası Yay., Ankara, 1970, s.41.
- (8) Güzel, Ş., *Türkiye'de İşçi Hareketi, 1908-1984*, Kaynak Yay., İstanbul, 1996, s.35-47.
- (9) Güzel, Ş., a.g.k., 1996, s.55, 57.
- (10) Güzel, Ş., a.g.k., 1996, s.58-59

*Stambulskie Novosti'*nin gözüyle II. Abdülhamit

"Abdülhamit'in çürümüş mutlakiyet rejiminden Jön Türklere kalan miras, düzensizlik ve hemen hemen anarşidir. 'Devlet içinde devlet' bu sistemin iç ve dış politikasının temelini oluşturmuştur. Jön Türklerin böyle bir Ortaçağ düzenine karşı çıkışı, daha önce Batı'da ve Uzakdoğu'da olduğu gibi milli ve özgürlükçü bir hareket şeklinde olmalıydı."

Geçtiğimiz haftalarda Jön Türk tarihi literatürümüze yeni bir kitap daha eklendi. Mehmet Perinçek ve Arda Odabaşı'nın Kaynak Yayınları tarafından yayımlanan *Stambulskie Novosti'de Jön Türk Devrimi* adlı yapıtı, Türkiye'de çıkan ve neredeyse hiç bilinmeyen ilk Rusça gazeteyi meraklılarının ilgisine sunuyor.

Stambulskie Novosti'nin sahibi, Dağıstan kökenli Rusyalı bir devrimci olan Celalettin Korkmasov. Korkmasov, Paris'te okuduğu yıllarda tanıştığı Jön Türklerin davetiyle 1908 Devrimi'nden hemen sonra geldiği İstanbul'da *Stambulskie Novosti* gazetesini çıkarmaya başlıyor. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra da Türk devrimcilerle ve Kurtuluş Savaşı liderleriyle birçok kez yolu kesişiyor ve Sovyet devletinde önemli görevler üstleniyor. Korkmasov, *Stambulskie Novosti*'de 1908 Devrimi ile sonrasında yaşanan gelişmeleri, İttihat ve Terakki liderleri ile fırkanın politikasını, devrimin toplumsal ve kültürel hayat üzerindeki etkilerini ele alıyor. Biz bu yazımızda *Stambulskie Novosti*'de yer alan II. Abdülhamit değerlendirmelerinden bir derleme sunacağız.

Çürümüş rejimden geriye kalan anarşi

İlk sayısından itibaren *Stambulskie Novosti*'nin II. Abdülhamit eleştirilerine ağırlıklı olarak yer verdiği görülmektedir. 23 Ekim 1909 [6 Kasım 1909] tarihli gazetenin 1. sayısının ilk yazısı "Siyasi Bilanço" başlığıyla Celalettin Korkmasov tarafından yazılmıştır ve Korkmasov, bu ilk yazısında II. Abdülhamit devrinden kalan mirası şu sözlerle özetlemiştir:

"*Stambulskie Novosti*"nin sahibi, Dağıstan kökenli Bolşevik Celalettin Korkmasov.

"Sultan, devamlı tabanca taşımaktaydı. Bu yüzden, bilindik bir sebep olmadan veya izin almadan dikkatsizce ona yaklaşanların sonu kötü olmuştur. Otuz yıllık hükümranlılığı döneminde madalya verdiği zaman saygılarını göstermek için ayaklarına kapanan iki subayı vurup öldürmüştür."

"Abdülhamit'in çürümüş mutlakiyet rejiminden Jön Türklere kalan miras, düzensizlik ve hemen hemen anarşidir. 'Devlet içinde devlet' bu sistemin iç ve dış politikasının temelini oluşturmuştur. Jön Türklerin böyle bir Ortaçağ düzenine karşı çıkışı, daha önce Batı'da ve Uzakdoğu'da olduğu gibi milli ve özgürlükçü bir hareket şeklinde olmalıydı. Bu yeni prensiplere dayanan anayasal rejimin sağlanması Komite'nin faaliyetlerinin temelinde yatıyordu."

Aynı sayıda yazısı yer alan Ahmet Saib Bey ise yeni rejimin önündeki engelleri sıralarken II. Abdülhamit dönemini de özetlemektedir:

"Abdülhamit'in indirilmesiyle onun kişiliğinde gerici güçler ana desteğini kaybetse de kolayca mağlup edilemeyecek kuvvetli bir müttefik daha vardır. Bu müttefik, halk kitlelerinin hazin durumudur: Biling geriliği ve bitmez tükenmez maddi yoksunluk. Bunun çarpıcı kanıtı, Dağlık Arnavutluk'taki son olaylardır. Tüm imparatorluk, millet için değerli yıldönümlerini kutlarken oradan kan akıyor, yoksulluğun ve gerici içgüdülerin dürtülediği talihsiz nüfus, meşrutî rejime karşı ayaklanıyor. İyisi mi niye olduğunu bilmeden."

II. Abdülhamit'in korkuları deliliğe kadar varmaktaydı

II. Abdülhamit'in paranoyaya varan korkuları olduğu tartışmasız kabul gören bir gerçektir. Ahmet Saib Bey *Stambulskie Novosti*'nin ilk sayısında yayımlanan "Anayasaya Nasıl Ulaştık?" başlıklı uzun incelemesinde yaptığı genel değerlendirmelerin ardından özel olarak II. Abdülhamit'i ele almakta ve onun korkularının deliliğe kadar varmış olduğundan söz etmektedir:

"Abdülhamit büyük korkulara sahipti ve bazen bu korkular deliliğe kadar varmaktaydı. Çıplak olmadığı sürece yatak odasına kadın sokmamaktaydı, çünkü silahı giysilerinin arasına saklayıp onu uykusunda öldürmelerinden korkmaktaydı. Yıldız Sarayı'nda birçok gizli yatak odası vardı. Bu odaların kapıları öyle ustalıkla gizlenmişti ki, bilmeyen biri hareme girse asla o odaları bulamazdı. Sultan, devam-

"Abdülhamit'in korkuları zaman zaman deliliğe kadar varmaktaydı.

Çıplak olmadığı sürece yatak odasına kadın sokmamaktaydı, çünkü silahı giysilerinin arasına saklayıp onu uykusunda öldürmelerinden korkmaktaydı."

lı tabanca taşımaktaydı. Bu yüzden, bilindik bir sebep olmadan veya izin almadan dikkatsizce ona yaklaşanların sonu kötü olmuştur. Otuz yıllık hükümranlılığı döneminde madalya verdiği zaman saygılarını göstermek için ayaklarına kapanan iki subayı vurup öldürmüştür. Bu devrik padişah, korkusundan geceleri uyumamakta, ancak havanın aydınlanmasıyla yatağa girmektedir. Yazar, Abdülhamit'le ilgili bu örnekleri verdikten sonra II. Abdülhamit'in kendinden beklenmeyen cesur davranışlar içinde bulunduğunu da sözlerine ekler. Mesela deprem ve kendisine yönelik (1905'teki bombalı) suikast sırasında soğukkanlılığını kaybetmemiş, hatta çevresindekileri yatıştırmaya bile çalışmıştır. Abdülhamit, doktorların vücudunda hiçbir operasyon yapılmasına da izin vermemiştir. Hastalığı ne olursa olsun cerrahi müdahale yapılmadan iyileştirilmesini istemiştir. Bir keresinde İstanbul'un en iyi cerrahı Ömer Paşa'dan, çok acı çektiği çıbanını bıçak kullanmadan kesmesini istemiştir. Tabii Ömer Paşa bunu yapamayacaktır, fakat çıban, sonunda kendiliğinden patlar, doktor ödüllendirilir. Abdülhamit daha sonra tesadüfen Ömer Paşa'nın bu basit operasyonu, ustalıkla eline gizlediği neşterle yaptığını öğrenir. Abdülhamit'in kin duygusunda sınır yoktur; doktoru unvanından ve malvarlığından mahrum bira-

kır, onu kederden ve zor iklim şartlarından dolayı hayatını kaybettiği Arabistan'a sürer."

31 Mart'ta can çekişen istibdat

Stambulskie Novosti, 31 Mart gibi önemli bir olayı da sayfalarına taşımış, bu vesileyle II. Abdülhamit ve istibdat değerlendirmelerine de yer vermiştir. Gazetede "Osmanlı" imzasıyla yazan bir yazar, 31 Mart'tan çıkan temel dersi şöyle özetlemektedir: "Bu anlamda Nisan olayları, gerçekten muazzam tarihi bir rol oynadı. Meşrutî rejimin, dışarıdan gelecek bütün güçlü düşmanlardan daha tehlikeli iç düşmanlarının olduğunu anlamasını sağladı. Bu düşmanla Jön Türk hükümeti, bütün aydın sınıflar, düşünen Türkiye'nin tümü ara vermeksizin, her gün kararlı reformlar, halkın aydınlatılması ve siyasi eğitimi yoluyla mücadele etmek zorundadır."

Stambulskie Novosti yazarlarından Nejdanov da 31 Mart'a ilişkin gözlemlerini "Yakın Geçmişten Sahneler" başlığıyla kaleme almıştır:

"Taburlar, sultanı coşkulu çıgıllıklarla karşıladılar. Yüzü ölmüş gibi solgun, gözleri dalgındı ve somurtkan, düşmanca bakıyordu. Gözlerinde öfkeli bir ateş parlıyor ve anında sönüyordu. (...) Bütün çabasına rağmen sıkı ve vahşi ellerinin titremesini gizleyemiyordu. Kısa süren duanın ardından geleneksel geçit töreni başladı. Askerler sıra halinde ilerlediler, yüzlerinde anlamsız ve karanlık bir ifade vardı... Abdülhamit, kendine hâkim olmaya çalışıyor ama başaramıyordu. Orada bulunan herkes için o, artık sert, iktidar sahibi bir hükümdar değildi. Can çekişen istibdatın solgun bir tayfı gibiydi. Yeminini bozan sultan ve vatanını satan askerler oyunu kaybettiklerini; Türkiye'nin kaderinin tekrardan yazıldığı o küçük şehrin etrafında toplanan ve her dakika daha da artan o büyük gücün üstesinden ne altının ne yalanın ne ihanetin ne de günahsızların akan kanının gelebileceğini idrak etmişti."

Anayasa ve Meclis

Stambulskie Novosti'de ilk olarak Ah-

met Cevat (Emre) Bey, "Anayasa Değişikliği" adlı başmakalesiyle Anayasa meşalesini tartışmış ve bu süreçte II. Abdülhamit'in oynadığı rolü özetlemiştir:

"Genç devrimci Türkiye, 1876 Anayasası için uzun süre mücadele etti. Abdülhamit tarafından hediye edilen ve geri alınan anayasa, ancak 30 senelik tiranlıktan sonra 1908 yılında büyük Temmuz zaferinin ardından yeniden ve sonsuza dek ilan edildi."

Gazetenin 27 Kasım [10 Aralık] 1909 tarihli sayısında, bu kez Cemal Bey Meclis'ten söz etmekte, Mebusan Meclisi'nde jurnalcilerle ilgili olarak yaşanan tartışmalara dikkat çekmektedir. Mecliste, II. Abdülhamit zamanında 300 sandık jurnalin toplandığını söyleyen Cemal Bey, yeni rejimin devlet idaresini jurnalcilerden temizlemesi gereğini, birçok jurnalcı mebusun mevkilerine bakılmaksızın -ister nazır ister mebus olsun- herkese ilan edilmesi gerektiği fikrini dile getirmiştir.

II. Abdülhamit'in 25. yılında Hicaz demiryolu

Hicaz demiryolu, II. Abdülhamit'in önemli icraatlarının başında gelir. Müslümanların kendi parası ve kendi işgücüne dayanarak yapılması planlanan demiryolunda yabancı olarak yalnızca Alman mühendisler çalıştırılmıştır. Ne var ki, demiryolu asıl hedef olan Mekke'ye kadar uzatılamamış, üstelik yapımından sonra türlü sıkıntıların yaşanmasına yol açmıştır. *Stambulskie Novosti* yazarlarından Cemal Bey, gazetenin 21-22. sayılarında "İstanbul'dan Mekke'ye" başlığıyla Hicaz demiryolunu konu etmiştir. Hicaz demiryolu sadece Osmanlı İmparatorluğu'nu değil, bütün Müslüman dünyasını ilgilendirmektedir ve demiryolunun yapımı Müslüman ülkelerde toplanan paralarla finanse edilmiştir. Bu durum, Doğu'da inancın kuvvetli olduğunun önemli bir kanıtıdır. Zaten projenin amacı da hac ziyaretini kolaylaştırmaktır. Cemal Bey, bütün bu düşüncelerin çağdaş dünyaya yabancı, saf ortaçağ karakteri taşıdığını vurgulamakta, tasarının Abdülhamit tarafından tahta çıkışının 25. yılını kutlamak amacıyla ortaya atıldığını belirtmektedir.

Ancak Abdülhamit'in asıl hedefi, bütün Müslüman ülkelerin gözünde itibarını yükseltmektir. Yazar, bu demiryolu hattının gelecekte ekonomik ve stratejik önemi olacağını ama Abdülhamit'in bunu öngörecek yeterliliği bulunmadığını, az kârlı fakat büyük zorluklar içeren bu iş üzerinde daha ciddi düşünmüş olsaydı projeyi rafa kaldıracağını da değerlendirmelerine eklemektedir.

Abdülhamit'ten önce ve sonra Balkanlar, Yemen, Mısır ve göçmenler meselesi

Balkan meselesi, *Stambulskie Novosti*'de tartışılan bir başka konudur. "D." imzalı bir yazıda "Makedonya'da Jön Türk Politikası" ele alınmış, eski rejimde Makedonya'nın, farklı unsurlar arasında devamlı ihtilafların ve kanlı çatışmaların sahnesi olduğu ifade edilmiştir. Bölgenin genel durumu çok kötüdür. Diğer yandan II. Abdülhamit'in politikalarının bölgenin ihtiyaçlarına aykırı olması Avrupa'nın müdahalesini getirmiş, Avrupa devletlerinin Rumeli vilayetleri üzerinde daha yeni (1908 Devrimi ile) ortadan kalkan kontrole yol açmıştır.

Stambulskie Novosti'nin 30 Nisan [13 Mayıs] 1910 tarihli sayısında, *Le Radical* gazetesi yazarı Anri Tyuro'nun "Yeni Rejim" başlıklı makalesinden naklen Makedonya, Arnavutluk, Araplar, Girit gibi konulara dair yorumlar da yer almıştı. Bu yorumlara göre, II. Abdülhamit'in devrimosinden sonra Jön Türkler soğukkanlılıklarını koruyarak ve ihtiyatlı davranarak Bulgaristan'la savaşı önlemişler, Yunistan'la dostluk kurarak Osmanlı Devleti'nin Avusturya'ya karşı konumunu güçlendirmişlerdir. Jön Türkler sanıdığının aksine sadece iç mücadeleyle uğraşmamışlar, birkaç ay içerisinde, kimsenin yukarıdan bakmaya cesaret edemediği güçlü ve disiplinli bir ordu kurmuşlardır. Osmanlı askeri, II. Abdülhamit devrinde hiçbir zaman bu kadar iyi durumda olmamıştır. Aynı zamanda bu dönemde askerlerin yeni rejime sadakati konusunda da şüphe kalmamıştır.

Korkmasov ise bir yazısında Mısır'ın siyasi durumunu ele almaktadır. Korkmasov'a göre Mısır'ın durumunun belirlenmesinde dört etken esastır. Birinci etken hukukidir ve bu etkenin saf dışı kalmasında II. Abdülhamit'in rolü büyük olmuştur. Yani, Türkiye'nin Mısır üstündeki egemen hukuku, Hıdiv Mehmet Ali'nin bencilliğinden Abdülhamit'in basiretsizliğine kadar bir dizi nedenden dolayı etkisiz hale gelmiş, Mısır, İngilizler tarafından ele geçirilerek fiili olarak Türkiye'den kopmuştur.

Stambulskie Novosti'nin diğer bir gündem maddesi olan Türkiye'deki göçmen sorunu, gazetenin Kırımli yazarı Abbas Şirinskiy tarafından ele alınarak gazetenin 19. ve 20. sayılarında iki bölüm halinde yayımlanmıştır. Türkiye'ye Kırım'dan ilk göç dalgası, 1783 yılında yarımada'nın Rusya'ya katılması sonucunda 300 bin Tatar'ın Anadolu'ya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Bir sonraki göç ise 1812 yılında yaşanmıştır. 1850'lerin sonunda yaşanan kitlesel göç hareketiyle Kırım Tatarlarının neredeyse üçte ikisi göç etmişlerdir. Son dalgayla ise binlerce Tatar ailesi Boğaziçi'nin kıyılarına vurmuştur. Bu bilgileri veren Şirinskiy, şu soruları sormaktadır: Türk hükümeti Kırımli göçmenleri nasıl karşılamıştır? Göçmen-

ler hayallerinde kurdukları toprakları bulmuşlardır mi? Yazar, son döneme kadar Türk toplumunun göçmenlerin kaderi hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığını ifade ederek "İstanbul'a gelen göçmenler bir yerlere gönderilmişler ve daha sonra göçmenlerin akıbetlerine tam bir belirsizlik hâkim olmuştur" sözleriyle sorduğu soruya cevap vermektedir. Meşrutî rejimin ilanıyla zorunlu sükunluğun yerini özgür basın aldığını ve göçmenlerin gerçek durumlarının sesli olarak dile getirilmeye başlandığını ifade eden Şirinskiy, 1902 göçünün başarısızlık nedenleri üzerinde de durmaktadır. Şirinskiy'e göre 1902 göçünün başarısız olmasının temel nedeni, bu göçün devlet hayatının her alanında tam bir yıkım ve karmaşa içinde bulunduğu II. Abdülhamit döneminde gerçekleşmiş olmasıdır. Beceriksiz ellerle örgütlenen yerleştirme işi, her türlü sistem ve plandan yoksundur. Bu kişiler kolonilerin yerleştirilecekleri bölgelerle ilgili hiçbir veri ve bilgi toplamamıştır. Yerel iklim ve şartlar bilinmeden bu göçmenler Anadolu'nun derinliklerine cahilce gönderilmişlerdir ve bu yüzden geri dönülmez sonuçlarla karşı karşıya kalmıştır. Şirinskiy, göçmenlerin gönderildiği köylerin artık terk edilmiş mezarlıklara döndüğünü yazmaktadır. II. Abdülhamit döneminde bu konuların dile getirilmesi bile mümkün olmamıştır; çünkü bu tür girişimler devletin temellerine yönelik bir suikast olarak görülmüştür.

II. Abdülhamit devrinde Mevleviler

Stambulskie Novosti'de ele alınan ilginç konulardan biri Mevlevilerdir. Mariya Skokovskaya, gazetenin üçüncü ve dördüncü sayılarında "Dans Eden Dervişler" başlığıyla Mevlevileri konu edinmiştir. Skokovskaya göre hiçbir zaman siyasetle uğraşmamış olan Mevleviler, Mevlana'nın eşitliğe inanan, dünyevi zenginliği ve maddiyatı reddeden takipçileriydiler ve bu nedenle yalana, tembelliğe ve suça dayanan eski rejimin (II. Abdülhamit rejiminin) de düşmanı olmuşlardı. Mevleviler doğrudan devrimci değilseler de bile, II. Abdülhamit'in istibdadına karşı muhalif ruhu kesin olarak desteklemişlerdi.

Stambulskie Novosti'de, Çakırcalı gibi kahramanların ancak istibdadın var olduğu zamanlarda kendilerini gösterebilecekleri belirtilir.

Bu sebeple Abdülhamit, Konya'daki en üst çelebinin konutundan dışarı çıkmasını yasaklamıştı. 20 sene boyunca dışarı adımını atamayan çelebinin, ancak Kanun-ı Esasi'nin ilanından sonra İstanbul'a gelmesine izin verilmişti. İstanbul'da çelebiye Jön Türkler tarafından bir tören düzenlenmiş, Mevleviler de seçim kampanyası sırasında yeni rejimi korumak için ateşli vaazlar vermişlerdi. Skokovskaya'ya göre, her türlü bağınazlıktan arınan, rasyonel güdülerle özgürlük fikrini benimseyen Mevleviler, sadece ilerlemenin önünde engel olmamakla birlikte ülkenin evriminde etkili bir rol de oynayabileceklerdi.

Çakırcalı'lar Abdülhamit rejiminin ürünü

Stambulskie Novosti'de ele alınan bir başka ilginç konu Çakırcalı Mehmet Efe hakkında yayımlanan tanıtım yazısı olmuştur. Derginin yazarlarından Nejdánov, Çakırcalı bahsiyle eski döneme ilişkin eleştirilerini ve aynı zamanda devrim

ortamında yaşanan değişimi de anlatmaktadır. Abdülhamit devrinde, ünlü komutanların yönettiği birliklerin peşine düşmüş olmasına rağmen Çakırcalı her seferinde saklanmayı başarmıştır. Nejdánov'a göre bu durum Çakırcalı'nın güçlü müttefikleri olduğuna işaret eder ve akla, Çakırcalı'nın gericilerle sürekli bir ilişkisi olduğunu getirmektedir. Sonuç olarak Çakırcalı, II. Abdülhamit'le anlaşarak mal mülk ve maaş karşılığında eşkıyalığı bırakmıştır. Ancak, devrimden sonra bu ayrıcalıkları elinden alındığı için yeniden ayaklanmış ve Hükümet onu ortadan kaldırmak için üzerine iki birlik göndermiştir. Çakırcalı'yı bu kez darağacında ölüm beklemektedir. Nejdánov'a göre Çakırcalı ile birlikte Türk eşkıyalarının ilginç bir temsilcisi ve ayrıca eski zamanların kalıntıları da ortadan kalkmaktadır. Nejdánov yazısında böyle kahramanların, ancak istibdadın var olduğu zamanlarda kendilerini gösterebilecekleri, korku salan, dağlarda yaşayan büyük eşkıya çetelerinin devrimden sonra yaşayabilmelerinin mümkün olmadığı fikri üzerinde durmuştur.

İskender Lahdi'nin Abdülhamit'in gazabından kurtarılışı

Stambulskie Novosti'nin 11 Mart 1910'da çıkan sayısında Osmanlı Müzesi Müdürü, tanınmış Türk ressam, arkeolog ve yurtsever Osman Hamdi Bey'in ölüm haberi duyurulmuştur. Bu haber içinde bir de önemli bilgiye yer verilmiştir. Ünlü ressam Osman Hamdi Bey, müze müdürlüğü sırasında Anadolu'daki tarihi eserleri toplamış, 1887 yılında 18 imparator lahdini sergiye açmış ve özellikle Büyük İskender'in lahdi tüm dünyada büyük ilgi uyandırmıştır. Ne var ki, II. Abdülhamit Almanya'ya yaranmak uğruna Büyük İskender'in lahdini Alman Kayzerine hediye etmek istemiştir. Bunun üzerine Osman Hamdi Bey büyük bir cesaretle göstererek padişaha karşı mücadele vermiş ve İskender Lahdi'ni Almanya'ya gönderilmekten kurtarmıştır.

K a p a k

“Devr-i İstibdâd”ı yaşayanlar anlatıyor

II. Abdülhamit döneminden anılar ve tanıklıklar

Resneli Niyazi Bey:
“İstibdat mahkemeleri engizisyona parmak ısırtırdı”

Resneli Niyazi Bey veya Kolağası Ahmet Niyazi (1873-1913), Resne doğumlu asker. Bulgar komitacılara karşı giriştiği mücadelelerle ve 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda gösterdiği kahramanlıklarla ün kazandı. “Padişah yaverliği” teklifini reddetti. 3 Temmuz 1908’de birliği ve fedailerıyla birlikte dağa çıktı. II. Meşrutiyet’in ilanında önemli rol oynadı. “Hürriyet Kahramanı” ilan edildi. Hem memleketi Makedonya’da, hem de İstanbul’da halk arasında çok sevildi. İ. Hakkı Sunata anılarında, Niyazi Bey’den sevimli, sempatik ve mahcup bir subay olarak bahseder; Hürriyet kutlamalarında halkın ona herkesten fazla sevgi gösterisinde bulunduğunu anlatır. 1908 Devriminden sonra itibarından faydalanıp siyasete atılmak yerine, askeri görevine dönmeyi tercih etti ve çiftçilikle uğraştı. 31 Mart sürecinde Hareket Ordusu’yla birlikte, başında “vatan fedaisi” yazan şapkasıyla İstanbul’a girenlerin başındaydı. Çeşitli kaynaklara göre Trablus ve Balkanlar’da da savaştı. Memleketi işgale uğrayınca İstanbul’a gitmek üzere Arnavutluk’un Avlon-ya limanına geldiğinde, vapur beklerken vurularak öldürüldü.

Yenilik fikrine ve beraberlik ideolojisi etrafında toplananlara karşı gösterilen sertlik, boynu bükük millete vurulan ihanet satırı gençlerden kimini geri dönüştürdü, kimini de memleket haricine kaçmaya itiyordu.

Böylece Yıldız’ın altınları karşısında diz çöken küçük insanlar, Yıldız’ı, hükümeti büsbütün kuvvetlendirmiş, gençliği teme-

1908 Devriminin “Hürriyet Kahramanları” Niyazi ve Enver beyler...

linden yok etmişti. Bundan böyle Yıldız hükümeti Avrupa’ya kaçan gençleri kandırma yolundan vazgeçmiş, kendine karşı kalem kullananları, yazı yazanları, söz söyleyenleri tazyik ve imha etme hareketine girişmişti. Sivil ve askerî ceza kanunları bu yeni suçları cinayet sayarak suçlularını ölüm, sürgün gibi en ağır cezalarla, korkutucu yeni yeni madde ve fasıllarla doldurmuştu. Beyoğlu mahkemeleri, Taşkılla Askerî Mahkemeleri, Yıldız’ın engizisyon çağına parmak ısırtacak sorgu hâkimlikleri hep bu mühim suçların dosyalarıyla uğraşıyordu. Hürriyetin ilân edildiği güne kadar sertliği günden güne artan bu istibdadın, vatanın dört köşesinde acentaları, ona canla başla hizmet eden fena ruhlu devlet adamları vardı.

Kaynak: Resneli Niyazi Bey, “Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı: Hâtıratı Niyazi”, Örgün Yay., İstanbul, 2003, ss.143-144.

Avrupalı büyük devletlerin tazyiki, Rumeli’de azınlıkların tahriklerle isyan etmesi, Türk halkını, Abdülhamit’in zulüm idaresine karşı umumî bir isyana mecburiyet hâsıl etti. Bütün millet arkasından gidecek ciddi bir hareketi bekliyordu. İstibdat idaresinin zuhur ettiği buhran, gönüllerin hür yaşamaya olan arzusunu geliştiriyor ve halkın birbirine yaklaşıp kenetlenmesi gittikçe tahakkuk ediyordu.

Kaynak: age, s.200.

Talât Paşa: “Abdülhamit’in Panislamizminin, fanatiklik ve barbarlık dışında bir neticesi olamazdı”

Talât Paşa veya Mehmet Talât Bey (1874-1921), Kırcaali doğumlu posta memuru ve siyaset adamıdır. Bektaşî olduğu

söylenir. Feroz Ahmad'a göre, İttihat ve Terakki'nin "kişiliğine yön veren en önemli üyesi"ydi. Sıradan bir aileden geliyordu; sınırlı bir eğitim görmüştü. Daha sonra Avrupa merkezli Terakki ve İttihat ile birleşip "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nin yurtiçindeki ana gövdesini oluşturacak olan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin kurucularındandı (1906). 1908 Devrimi sonrasında mebusluk ve çeşitli kabinelerde Dâhiliye Nazırlığı görevlerinde bulundu. 1917'de sadrazam oldu. Birinci Dünya Savaşı yenilgisi sonrası yurdu terk etti. Yurt dışındayken Ankara Hükümeti'yle irtibat kurdu. 16 Mart 1921'de Ermeni milliyetçisi bir militan tarafından Berlin'de vurularak öldürüldü.

Abdülhamit'in istibdatkârane idaresi merkezde ve vilayetlerde özel bir sınıf vücuda getirmişti. Bu sınıf geniş ölçekte menfaat temin ediyor ve çaresiz millet eziliyor idi. Bu sınıf arasında tabii bir teşkilat mevcut idi. Merkezde vekiller ve saray halkı ve bunların İstanbul'daki mensupları nasıl yekdiğerine bağlı ve yardımcı iseler, taşradaki nüfuzlu kimseler de sırasıyla vekillerle ve sarayla o suretle bağlantı kurarak ahaliyi soymaya devam ediyorlardı.

Kaynak: Talat Paşa, "Hatıralarım ve Müdafaa", 2. basım, Kaynak Yay., İstanbul, Mart 2006, s.23.

İslamiyet, (...) başlı başına büyük bir dindi. Çölde doğmuş olmasına rağmen medeniyetle uzlaşabilecek bir dindi ve çağın ihtiyaçlarına uydurulabilirdi. Ancak, diğer dinlerde de olduğu gibi, fanatik yüreklerde hızla tahammülsüzlüğe dönüşebiliyordu. Jön Türkler, hareketleriyle, Panislamizmi bir silah olarak kullanmayı düşünmediklerini ispat etmişlerdi. Abdülhamit'in siyaseti Panislamizm olmuştu, fakat dar görüşlü bir siyasetti; çünkü sonunda başarılı olamamıştı ve İslamiyetle dünyanın geri kalan kısmı arasında savaşa neden olabilirdi. Bunun da bir inanç sistemi olarak İslamiyet için fanatizm ve barbarlık dışında bir neticesi olamazdı.

Kaynak: age, s.217.

Cemal Paşa: "Abdülhamit'in katliamlarına karşı Ermenileri, Genç Türk ihtilalcileri savundu"

Cemal Paşa (1872-1922), Midilli doğumlu asker ve siyaset adamıdır. 1899'da İttihat ve Terakki'ye katıldı. İTC'nin Rumeli'nde örgütlenmesinde önemli rol oynadı. Meşrutiyet'in ilânın-

Fransız mizah dergisi "Le Rire"nin 29 Mayıs 1897 tarihli kapak sayfası: Abdülhamit Ermeni politikası nedeniyle eleştiriliyor.

dan sonra Selânik'ten İstanbul'a giden 10 kişilik İTC heyetinde yer aldı. 31 Mart gerici isyanını bastıran Hareket Ordusu'nda bulundu. 1913-1918 döneminde, Talât ve Enver paşalarla birlikte İTC'nin en önde gelen üç liderinden biriydi. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında cephede görev yaptı. Dünya Savaşı yenilgisi sonrası ülkeyi terk etti. 21 Temmuz 1922'de Türkiye'ye dönme hazırlığı içindeyken Ermeni milliyetçi komitacılar tarafından Tiflis'te vurularak öldürüldü. Gazeteci Hasan Cemal'in dedesidir.

Memleketin idaresi hakkındaki kanaatlerim gereği, memlekette patlak veren ihtilallerin, halkın kullanılarak yatıştırılmasından ve özellikle katliamlardan nefret ederim. Çünkü bu tarz idare, memleket için zarardan başka bir fayda sağlamayacağı gibi milletin temiz olan tarihini son derece lekeler.

Bu his, aşağı yukarı Türk milliyetperverlerinin oluşturduğu "Genç Türk" ihtilalcilerinin hemen hepsinde bulunduğu için bu 1894-1896 Ermeni olaylarını, II. Abdülhamit'in bir siyasi hatası ve kendi istibdadını devam ettirmek için baş vurduğu zalim bir tedbir sayarlar. Bunun içindir ki o zaman Avrupa'da bulunan Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları, işi bu bakımdan değerlendirerek Ermeni ihtilalcilerine büyük yardımlarda bulundular. Benim gibi, memleket içinde bulunan ihtilalciler de aynı görüşü kabul ederek Türklük ve özellikle Osmanlılık için çok büyük zararlar doğurabilecek yönde gelişen Ermeni katliamlarından dolayı Abdülhamit'i itham etmekten çekinmediler.

Türk ihtilalcilerinin bu tarafsız eğilimlerini gören Ermeni ihtilalcilerinin namuslu mensupları, o sırada bu durumu daha güzel incelemeye başlamışlardı. Bir yandan Rusya'nın Türk Ermenilerinin özerklik sahibi olabilmeleri için azami derecede çaba harcarken, öbür taraftan Kafkasya Ermenilerini, istibdadın en ezici tesirleri altında bulundurduğu görülmüyordu.

Kaynak: Cemal Paşa, "Hatıralar", 4. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Ocak 2008, s.369.

Enver Paşa: "Abdülhamit ve etrafındaki alçaklar birçok ocağı mahvedip milleti felâket girdabına sürüklediler"

Enver Paşa veya İsmail Enver Bey (1881-1922), İstanbul doğumlu asker ve siyaset adamıdır. 1906'da İttihat ve Terakki'ye katıldı. Er-kânıharp binbaşısıyken dağa çıktı; II. Meşrutiyet'in ilânını sağlayanlardan oldu ve "Hürriyet Kahramanı" olarak anılmaya başladı. 31 Mart Olayı sırasında Hareket Ordusu'na katıldı. Mustafa Kemal ile birlikte Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı gerilla savaşı örgütledi. Bab-ı Âli Baskını'nda yer aldı. Balkan Savaşı'nda Edirne'yi Bulgarlardan geri alan komutanlardandı. 1914'te Harbiye Nazırı oldu. Birinci Dünya Savaşı sırasında, savaş öncesi askeri başarılarını tekrarlayamadı. Mondros Mütarekesi sonrası yurdu terk etti. 1920'de Moskova'ya giderek önce Bolşeviklerle yakınlaştıysa da; daha sonra Türkistan'a geçip Basmaçılık çeteleriyle ilişki kurdu. Kızıl Ordu'yla girdiği bir çatışmada öldürüldü.

Sene nihayetine doğru bir gece, gece müzakeresini müteakip, siyah tahtada bir vazifemi tekrar ile meşgul iken, kapı aralandı. Dâhiliye zabıtimiz Yüzbaşı Sadri Efendi'nin başı göründü. Bana, eliyle, yaklaşmamı işaret etti. Sonra, takip etmemi emretti.

(...) Sadri Efendi bizi bir arabaya bindirdi. Yıldız'ın yolunu tutmuştuk. Arabada konuşmak istedik; Sadri Efendi konuşmak değil, birbirimizi yüzüne bile baktırmıyordu. Ben, bazen meyyus oluyor, bütün emeklerimin boşa gittiğini düşünüyör; bazen, saika-i merakla [merak sebebiyle] Yıldız mahzenlerini, zindanlarını göreceğim düşünerek memnun oluyordum. O birinci sene yoklama, tard, nefy edilmiş efendiler hatırıma geldi. Ben de onlara refik [yoldaş] olacaktım.

(...) Bu sırada, hakikaten, idare-i zalimenin [zalim yönetimin] tesirini bütün milletin anlamaya başlamış olduğunu hissettim. Ve bundan sonra idare-i zalime-i Hamidi'ye [Sultan Hamit'in zalim yönetimine] karşı zihnimde hâsıl olan intibah, derece-i kemale gelmişti [zihnimde başlayan uyanış tamamlanmıştı]. Bu hain herif, istese, bir anda her şeyi yapar; memleketi bahtiyar eder; etrafındaki alçakları dağıtır; hem memleket, millet bahtiyar olur, hem kendisi diyordum. Fakat bu adamın senelerden beri kan içmeye alışmış olduğunu ve insanın itiyadından [alıştığından] vazgeçemeyeceğini düşündükçe, şahsına karşı fevkalade bir adavet [düşmanlık] hissediyor ve herhalde bunun vücudunun ortadan kalkmasının en selim [doğru] bir çare olacağını düşünüyordum.

(...) [B]undan sonra, Sultan Hamit'in ve etrafındaki alçakların, böyle ehemmiyetsiz hususatı izam ederek [abartarak], birçok hanedanı [ocağı] mahvedişlerini ve bununla beraber milleti bir girdab-ı felâkete sürükleyişlerini bizzat görüşüm, bende, bunlara karşı fevkalade bir kin uyandırdı.

Kaynak: Enver Paşa, "Enver Paşa'nın Anıları (1881-1908)", 3. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Şubat 2007, ss.11-15.

Kâzım Karabekir: "Abdülhamit'in sadık bendeleri refah ve israf içinde yaşıyor, ama halk fakirleşiyordu"

K. Karabekir (1882-1948), İstanbul doğumlu asker ve siyaset adamıdır. 1905'te Erkân-ı Harbiye Mektebi'nden birincilikle mezun oldu. 1907'de Enver Bey'le beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesini kurdu. 31 Mart gerici isyanını bastıran Hareket Ordusu'nda İkinci Tümen Kurmay Başkanı olarak görev aldı. Balkan ve Birinci Dünya savaşlarına katıldı. Millî Mücadele'de Doğu Cephesi komutanlığı görevini üstlendi. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı ve başkanlığını yaptı. İzmir Suikastı davasında yargılansa da beraat etti. Öldüğünde, TBMM Başkanı'ydı.

Cahil bir hükümdar; cinayetlerindeki muvaffakiyetleriyle milleti tamamıyla sindirdikten ve Yunanistan'a karşı ordunun kazandığı zaferle de avamın muhabbetini kazandıktan sonra artık neler yapmazdı!...

(...) Vatan ve millet kelimelerini söylemek ve yazmak yasaktır. Dinlemezseniz mahvınıza

kâfi bir sebeptir. Bunu bize Kuleli'de kitabet imtihanında zabıt hocalarımız şöyle ihtar etmişlerdi: *Patrie* ve *Nation* kelimelerinin Türkçelerini katiyen yazmayacaksınız! Mesul olursunuz!

"Murat" demek yasaktı. "Mir'at" denirdi. "Hamid" yerine "Hâmid", "Yıldız" yerine "Yaldız" kullanılırdı.

Bir istida, bir eser muhakkak padişaha du'a ile başlayacaktır. "Velinimet-i biminnetimiz" diyerek her şeyi "saye-i şahanesine" bırakacaksınız. Aksi takdirde başınıza her bela gelebilir.

Gazete ve kitaplar neşrinden önce sansüre tabi tutulur. Zararlı şeylere bakılır. Mesela 1318 [miladi 1900 -BveÜ] Mayıs'ında Çemberlitaş Hamamı küllhanında 150 çuval kitap ve evrak yakıldı.

Akşamları bütün ordu ve askeri mektepler üç defa "Padişahım çok yaşa!" diye haykıracak, eğer can ve gönülden bağırıyor diye jurnal edilerseniz başınıza bir bela gelir.

(...) Biz zabıt üniformalı erkân-ı harp sınıflarına tıpkı Harbiye talebesi gibi muamele ediliyordu. Maaş yılda ancak üç dört aylığa inmişti. Haftalık namıyla maaşın dörtte biri ayda, bazen daha uzun zamanda veriliyordu. Bütçe açığı ordu ve memurların ve müteakit ve yetimlerin maaşlarından kapatılırdı. Fakat mensuplar ve işini uyduranlar maaşlarını kâmilan alırlardı.

Fakat hafiye teşkilatı, saray muhafızları, saray mensupları gittikçe artıyor ve bunlar muntazam maaşlarından başka sadakat göstermeleri derecesine göre ikramlar, ihsanlar, rütbelere, köşkler ve konaklar ihsan alıyorlardı. Paşa rütbesinde hafiye de vardı. Bunların konakları küçük birer saray halini almıştı. Muhafızların başındakiler en cahil fakat en kuvvetli adamlardı. (...) Haremağalarının hayli masrafı vardı. Kızlarağası her masrafı ayrıca tesviye olunur ve ayrıca ayda 300 altın alırdı. Payesi de sadrazam hizasında fakat nüfuzu daha ziyade idi.

(...) Sultan Hamit cahil ve haylaz olduğu halde kendini ecnebi gazetelerine methettirmek için pek çok para sarf ederdi. Muntazam olarak Brüksel'de *Orient* gazetesi ve ara sıra bazı kitaplarda bol para mukabilinde meddalılık yapırlardı.

(...) Sarayda 40 aşçı ve bunun üç misli yemek var. Her gün sabah akşam 600 tabla yemek çıkıyor ve sarayın içinden başka Beşiktaş'ta birçok emektarların evine de tablalarla yemek gidiyor.

Kâzım (Karabekir) Bey'in 1906'da Manastır'da çekilmiş bir fotoğrafı. Karabekir anılarında, Saray çevresindekilerin şatafatlı yaşamını eleştirir.

Hamit'in sadık bendelerinin ve hafiyelerinin etrafları da birer saray âleminin gittikçe küçülen örneği! Bu suretle birkaç bin kişinin refah ve israf içinde yaşamasına karşılık bütün Türk milleti ve ordusu gittikçe sıkıntıya düşüyor ve halk fakirleşiyordu. Hükûmete ve hatta mahkemelere düşenlerin vay haline idi. İşler sürüncemede bırakılıyor, rüşvetle iş görülüyor ve halka iyi muamele olunmuyor, onlara hakaret olunuyordu. Sanki onlar müstemleke halkı idi.

Kaynak: Kâzım Karabekir, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", Yapı Kredi Yay., İstanbul, Mart 2009, ss.31-35.

Ali Fuat Cebesoy: "Hürriyet taraftarlarının omzuna basarak tahta çıktı; en müstebit hükümdarlardan biri oldu"

A. F. Cebesoy (1882-1968), asker ve siyaset adamı. Mustafa Kemal (Atatürk) ile Harp Okulu yıllarında tanıştı. Hakkında verilen bir "jurnal" sebebiyle, II. Abdülhamit'in başhafiyelelerinden Kabasakal Mehmet Paşa tarafından, Mustafa Kemal'le birlikte tutuklandı. Önce "Vatan ve Hürriyet", sonra "İttihat ve Terakki" örgütlerinde istibdada karşı mücadele etti. İzmir'ten Ankara'ya ilerleyen İngiliz birliklerine ateş açma emrini vererek Kurtuluş Savaşını fiilen başlatan komutan oldu. Moskova Büyükelçiliği yaptı ve Moskova Antlaşmasını imzaladı. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucularındandı. İzmir Suikastı Davasında yargılandı, beraat etti.

Sırasıyla CHP ve DP'de milletvekilliği görevlerinde bulundu. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde Bayındırlık Bakanlığı ve TBMM Başkanlığı da yaptı.

Üçüncü sınıfta derslere başladığımız zaman artık genç dimağlarımız derslerden başka şeylerle de ister istemez meşgul oluyordu. Gün-de kaç defa "Padişahım çok yaşa!" diye bar bar bağırđığımız devrin Padişahı Sultan Abdülhamit II, gözümüzden yavaş yavaş düşüyordu. Tıbbiye'deki genç ve aydın hürriyet taraftarlarının sürgünlere gönderilip ocaklarına incir dikildiğini duydukça adeta feveran ediyorduk. Bir gün bizim de başımıza böyle bir şey gelebilirdi. Devlet idaresinin iyi işlemediğini, suiistimallerin alıp yürüdüğünü, memurların ve subayların maaşlarını alamadıklarını, buna mukabil Saray'a mensup sırmalı hafiyelerle tevabilerine maaşlarından başka keseler dolusu altın verildiğini haber aldıkça, Sultan Hamit'e esasen pek de kuvvetli olmayan güvenimiz büsbütün sarsılıyordu.

Ordunun fena eller idaresinde değer ve itibarını kaybettiğini görüyorduk. Merkezi Şam'da bulunan 5. Ordu'da seri ateşli toplar bile yoktu. Talimler, ancak Nuhnebiden kalma toprakla yapılabiliyordu.

Donanma da kara ordusundan pek farklı değildi. Sultan Aziz devrinin muazzam armadasından hazin bir hatıradan başka bir şey kalmamıştı. Toplarının kamaları çıkarılmış, gemiler Haliç'te adeta çürümeye mahkûm edilmişti. 1897'de donanmanın Çanakkale Boğazı'ndan çıkması hadise olmuştu. Yolda savaş gemileri birbirlerini kaybetmişler, kazanlar patlamıştı. Hatta şiddetli yağmurlarda deniz subaylarının, kamaralarından içeri giren suların kendilerini muhafaza etmek için şemsiye ile oturdukları rivayet olunuyordu. Fakat kimse ortaya çıkıp, "Nereye gidiyoruz, memleketi nereye götürüyorsunuz?" diye soramıyordu, sormak cesareti ni gösteremiyordu. Şark'ın alışkın olduğu miskin bir tevekkül içinde susuyordu. Çünkü Padişah'tan ve onun hafiyelerinden korkuyorlardı.

Hürriyet taraftarlarının adeta omuzlarına basarak 31 Ağustos 1876'da tahta çıkan Sultan Hamit, en müstebit hükümdarlardan biri olmuştu. Memlekette hürriyet yoktu. Biz genç Harbiyeliler, Fransız ihtilali Beyannamesi'nde insan hak ve hürriyetlerine verilen önemi gizli de olsa okumuş ve öğrenmiştik.

Kaynak: Ali Fuat Cebesoy, "Sınıf Arkadaşım Atatürk-1", Cumhuriyet Yay., Ekim 1997, ss.46-47.

Ahmet Bedevî Kuran, Abdülhamit'in muhaliflerini parayla caydırmaya çalıştığını ifade eder.

Ahmet Bedevî Kuran: "İdeal peşindeki vatan evlatlarını, ikbal ve servetle avlamaya kalktı"

Ahmet Bedevî Kuran (1884-1966), Trabzon doğumlu yazar ve siyaset adamı. İstibdat karşıtı faaliyetlere Harbiye Mektebi'nde talebeyken katıldı. II. Abdülhamit yönetimi tarafından tutuklandı; 1908 Devriminin ardından serbest bırakıldı. Jön Türkler içerisinde âdemimerkeziyet yanlısı Prens Sabahattin ekibindendi. İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefeti sürdürdü. 31 Mart Olayı sonrasında sürgüne gönderilse de, Mısır'a kaçmayı başardı. Bir süre sonra İstanbul'a döndü, ama Balkan Savaşı sonrasında tekrar tutuklandı. Sivastopol üzerinden Paris'e kaçtı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'a döndü. Milli Mücadele'yi destekledi. Ömrünün sonuna dek anılarını ve yakın dönem tarihi üzerine kitaplar yazdı.

Damat Mahmut Paşa ile oğullarının Cenevre'ye gelişi oradaki "Jön Türk"leri ne kadar sevindirdiyse, Sultan Abdülhamit'i de o kadar telaşa düşürmüştü. Ahmet Celâlettin Paşa ile yapılan 1897 anlaşmasından sonra az çok sönmüş ve can çekişir hale gelmiş sanılan "Jön Türk" mücadelesinin yeniden İsviçre'de kuvvetlenmesi ihtimali vardı. Buna da Mahmut Paşa'nın Cenevre'deki varlığı neden olacaktı. Bunu, daha ortaya çıkmadan önlemek için Sultan Abdülhamit, durumu iyice inceledikten sonra, alışlagel-

diği gibi tekrar güvendiği bazı kimseleri Damat Mahmut Paşa'yı davet için Cenevre'ye göndermeyi kararlaştırdı.

(...) Gariptir ki, Yıldız Sarayı, her nedense, bu dönüş tekliflerini daima maddi çıkara dayan-dırılmış, hiçbir zaman memleket idaresinde en ufak bir değişiklik yapılmasına yanaşmamıştır. Saray, ideal peşinde koşan vatan evlatlarının ikbal ve servetle avlanabileceğini adeta prensip olarak kabul etmiş bulunduğundan her zaman bu yoldan gitmiştir.

Kaynak: Ahmet Bedevî Kuran, "İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler", 2. basım, Kaynak Yay., Nisan 2000, ss. 120-123.

Harbiyelilerin tutuklanması çok dikkat ve özenle gerçekleştirilmişti. O gün mektebe Mabeyin Erkânıharbiye Reisi Müşir Abdullah Paşa gelmiş ve tutuklamalara onun emirleri doğrultusunda ve bütün öğrenciler pratik dersler bahanesiyle dışarıya çıkarılarak girilmişti.

(...) Sorgulama uzun sürdü. Çünkü, isnat edilen suç büyüktü: Sultan Abdülhamit'i ve vekillerini öldürmek için örgüt kurmaktan sanıktık.

(...) Günlerce devam eden baskı ve tehditten sonra nihayet beni ödüllendirme yoluyla ik-naya yeltendiler ve bol keseden binbaşılık rütbesi vermeye ve yaverlik bağışlamaya kalkıştılar. Hatta İsmail Paşa, Beyoğlu'nda atlas döşemeli arabalar içinde gezen yaverlerle benim prangalı durumum arasındaki farkı ballandıra ballandıra kıyasladı.

Tehdit ve rütbe artırımı vaatleri kulağıma girmemişti. Fakat son kıyaslar canımı sıkışmış ve sabrımı taşırılmıştı. Bütün bu anlamsız sözlerle toptan cevap verdim ve "Sultan Abdülhamit ... bir adamdır. Ben onun hizmetine girmek ve rütbesini almak istemem!" dedim.

Bu sözlerim üzerine orada bulunanlar hemen ayağa fırladılar ve hepsi "Estağfurullah!" sözleriyle üzerime hücum ettiler.

(...) Kısacası, uzun süre Tophane Zindanı'nda kış kıyamette yorgansız ve yataksız, ot minder üzerinde yattım. Hastalandığım zaman ilaç bile vermediler. Tutukluluğum süresince mideme ekmek ve sudan başka bir şey girmemişti. Sonuçta beni birtakım zararlı düşünceler beslediğim ve halife aleyhinde suikast hazırladığım ve nihayet padişah hizmetkârları huzurunda hakaret ettiğim için idama mahkûm ettiler.

Kaynak: age, ss.284-286.

O devir, ehemmiyetsiz sebeplerle birçok aile ocaklarını söndürdüğünden, hiçbir kimse hal ve ahvalinden, saadet ve istikbalinden emin olamaz ve herkesin hayatı böyle tereddüt ve buhran içinde geçerdi.

Kaynak: Ahmet Bedevi Kuran, "Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi", Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Mart 2009, s.69.

Ahmet Rıza Bey: "Abdülhamit döneminde herkesin gözü paradaydı"

Ahmet Rıza Bey (1859-1930), İstanbul doğumlu siyaset adamı. Konya'da sürgün olan babasının yanında bir süre kaldı; Anadolu kır yaşamından etkilenecek tarım öğrenimi için Fransa'ya gitti. Pozitivizmi benimsedi. 1895'te İttihat ve Terakki'nin Paris şube başkanlığını üstlendi. Cemiyet'in ilk resmî yayın organı olan "Meşveret" dergisini çıkardı. II. Abdülhamit yönetiminin yabancı hükûmetlere yaptığı baskılar üzerine birkaç kez Avrupa içinde farklı ülkelere geçmek zorunda kaldı. Sürgündeki Jön Türkler içinde âdemimerkeziyetçi Prens Sabahattin grubuna karşı, anaakım İttihatçılığı temsil etti. 1908 Devriminden sonra İstanbul'a döndü. Meclis-i Mebusan başkanlığına seçildi. Daha sonra diğer İttihatçılarla arası açıldı. Mütareke döneminde Âyan Meclisi başkanlığına getirilse de, Damat Ferit'le anlaşmazlığa düştü. Mustafa Kemal'in isteği üzerine Fransa'ya gitti ve Ankara hükûmetini destekleyen girişimlerde bulundu. Lozan Anlaşması sonrası siyaseti bırakıp yurda döndü.

Sultan Abdülhamit döneminde, herkesin gözü paradaydı. Hafiyeler, dalkavuklar hep başı-ış almayı, imtiyazlar kazanmayı düşünürlerdi. Para için şantaj yaparlardı. Parasız bir iş görmeyi kimse düşünmezdi.

(...) Para kabul etmediğim ve neşriyatıma devam ettiğim için, saray beni gıyaben mahkûm ederek mallarıma el konulmasıyla pranga-ya mahkûm etti. Bu da yeter görülmemekle, Paris mahkemesinde aleyhimde dava açıldı. Mahkemeye Clemenceau, Rochefort, Delbos gibi meşhur kimseler benim için şahitlik etmeye gelmişlerdi. Mahkeme beraat karar verdi.

(...) Ondan sonra beni Paris'ten sürmek istediler. Polis müdürü beni özel olarak çağır-ırdı;

29 Temmuz 1908 tarihli bir İngiliz karikatürü: Jön Türkler II. Abdülhamit'in tahtını sarsıyor.

kırk sekiz saat içinde Paris'ten çıkmamı söyledi. "Beni niçin kovuyorsunuz, namuslu bir adamın Paris'te oturmaya hakkı yok mu?" soruma, "Politika öyle gerektiriyor" dedi.

Kaynak: İbrahim Temo ve Ahmet Rıza, "Biz İttihatçılar", Örgün Yay., Haziran 2009, ss.302-303.

Bursa Maarif Müdürlüğünü bırakarak Paris'e geldiğim zaman, cebimde yüz lira vardı. Bu para bitmezden evvel kendime bir iş bulmak zorundaydım. Tanıdığım Mösyö Kirkof vasıtasıyla Adliye'de resmî tercümanlık işini buldum. Bir zaman sonra, Yafa-Kudüs demiryolu şirketinde yüz frank maaşla tercümanlık vazifesine girdim. Biraz sonra Beyrut-Şam şirketinde aynı vazifeyi yüz frank maaşla üstlendim. Ayda iki yüz frank şirketlerden ve birbiri üzerine elli, altmış frank da Adliye'den alıyordum. Bana yetiyordu. Ama, *Meşveret* yayınlanmaya başladıktan sonra, Sultan Abdülhamit'in ilk işi geçimimi engellemek oldu. Şirketlerden çıkarılmamı istedi. Şirketler her ne kadar Fransızlarınsa da, bunları kurma yetkisi Osmanlı olduğu gibi, Osmanlı hükûmetiyle iş göreceğinden, bu isteğe uymak zorunda kalmışlardı.

Kaynak: age, s. 306.

İbrahim Temo: "Bir şiir davası ve karakolda yapılan işkenceler..."

İbrahim Temo veya İbrahim Ethem Bey (1865-1939), Arnavut asıllı Osmanlı siyaset

adamı ve doktordur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin öncülü İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurucusu ve 1/1 numaralı üyesiydi. Öğrenciliği sırasında ve sonrasında kovuşturmalara uğradı; dört kez tutuklandı. İstibdat baskısı yüzünden 1895'te Romanya'ya kaçtı. Örgütü çalışmalarını sürdürdü. İttihatçıları aratmak için Romanya'ya gelen Abdülhamit hafiyesi İbrahim Mahamo'yu düelloya çağırıp küçük düello etti. 1900 Devriminden sonra İstanbul'a döndü. Osmanlı Demokrat Fırkası kurucuları arasında yer alırdı. Fırka kendini teşahhid-i Hürriyet ve İttihat Fırkası'na katılınca ittifak edip Romanya'ya döndü. Romanya'da parlamento üyeliği yaptı, biyolojik maddocilik üzerinde çalıştı. İttihat ve Terakki anılarının yanı sıra, "Atatürk'ü Niçin Severim?" adlı bir kitap da kaleme aldı.

Bir gün muallimimiz Dikran Acemian Bey ile Haydarpaşa Hastanesi'nden vapurla İstanbul'a dönerken hissiyata şairanem uyandı, güya şairiliği tuttu. Efkâr-ı umumîyeyi işgal eden zelzele üzerine bazı beyitler yumurtladım ve denizin temiz havasıyla güvertede kurşun kalemle yazmaya başladım. Arkamda ayak üzerinde duran koğuşumuzun eczacısı Mustafa Efendi yazdıklarını okumuş, bitirdiğimde kendisinin de bu parçaları kopya etmesini rica etti. Yakalanmıştım, arkadaşlık hatırı için verdim, kendi kurşun kalemile kopya etmesine müsaade ettim.

Manzume şu beyitlerle başlıyordu:

Zelzele hiddet edip sarstı payitahtını,

Şeyh Ebülhüda'ya sormakta ne mana bah-tını?

Zulmü istibdada tövbe etmedikçe ey denî

Kurtuluş yok, desti kudretle yıkar hak tahtı-nı

Eczacı Mustafa Efendi'nin askerî tıbbiye üçüncü sınıfında, yani eski tabirle yedide, Kartallı Çingene Mustafa lâkabını alan Mustafa Ragıp adında bir akrabası varmış. Bu parçaları ona okumuş, o da kopyasını almış.

(...) Bu iki Mustafalar, diğer birkaç talebe ve bir de ben tevkif edilerek hapse atıldık. Ukulâ dümbelöği tıbbiye dahili zabıttelerinden biri, benim edebiyat ve şiirle meşgul olmadığımıdan bahisle, olsa olsa bu beyitleri benimle pek sıkı temasta bulunan ve şiir ve felsefeye kabiliyeti olan Dr. Abdullah Cevdet'in şiirleri olduğu zannı üzerine Abdullah Cevdet'i de tevkif ettiler, sıkı bir nezaret altına alınarak temasımızı kestiler.

Divan-ı harp heyeti, askerî mekteplerin nazır muavini Ferik Rıza Paşa riyasetinde tıbbiye askeriyede teşekkül ederek hepimiz sorgu altına alındık. (...) Birçok baskılar, tehditler, sorguya çekmeler, yüzleştirmeler oldu. Tahkikat günlerce sürdü.

Kaynak: İbrahim Temo ve Ahmet Rıza, "Biz İttihatçılar", Örgün Yay., Haziran 2009, ss. 81-83.

Ben, o sıralarda Haydarpaşa Hastanesi'nde yatıp kalkıyordum. Bir polis hafiyesi, müdüriyete müracaatla, hastalarımı meşgul olduğum bir zamanda yatak odam ve dolabımı aramış; beni de kitap ve evrakımla beraber hususî bir kayıkla Beşiktaş'ta Hasanpaşa Karakolu'na götürüp bir odaya tıktılar.

(...) Bu hususta bize biraz malûmat verir ve izahatta bulunursanız sizi mükâfatlandırırız, dediler.

Ben – (...) Aslı, esaslı olmayan bir şey hakkında heyet-i âliyenize malûmat verebilmem mümkün değildir.

Bu vadi üzerine biraz daha baskı yapıldıktan sonra, cehaletinden dolayı 7-8 lâkabını alan Hasan Paşa [erlikten maresşalliğe yükseltilmişti; okuma yazması zayıf olduğundan imzasını Arapça 7 ve 8 rakamlarını yazarak atardı. –BveÜ], elinde kamçı ile pür hiddet ayağa kalktı: Bana baksana doktor, bu kamçı ile senin kemiklerini kırarım, tehdidi üzerine istifimi bozmadan: Paşa hazretleri, ben hırsız değilim, üzerimde yüzbaşı üniforması var.

Hasan Paşa – Ben bir yüzbaşıyı değil, daha büyük rütbede senin gibi zabıtları terbiye etmişim.

(...) Karakolun bodrumunda geceleri pat küt, çat çat, dayak sesleri, aman Allah feryatları ve iniltileri geliyordu. Yeter artık rica ve tezalümleri işitiliyordu.

Kaynak: age, ss. 91-93.

Tahsin Paşa: "Babasını jurnal eden evlât, damadının felâketine sebep olmuş kayınbaba, birbirini ihbar eden kardeşler..."

Tahsin Paşa (1857-1933), II. Abdülhamit'in Mabeyn Başkâtibi'dir. İstibdat döneminde kendisine "vezir" rütbesi verildi; paşa oldu. 1908 Devriminden sonra görevi ve rütbeleri geri alındı. Yoksulluk içinde öldü. Başkâtiplik görevinde bulunurken tanık olduğu olayları anılarında

İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin 1/1 no'lu üyesi Dr. İbrahim Temo'nun, memleketi Struga'da dikili büstü...

topladı ve önce "Milliyet" gazetesinde dizi olarak, 1931 yılında ise kitap olarak yayınladı. Anılarında istibdat zorbalıklarını gizlemese de, bunlardan en az Sultan Hamit kadar çevresinin de sorumlu olduğunu ileri sürdü.

Sultan Hamit'in vehmi, ister yaradılış icabı olsun, ister bilâhare muhitinin tesiriyle husule gelmiş bulunsun herhalde alelâde denecek derecenin çok fevkinde (üstünde) idi. Bizzat Sultan Hamit'in anlattığına göre Murat Efendi küçük biraderinin bu mürit vehhamlığı ile eğlenir dururmuş. Sultan Hamit'in tâ şehzadelik zamanından beri hizmetinde bulunan ve devri saltanatında tütüncübaşılığa kadar irtika edip (yükselen) daima teveccüh ve itimadını muhafaza etmiş olan Ali Efendi hikâye ederdi: Murat Efendi küçük biraderine takılmaktan, onu kızdıracak latifeler yapmaktan hoşlandığı için bazen gene bu maksatla Abdülhamit Efendi'ye, "Birader; bugün benziniz biraz bozuk, ne oldu gene?" der, bu latifenin Sultan Hamit'in vehmini tahrik ettiğini ve telâşını artırdığını görerek hiç ciddiyetini bozmadan latifede ısrar edermiş.

(...) Bu vehmin kısmen bir yaradılış icabı olduğunda şüphe olmamakla beraber, (...) şurası da muhakkaktır ki, gerek şehzadeliliği ve veliahtlığı ve gerek padişahlığı zamanında etrafını kuşatan insanlar onu bu vehim yolunda tahrik ve teşvikten geri durmamışlar, ona daima vehmini kızdıracak hadiseler göstermişler, her tarafta onun hayat ve saltanatına düşmanlar bulunduğunu söyleyerek saltanattan mahrumiyet ve ölüm tehlikeleriyle vehme alabildiğine vüs'at (genişlik) vermişler, hatta çok defalar ortada hiçbir sebep ve vesile yok iken onun vehmini körükleyecek hadiseler icat etmişlerdir.

Kaynak: Said Paşa ve Tahsin Paşa, "İkinci Meşrutiyet'in ilanı", Örgün Yay., İstanbul, Şubat 2008, ss.355-356.

Sadrazamların ve nazırların da hamileri vardı. Bir sadrazamdan bahsolunurken "...Paşa'nın adamıdır" denilmek ayıp bir şey değildi. Bu tarz-ı siyaset kendiliğinden son derece kuvvetli ve geniş bir istihbarat şebekesi vücuda getirmişti. Bununla Sultan Hamit her işten, her şeyden, her hareketten vaktinde haberdar olabiliyordu. Nazırın ahvâl ve icraatını müsteşarı, müsteşarın hâl ve şanını kalem müdürü, bunun yaptığını ötekisi, şunun söylediğini berikisi Saray'daki hâmisî vasıtasıyla Hünkâra yetiştirirdi. Babasını jurnal etmiş evlât, damadının felâketine sebep olmuş kayınbaba, birbirinin aleyhine ihbaratta bulunan kardeşler eksik değildi. Sultan Hamit'in her şeyi bilmek ve bütün kuvvetleri Saray'da toplamak siyaseti bu hâli teşvik ve teşci ediyor, diğer taraftan da bunların ulu orta hareketleri Sultan Hamit'in vehmini ve bu siyasete itibarını çoğaltıyordu. Vilâyetlerde valiler ve birçok memur, memâlik-i ecnebiyede (yabancı memleketlerde) sefirler ve sefarethane mensûbîni de bu şebekeye dâhil idiler. Yıldız Sarayı kâh mektupla, kâh açık veya şifreli telgrafla taşranın ve memâlik-i ecnebiyenin hâlin-den de haberdar oluyordu.

Kaynak: age, ss.371-372.

Sarayda Tüfekçiler nâmı altında bir muhafız teşkilâtı vardı. O devri yaşamış olanlarda bu teşkilâta ait hatıralar çok acıdır; çünkü Padişahın şahsını ve sarayını muhafaza maksadıyla vücutte getirilmiş olan bu teşkilat, gitgide öyle şımarık bir şekil almıştı ki, pek çok kimse bundan cidden bîzar olmaya başlamıştı. Tüfekçiler, yani o devrin hususî tabiri ile, silâhşörler Arnavut, Boşnak, Türk ve Çerkezlerden mürekkep olup, ancak ekseriyet-i azîmeyi Arnavutlar teşkil ederdi.

(...) Bunların bir nevi masuniyete (dokunulmazlığa) mâlik oldukları ve her ne yaparlarsa yanlarına kâr kalacağı kanaati zihinlerde o derece yerleşmişti ki, herkes korku belâsı bunlardan uzak durmaya bakardı. Bu gibiler zaptı u rapt dinlemezlerdi; doğrudan doğruya Sultan Hamit'in himayesine mâlik olduklarından [Tüfekçibaşı] Tahir Paşa bile bunlara söz geçiremezdi.

İtiraf etmek lâzımdır ki buna Sultan Hamit'in siyaseti sebep olmuştur. Bunlar vasıta-

siyla sarayını ve şahsını muhafaza ettirmekte olduğuna kani ve bunların sadakat ve merbûtiyetlerinden emin olan Sultan Hamit bu tüfekçilerin doğrudan doğruya kendisine müracaat etmelerine müsaade etmişti.

Kaynak: age, ss.430-431.

Yusuf Akçura:

"Abdülhamit devrinde sade Türkçe yasaklandı, Evliya Çelebi Seyahatnamesi bile han odalarına hapsedildi"

Y. Akçura ya da Akçuraoğlu Yusuf (1879-1935), Tatar kökenli halkçı/Türkçü düşünce ve siyaset adamıdır. II. Abdülhamit döneminde Jön Türklerle suçlandı ve sürgün edildi. "Üç Tarz-ı Siyaset" makalesiyle ünlendi. II. Meşrutiyet döneminde aralarında Mustafa Suphi'nin de bulunduğu bir grup aydınla Millî Meşrutiyet Fırkası'nı kurdu. 1916'da sürgündeki Lenin'le Zürich'te birkaç kez buluştu. "Emperyalist Türkçülüğe" karşı, "demokratik Türkçülüğü" savunduğunu vurguladı. Marksist tarih anlayışından etkilenerek Türk Devrimini, emperyalistler, feodaller ve yobazlar ile sanatkarlar, tüccarlar, şehirdi emekçiler ve köylüler arasındaki bir sınıf mücadelesi temelinde açıkladı. Cumhuriyet döneminde Türk Tarih Kurumu başkanlığı, akademisyenlik ve milletvekilliği gibi görevlerde bulundu.

Bir taraftan Ahmet Mithat Efendi'nin yalındaki dostça sohbetlerle, diğer taraftan Ahmet Cevdet Bey'in *İkdam*'ında çıkan makalelerle teşkilatlanmaya başlayan dil ve tarihte Türkçülük akımı, derhal Abdülhamit idaresinin dikkatini çekmiş, sade Türkçe, yani Arapça ve Acemcesi az bir üslupla yazılan makalelerin yayımlanması yasaklanmıştır; aynı zamanda Türk tarihinin incelenmesine yol açar düşünceyle basılmakta olan kitapların da yayımlanması yasaklanmıştır!...

Abdülhamit devrinde, Türkçülük akımına karşı hükümetin aldığı tavrı Çelebi Efendi şöyle tespit ediyor:

"Dil bahisleri yasaktır" diye bir padişah emri çıktı; Türkçüler susturuldu. Ve artık Meşrutiyet'e kadar 'dille ilgili bahisler' gazetelerde görülmemez oldu."

1900 senesinde basılan Necip Asım Bey'in *Türk Tarihi* de, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* gibi bir han odasına hapsedildi.

Yusuf Akçura: "Abdülhamit, milliyet fikrini reddeden İslamın halife-sultanı olmak hülyasında idi. Bu hülyanın, gerçeğe uygulanamayacağına farkına varamıyordu.

(...) Abdülhamit, milliyet fikrini reddeden İslamın halife-sultanı olmak, bütün Müslüman tebaasını, yalnız dini birlikle hükmü altında tutmak, kıracası maddi ve fikri etkilerle gerçekte devamı artık imkân dışına çıkan hilafet saltanat sistemini devam ettirmek emel ve hülyasında idi. Bu hülyanın, gerçeğe uygulanamadığının, uygulanamayacağına farkına varamıyordu.

Kaynak: Yusuf Akçura, "Türkçülüğün Tarihi", 3. basım, Kaynak Yay., İstanbul, Temmuz 2008, s.92.

Abidin Daver:

"Abdülhamit'in kuruntuları ve Türk denizciliğinin çöküşü"

A. Daver (1886-1954), İstanbul doğumlu gazeteci ve siyaset adamıdır. 1908 Devriminin ardından gazeteciliğe başladı, aynı yıl Galatasaray Spor Kulübü'ne 8 numaralı üye olarak kaydoldu. Denizcilğe merakı yüzünden kendisine "Sivil Amiral" lakabı takıldı. Ölümünün ardından Türk denizciliğine yaptığı katkılardan ötürü, Denizcilik Bankası'nın bir şilebine adı verildi.

II. Abdülhamit, 1876'da tahta çıktığı zaman, Abdülaziz devrinde vücuda getirilmiş olan kuvvetli bir Türk donanması vardı. Bu donanma, İngiltere'den sonra, Fransa ile beraber dünyanın ikinci deniz kuvveti idi.

(...) Donanma, Abdülaziz'in hal'i sırasında Dolmabahçe Sarayı önünde demirleyerek top-

larını saraya çevirmiş olduğu için vehham *[aşırı kuruntulu -BveÜ]* Abdülhamit Osmanlı-Rus harbi bittikten sonra, harp gemilerini Haliç'te çürümeye mahkûm etmişti.

1897'de Yunanistan'la Teselya harbi çıktığı zaman, donanma alelacele tamir edilerek üç filo halinde Çanakkale boğazına gönderilmiş, orada Nara koyunda demirlemişti. Donanma komutanı Hasan Rami Paşa, bu çürük çarik gemilerle denize açılıp harp etmekten imtina etmişti.

(...) Kâğıt üstünde bir hayli yekûn tutan harp gemileri, Sultan Hamit'in son günlerinde Haliç'te ve Nara'da, artık tamamıyla çürümüş ve birer heyûla halinde yatıyorlardı; o kadar ki bazı gemiler, kışın fırtınalı havalarında kıçtan-kara yattıkları tersane önünde batarlardı.

Pek sıkı bir sansüre tâbi olan gazeteler, bu bedbaht donanmadan bahsederlerken "donanmayı hümayunu mehabet makrun" yahut Haliç'te veya Nara'da "lengerendâzi hoybet ve şevket" olduğunu yazarlardı.

Günün birinde Haliç'te yatan harp gemilerinin birinde yemek pişirdikten bacadan fazlasını duman çıkardığını gören haliyolar, padişaha jurnal vermişlerdi. Vehham Sultan Hamit, bera halde telâşa düşerek hemen yaverler, nazırları göndermiş, geminin fayrısı esliptir edilmiş bir kâğıt ettirmişti. Hâlbuki gemilerde cephaneye ve teçtim tutacak kadar kömür yoktu; toplam kâğıtları, tüfeklerin ıgnaları alınmıştı.

(...) İkinci Abdülhamit, Sultan Aziz'den dünyanın ikinci derecede bir deniz kuvvetini devralmış ve Meşrutiyet devrine, birkaç yeni gemi müstesna, harp gemileri müstehaseleri ve bir enkaz yığını bırakmıştı.

Bu padişah tahta çıktığı zaman zırhlıya varıncaya kadar yapabildi tersane ise, esaslı bir tamir bile yapamaz hale gelmişti.

(...) Hülâsa, Abdülhamit devri Türk donanmasının ve Türk denizciliğinin felâket ve çöküntü devri olmuştur.

Kaynak: Abidin Dav'er, "İkinci Abdülhamit Devrinde Donanmamız", *Resimli Tarih Mecmuası*, Sayı: 29, Cilt: 3, Mayıs 1952, ss.1486-1491

Mustafa Kemal Atatürk:

"Müstebit idarenin hafiyeleleri, casusları, cellâtları..."

M. K. Atatürk (1881-1938) *Selânik doğumlu asker, siyaset adamı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu. 1905'te "kurmaz yüzbaşı" rüt-*

besiyle Harbiye Mektebi'nden mezun oldu. İstibdat yönetimi tarafından tutuklandı. 1906'da Şam'da arkadaşlarıyla birlikte, daha sonra İttihat ve Terakki ile birleşecek olan "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"ni kurdu. 29 Ekim 1907'de 322 üyelik numarasıyla İttihat ve Terakki'ye kaydoldu. 31 Mart gerici isyanının bastırılmasında görev aldı. 1909 İTC Kongresi'ne "Bingazi delegesi" olarak katıldı. "Fedai zabitan" üyesi olarak, İtalyan saldırısı üzerine Trablusgarp'a gerilla savaşı örgütlemeye gitti. İkinci Balkan Savaşı'na katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nda pek çok cephede savaştı; "Anafartalar Kahramanı" olarak öne çıktı. Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet devrimine önderlik etti; Türkiye demokratik devrim tarihinin en önde gelen devrimci figürü olarak öne çıktı.

Mustafa Kemal de, gençliğinde istibdat zindanlarında yatan Jön Türk devrimcilerinden biridir.

(İzmir Karşıyaka'da annesi Zübeyde Hanım'ın mezarı başında 27 Ocak 1923'te yaptığı konuşmadan)

Burada yatan validem, zulmün, cebrin, bütün milleti felaket uçurumuna götüren keyfi bir idarenin kurbanı olmuştur. Bunu izah etmek için müsaade buyursanız ıstıraplı hayatının bariz birkaç noktasını arz edeyim. Abdülhamit devrinde idi. 320 [1905] tarihinde mektepten henüz erkânıharp yüzbaşısı olarak çıkmıştım. Hayata ilk adımı atıyordum. Fakat bu adım hayata değil, zindana tesadüf etti. Hakikaten bir gün beni aldılar ve müstebit idarenin zindanlarına koydular. Orada aylarca kaldım. Validem bundan ancak hapisshaneden çıktıktan sonra haberdar olabildi. Ve derhal beni görmeye koştu. İstanbul'a geldi. Fakat orada kendisiyle ancak üç-beş gün görüşmek nasip oldu. Çünkü tekrar müstebit idarenin hafiyeleri, casusları, cellâtları ikametgâhımızı sarmış ve beni alıp götürmüşlerdi. Validem ağlayarak arkamdan takip ediyordu. Beni sürgün yerime götürecek olan vapura bindirirlerken benimle görüşmekten men edilmiş olan validem, gözyaşlarıyla Sirkeci rıhtımında elemeler ve kederler içinde terk edilmiş bulunuyordu. Sürgün yerinde geçirdiğim mücadeleler onun hayatını ıstıraplar ve gözyaşları içinde geçirtmiştir.

Kaynak: Mustafa Kemal Atatürk, "Atatürk'ün Bütün Eserleri: Cilt 14 (1922-1923)", Kaynak Yay., İstanbul, Ağustos 2004, ss.393-394.

(1905'te Harbiye'de yapılan gizli bir toplantıdaki söyleviden)

Arkadaşlarım, sizlere üzümlere ifade etmek zorundayım ki Osmanlı İmparatorluğu'nun temelleri Avrupa yakasında iyice sarsılmıştır. (...) Bu bölgede orduların başında bulunan kumandanlar acz içindedir. Avrupalıların "Kızıl Sultan" adını verdikleri Padişah Abdülhamit ise, orduya bakmamaktadır. Aylardan beri maaş alamayan subayların bulunduğunu öğrendim. Orduda talim ve terbiye yoktur. Padişah, sarayında keyf ve âlemler içindedir. Bu asırda böyle hükümdarı bulunan bir devleti kolay yaşatmazlar.

Kaynak: Sadi Borak, "Atatürk'ün Resmi Yayınlarına Girmemiş Söylev, Demeç, Yazışma ve Söyleşileri", Kaynak Yay., İstanbul, Şubat 1997, s.23.

Hüseyin Cahit Yalçın: "Çıkamadan yasaklanan bir dergi..."

H. C. Yalçın (1874 [veya 1875]-1957), gazeteci, yazar, eğitimci ve siyaset adamıdır. Yazı yaşamına "Servetifünun" dergisinde başladı. Vefa ve Mercan idadilerinde öğretmen ve idareci olarak çalıştı. "Servetifünun" dergisi Fransızcadan çevirdiği "Edebiyat ve Hukuk" yazısı yüzünden II. Abdülhamit yönetimi tarafından kapatıldı. 1908 Devriminden sonra "Tanin" gazetesini kurdu. İttihat ve Terakki milletvekiliği yaptı. İstanbul'un işgalinden sonra Malta sürgünleri arasında yer aldı. İnönü döneminde tekrar siyasete atıldı. CHP'nin resmi yayın organı "Ulus"ta başyazarlık yaptı. 1954'te DP iktidarına karşı yazdığı bir yazıdan ötürü 80 yaşında tutuklandı; kısa süre hapis yattı.

Servetifünun'a haftada bir yazı yazmak, bendeki edebiyat yaşamı gerekmesini iyice dindirmiyordu. O zaman arkadaşlarla kendi başımıza bir dergi çıkarmayı düşündük. (...) Der-ginin adında da hiç duraksamadık: *Yeni Mec-mua*.

(...) *Yeni Mecmua*'nın her hazırlığı bitmişti. Müsveddeler sansüre gönderilmişti. Bir edebiyat dergisi olduğu için o zaman bu yazılar Yoklama ve Denetim Kurulu'nda incelenirdi. Ben de Maarif örgütünde olduğum için oradan çabucak ve kolaylıkla izin aldık. Yazılarda pek bolumluş olmadı.

Yazılar dizildi. *Larousse* dergisinin başlıklarıyla süslendi. Mehmet Rauf'un romanının kenarına yazarının resmi konuldu. Dergimiz, bizi gerçekten hoşnut eden bir yetkinlikle basıldı. Bana öyle geliyor ki o tarihten bugüne değin bu kusursuzlukta bir dergi daha çıkarılmamıştır.

Artık iş duyuruya kalmıştı. Şehzadebaşı'nda Abdülrezzak'ın, ya da Kel Hasan'ın tiyatrosunda izdüşüm de başarıyla uygulandı. Bunu gazetelerle de bildirmek gerekirdi. "Elektrikli Duyuru" başlığı altında *Sabah* gazetesine bir bölüm yazdırdık. İki gün sonra perşembe günü de birinci sayı çıkacaktı.

Ne var ki, çıkamadı! Çünkü Saray'dan gelen bir buyruk üzerine dergimiz çıkmadan tatil edilmişti. Bu kadarla yetinmelerine şükretmeliydik. Bizi tutuklayabilir, sürebilirlerdi. Besbelli bizi suçlayan jurnal şiddetli olmamalı ki sorguya çekmeye bile gerek görmemişlerdi.

Kaynak: Hüseyin Cahit Yalçın, "Edebiyat Anıları", 3. basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Kasım 2002, ss.88-91.

Mahmut Esat Bozkurt: "Vatanı çöküntü ve yıkıntıya uğrattı"

M. E. Bozkurt (1892-1943) hukukçu, devlet adamı ve Kemalizm kuramcısıdır. İzmir İdadisi'ni bitirdikten sonra Abdülhamit İstibdadına karşı mücadele eden dayısı Ubeydullah Efendi ile birlikte İstanbul'a geldi. 1908'de İstanbul Hukuk'a girdi. Hukuk doktorasını İsviçre'de tamamladı. Milli Mücadele'ye hem savaşı, hem de ateşli bir yazar olarak katıldı. Genç yaşta İktisat ve Adliye vekilliklerinde bulundu. Cumhuriyet hukukunun temellerini attı. Marksizmden ve Ekim Devriminden etkilenmekle birlikte, komünizmin gerçekçi olmadığını savundu. Faşiz-

mi ise "ırkçı, emperyalist ve tek adam diktatör-lüğüne dayanan" karakteri nedeniyle reddetti. Kemalizmi "devlet sosyalizmi" olarak tanımladı.

Yakınları, ara sıra Abdülhamit'e Kanunı Esasi'nin (Anayasanın) tekrar ilanından, meclislerin toplanmasından söz açtıkça, O; "Evet, ben de bu işi çok arzu ediyorum. Fakat milletin seviyesi henüz bu idare tarzına elverişli değildir" karşılığında bulunmuş.

Aradan seneler geçer, bu işten tekrar söz açılınca; "Ooo!.. Anlıyorum. Ben de çok istiyorum. Fakat milletin seviyesi henüz gelmedi..." der ve sözü kesermiş.

Eğer, 1908 İhtilali patlak verip de, müstebit zorla Anayasayı ilan ettirmeseydi ve müstebit Osmanlı tahtında yüz yıl kalsaydı, hâlâ milletin seviyesi gelmeyecekti!

Kaynak: Mahmut Esat Bozkurt, "Atatürk İhtilali", 3. basım, Kaynak Yay., İstanbul, Haziran 1995, s. 117.

Abdülhamit II tam 33 yıl bu milleti en tabii haklarından mahrum etti. Vatani çöküntü ve yankıya uğrattı. Millet sabretti. Bıçak kemiğe dayanınca, gerçi biraz geç oldu ama, mesele kökünden halledildi. Koca müstebit önce Selânik'te Alâaddin köşkünde hapsedildi. Sonra bütün ömrünü Beylerbeyi kasrında bitirdi. Bu

ceza ona azdı. Çok azdı. Fakat milletler, bilhas-sa Türk milleti, çok âlicenaptır. Zalimlerine bile.

Kaynak: age, s. 127.

Abdülhamit II, basına ağız açtırdı mı?.. Ağız açmak isteyenlerin ağızını yırtmadı mı?

İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler, İspanya'da Franko gazetelere ağız açtırdılar mı? Ağız açtırmak şöyle dursun, kendi rejimlerini alkışlatmadılar mı?

Bir hükümet daha ileri de gidebilir. Kanunı baskı yapar ki, istibdatların en tehlikelisi de budur. Kanunla basının ağızını tıkar.

Fakat böyle olacağına, millet mumunu yakıp da derdine yanacağına, böyle bir hale düşeceğine, ihtilal yapsa da kendini bu hale düşürenlerin başında mum yaksa, daha iyi ve daha doğru olmaz mı?

Bunda şüphe edilmemelidir.

Kaynak: age, ss.132-133.

Vicente Blasco Ibañez: "Abdülhamit, bütçenin üçte birini polis teşkilatına harcıyor!"

V. B. Ibañez (1867-1928), İspanyol cumhuriyetçi siyasetçi ve edebiyatçıdır. 1916 yılında yayımladığı "Mahşerin Dört Atlısı" ile uluslararası çapta ün kazandı. 1907'de Vichy'den İs-

tanbul'a uzanan bir yolculuğa çıktı; gezi notlarını "Oriente" adıyla kitaplaştırdı. İbañez bu kitabında, 1908 Devrimi öncesi İstanbul'unun canlı bir tasvirini sunmuştur.

Şimdiki imparator Abdülhamit katı bir mümin, Avrupalıların açgözlülüğünden korunmak için geleneğin ve kendi ırkının üstüne kapanmış. Müslüman kadının Hristiyanlarla ilişkisine girmesini önlemek için uğraşır; Almanya imparatorunun kafasından geçenleri öğrenmekle, paşalarının en sonuncusunun harâm entrikalarından haber almak için aynı ilgili gösteren meraklı ve etkin bir despot titizliğiyle gözlem altında tutuyor kadınları.

(...) İmparatorluk bütçesinin üçte biri polis teşkilatına harcanıyor. Hükümdarın maiyetinin önemli bir kişisi jurnalcilerin başı, ayrıca jurnalcilerin de jurnalcileri var... Böyle sonsuza değin sürüp gidiyor. Türkiye'deki tüm sosyal sınıflar o muazzam jurnal ağında yerini almış. Polisler rıhtım hamallarının arasından seçildiği gibi, önemli kişiler arasından da seçilebiliyor. İçlerinden bazıları Avrupa'da bir bakanın aldığından fazla ücret alıyor. Bu hizmetin sultana maliyeti bazı devletlerin orduya, donanmaya, idareye ve bayındırlığa harcadığından fazla. Kayırlarla gezintiye çıkan, kahvehaneleri ve Pera'daki tiyatroları dolduran, dimdik feslerinin altında "Kayzer modeli" uçları yukarı kalkık bıyıklarıyla Avrupalı terzilerin müşterileri olan Türk küçük beylerinin çoğunun çevrelerinden görüp işittiklerini polis müdürüne tekrarlamakla kazandıkları paradan başka geçim kaynakları yok.

Kaynak: Vicente Blasco Ibañez, "Fırtınadan Önce Şark: İstanbul 1907", Çev. Neyyire Gül Işık, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Nisan 2007, ss. 107-109.

Anna Grosser Rilke: "Herkes Abdülhamit'ten ne kadar korkuyorsa, o da kurbanlarının intikamından o kadar korkuyordu"

A. G. Rilke (1853-1938), Avusturyalı konser piyanisti. Ünlü Alman besteci Franz Liszt'in öğrencisiydi. 1888'de eşinin iş durumu dolayısıyla İstanbul'a taşındı ve 30 yılını bu şehirde geçirdi. II. Abdülhamit de dâhil olmak üzere, hanedan mensuplarına özel konserler verdi. 1930'larda anılarını kaleme aldı.

A. G. Rilke, Sultan faytonuyla giderken ona eşlik eden muhafızların arabanın peşinden koşturmalarını komik ve yakışsız bulur.

Sultan'ın Cuma namazına gidişi, yabancılar için görülmeye değer bir olaydı. Ama ya elçilik ya da konsolosluktan bir "izin belgesi" almak gerekiyordu.

(...) Asker kalabalığında yeniden bir hareketlilik görüldü. Tek kişilik küçük zarif bir fayton bu kez caminin kapısının önüne geldi. Sultan arabaya bindi, dizginlerini aldı, yanında oturan sevgili oğlu Burhanettin Efendi'ye seslendi, ardından arabasını sürdü. O an o güne kadar görmediğim komik bir şey oldu. Ne kadar rütbeli zevat ve subay varsa, hepsi elleri göbeklerinin üzerinde kavuşturmuş vaziyette, oldukça dik yokuşu arabanın arkasından koşutarak saray kapısına kadar Sultan'a eşlik ettiler. Gerçekten gülünecek bir durumdu, aralarında zorlu yokuşu soluyarak tırmanmaya çalışan bir sürü yaşlı ve şişman Türk de vardı, yakışık almaya bir seremoniydi bu.

(...) Sultan akşam saat altıda beni akşam yemeğine bekliyordu. Akabinde ona bir resital sunacaktım.

(...) Yıldız Sarayı'ndan gönderilen araba gelmişti, Hamidiye Marşı'nın notalarını koltuğumun altına sıkıştırdım. Yine sabahki yoldan gidiyorduk, ama bu sefer her zaman kapalı duran büyük kapılardan geçerek doğrudan doğruya bin bir gece masallarına gelmiştik.

Kapalı duran ve muhafızlar tarafından korunan üç kapı önümüzde açıldı. Yıldız, Abdülhamit'in 33 yıllık iktidar döneminde, bir tek cuma günleri terk ettiği devamlı ikametiydi. Basit küçük bir kır köşkünden koca bir semt yaratmıştı; harem köşkları, kışlalar, şehzadelere ayrılmış köşkları bir tek ölümünün bile kontrolden geçmeden ayak basamayacağı yüksek duvarların arkasına gizlenmişlerdi. Herkes Abdülhamit'ten ne kadar korkuyorsa, o da kurbanlarının intikamından o derece korkuyordu. Büyük kapılar arkamdan kapanınca içimi hafif bir ürpertinin sarmasına şaşmamalı.

Kaynak: Anna Grosser Rilke, "Avrupa Savaşlarından Yıldız'a: İstanbul'da Bir Hoş Sada", çev. Deniz Banoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Haziran 2009, ss.149-

Vladimir İlyiç Lenin: "Türkiye'nin Çar II. Nikolası..."

V. I. Lenin (1870-1924) Ekim Devriminin (1917) önderi ve Marksist kuramcıdır. Emperyalizm çağını bütünlüklü olarak tahlil etmiş, ka-

Ekim Devriminin önderi Lenin'e göre II. Abdülhamit, zalim Rus Çarı II. Nikola'nın dengi bir despottur.

pitalizmin bu "en yüksek aşamasında" sosyalist devrim teorisini geliştirmiştir. Lenin, 1908 Jön Türk Devrimini, 1905 Rus, 1907-1909 İran ve 1911 Çin devrimleriyle birlikte, Asya demokratik devriminin halkaları arasında sayıyor; II. Abdülhamit'i baskıcı Rus Çarı II. Nikola ile özdeşleştiriyordu.

Türkiye'de Jön Türklerin başını çektiği devrimci hareket, orduda başarı sağlamıştır. Gerçi bu, sadece yarım bir zaferdir, hatta o bile değildir. Çünkü Türkiye'nin II. Nikolası [II. Abdülhamit kastediliyor- BveÜ] ünlü Türk anayasasını yürürlüğe koyma vaadiyle şimdilik durumu kurtarmıştır. Ne var ki böyle devrimlerde yarım zaferler, eski rejimin vermek zorunda kaldığı bu gibi acele ödünler, iç savaşın daha geniş harekete katan yeni ve daha kesin, çok daha sert dalgalanmalarının en sağlam güvencesidir.

23 Temmuz [5 Ağustos] 1908

Kaynak: Doğu Perinçek (der.), "Lenin Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları", 3. baskı, Kaynak Yay., İstanbul, Temmuz 1992, ss.62-63.

Lev Troçki: "Alman sermayesine teslim oldu; tebaayı iliklerine kadar sömürdü"

L. Troçki (1878-1940), Yahudi kökenli Rus sosyalist. 1917 Şubat Devrimi sonrasında Bolşeviklere katıldı. Devrimci iç savaşta önemli görevler aldı. Tek ülkede sosyalizme ve köylülüğün devrimci potansiyeline karşı takındığı olumsuz tutum sonucu Komünist Parti'deki çoğunluktan ayrı düştü; ihraç edildi. 1908'den iti-

baren Türkiye üzerine incelemelerde bulundu, makaleler yazdı. 1912'de başlayan Balkan Savaşları sırasında "Kievskaya Misl" gazetesi muhabiri olarak cephede görev yaptı; Osmanlı ve bölge ülkeleri üzerine analiz ve haberler kaleme aldı.

Değişik ırk ve dinlerden halklar (Slavlar, Ermeniler, Rumlar) onun devrinde, insanlık dışı zulümlere uğradılar. Padişahın kendi halkı Müslüman Türkler de hallerinden memnun değildi. Köylüler devlet memurlarının ve toprak ağalarının köleleri haline gelmişti, fakir ve cahildi, batıl inançların esiriydi. Çok az sayıda okul vardı. Padişah yönetimi, fabrikalar kurulmasını, proletaryanın gelişmesinden duyduğu korku yüzünden her yoldan engelliyordu. Her yerde hafiyeler vardı. Padişahın bürokrasisinin yaptığı yolsuzluk ve israf (çarın bürokrasisinin yaptıkları gibi) sınırsızdı. Avrupa ülkelerinin kapitalist hükümetleri, her biri kendine bir parça kormaya çalışan aç köpekler gibi bekliyorlardı. Sultan Abdülhamit borç almaya devam ediyor, borçların ödenmesi için tebaa iliklerine kadar sömürülüyordu. Halkın hoşnutsuzluğu uzun süredir büyüyordu; bu hoşnutsuzluk, Rusya ve İran'daki olayların etkisiyle artık açığa çıktı.

17 (30) Aralık 1908

Kaynak: Lev Troçki, "Balkan Savaşları", çev. Tansel Güney, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, Kasım 2012, s.5.

Almanya'da kapitalist ve yönetici çevrelerin canlanan Türkiye'ye pek sempatiyle bakmaması kolayca anlaşılabilir bir şeydir. Devrimden hemen önceki yıllarda Alman sermayesi Türkiye'de birbiri ardına zaferler kazanmıştı: Anadolu demiryolunun son bölümü -ki bu hattın geçeceği yerlerde, anlaşılabilir, çok zengin petrol yatakları vardır- için imtiyaz, Mayıs 1908'de Abdülhamit yönetiminden alınmıştı. Vapur hatları, banka şubeleri, silah ve cephane tekeli, demiryolu imtiyazları, her türlü siparişler, büyük doğal zenginlikler ve ucuz işgücü -Alman kapitalistleri altın fırsatlarla karşılaşmıştı. Devrim, Hohenzollern monarşisini İstanbul'daki politik nüfuzundan mahrum etti, Türk "ulusal" sanayisine gelişme imkânı yarattı ve Alman iş çevrelerinin rüşvet ve kapitalist entrikalar yoluyla imtiyazlar almasını kuşkulu hale getirdi.

Kaynak: age, s.24.

"Devr-i İstibdat" ve II. Abdülhamit hakkında ilginç notlar . . .

Mithat Paşa'nın cesedinin kesilen başı

Abdülhamit Mithat Paşa'nın ölümü hakkındaki gerçeklerin ortaya çıkmasından çok korkuyordu. Bu olayı örtbas etmek gerekiyordu ama nasıl? Ya yarın Taif'te Mithat Paşa'nın cesedi mezarından çıkartılır da nasıl öldüğü anlaşılınca? Padişah bu işin altından kolay kolay kalkamazdı. Yeni Osmanlılar'ın da eline yeni silahlar verilmiş olacaktı.

Bunu önlemek için Sultan Hamit yaver-i şehriyari Hacı Hüseyin Paşa'yı yüzbaşı Şakir Efendi ile birlikte Taif'e göndermeye karar verdi. Hüseyin Paşa derhal yola çıkarak Taif'e vardı. Taif kumandanından mezarın yerini öğrendi, gizlice mezarı kazdırdı, kendi de mezarın başında durarak cesedi topraktan çıkarttı. Mithat Paşa'nın cesedi çürümüştü, o zamanki koşullarda nasıl bir otopsi yapılabilirdi? Bu, olacak iş değildi. En iyisi Paşa'nın başını İstanbul'a götürmekti. Böyle olunca hiç kimse ceset üzerinde inceleme yapamayacaktı. Mithat Paşa'nın bu kez de kafası kesildi, bezlere sarıldı ve ufak bir tahta sandığa konarak Hüseyin Paşa'ya teslim edildi.

Kaynak: *Hıfzı Topuz, "Taif'te Ölüm", 17. basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, Mart 2007, s.253.*

Tevfik Fikret'in sürgünde ölen babası

Yıl 1905. Abdülhamit istibdadı otuz yılını doldurmuş. Tevfik Fikret'in, niteliği hiçbir zaman anlaşılmayan bir "jurnal" üzerine İstanbul'dan sürülen çok sevdiği babası Hüseyin Efendi, on dokuz yıl

Mehmet Akif'ten Abdülhamit'e:
"Ne mel'un sun ki rahmetler okuttun
rûh-i İblis'e!"

sonra gurbette vefat etmiş. Öyle ki, oğlunun "yerleştirildiği" memuriyetten ayrılarak "boş şeylerle uğraştığını", dolayısıyla "adam olamadığını" düşünerek kederlenen talihsiz baba Fikret'in değil adam olamamak, iftihar edilecek bir "büyük adam" olduğunu Urfa'da tanıştığı romancı, bürokrat, devlet ve siyaset adamı Ebubekir Hâzım Tepeyran'dan (1864-1947) öğrenerek mutlu bir şaşkınlığa düşecektir.

Kaynak: Orhan Karaveli, "Tevfik Fikret ve Halûk Gerçeği", Doğan Kitap, İstanbul, Ekim 2008, s.89.

Ziya Gökalp'ten Abdülhamit'e: "Kanlı Padişah!"

Ziya Gökalp II. Abdülhamit'ten öylesine nefret ediyordu ki, Diyarbakır'da küçük bir öğrenciyken törenlerde "Padi-

şahım çok yaşa!.." diye bağırmaı reddedip "Milletim çok yaşa!.." diye haykırdığı için "Yıldız"a jurnal ödildi. Okuldan kovulmasına ramak kalmıştı. Hatta, arkadaşlarıyla bir de gizli "Cumhuriyet" kurmuştu daha okul sıralarındayken. İstanbul'da, Baytar Mektebi'nde yükseköğrenimi sırasında yazdığı bir şiirde (1895) Abdülhamit'i "Gece Sultanı", "Kanlı Padişah" gibi sözlerle tanımlıyor ve ona, "Tarlada, tezgâhta çalışan biziz/ Bu devlet, bu millet, bu vatan biziz.../ Sevmiyoruz seni, ortadan çekil/ Hükümler milletir, hükümdar değil..." diye sesleniyordu.

Kaynak: Orhan Karaveli, "Ziya Gökalp'i Doğru Tanımak", Doğan Kitap, İstanbul, Ekim 2007, s.22.

Mehmet Akif: "Gölgesinden bile korkup bağırın bir ördek"

Mehmet Akif ve bir grup arkadaşı, Hürriyet'in ilanında başı çeken bu derneğe [*İttihat ve Terakki -BveÜ*] karşı vicdani borçlarını yerine getirmek için ona üye olma gereğini duyular. Derneğin eski üyelerinden, Akif'in de çok sevdiği Fatin Hoca'ya haber gönderildi. Fatin Hoca, Meşrutiyet ilan edildikten dört gün sonra, Mehmet Akif'le 11 arkadaşını İttihat ve Terakki'ye üye yazdırmıştı.

(...) Akif'in şiirleri peşi peşine yayımlanmaktadır. Bugünkü takvime göre yılbaşı sayılan 1 Ocak 1909'da dergide [*"Sıratı Müstakim" -BveÜ*] "İstibdat" şiirini görüyoruz.

Yıkıldın gittin amma ey mülevves istibdat,

Bıraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yad!

diye başlayan şiirde Akif, Abdülhamit zulmüne karşı kinini ortaya döktü.

(...) Şair Abdülhamit'e şöyle seslenir:

Hamiyyet gamz eden bir pāk alın her kimde gördünse,

"Bu bir cânî!" dedin sürdün, ya mahkûm eyledin hapse.

Müvekkel eyleyip cāsûsu her vicdâna, her hisse.

Düşürdün milletin en kahraman evlâdını ye se...

Ne mel'unusun ki rahmetler okuttun rûh-i îblis'e!

(...) Şubat 1910'da yayımlanan "Köse İmam"da Akif, Hürriyet ilan etmekle ortalığın düzelmeyeceğini anlatmaktadır. (...) Halkı aydınlatmak gerekir. Şiirde halkı şeriat adına aldatanlar anlatılırken Abdülhamit'e şu dizelerle çatılmaktadır:

Gölgesinden bile korkup bağırın bir ödle

Otuz üç yıl bizi korkuttu "şeriat" diyerek.

Kaynak: Zeki Sarıhan, "Mehmet Akif", Kaynak Yay., İstanbul, Kasım 1996, ss.23-31.

Abdülhamit'in saray operası

Dolmabahçe'de muayedeler nihayetlendikten sonra pek baş tacı kodamanların haremi, kerimesi, gelini hanımefendiler lütuf ve cemile kabilinden Yıldız Sarayı'na davet edilirdi. (...) Sultan Hamit bunları locasına çağırır, kocalarının, babalarının, kaynatalarının kârgüzarlığı, sadakati hakkında birkaç cümle sarfını müteakip bâzi atıye-i seniyele bahşederdi.

Mesela: Kırmızı atlas torbada çil çil liralı, kuyu fındığı iriliğinde tek taş yüzük, bir çift peru küpe, at nalı kadar pırlanta broş, yahut tazelerin ikinci rütbe şefkat nişanını birinciye tebdil ederek hamailî kurdeleyi (omuzdan bele doğru kuşanılan ipekli geniş kurdele) bele takış.

Saray tiyatrosuna İstanbul'u ziyarete gelen Avrupalı prensler, misafirler, büyük devlet sefiri kebirleri dahi davet edilir, mükellef ziyafetler verildikten sonra kendilerine som inciden 33'lük tespih, nadide kehribar ağızlık, elmaslı sigara tabakası; ma-

Rivayete göre rom, II. Abdülhamit'in de favori içkisiydi.
(Kaynak: Rakı Ansiklopedisi, 2010, s. 469).

damlarına da kıymetli mücevherler peşkeş çekilirdi.

Tiyatronun temsillerine geelim: Alafranga tertip tutturulduğu zaman Yıldız'ın opera ve operetçibaşısı, mızıkai hümayun kaymakamı Stravolo Bey'in idaresindeki kumpanya tarafından "La Traviata", "Il Travatore", "Sevil Berberi", "Madam Angot'un Kızı", "Güzel Helen", "La Maskot"...

Alaturka tarza girildiği vakit Abdülrezak ve diğer komiklerin tulûatından gülünçlü komedyalar...

Kaynak: Sermet Muhtar Alus, "İkinci Abdülhamid'in Muayedeleri", Resimli Tarih Mecmuası, Sayı: 21, Cilt: 2, Eylül 1951, ss.968-970.

"Ulu Hakan"ın içki merakı

[Abdülhamit'in] şehzadelğinde, özellikle ağabeyi V. Murat'ın düzenlediği âb âlemlerine katıldığı ve içki içtiği konusunda bilgiler var. İçkiyle arasına mesafe koyması, yalandığı şiddetli zatürree sonrasında onu tedavi eden dönemin tanınmış doktoru Mavroyani Bey'in verem uyarısından sonra olmuştu. Vesveseli bir karakteri olan ve anesi Tirimüjgan Kadınefendi ve babası Abdülmecit'i veremden kaybettiği için sağlık konusuna aşırı önem veren Abdülhamit bu tavsiyeye uymuştu. (...) Gene de II. Abdülhamit'in soğuk algınlığı geçirdiği zamanlar-

da, bu hastalığa iyi geldiğine inandığı konyak ve romu ilaç niyetine içtiği rivayet olunur. Bu iddiayı bir anlamda doğrulayan torunu Osman Ertuğrul Efendi, bir çocukluk hatırasını anlatırken "Dedem Porto şarabı içerdi, hatta içtiğiyle yetinmez, şifadır diye bize de tattırırdı" demiş, ancak muhafazakâr çevrelerin büyük itirazıyla karşılanmıştı.

Öte yandan Abdülhamit cami ve mezarlıklara 100 arşından daha yakın mesafeye meyhane açılmasına izin verilmemesi gibi önlemlerle sade Müslüman vatandaşları tatmin etmekten başka bir önlem alma gereğini duymamıştı. Daha ilginç, II. Abdülhamit döneminde alkollü içki üretimi devletin resmi faaliyetlerinden biri olmuştu. Abdülhamit'in tam 32 yıl boyunca başmabeyncisi olan ve arada maliye nazırlığı da yapan Sarıca Ragıp Mehmet Paşa tarafından Tekirdağ yolu üzerindeki Umurca Çiftliği'nde Osmanlı'nın ilk rakı fabrikası kurulmuştu.

Kaynak: Ayşe Hür, "Rakı Ansiklopedisi" içinde "Abdülhamit II" maddesi, Overteam Yay., İstanbul, Kasım 2010, ss.13-14.

İstibdada hıncını saat kulesinden çıkartan halk

[İzmir'deki Meşrutiyet kutlamaları esnasında] Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümü anısına 1901 yılında yaptırılmış olan Saat Kulesi de göstericilerin hedefi olacaktı:

"1908 Meşrutiyet'i üstüne kent özgürlük havasıyla kendinden geçince gösteriler sırasında birkaç kişi Saat Kulesi'ni de taşaya tutmaya başlamıştı. Giderek istibdatla özdeşleştirilmek istenen Saat Kulesi, balyoz, çekiç ve kancalarla yıkılma girişimiyle karşılaşacaktı. Olay, ancak bir görevlinin tabancasını çekip havaya kurşun sıkmaya başlamasıyla durdurulabilmişti."

Kaynak: Aksoy, 1986, s.88'den aktaran; Kudret Emiroğlu, "Anadolu'da Devrim Günleri: II. Meşrutiyet'in İlanı", İmge Yay., Ankara, Mart 1999, s.128.

(Derleyen: Onurcan Ülker)

Sadece Bir Teori

Teksas Tech Üniversitesi
Makine Mühendisliği Bölümü (ABD)

Bilimin gücü, kesinlikler, olasılıklar, tesadüfler ve evrim üzerine...

Bilim nedir?

Evrimin hiçbir kısmı, "Ne yani, her şey tesadüf mü?" diyerek küçümselemeyecek kadar bilimsel, aşağılanamayacak kadar gerçek ve tamamen doğayla ilişkilidir. Tüm bunların olmasında doğaüstü bir güç arama isteği, insanın algı kapasitesinin sınırlı veya en azından körelmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Anlayamadığımız için, olamayacağını düşünürüz. Nedense asla bilgisiz olduğumuz için anlamadığımız aklımıza gelmez.

Bildiğiniz gibi "evrim karşıtları" olarak bilinen ve bilimle uzaktan yakından ilgisi olmayan bir yığın insandan çoğunun ileri sürdüğü klasik bir argüman, evrimin "tesadüflerle dolu" olduğu ve evrimin her şeyi "tesadüfler" ile açıkladığıdır. Yani bu kişilere göre evrim, evrenin başlangıcından tutun da, insanların kararlarına kadar her şeyin tesadüf eseri ve rasgele var olduğunu ileri sürmektedir. Bu iddialar, bir miktar düşünme yetisi olan herkes tarafından kolayca fark edilebileceği gibi, pek çok yönden yanlış, eksik, üzerinde düşünülmeden sarf edilmiş ve daha fenası çoğunlukla bilimsel olarak geçersizdir. Bunları az sonra ele alacağım. Şimdi biraz terminolojiden bahsetmek istiyorum ki, kafalarımızdaki soru işaretleri azalsın:

Tesadüf, etimolojik tanımıyla birbirleriyle ilişkisiz, aralarında bir bağ bulunmayan veya aralarındaki bağ tanımlanamayan olayların genellikle eş zamanlı veya birbirini izleyen sırayla, aralarında bir ilişki varmış gibi gözükcek şekilde ortaya çıkması, oluşması, meydana gelmesi demektir. Bu tanım, daha çok günlük kullanımda yer etmiş şeklidir ve bilimsel jargonda "tesadüf" sözcüğü pek yer almaz. Çünkü bilimde her şey görecelidir ve birbiriyle tamamen alakasız gibi görünen olayların bile, konunun uzmanları tarafından analiz edildiği vakit son derece ilişkili olduğu anlaşılabilir. Kısaca, bir olaya veya olaylar zincirine bakan kişinin, o olay veya genel olarak olayları mümkün kılan bilimsel arka plan hakkında

ki deneyimi ve bilgi düzeyi bir kişinin o olaylar dizisinin tesadüf olarak tanımlayıp tanımlamayacağını belirler. Bir diğer deyişle, belirli bir durum için evrensel ve herkes için geçerli bir "tesadüf" tanımı yapamayız. Olaylar üzerinden gidecek olursak, dünyanın diğer ucunda, örneğin Amerika'da, yolda yürürken Türkiye'deki okuduğunuz ilkokuldan bir arkadaşınızla karşılaşmanız, halk dilinde "tesadüf" olarak değerlendirilebilir. Ancak bilimsel olarak doğru tanımlamalar altında arada pek çok bağ ve ilişki de bulunabilir. En nihayetinde o arkadaşınız da, siz de benzer planlarla, benzer uçaklara binip, benzer rotalardan, belirli zamanlarda şehir/ülke değiştirmiş ve konumsal olarak oldukça çok sayıda olan ihtimaller evreninde, aynı coğrafi bölgeye denk düşme olasılığınız gerçekleşerek Amerika'da, hiç beklenmedik bir an ve konumda karşılaşmışsınızdır. Yani aslında "tesadüf eseri" olan bir durum yoktur. Sıradan bir göze "tesadüf" olarak gelen bu olay, tarafsız ve bilimsel olarak düşünüldüğünde oldukça somut, mantıklı, tekrar edilebilir ve izlenebilir olaylar dizisi sonucunda gerçekleşmiştir. İşte bu sebeple "tesadüf" kelimesi, bilimsel olarak son derece zayıf bir sözcüktür ve halkın, arasında ilişki bulunmaz gibi gözükken olayların gerçekleşmesi hakkında kestirme olarak yaptığı tanımlardan biridir. Bu sebeple de evrimsel biyoloji gibi üst düzey bir bilim dalının merkezindeki evrim yasasının "tesadüflere dayandığını" söylemek, ancak ve ancak bilimden anlamayan, sıradan insanların yapabileceği bir tanımlamadır.

Bilim karşıtları sürekli evrimin "tesadüfi" olduğunu söylüyorlar. Peki, bu ne kadar doğru?

Kısaca, daha terminolojik açıdan yaklaştığımızda, evrimin tesadüfi olma argümanının ne kadar çürük olduğu görülmektedir.

Öyleyse, evrendeki olayların birbirleriyle ve genel olarak olası olaylar evreniyle ilişkisini tanımlamak için daha bilimsel bir tanımlama yapmamız gerekmektedir. Burada karşımıza **olasılık** kavramı çıkar. Matematiğin ilgi alanlarından biri olan olasılık, yüzeyel bir şekilde, bir olayın gerçekleşmesiyle ilgili bilgilerin, konuyla alakalı tüm bilgilere olan oranı olarak tanımlanabilir. Yani bir olayın gerçekleşme olasılığı, o olayı tanımlayan koşulların, o olayla ilgili tüm diğer olayların ve koşullarının matematiksel toplamalarının oranına eşittir. Bu olay ve koşulların toplamına olasılıklar evreni (evrensel küme) denir. Belki bu tanımlamadan da anlayabileceğiniz gibi bir olay ile ilgili sonsuz çeşitte olasılık tanımlanabilir.

Örnekleyelim: Oldukça sıradan da olsa, içerisinde 10 mavi, 10 kırmızı 20 bilye bulunan bir torbadan, torba içerisindeki dağılım-

dan kesinlikle bihaber olarak ve çevresel tüm etmenleri göz ardı ederek 1 tane mavi bilye çekme ihtimalimiz %50'dir. Bu bir olasılıktır. Gerçekleşebilir de, gerçekleşmeyebilir de... Gerçekleştiği zaman, olasılık gerçeğe dönüşmüş, yani bir diğer deyişle **gerçekleşmiş** olur. Fakat aynı olayı, farklı bir gözle analiz ederek bu %50 ihtimal durumundan uzaklaşabiliriz. Örneğin, bilye çekim işlemi sırasında bir deprem olmasından ötürü bilye çekemeyecek konuma düşmemiz (çevresel etmen) incelenmek isteniyor olabilir. Yani aynı olay, tamamen farklı ve çok daha genel bir durumun ufak bir parçası halinde incelenebilir. Bu durumda, olasılık kavramının tanımı gereği, deprem olgusunun işin içerisine girmesiyle, deprem ile ilgili tüm olay ve koşulların da evrensel kümeye dâhil edilmesi gerekir. Yani deprem gerçekleşme sıklığı, bilye çekim işlemi imkânsız hale getirecek kadar güçlü bir deprem gerçekleşme durumu, bulunan konumun depremden etkilenme miktarı, bilye çekim işlemi yapan kişinin görevi yerine getirmek konusundaki kararlılığı ve daha yüz binlerce koşul ve olasılık işin içine girecektir. Bunlar, olasılık oranının paydasını oluşturan evrensel kümeye dâhil edildiğinde, payda o kadar büyür ki, olasılık değeri bir anda sıfıra yaklaşır (ancak sıfır **değildir!**).

Elbette bu olasılıkları günlük yaşantımızda her zaman hesaba katmayız, çünkü basitçe, beynimiz bu kadar fazla olasılığı işleyebilecek kadar güçlü değildir. Yani istesek de, bu olasılıkları sürekli olarak hesaba katarak analizlerde bulunamayız. Kimi zaman, belli bir oranın altındaki olasılık değerleri göz ardı edilebilir. Örneğin, bir odanın ısıtılmasıyla ilgili bir mühendislik sorununda, oda içerisinde bulunabilecek sineklerden ötürü oda sıcaklığının beklenenin altında ya da üstünde olması ve bu sapma miktarı göz ardı edilebilecek kadar küçüktür. Aslında bu hayvanların varlığı oda sıcaklığını etkiler, ancak günlük kullanımlarda bunun önemi yoktur. Fakat her koşul ve durum için "sineklerin varlığının sıcaklığa etki etmediği" varsayımının doğru olduğunu iddia edemeyiz. Örneğin, uygulama gereği, eğer odanın sıcaklığını 1 derecenin milyonda biri kadar hassas kılmak istiyorsak, o zaman sıcaklığı etkileyebilecek en ufak etkenlere karşı bile önlem alınması ve bunların hesaba katılması gerekir. Yani, daha önceden göz ardı edilebilir olan durumlar, artık göz önüne alınmak zorunda kalınacaktır. Bahsettiğim gibi, bilimde her şey görecelidir ve uy-

Beynimiz çok fazla olasılığı işleyebilecek kadar güçlü olmadığından, günlük yaşantımızda belli bir oranın altındaki olasılık değerleri her zaman hesaba katmayız.

gulamaya/yaklaşımaya bağlı olarak hesaplar tamamen değişebilir.

Olasılık, bilimin önemli tanımlarından biridir çünkü yukarıda da örneklediğimiz gibi sayısız alanda kullanılabilir. Bu noktada bir diğer önemli terim de, benim **nötrlenebilirlik** (dengelenebilirlik) adını verdiğim bir kavramdır. Yani bazı olasılık durumları, birbirini karşılıklı olarak etkileyeceği için, toplam etki sıfırlanabilecektir. Yukarıdaki sinek-sıcaklık oda üçlemesinde, sineklerin etkisinin göz ardı edilebilmesinin nedenlerinden biri, yine yukarıda açıklandığı gibi bu etkinin, sıcaklığa etki eden diğer etmenlere kıyasla önemsiz derecede küçük olmasıdır. Diğer neden ise, sineklerin odada bulunduğu zaman dilimleri ile bulunmadığı zaman dilimlerinin istatistiki olarak birbirine hemen hemen eşit olması, bu sebeple de oda üzerindeki etkilerinin nötrlenmesidir. Öte yandan, sineklerin sıcaklık üzerindeki etkileri gibi öngörülemez (ya da daha zor öngörülebilir) etmenler, başka öngörülemez (ya da daha zor öngörülebilir) etmenler ile dengelenebilir (beklenmedik ısı kayıpları/kazançları, oda kullanımında beklenmedik durumlar, odadaki elektronik aletlerdeki akşamlardan ötürü salınan beklenmedik düzeyde ısı, vb.).

Bu durumda, genel geçer bir olasılık tanımı yapmamız da çok zordur. Lisese başımızın belası olan olasılık problemlerinde, *diğer tüm koşulların işlem üzerinde etkisi olmadığı varsayılarak* olasılık hesapları yaparız. Bazen canınız sıkıldığında "Şu torbadan şu topları çeken adama bir şey olsa da, çekemez olsa." demişsinizdir belki. Evrenin ger-

çekliği içerisinde elbette bu durumlar olabilir; ancak siz o soruyu çözerken, böyle bir olasılığın var olmadığını varsayarak hesap yaparsınız. Ancak gerçek hayatta her şey olabilmeye açıktır ve en ufak olasılıklar bile gerçekleşebilir. Buna sonradan tekrar geleceğim. Buraya kadar anlatmak istediğim, bir olasılık hesabının ancak ve ancak ne hassaslıkta yapılması istendiğine bağlı olarak tanımlanabileceğidir. Örneğin, her ne kadar yazı-tura oyununun şansının %50 olduğunu varsaysak da, gerçek hayatta atılan paranın kimyasal ve fiziksel yapısından, ortam koşullarına kadar birçok etmen dolayısıyla bu olasılık çok büyük bir ihtimalle %50'den farklı olacaktır. Örneğin Stanford Üniversitesi'nden matematik profesörü Dr. Persi Diaconis'e göre bir paranın fırlatıldığında yukarı bakan tarafının gelme ihtimali %51'dir. Sıradan uygulamalarda bu %1'lik fark önemsiz olabilir; ancak uygulamanız hassaslaştıkça ve %1'lik farklar önem arz etmeye başladıkça, hesaplarınıza bu ufak etmenleri de katmanız kaçınılmaz bir zorunluluk olacaktır.

Bilim nedir?

Peki, bu olasılıklar ışığında bilimin önemi nedir? Sahiden, bilim nedir?

Günlük yaşantımızda olduğu gibi, bilim de de pek çok şey olasılıklar üzerinden aktarılır. Bu yolla, "gerçek" denen olguya ulaşmaya çalışırız. İnsanlık, bunu başarabilmek için düşünebilmeye başladığından beri birçok farklı sistem geliştirmiştir. Bu sistemlerin her biri, gerçeğe ulaşmayı ve onu anlatmayı hedeflemiştir: felsefe, din, bilim ve kimi kaynaklara göre edebiyat ve sanat bunlardan bazılarıdır. Ancak tüm bu sistemler içerisinde, insanoğlunu açık ara farkla ve kıyaslanamaz bir biçimde, gerçeğe en çok yaklaştıran her zaman bilim olmuştur. Çünkü bilim, yöntemlerini doğanın gerçeklerinden alır ve onlar üzerine kurar. Muhtemelen bilim de hiçbir zaman "gerçeğe" %100 olarak ulaşamayacaktır; ancak ona en fazla yaklaşabilmemizi sağlayan sistem de yine bilimdir.

Bilim, elinden geldiği kadar, tüm insan müdahalelerini dışarıda bırakır. Buna duygular, istekler, arzular, hisler de dâhildir. Bu sayede, insandan insana, zamandan zamana, mekândan mekâna değişebilecek ve bilimsel ölçümleri, analizleri, tahminleri ve yöntemleri etkileyebilecek, güvenilmez insani özellikleri

bir kenara atmaya çalışır. Daha sonra, taraf-sızlık zırhını metodu içerisine dâhil eder, böy-lece düşünsel/zihinsel tarafılıkları da göz ar-dı eder. Elbette tüm bunların, her zaman tam bir başarıyla yapılması imkânsızdır; ancak bilimin kendini düzelten ve geliştiren doğası dâhilinde, tıpkı ufak olasılıkların birbirini nötr-lemesinde olduğu gibi, bu ufak sapmalar da diğer bilim insanlarının işin içine girmesiyle düzeltilir ve hatalarından arındırılır. Bilim, ko-nusunu sadece doğadan ve doğal olaylardan seçer, böylece hedefi sadece ve sadece **gerçekten var olan olay ve olgular** kümesi ha-line gelir. Bu sayede de diğer daha güvenil-mez bilgi türleri gibi asla bireylerin arzu ve is-teklerine göre yolundan sapmaz.

İşte olasılık kavramı da, bu bağlamda in-celeyecek olursak, tıpkı bilimin kendisi gibi, doğanın kendisinden çıkan bir kavramdır. Doğanın kendisinde, herhangi bir olayı etki-leyen (yukarıdaki torbadan bilye çekme veya sinek/sıcaklık örneğinden de görebileceğiniz gibi) aslında **sonsuz sayıda değişken** var-dır. Biz günlük hayatta bunların çok kısıtlı miktardakilerini kullanır, göz önüne alırız. Bi-lim, gerekli durumlarda, bizim gündelik ya-şantımızda kullandıklarımızdan kat be kat fazlasını göz önüne alır. Fakat doğanın ken-disinde ise, bilimin kullandıklarından ve göz önüne aldıklarından bile kat be kat fazla de-ğişken bulunur. İşte tam olarak bu sebeple, bilimde kesinlik yoktur, çünkü bilim kendisini, ne olduğunu ve ne olmadığını bilir. İşte tam olarak bu sebeple bilim gerçeğe asla %100 yaklaşılamaz; ancak ona en fazla yaklaşabile-ceğimiz yere bizi götürebilir. Bilim somuttur, ayakları yere basar ve bilmediğini "*Bilmiyo-rum!*" deme cesaretine sahiptir. Diğer bilgi türlerinde olduğu gibi, açıklayamadığı veya tam olarak bilemediği olgular ve durumlar için, varsayımsal ve test edilemez, uydurma ve içi boş cevaplar yaratmaz. İnsanları tatmin etmeyi hedeflemez; hatta insanların gerçek-ler hakkında ne düşündüğünü ve ne hissetti-ğini umursamaz bile. Bilim soğuktur, katıdır ve bir o kadar gerçektir.

Öte yandan bilimde kesinlik olmaması, onun diğerlerinden başarısız ya da güvenil-mez olduğu anlamına gelmez. Tam tersine, bu gerçek, bilimin hayatta tek güvенеbilece-ğimiz bilgi türü olduğunu gösterir. Çünkü "*Ne-den?*" diye sorulduğunda "*Ben öyle diyo-rum/inanıyorum/istiyorum da ondan.*", "*Çün-kü öyle buyrulmuş/istenmiş/emredilmiş.*",

"*Çok düşünme, senin aklın buna yetmez; ka-bul et ve geç.*" ya da "*Çünkü öyle olması en güzelidir.*" gibi uydurma ve kestirme cevap-lardan fazlasını verebilecek, bilemediğimizde de bunu açıkça, yüreklilikle ortaya koyabile-cek tek bilgi türüdür. Bilim, doğada asla ke-sinliklerin olmadığını, dolayısıyla insan yargı-larının da kesinlikler üzerine kurulu olamaya-cağını fark edecek kadar ileri gidebilmiş ve bu sebeple insan yargılarını olabildiğince ger-çeklerin dışında tutmaya çalışan tek bilgi türüdür. İşte bu yüzden, bilime güvenebilirsiniz.

Evrimsel biyoloji, olasılıklar ve bilim

Şimdi bu kadar terminolojiden sonra, ev-rimsel biyoloji ve olasılıklar ilişkisine bakalım. Yukarıda da açıkladığımız gibi, doğa kesin-likler üzerine kurulu olmadığı için evrim de olasılıklar içermektedir. Doğada -şimdilik- ön-görülemez sonsuz sayıda değişken olduğu için, canlılar üzerine de sonsuz sayıda de-ğişken etki etmektedir. Bu da, evrimin bir kısmı-nın ister istemez öngörülemez olmasına se-bep olur. Bu da, insanların evrimi "tesadüf eseri" olarak algılamasının ana nedenidir. Örneğin, ünlü evrimsel biyolog Stephen Jay Gould'un uzun seneler kafa yorduğu meşhur "Evrim tarihini başa sarsak ve Dünya'yı ken-di başına bıraksak, günümüzdekilerle birebir

Doğada sonsuz sayıda değişken olduğu için, canlılar üzerine de sonsuz sayıda değişken etki etmektedir. Bu da, evrimin bir kısmının ister istemez öngörülemez olmasına sebep olur.

aynı canlılar oluşur muydu?" sorusu, bunu güzel bir şekilde örnekler. Cevap -muhteme-len- hayırdır. Çünkü eğer sonsuz sayıdaki doğal değişkenin istisnasız hepsini bugüne kadar olan sıra, şiddet ve biçimiyle yeniden sağlamazsanız, evrim mekanizmaları farklı yönde türleşmelere sebep olacak ve bugün-künden çok farklı canlılar ortaya çıkabilecektir. Bu yüzden evrimin günümüzdeki yönünü de kestirmemiz çok zordur. Bundan bir mi-lenyum ya da milyon yıl sonra ne tip canlılar var olacağını öngörmek olanaksızla yakındır.

Şimdi, bu bilgiler ışığında, evrimle ilgili olarak yazının başında bahsettiğim iddialara geri dönelim: *Evrin "tesadüflerle dolu"dur ve evrim her şeyi "tesadüfler" ile açıklar. Yani evrim, evrenin başlangıcından tutun da, in-sanların kararlarına kadar her şeyin tesadüf eseri var olduğunu ileri sürmektedir.*

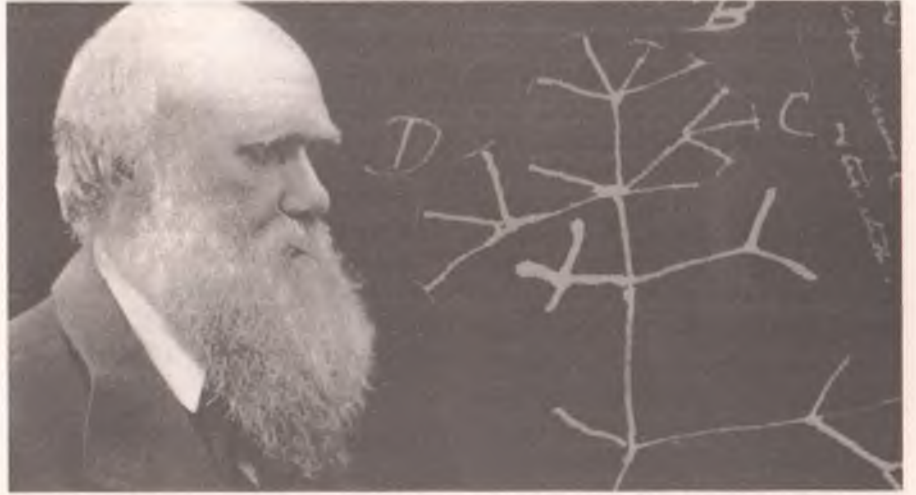
Tahmin ediyoruz ki bu gibi iddialarda bu-lunan insanların ne kadar üzücü bir cehalete mahkûm olduklarını artık görebiliyorsunuz-dur. İlk olarak, evrim teknik olarak "tesadüfler ile dolu" olmasa bile, olasılıkları ve rastlantı-sallıkları (beklenmedik olasılıkların gerçek-leşmesi olarak tanımlanabilir; "tesadüf" keli-mesinin daha bilimsel tanımıdır) içermekte-dir. **İçermek zorundadır; çünkü doğada bunlar yer alır!** Bu son derece doğaldır, çün-kü doğadaki sonsuz sayıda değişken, belirli olasılıklar dâhilinde işlerler ve bu sebeple de doğanın zaten kendisi "tesadüfler ile do-lu"dur; daha bilimsel şekliyle "olasılıklar zincirine bağlı rastlantısallıklar içerir". Evrimsel bi-yoloji bir doğa bilimi, evrim de bir bilimsel gerçek olduğu için, elbette doğadaki rastlan-tısallık unsurlarını bir miktar içermek zorun-dadır. Ancak Evrim'in tamamı tesadüfler üze-rine mi kuruludur? **Asla!** Buna az sonra tek-rar geleceğim.

Hemen ikinci iddiaya geçelim: "*Evrin her şeyi tesadüflerle açıklar.*" İlk olarak burada, yanlış bir argüman üretilmekte ve insanların duyularına hitap edilmeye çalışılarak bilim-sel bir konuyla ilgili mantıksal süreçlerini kır-mak hedeflenmektedir. Çünkü daha en ba-şından, evrim "her şeyi" açıklamaya yönelik bir kuramlar zinciri ya da doğa gerçeği de-ğildir. Evrim olgusunun kendisi açıklanmaya çalışılan bir gerçektir ve evrim kuramları da sadece canlıların nasıl türleştiğini ve çeşit-lendiğini açıklar. Örneğin evrim, evrenin nasıl var olduğu konusuyla ilgilenmez ve bir açık-lamada bulunmaz, bulunamaz da... Bu, fizik

biliminin konusudur. Evrime sözde karşıt olan insanların bu şekilde bir iddiaya başvurmaları, psikolojik bir savunma mekanizmasının bir ürünüdür. Evrime, gerçekte olduğu ve bilim dâhilinde tanımlandığı haliyle herhangi bir karşıtlık yürütemedikleri için, mecburen kapsamını olmadığı alanlara genişletmekte ve bu alanlarda çalışma yürütülmediği için evrimin kusurlu olduğunu iddia etmeye çalışmaktadırlar. Bu tamamen boş bir çaba olmakla birlikte, evrim hakkında çok bilgisi olmayan insanların kandırılmasına yetmektedir. Dolayısıyla, bir bilim dalının öncelikle tam olarak hangi alanları çalıştığını öğrenmek şarttır. Evrimsel biyoloji, doğadaki evrim gerçeğini, bu gerçeği mümkün kılan Evrim Mekanizmaları'nı ve türlerin, canlılığın başlangıcından itibaren nesiller içerisinde ve popülasyon bazında olan değişimlerini inceleyen bilim dalıdır. Peki **evrim, kendi konusu dahilindeki her şeyi tesadüflerle (ya da bilimsel tabiriyle olasılıklar ile) mi açıklar?** İşte bu bizi, son konumuza getiriyor:

Evrimin bilimi nasıl kökünden değiştirdiğini artık net bir şekilde biliyoruz, biliyorsunuz. Evrimin açıklama gücü sayesinde neredeyse her bilim dalı, evrimin keşfedilmesinden öncesinde olduğu noktadan bambaşka konumlara gelebilmiştir. Günümüzde tıp, mühendislik, ekonomi ve mimarlık gibi alanlarda bile kullanılabilen evrimsel biyoloji, birçok temel bilimi kökünden değiştirmiş ve çok daha modern, çok daha güçlü, çok daha kapsayıcı bir hale gelmesini sağlamıştır. Bu açıklama gücünü evrime kazandıran olgu, evrim mekanizmaları olarak bilinen mekanizmalardır (daha önceki yazılarımda bunlara detaylıca yer vermiştim). Burada, bunlardan altı tanesini olasılıklar ve tesadüfler açısından incelemek istiyorum: Doğal seçim, yapay seçim, cinsel seçim, mutasyonlar, genetik sürüklenme, göçler. Bu mekanizmaların ne olduğunu hatırlamayanlar, önceki yazılarıma gözatabilirler. Ben bu sayıda, sadece bunların rastlantısallık açısından bir analizini yapacağım:

1) Doğal seçim: Doğal seçim temel olarak canlılarda diğer mekanizmalar ve doğal süreçler sebebiyle meydana gelen varyasyonların doğal koşullar altında canlının ortama en uygun (adapte) olanlarının seçilmesi ve üremesi, böylece kendilerindeki bu varyasyonlara sebep olan "güçlü" (adapte olmayı sağlayan) genleri yavrularına aktarabil-

Doğal seçim tesadüfî değildir, tamamen ortama ve o andaki popülasyonun genetik dağılımına bağlıdır.

mesi olarak tanımlanabilir. **Doğal seçimde, temel olarak hiçbir rastlantısallık (halk diliyle "tesadüf") unsuru yoktur.** Varyasyonlara doğal seçim sebep olmaz (buna az sonra değineceğim); doğal seçim, sadece bu canlıların doğada şahsi becerilerinden ve/veya genetik niteliklerinden dolayı seçilmeleri veya elenmeleri demektir. Doğa koşullarının kendisi büyük oranda rastlantısaldır ve kaotik olarak değişebilir (örneğin 3645 yılının Ocak ayının 24'ünde hava sıcaklığını, nemi, bitki örtüsü dağılımını, vb. bilmemiz olanaksızdır). Ancak evrimsel biyoloji açısından genellikle bu kaotik değişimler, türlerin adapte olabileceği kadar yavaş gerçekleşir. Dolayısıyla, belirli bir zaman aralığında, göreceli olarak sabit olan ortam koşulları, türlerin ne yönde evrim geçireceği hakkında fikir verebilir. İşte verilen bu zaman diliminde, ortam her nasılsa, ona en uyumlu olanlar seçilir, diğerleri elenir. Dolayısıyla doğal seçim, içerisinde doğanın rasgele değişimlerinden başka herhangi bir rastlantısallık unsuru içermez. Tesadüfî değildir, tamamen ortama ve o andaki popülasyonun genetik dağılımına bağlıdır.

2) Yapay seçim: Adından da anlaşılabilir. İçerisinde hiçbir rastlantısallığı barındırmayan bir yöntemdir. Doğrudan bir canlının, bir diğerini belirli ve istenen özelliklerine göre seçmesi demektir. Bilinçli ve arzulara bağlı olarak yapılan bu sürekli seçim sonucunda nesiller içerisinde canlılar türleşir ve evrim geçirirler. Bu sebeple, **yapay seçimde de hiçbir rastlantısallık (halk diliyle "tesadüf") unsuru yoktur.**

3) Cinsel seçim: Cinsel seçim, bir türün bireylerinin, karşı cinsiyettekileri belirli fiziksel özelliklerine ve niteliklerine göre seçmesi ve cinsel tercihlerini belirli özellikteki bireylerden yana kullanmaları demektir. Bunun sonucunda belli özelliklere sahip olanlar daha çok üreyebileceği ve kendilerinde, karşıt cinsin seçimini kendisinden yana kullanmasında etkin olan özellikleri yavrularına aktarabileceği için belirli bir yönde evrim gerçekleşir. Bu mekanizma da tamamen canlıların bilinçleri ve tercihleri doğrultusunda işler. Dolayısıyla **cinsel seçimde de hiçbir rastlantısallık (halk diliyle "tesadüf") unsuru yoktur.**

4) Genetik sürüklenme: Genetik sürüklenme, temel olarak, küçük bir popülasyondaki genlerin belirli bir yönde, tamamen rasgele bir biçimde değişerek, popülasyonun bu küçük popülasyonu oluşturan atasal bireylerin özelliklerini yoğunluklu olarak taşıyacağı şekilde evrimleşmesi demektir. **Genetik sürüklenme, rastlantısallık unsuru içerir; ancak bu unsur da doğanın kendi koşullarından kaynaklanmaktadır.** Genetik sürüklenme, genellikle bir popülasyonun içerisinde belli bir grubun üzerine rasgele etki eden ciddi bir faktörden ötürü oluşur. Örneğin, bir tarımsal alana başıboş bir şekilde giren bir iş makinesinin, rasgele geçtiği topraklardaki ekinleri parçalaması, diğerlerini şans eseri biçmemesi gibi... Bu durumda, herhangi bir özelliğe göre seçim veya elenme bulunmaz; tamamen rasgele ve tesadüfî olarak bazı ekinler parçalanır, bazıları hayatta kalır. Dolayısıyla, geri kalanların genetik havuzu, sonraki nesillerin ne olacağını ve ne yöne ev-

rimleşeceğini belirler. Bu örnekten de görülebileceği gibi, **Genetik sürüklenmesinin rastlantısallığı, mekanizmanın veya evrimin tesadüfi olmasından değil, doğanın ve doğal unsurların, canlılar üzerine etki eden faktörlerin rasgeleliliğinden kaynaklanmaktadır.**

5) Mutasyonlar: İşte bu, evrimin belki de en çok göze batırılmaya çalışılan mekanizmasıdır, çünkü daha çok rastlantılar üzerine kurulu olan tek mekanizma budur. Mutasyon, genel olarak radyasyon ve kimyasallar etkisinde genetik materyalin değişmesi demektir. Mutasyonların rastlantısal olan kısmı, genetik değişimlere neden olan ışınmaları, radyasyonu ve kimyasalları içerir. Ancak yine karşımıza evrimin değil, doğanın rastlantısal olduğu gerçeği çıkmaktadır. Doğa, şu anda koltuğunuzda ya da yatağınızda bu yazıyı okurken bile vücudunuza girip çıkan, etrafınızdan geçen ve tüm dünyayı ve evreni dolduran kuvvetli, kuvvetsiz, hızlı, yavaş, büyük, küçük enerji paketleri, kimyasallar ve benzerleri ile doludur. Bunlar, sizin vücudunuza çok çeşitli açı, şiddet, büyüklük ve hızlarda girebilir. Örneğin bilgisayarınıza doğrudan ve dik bir oturma pozisyonunda aldığınız radyasyonun etki açısı ve şiddeti ile yan olarak oturup, kamburunuzu çıkardığınızda aldığınız radyasyonun etki açısı ve şiddeti birbiriyle aynı değildir. Bu, vücudunuza giren enerjinin, farklı hücrelere, farklı şekillerde dağılmasına sebep olur. Ve bu sebeple de bir durumda karaciğer hücreleriniz daha fazla ısımaya maruz kalırken, bir başka durumda üreme hücreleriniz ısımaya daha fazla maruz kalmaktadır. İşte **tam olarak bu sebeple, yani doğadaki ısımalar rastlantısal olduğu için mutasyonlar rastlantısalıdır.** Evet, mutasyonlar genlerdeki "tesadüfi" değişimlerdir; ancak yine bu tesadüflüğün nedeni, mutasyonlara neden olan unsurların rasgele etki ediyor olmasındandır.

6) Göçler: Göç kavramı, bildiğiniz gibi, popülasyonun tamamı ya da bir kısmının, bulunduğu yerden başka bir bölgeye gidip yerleşmesi ve oradaki popülasyon ile genetik olarak karışması durumudur. Bu da evrimin rastlantısal sayılabilecek; ancak çoğunlukla zorunluluklar ve baskılar sebebiyle, bilinçli olarak gerçekleşen bir mekanizmasıdır. Yani türler, zorda kaldıkları zaman veya zamanı geldiğinde göç etmeyi tercih ederler. Göçler, zorlama yoluyla olabildiği gibi (doğal ya da

Önemli bir evrim mekanizması olan göçte de dikkate değer bir rastlantısallığın yoktur; ancak doğanın rastlantısallığının göçlere neden olduğunu söyleyebiliriz.

beşeri etmenlerle), tamamen bilinçli ve isteye dayalı bir şekilde de (üremek için göçmek, kaynakların tükenmesinden ya da elverişli olmamasından dolayı göçmek, vb.) olabilir. Eğer göçlere neden olan fiziksel baskıları düşünecek olursanız (kıtlık, yangınlar, depremler, fırtınalar, vs.), bunların da tamamen doğal nedenlerle oluşan ve evrimle doğrudan alakası olmadığı halde, evrimin yönünü etkileyen rasgele unsurlar olduğunu görebilirsiniz. Bu önemli evrim mekanizmasının da dikkate değer bir rastlantısallığı olmadığını, doğanın rastlantısallığının göçlere ve dolayısıyla genetik karışmalara neden olduğunu söyleyebiliriz.

Şimdi, elimizde yaklaşık bir tablo var. Ve bu tabloya baktığımızda, evrim mekanizmalarından sadece iki tanesinin rastlantısallık ağırlıklı (mutasyonlar ve genetik sürüklenme), bir tanesinde ise çok az da olsa rastlantısallık etkisi olduğu (göçler), geri kalanlarında ise hiçbir rastlantısallık unsuru bulunmadığını görürüz. Üstelik bu mekanizmaların hiçbirindeki rastlantısallığın evrime has bir durum olmadığına, tamamen çevresel etmenlerin rastlantısallığından ve öngörülemezliğinden kaynaklandığına dikkat çekmek gerekiyor. Bir diğer deyişle, evrimin en temel ve en güçlü mekanizmalarını ele aldığım bu yazıda, hiçbir mekanizmasının çevreden bağımsız, doğaüstü bir tesadüflüğü olmadığını görmekteyiz.

Buraya kadar olan kısmın özeti şudur: **evrimde rastlantısallık (halk dilıyla "tesadüfler") iddia edlenden çok çok daha az etkili olmakla birlikte, evrimin geneline bakıldığında önemli kalacak kadar az etkilidir.**

Rastlantısallık yoksa bilinçli bir evrim mi var?

Elbette hayır. Buraya kadar okuyan bir okurumun, evrimin rastlantısal olmayışının bilinçli veya kontrol edilen evrim anlamına geldiği yanlışına düşmesini istemem. Çünkü dediğim gibi, evren içerisinde rasgele değişen sonsuz sayıda değişken (parametre) vardır ve bunların belirli zaman aralıklarında, belirli canlılar üzerindeki etkisine bağlı olarak evrimsel değişimler meydana gelir.

Nedense söz konusu canlılık olduğunda, rastlantısal olguların asla mümkün olamayacağını düşünüyoruz. Parayı üst üste beş-altı defa yazı attığımızda bunun rastlantısal olduğuna hiçbir şüphemiz olmuyor; ancak canlılığın karmaşık bir evrimsel süreçten geçmesi ve türlerin değişebilir olması, rastlantısal unsurların etkisinde olamazmış gibi geliyor. Ancak bu çok ciddi bir hatadır. Çünkü evrenin içerisinde rastlantısallıklar olduğunu anlayıp, türlerin bu rastlantısallıklardan payını alarak evrimleşemeyeceğini, mutlaka bir bilinçli kontrol olması gerektiğini düşünmek, bilimsel bir ikiye bölme hareketidir ve bilimde buna yer yoktur.

Bunu bir diğer şekilde izah etmeye çalışayım: bir topu havada bıraktığınızda yere düşer, değil mi? Peki bu sizce bir tesadüf müdür? Genelde buna vereceğimiz cevap "hayır" olacaktır. Neden? Çünkü kütleçekimine son derece aşınayızdır ve bir fizik yasası olarak kütleçekiminin topun yere düşmesine neden olduğunu biliriz. Peki, bu durumda, tesadüf reddettiğimize göre, topun yere düşmesini sağlayan bilinçli bir kuvvet ya da etmen mi vardır, bunu mu kabul ediyoruz? Buna da, halen akli dengesi yerinde olan herkes "hayır, top basitçe yere düşüyor, çünkü bu yasanın etkisi altındadır." diye cevap verecektir.

İşte benim bahsettiğim de tam olarak budur: doğanın tüm kaotik yapısı ve öngörülemezliği dâhilinde, evrenin var oluş biçiminden kaynaklı fiziksel, kimyasal ve biyolojik yasaların etkisi altında, canlılar rüzgârda savrulan bir yaprak gibi evrimleşir, değişir, farklılaşırlar. Tıpkı rüzgârda savrulan o yaprağı hareket ettiren şeyin son derece bilimsel

olarak tanımlanan rüzgâr olduğunu bilmemiz ve rüzgârın rasgele, hızlı bir şekilde yön değiştirebileceğini, dolayısıyla yaprağın da buna uyumlu olarak hareket edeceğini bilmemiz ve bunu garipsemememiz gibi, türlerin de rasgele değişen çevresel ve genetik unsurlar etkisi altında, savrularak ve rastlantısal bir biçimde; ancak her seferinde bulundukları ortama adapte olacak şekilde evrimleştiğini anlamamız ve kavramamız gerekmektedir. Bir kere çevre ve bu yasalar arasındaki ilişkiyi kavradığımızda, evrimin neden rastlantısal gözüktüğünü ve ne derecede tesadüfi olduğunu anlamamız mümkün olacaktır.

Peki ya canlılığın başlangıcı? Burada rastlantısallık var mıdır?

İlk olarak belirtmekte fayda var ki, evrimsel biyologlar yaşamın nasıl başladığı ile ilgilenmezler. Bunu yapanlar biyokimyagerlerdir. Evrim, yaşam "bir şekilde" başladıktan sonra, nasıl çeşitlendiği ile ilgilenir. Ancak günümüzdeki abiyojenez biyokimyası, evrimsel yasaları kullanarak canlılığın cansızlıktan nasıl evrimleştiğini son derece başarılı ve geniş çevrelerce kabul edilecek biçimde açıklayabilmektedir. Elbette abiyojenez ile ilgili öğrenmemiz gereken daha pek çok gizem vardır; ancak çok büyük bir ihtimalle, yaşamın cansız moleküllerin farklı kombinasyonlarının evrimsel yasaların kimyaya uyarlanmış versiyonları etkisi altında seçilerek başladığını söyleyebiliriz. Yani canlılık, cansızlıktan evrimleşmiş bir madde formudur.

Canlılığın başlangıcını sıfırdan burada anlatmak imkânsızdır. Çünkü bu çok uzun bir konu ve bununla ilgili 10 yazılıklı bir yazı dizim bulunuyor. Ancak yukarıdaki paragrafta özetlediğim gibi, canlılığın temel olarak cansızlıktan başladığını söyleyebiliriz. Eğer ki canlılığın bu evrimine etki eden kimyasal ve fiziksel süreçleri inceleyecek olursak, aslında bunda da bir tesadüfi durum olmadığı görülecektir. Evet, bu süreçleri kontrol eden hiçbir bilinçli gücün olmadığını biliyoruz, bunun üzerinde çok durmaya bile gerek yok. Ancak bilinçli bir kontrolün olmaması, karmaşık yapıların oluşamayacağı anlamına gelmez.

Bilindiği gibi canlılığın cansızlıktan evrimi konusunda bilim düşmanlarının en çok tekrarladıkları cümle, "Matematik hesapları proteinlerin kendiliğinden oluşamayacağını gösteriyor." yalanıdır. Bu argüman üzerinde artık ciddi olarak duran veya bu iddiaların arkasında duranları bugün ciddiye alan herhangi bir

bilimsel kuruluş yoktur. Ancak bu argüman, aslında olasılık-tesadüf ilişkisini anlatmak açısından faydalıdır.

Matematiksel hesapların düşük olasılıklar veriyor olması, o olasılıkların gerçek olmadığı anlamına gelmemektedir. Bilim düşmanlarının yaptığı hata, sayıları sürekli birbiriyle çarparak matematiksel olasılıkları olabildiğince küçültmek ve belli bir değeri aştıktan sonra "Pratik olarak bunun olması imkânsız." demektir. Bunu, genelde lise sıralarında öğretilen basit düzeydeki matematiksel yaklaşımla yaparlar ve canlılığın başlangıcı gibi bir olayı, basit olasılık hesaplarıyla değerlendirilmeye çalışırlar.

Geçen gün okulda yürürken yerde bir "üzgün yüz" gördüm. Beni bu düşüncelere daldırdı, o yüzden aşağıdaki fotoğrafını çektim:

Gerçekten de benziyor, değil mi? Bu, insanların yürüdüğü kaldırımın kenarında, öylece oluşmuş bir yüzdü. Fotoğrafı çekerken bir miktar inceleme fırsatım da oldu. Basitçe, kuş pisliği gibi yapışkan bir cismin (beyaz renkte) üzerine düşen polen tanecikleri sebebiyle oluşmuştu. Aklıma bilim düşmanları geldi nedense... Sizce, böyle bir şeklin oluşma ihtimali nedir? Bir kuşun pisleyebileceği milyonlarca nokta varken, tam da sonrasında üzerine polenlerin bu şekilde düşeceği noktaya pismemesi... Sonra, o ağaçların polenleri her bir yere saçılacakken, tam da üzgün yüz oluşturacak şekilde, daha önceden kuşun pislediği, dolayısıyla üzerine yapışabilecekleri bir yere düşmeleri... Üstelik bunlar muhtemelen aynı anda da düşmediler, teker teker düştüler. Bu süreç içerisinde bu yüzü bozacak hiçbir şeyin olmaması, vs. vs. Binlerce, milyonlarca, katrilyonlarca olasılık... Ancak bu üzgün yüz, o kaldırımda oluşmuştu. O kaldırımdan birçok insan yürümesine rağmen, benim gibi bu konu üzerine yazılar yazan birinin dikkatini çekebilmiş ve kamerasına takılmış, bu yazının konusu haline gelmişti. Bunun olasılığı sizce nedir? Bana kalırsa, o "lise hesabıyla canlılığın olasılığını hesaplama uzmanlarına" versek bunu, kim bilir ne sayılar çıkarırlardı.

Ancak bir saniye... Böylesine inanılmaz derecede küçük olan bir olasılık gerçekleşmiş, kuş pisliği ile polenler bir araya gelerek, dünya üzerindeki milyonlarca türden bir tanesi olan insan için anlamlı gözüken bir şekil yaratmışlardı. Yoksa bir yerlerde bir güç, bu polenleri ve kuş pisliklerini kontrol ederek bilinçli olarak kaldırımlarda yüzler mi yaratıyordu?

Anlatmak istediğim şu: evrende o kadar çok an ve o kadar çok deneme şansı vardır ki, canlılığın oluşması için gerekli olan çok küçük ihtimaller bile, evren içerisinde yazı-tura atarken yazı gelmesi kadar sıradan bir durum olabilir. Bunca evrimsel, çevresel, fiziksel değişim yaşandıktan sonra ortaya çıkan insan türü, sonradan bunu hesapladığında çok küçük olasılıklar ortaya çıkabilir. Ancak bunların hiçbir anlamı yoktur, çünkü olasılıklar, bir olayın olup olmadığı hakkında yargıya varmamıza yaramazlar. Olasılık hesabından yola çıkarak kesin yargılara varamayız. Çok küçük olasılıklar bile, olasılıklar evreni dâhilinde gayet mümkün olabilirler. Dolayısıyla, yaşamın başlangıcında, bilim-dışı herhangi bir unsur aramak, yanlış bir beyin manipülasyonundan fazlası değildir. Canlılığın doğal süreçlerle var olamayacağını iddia etmek, doğaya bir hakaret olacaktır.

Sonuç

Uzun lafın kısıası, evrimin hiçbir kısmı, "Ne yani, her şey tesadüf mü?" diyerek küçümselemeyecek kadar bilimsel, aşağılanamayacak kadar gerçek ve tamamen doğayla ilişkilidir. Tüm bunların olmasında doğaüstü bir güç arama isteği, insanın algı kapasitesinin sınırlı veya en azından körelmiş olmasından kaynaklanmaktadır. **Anlayamadığımız için, olamayacağını düşünürüz.**

Nedense asla bilgisiz olduğumuz için anlamadığımız aklımıza gelmez.

Ya da kabullenmek istemeyiz.

Sözlerimi, üstat Galileo'nun kulaklarımızda çınlaması gereken bir sözle bitirmek istiyorum:

"Ben aksini iddia etsem de, Dünya dönüyor!"

Umuyorum tesadüfleri, bilimi ve ikisi arasındaki ilişkileri, evrim çerçevesinde bir miktar daha iyi anlamınızı sağlayabilmiştir.

Bir diğer yazıda görüşmek üzere.

Antropolojik bilimsel çalışmaların adlandırılması tartışmaları (II)

Antropolojik bilimsel çalışmaların, insan varlığının mevcut olduğu her yerde, hem kendisi için hem kendisini çevreleyen ötekiler/diğerleri için, özgün bir anlama, değerlendirme, sorunlara çözümler üretmeyi kolaylaştıracak bilimsel veriler sağlama hedefiyle gerçekleştirildiği söylenebilir. En azından, bilimsel faaliyetin gayesi budur/olmalıdır.

Antropolojik bilimsel çalışmaların "sosyal" boyutunun adlandırılması hususunda tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış kavramları değerlendirmeye devam ediyoruz. Geçen sayıda ele aldığımız "Etnoloji" ve "Sosyal Antropoloji", 19. yüzyıl sonlarından itibaren, sırasıyla Kıta Avrupası'nda ve Anglo-Sakson dünyasında farklı kuramsal yaklaşımlarla karakterize olmuş, işlerlik kazanmış kavramlardı. Yaşayan "ilkelerin" toplumsal yapılarının incelenmesinden hareketle insanın toplumsal tarihinin evrimsel sürecini betimlemeye çalışan "Etnoloji"; "yapı" ve "işlev" kavramlarıyla karakterize olan ve tarihsel bir kurgudan kaçınarak an'da varolan toplumsal kurumların işleyiş dinamiklerine odaklanan İngiliz "Sosyal Antropolojisi" yanında, bugünün Antropoloji çalışmalarında önemli ekoller üretmiş olan Amerikan "Kültürel Antropolojisi" de dikkatle değerlendirilmelidir.

Bugünün Antropolojisinde kilit kavram olan "kültür"ün disiplinin odağına yerleşmesinde "Kültürel Antropoloji"nin de ciddi katkıları olmuştur diyebiliriz. Antropoloji, diğer sosyal bilimlerden, kültür kavramı üzerine yaptığı ayırt edici vurguyla ayrışır. Burada kültür, mevcut biyolojik donanımları itibarıyla doğada hayatta kalma yetisi hayli az olan insanın, toplumsal yaşamını idame etmesini

sağlayan maddi ve manevi üretimleridir. Kültür kavramının içeriği üzerine tartışmalar, bir başka makale(ler) konusu olabilecek ölçüde geniştir ve güncelliğini sürdürmektedir. Fakat çok genel anlamda ifade edebiliriz ki kültür, ilk antropologlar tarafından, insanın doğada hayatta kalmasını sağlayacak maddi nesneler üretebilmesi olarak değerlendirilmiştir. Ne ki ilerleyen yıllarda insanın yaşayan en yakın akrabaları olan kuyruksuz büyük maymunların da (örneğin şempanzelerin) bazı basit el aletleri yapabildikleri görülecektir. Dolayısıyla kültür kavramı, bundan ayrı olarak, insanın maddi hayatından kalkınarak imge ve simgelerle yarattığı anlamlar dünyasıyla; ve yine bu dünyanın insanın maddi yaşamına yön verecek şekilde nasıl kullanıma sokulduğuyula ilgilidir.

Amerikan "kültürel" antropolojisinde ise her topluluğun ortaya çıkardığı maddi ve manevi öğeler toplamı olan kültürün ancak kendi özgün tarihsel ve toplumsal koşulları içerisinde anlamlandırılabilceği savunusu ayırt edici biçimde ortaya çıkmıştır.

Kültürel Antropoloji

Kültürel Antropolojinin temel vurgusu "kültürel görelilik"tir. Buna göre her insan topluluğunu oluşturan ve ona özgün niteliğini kazandıran bir takım mad-

Antropoloji, diğer sosyal bilimlerden, kültür kavramı üzerine yaptığı ayırt edici vurguyla ayrışır.

di (gündelik yaşamın her alanında kullanılan el yapımı tüm avadanlıklar vb.) ve manevi öğeler (değerler, inançlar vd.) vardır. Tümü, ilgili topluluğun kendi özgün tarihsel ve toplumsal süreçleri toplamıdır. Birtakım evrensel düşünce sistemleriyle değil, yine kendi anlam bütünlüğü içerisinde değerlendirilmelidir. Dolayısıyla insan toplumlarının ortaya çıkardıkları farklı geçim ve yaşam biçimleri, düşünce sistemleri arasında sınıflama yapmak, evrensel görüşler ileri sürmek gerçekçi değildir. Bu anlamıyla Kültürel Antropoloji, insanlık tarihini bir bütün olarak resmetmeye çalışan Etnolojiden ve toplumsal yapıların dinamiklerine, işleyiş özelliklerine ve işlevlerine odaklanarak genelliklere ulaşmaya çabalayan Sosyal Antropolojiden ayrılır.

Kültürel Antropolojinin kurucu ismi Franz Boas olarak görülsede kavramın kullanıma girişi öğrencilerinin kendilerini "kültürel antropolog" olarak adlandırmalarıyla belirginleşecektir. Boas, 19. yüzyıl başlarında, renklerin optik özellikleriyle ilgilenen Yahudi asıllı Almanyalı bir fizikçidir. Zaman içerisinde ilgisi, renklerin "kültürel" çeşitliliğine yönelcektir. Bu ilgisi üzerine Kuzey Kanada'da yaşayan yerli topluluklar üzerinde araştırma yapmak için Amerika'ya gerçekleştirdiği seyahat, onun antropolojiyle devam edecek olan akademik kariyerinin de başlangıcıdır (Atay, 2000: 151). Atay, devamında, Boas'ın kültürel göreceli bir perspektifi oluşturmasının tarihsel, sosyal ve hatta psikolojik bağını da kurmaktadır. Ona göre Boas'ın geliştirdiği ve Kültürel Antropoloji olarak da tanınacak olan yaklaşımın temelinde, yüzyıl başlarında Kıta Avrupası'nda yükselen anti-semitizmin Amerika'ya sürüklediği bir bilim insanının, burada yüzlerce yıldır katliamlara, zora dayalı asimilasyona, yoksunluk ve yoksulluğa mahkûm edilen yerli halkların kültürlerini "kurtarma" motivasyonu ile hareket eden bir eğilim yatmaktadır. Gerçekten de Boas için kültür kavramının işlevi, insan toplumlarını tanımlama ve betimlemede esastır. Boas, hayatı boyunca, artık birçoğu için yok olma aşamasına gelmiş durumda olan farklı Amerikan yerli toplumlarının kültürlerini, olabilecek en özgün haliyle kayıt altına alınması, betimlenmesi uğraşısı içerisinde olmuştur diyebiliriz. Bu anlamda Boas, kültürel görüngülerin ayrıntılı derlenmesi ve kendi anlam dünyası içerisinde değerlendirilmeye tabi tutulması gerektiğini savunuyordu. Günümüz Antropolojisinin başat kuramsal ilkelerinden olan "kültürel görecelik" böylesi bir zemin üzerinden gelişerek disipline nüfuz edecektir. (Atay, 2000: 135-161)

Kültürel Antropolojinin, ayırt edici antropolojik yaklaşımları kazanması ve geliştirilmesi sürecinde, ona maddi zemin hazırlayan önemli bir ayrıntı da Amerikalı antropologların geçen yüzyılın başlarında çalışma konularını oluşturan yerli topluluklardır. Örneğin, İngiltere kökenli işlevselci yahut yapısal-işlevselci Sosyal Antropoloji anlayışı ikinci dünya savaşı sonrasında değin çoğunlukla Okyanusya ve Afrika'da yaşayan küçük ölçekli, akraba temelli gruplar olan avcı-toplayıcı, hortikültarist ya da çoban topluluklar üzerinde yoğunlaşmıştır. Modern dünyadan görece izole kalabilmiş bu toplulukların ya-

Kültürel Antropolojinin kurucusu Franz Boas'ın Kuzey Kanada yerlileri üstünde araştırma yapmak için gerçekleştirdiği seyahat, antropolojiyle devam edecek olan akademik kariyerinin de başlangıcıdır.

şadıkları hızlı değişim ve geleneğin yüzyıla yaklaşan birikimi, Sosyal Antropolojiye, bu toplumların iç içe geçmiş durumda olan ekonomik, sosyal ve siyasal toplumsal yapıları üzerine derinlikli, incelikli analiz zemini kazandırmıştır. Buradan hareketle de Sosyal Antropologlar genellikle insan toplumları arasındaki farklılıkları genel geçerliliği olan yasalarla açıklama çabası içerisinde olagelmışlerdir. Ne ki Kuzey Amerika'da durum daha farklıdır. Yüzyıllardır yaşanan katliamlardan, hastalıklardan kıta üzerindeki nüfusu binlerle ifade edilebilecek ölçüde yok olma sınırına dayanan yerli toplumlar için "kurtarma etnografileri" gündeme gelmiştir. Yerli yaşamını, düşüncesini "Batılı" bir gözle değil, yerlinin anlam dünyası içerisinde yakalama ve bunun için elde kalan kültürel görüngüleri ayrıntılı biçimde betimleme, kayıt altına alma eğilimi Kültürel Antropolojide baskın olarak öne çıkmıştır. (Özbudun ve Şafak, 2013)

Burada, Boas'ın ortaya çıkışına katkı sunduğu kültürel göreceli yaklaşımın, zaman içerisinde bazı yeni uç fikirlere de zemin hazırladığı kısaca da olsa belirtmek faydalı olacaktır. Boas'ın kültürel göreceli yaklaşımı, 20. yüzyıl başlarında hâkim durumda olan

çeşitli ırkçı ve etnosentrik görüşlere önemli bir alternatif olarak ortaya çıktı ve günümüz Antropolojisine ciddi katkıda bulundu. Fakat belirli bir kültürün, ilgili topluluğun ve bu topluluğun üyesi olan insanların davranışlarının çözümlenmesine bir tür üst bilgi alanı olarak değerlendirilmesi düşüncesi, Boas'ın kimi öğrencilerince bir adım daha ileriye taşındı. Gerek iki dünya savaşı arası dönemde gerekse savaş sonrasında ortaya çıkan kimi yaklaşımlar içerisinde ulusların, belirli bir "ulusal kişilik" oluşturduğu görüşü ortaya çıktı. Bu da "kültür ve kişilik" alt başlığı altında ilerleyen kimi Kültürel Antropolojik çalışmaların "kültürel özcü"likle eleştirilmesine yol açacaktı. Fakat nihai anlamda bakıldığında, Kültürel Antropolojinin günümüz Antropolojisine olan katkılarının araştırmalarda elde edilen verilerin tarihsel, göreceli, çoğulcu ve bütüncü değerlendirilmesi olduğu genel kabul görmektedir. (Emiroğlu ve Aydın, 2003)

Folklor

Antropoloji ve Folklorun ilgili alanlarının kesiştiği yahut ayrıştığı noktalar üzerinde, tıpkı şimdiye değin gördüğümüz üç ana adlandırma eğiliminde olduğu gibi süregiden ihtilafli tartışmalar olduğu kadar, hemfikir olunan genel açıklamalar da bulmak mümkündür.

Örneğin, Folklor hakkında yapılabilecek genel bir tanımlama şöyle verilebilir: Folklor, geleneksel sözlü kültür ürünlerini (efsaneler, masallar, bilmeçeler, atasözleri vb.) ve geleneksel gündelik kullanım eşyalarını, sağaltma pratiklerini, inanışlarını, yerel ekonomilerini çalışma konusu yapar. Bu haliyle Folklor, Kıta Avrupası'nda bir dönem için Antropolojinin aldığı isimle Etnoloji olarak da tanımlanır. Örneğin "Avrupa Etnolojisi" ya da "bölgesel etnoloji", Folklorun Avrupa'da aldığı isimlerden bazılarıdır. Fakat bir kavram olarak Folklor, Almanca "Volkskunde" kavramından esinle İngilizcede halka ait eski eserler anlamında kullanılagelen "popular antiquities" kavramına bir öneri olarak getirilen "Folk-Lore"un Türkçeye geçirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Burada Volkskunde kavramının yine Almanca olan Völkerkunde'den özenle ayrıldığı görülür. Vurgu, araştırmacının "kendi yerliliğine" dönük ilgisi ve araştırmasına yöneliktir. Völkerkunde ise daha Etnolojik bir ilgiye gönderme yaparak, araştırmacının kültüraşırı çalışmalarını işaret eder. (Emiroğlu ve Aydın, 2003)

Folklorun, Antropolojiden belirgin şekilde ayrıldığı nokta, ilgisini yönelttiği toplumsal gerçekliğin tarihsel, sosyal ve siyasal bağlamlarıyla yakından alakalıdır. Belki de en sonda söylenmesi gereken bir tespiti şimdi zikrederek ilerlemek daha faydalı olabilir: Antropoloji, "Batı-dışı" kültürlerin derlenmesi, incelenmesi ve analizleriyle ilgilirken, Folklor, "Batılı insanın" kendi coğrafyasında yine kendi pre-modern geçmişine ya da başka bir tabirle "kendi kırlarına" gösterdiği ilginin bir sonucudur denebilir. Kuşkusuz ki burada, tıpkı Antropolojinin ortaya çıkışında olduğu üzere, kapitalizmin tarih sahnesine çıkışıyla görünürlük kazanan yeni ulusların ve ulusal ideolojilerin kendi varlıklarını anlamlandırma çabaları da belirleyicidir. Örneğin, Almanya'da Volkskunde adı altında gerçekleştirilen araştırmalardaki temel hedef, geç uluslaşma süreci yaşayan Almanya'da, romantik milliyetçiliğin, köylü toplumunu "millet" kılma uğraşısı içerisinde olan burjuva ideolojisinin kültürel hazinesini zenginleştirmek istemesi olmuştur. Kendi kırlarına ve burada yatan "geleneksel" geçmişine, gelenek-göreneklere, pre-modern dönem insan yaşayışına ve değerlerine yönelik bu ilgi uluslaşma süreçlerini daha önce tamamlayan İngiltere'den hareketle Anglo-Sakson dünyasında ise daha farklı bir motivasyon kazanacaktır. Buradaki Folklor araştırmalarındaki hâkim düşünce, modern zamanların toplumsal dokuda neden olduğu hızlı dönüşümler neticesinde ortaya çıktığı düşünülen "değer erozyonlarına" karşı tarihsel geçmişten yardım alarak eleştiri geliştirme çabası olarak okunabilir. Yine, sosyalizm deneyimleri içerisinde de Folklorun sosyalist toplumun inşası sürecinde önemli bir bilimsel faaliyet alanı olarak değerlendirildiği ifade edilmektedir.

Halkların geçmiş tarihlerine, geleneklerine ilişkin çalışmalar, ortak değerlerde buluşulmasında ve sosyalist toplumun inşasında yaslanılacak olumlu kültürel değerlerin, toplumsal hafızanın yüceltilmesinde etkili biçimde değerlendirilmiştir. Folklorun, Antropolojik bilimsel çalışmalarla paylaştığı ortak ilgi alanlarının en fazla olduğu yer ise Amerika'dır. Burada, keşiften sonra geçen yüzyıllar içerisinde özellikle Batı'dan olmak üzere tüm dünyadan göç alınması; yerli halkların sistematik biçimde yok edilmesi ve bu süre içerisinde yaşanan kültürel karşılaşmalar ve ortaya çıkan yeni kültürel yapılar gibi görece karmaşık bir toplumsal yapının ortaya çıkışı Folklor çalışmalarının içeriğinin, Antropolojiyle kesişme alanlarını çoğaltır. Zira Antropoloji, Batılı insanın kendisinden olmayanlara yönelttiği bir ilgidir ancak Amerika'da bu durum bir hayli karmaşıkmıştır. Kimin "yerli" olduğu sorusu görecelidir. (Atay, 2000: 135-161)

Sonuç olarak Folklor, Batılı insanın modernizm, uluslaşma ve milliyetçilik bağlamlarında, kendi coğrafyasında ve yine kendi tarihsel geçmişine yönelik geliştirdiği bilimsel merakın ve ilginin bir sonucudur. Amerika'daki özgül durum haricinde, Folklor, Batı dünyasının pre-modern dönemlerde bıraktığı kendi geçmişine yönelik bir bilimsel çalışmadır. Antropoloji ise "öteki", Batılı olmayan halkların maddi ve manevi kültürel dünyalarının anlaşılmasına dair bir bilimsel faaliyet olarak şekillenmiştir.

Kısa bir sonuç

Etnoloji, Sosyal Antropoloji, Kültürel Antropoloji ve Folklor kavramlarıyla birlikte,

modern Batılı insanın kendisini ve kendisinden olmayan dünyayı, olayları ve anlam haritalarını farklı tarihsel-toplumsal koşullar içerisinde anlama çabalarının sonucunda bugün Antropoloji olarak tanımlanan bilimsel etkinlik ortaya çıkmıştır. Kabaca ifade edecek olursak yaklaşık 150 – 200 yıllık bir tarihsel zaman dilimi süresince farklı ülkelerde, farklı tarihsel, sosyal ve siyasal saiklerle biçimlenen Antropolojik çalışmalar ve yaklaşımlar, buraya kadar zikrettiğimiz dört ana kavram içerisindeki ana akım çalışmalardan süzülerek, yeniden ve yeniden biçimlenerek günümüze uzanmaktadır. Gerek Fizik/Biyolojik Antropolojide gerekse Antropolojinin "sosyal" boyutunda, özellikle "küreselleşme" olarak da bilinen son 25 – 30 yıl içerisinde "yerel" ya da "yerli" kültürlerin gelişen teknoloji ve yeni tipteki piyasa ilişkileri neticesinde son derece hızlı bir biçimde değişmesi; sadece insanların, yaşam tarzlarının değil imgelerin ve fikirlerin de önemli ölçülerde değişime tabi olması koşullarında bugün onlarca alt alana bölünmüş ve ilgi alanı son derece çeşitlenmiş bir Antropolojiden bahsedebiliriz.

Buraya kadar aktarılan dönem ve yaklaşımlar içerisinde şekillenen Etnoloji, Sosyal Antropoloji, Kültürel Antropoloji ve Folklor bünyesinde ortaya çıkan bilimsel çalışmaları, sanayi devrimi ardından gelen modernizmin yeniden biçimlendirdiği Batılı kültürlerin kendilerini ve dünyayı yeniden anlama, sınıflama ve kendi çıkarları temelinde yeniden düzenleme eğilimleri içerisinde; her bir Batılı ülkenin ya da toplumun tarihsel, sosyal ve siyasal koşullar içerisinde ihtiyaçları temelinde üretebildiği yanıtlar olarak okumak mümkündür. Fakat geline zaman ve mekân aşamasında, söz konusu tarihsel durumların etkileri olmakla birlikte, Antropolojik bilimsel çalışmaların, insan varlığının mevcut olduğu her yerde, hem kendisi için hem kendisini çevreleyen ötekiler/diğerleri için, özgün bir anlama, değerlendirme, sorunlara çözümler üretmeyi kolaylaştıracak bilimsel veriler sağlama hedefiyle gerçekleştirildiği söylenebilir. En azından, bilimsel faaliyetin gayesi budur/olmalıdır.

Kaynaklar

- Atay, A. Tayfun. 2000. "Kavramlar Kargaşası Bilim dalları Çatışması-Dünyada ve Türkiye'de Sosyal içerikli Antropolojiyi Adlandırma Sorunu", *Folklor Edebiyat*. Cilt: VI. Sayı: 22 (2000/2), s. 135-161.
- Emiroğlu, Kudret ve Aydın, Suavi. 2003. *Antropoloji Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları: Ankara.
- Özbudun, Sibel ve Uysal, Şafak. 2013. *50 Soruda Antropoloji*. Bilim ve Gelecek Kitablığı: İstanbul.

Sosyalizm deneyimleri içerisinde Folklor çalışmalarından, halkların ortak değerlerde buluşulmasında ve sosyalist toplumun inşasında yaslanılacak olumlu kültürel değerlerin, toplumsal hafızanın yüceltilmesinde etkili biçimde yararlanılmıştır.

Doğa Tarihinden Notlar

"Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi"

"Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi" 15 Ekim 1978'de Paris'teki UNESCO evinde ilan edilmiş. Pek çok ülke bu bildirgeyi kabul etmiş ve tüm ülkelerde 4 Ekim günü "Hayvan Hakları Günü" olarak kutlanmaya başlanmış.

"Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi" şu maddelerden oluşuyor.

1- Bütün hayvanlar, yaşam önünde eşit doğarlar ve eşit var olma hakkına sahiptirler.

2- Bütün hayvanlar, saygı görme hakkına sahiptir. İnsan, bu hakkı çiğneyemez, hiçbir hayvana batıl inançları ya da dini önyargıları nedeniyle iyi ya da kötü nitelikler yükleyemez.

3- Hiçbir hayvana kötü, acımasız ve zalimce eylem yapılamaz. Öldürülmesi zorunlu olan hayvanın ölüşü belirli kurallara uyularak gerçekleştirilmeli, ölüm bir anda ve acı çekirmeden gerçekleştirilmelidir.

4- Yabani türden tüm hayvanlar, kendi özel doğal çevrelerinde yaşama ve üreme hakkına sahiptirler. İnsan yaşam biçimine kolaylıkla uyum sağlayamayan

hiçbir hayvanı arkadaş olarak tutulamaz. Eğitim ve spor amaçlı olarak hiçbir hayvana acı çektirilemez, özgürlükten yoksun kılınamaz.

5- İnsanların yanlarına aldıkları tüm hayvanlar doğal ömür uzunluklarına uygun sürece yaşama hakkına sahiptir. Hayvan beslenmek için yetiştirilmişse bakılmalı, barındırılmalı ve taşınmalıdır. Yeterli fiziksel ve toplumsal çevre sağlanmadan hiçbir çiftlik hayvanı tutsak edilemez. Arkadaş hayvan terk edilemez.

6- Çalışan hayvanların iş süresi ve iş yoğunluğu sınırlıdır. Bu hayvanlar enerji kayıplarını giderici bir beslenme ve dinlenme hakkına sahiptirler. Hiçbir hayvan, kendisinde strese ya da bedensel zarara yol açacak bir işte çalıştırılmaz.

7- Hayvanlara fiziksel ya da psikolojik olarak acı çektiren deneyler yapmak, hayvan haklarına aykırıdır. Tıbbi, bilimsel ve ticari deneylerde hiçbir hayvan bedensel, ruhsal işkenceye tabi tutulamaz. Deneylerde gereklilik ilkesine uyulmalı, bunun yerine başka bir şey koyma tekni-

ğinden yararlanılmalı ve bunlar geliştirilmelidir.

8- Hiçbir hayvan insanı eğlendirmek için alçaltılamaz. Hayvanlardan, insanların eğlencesi olsunlar diye yararlanılmaz. Bu gösteriler hayvan onuruna aykırıdır.

9- Zorunluluk olmaksızın bir hayvanın öldürülmesi suçtur.

10- Kürkü, dersi, dişi, tüyü ya da başka bir maddesi için hiçbir hayvana eziyet edilemez.

11- Hiçbir hayvan türü çok sayıda öldürmeyle yok edilemez. Böylesi bir soykırım, o türe karşı işlenmiş bir suçtur.

12- Hayvanların ölürken ya da öldürülürken gösterildiği şiddet sahneleri, sinema ve televizyonlarda yasaklanmalı, hayvan ölümü ve ölüşüne saygı gösterilmelidir.

13- Hayvanları koruma ve savunma kuruluşları, hükümetler düzeyinde temsil bulmalıdır.

14- Hayvan hakları da, insan hakları gibi yasayla korunmalıdır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi gibi, Hayvan Hakları Evrensel Bildirgesi de sadece lafta kaldığı görülüyor.

Yeni bir hayvan hakları beyanname-sine ve insanın bu hayvan sözleşmelerine her alanda uymasını sağlayacak yasal düzenlemelere acilen ihtiyaç var.

Kaynaklar

Morris, D., 1990, (Çev.Harmancı, M.), Hayvan-İnsan Sözleşmesi, İnkılap Kitabevi, 151s.

Morris, D., 1994, (Çev. Çetintaş, S.), Hayvan-İnsan, İnkılap Kitabevi, 214s.

Ortaçağ İslam Dünyasında trigonometrinin tarihsel serüveni

Matematik tarihine astronominin bir uygulaması olarak giren trigonometri, zamanla bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Trigonometrik fonksiyonlarla ilgilenen ilk bilginler İslam Dünyasındandırlar. İslam dini için ibadet günlerinin ve saatlerinin hesaplanması önemli ve zaruridir. Bu zorunluluk Müslüman bilim adamlarını astronomiye ve dolayısıyla da trigonometriye yöneltmiştir.

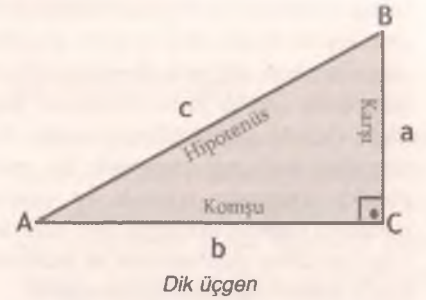
Yunanca "trigōnon (üçgen)" ve "metron (ölçmek)" sözcüklerinin birleşmesinden oluşan trigonometri, üçgenlerin kenarları ile açıları arasındaki bağıntıyı konu edinir. Trigonometrik fonksiyonlar bir birim çember ya da dik üçgen üzerinde tanımlanır.

Temel olarak üç trigonometrik fonksiyon ve bu fonksiyonların çarpma işleminin terslerinden oluşan üç tane daha fonksi-

yon vardır. Bir dik üçgende sinüsün işlevi, karşı kenarın hipotenüse oranı ($\sin A = a/c$); kosinüsün işlevi komşu kenarın hipotenüse oranı ($\cos A = b/c$); tanjantın işlevi, karşı kenarın komşu kenara oranıdır ($\tan A = a/b$).

Matematik tarihine astronominin bir uygulaması olarak giren trigonometri, zamanla bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Trigonometrik fonksiyonlarla ilgilenen ilk bilginler İslam Dünyasındandırlar. İslam dini için ibadet günlerinin ve saatlerinin hesaplanması önemli ve zaruridir. Bu zorunluluk Müslüman bilim adamlarını astronomiye ve dolayısıyla da trigonometriye yöneltmiştir. Batı'da ise açı hesabı için trigonometrik oranlar yerine kirişler kullanılıyordu. Kirişler trigonometrik oranlar için verimli olmadığından yoğun matematiksel işlem gerektiriyordu. Müslüman matematikçiler bu işlem kalabalığından kurtulmak için kirişler yerine sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant, sekant ve kosekant gibi trigonometrik fonksiyonları kullanmak yoluyla işlemleri kolaylaştırdılar ve trigonometri alanında büyük gelişmelerin önünü açtılar.

Trigonometrinin matematik tarihine girişi; Mısırlıların ve Babilililerin M.Ö. 3000 yıllarındaki trigonometrik hesaplamalarına kadar uzanmaktadır. Bu trigonometrik oranlar güneş saatinde, arazi ölçümlerinde, piramitlerde ve yapılarda kullanılmış-

Dik üçgen

tır. Mısır'da bulunan Ahmes Papirüsü'nde (M.Ö. 1550) piramitlerin ölçümü ile ilgili beş problem vardır. Ahmes, trigonometri-den söz etmez ama ölçümlerin ve hesaplamaların trigonometrik oranlar olduğu açıkça görülmektedir. "Chou-pei Suan-King" (M.Ö. 1105) isimli kitapta Çinlilerin de dik üçgeni uzaklık, derinlik ve kenar oranları için kullandıkları görülmektedir. Thales (M.Ö. 600), Mısır ve Mezopotamya'da öğrendiği matematiği Ege bölgesine taşımıştır. Thales, piramitlerin veya herhangi bir ağacın yüksekliğinin ölçülmesinde dik üçgenin kenarlarının birbirine oranını yani trigonometriyi kullanmıştır. Yunanlılarda düzlemsel trigonometriden başka küresel trigonometri de kullanılmıştır. Yunan trigonometrisi küresel olarak Menelaus ile başlamıştır. Hipparchus'un düzlemsel ve küresel trigonometrisi Menelaus tarafından geliştirilmiştir. Menelaus, kirişler ve küresel trigonometri üzerine altı kitap yazmıştır, bu kitaplar trigonometri üzerine yazılmış en değerli kaynaklar

İslam Dünyasına çeviriler yoluyla geçen bilimlerin başında matematik gelmektedir. Arapçaya Sanskritçeden ve Yunancadan pek çok matematik kitabı çevrilmiştir. Bu çevirilerle birlikte Hint rakamları Müslüman matematikçilerince kullanılmaya başlanmıştır. Bu rakamlar daha sonra Batı'ya da geçerek Roma rakamlarının yerini almıştır.

olarak kabul görmektedir. Batlamyus (M.S. 90-168), Menelaus'un ve Hipparchus'un çalışmalarından esinlenerek oluşturduğu teoremlerini "Almagest" isimli kitabında toplamıştır. Ayrıca küresel trigonometri üzerine Pitaneli Autolycus (M.Ö. 330) tarafından yapılmış iki çalışma vardır. Zamanımıza kadar gelen bu çalışmalar Yunan astronomisi üzerine yazılmış ilk küresel trigonometridir.

Avrupa Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılması ile birlikte karanlık çağa girmiştir. Uzun süre bilimsel faaliyetler askıya alınmıştır. Aynı dönemde İslam Dünyası yeni fetihlerle birlikte Batı kültürlerini özümsemeye başlamıştır. M.S. 642'de İskenderiye'nin Müslümanların eline geçmesi, İslam Dünyasına bilimsel faaliyetlerde pozitif ivme kazandırmıştır. Yedinci yüzyılın sonlarına doğru İslam toprakları İran'dan Akdeniz'in güney kıyısına ve İspanya'ya kadar genişledi. Böylelikle bilim İslam Dünyasının ilgisini ve dikkatini topladı. Artık İslam Dünyası savaş ve barış uğraşısını bırakıp entelektüel gelişime kendini bıraktı. M.S. 8.ve 12. yüzyıllar arasında geçen 400 yıllık dönemde bilim ve düşüncenin liderliği İslam Dünyasına geçmiştir. Hızlı bir şekilde bilimsel yapıtlar Yunancadan Arapçaya çevrilmiştir. Bu çeviri etkinliği dokuzuncu yüzyılda en yüksek noktasına ulaşmış ve Doğulu bilim adamları bu kaynakları özümsemeye ve akabinde özgün katkılar yapmaya başlamışlardır.

İslam Dünyasına çeviriler yoluyla geçen bilimlerin başında matematik gelmektedir. Arapçaya Sanskritçeden ve Yunancadan pek çok matematik kitabı çevrilmiştir. Bu çevirilerle birlikte Hint rakamları Müslüman matematikçilerince kullanılmaya başlanmıştır. Bu rakamlar daha sonra Batı'ya da geçerek Roma rakamlarının yerini almıştır. İslam matematikçilerinin geometri, cebir ve trigonometri alanlarında önemli katkıları olmuştur. Özellikle trigonometri konusunda İslam matematikçilerinin katkıları olağanüstüdür. Sinüs ve kosinüs kavramlarını Hint matematiğinden alan Müslüman matematikçiler diğer trigonometrik fonksiyonları eklemişler ve hesaplarında giriş yerine sinüsü kullanmaya başlayarak bu alana katkı sağlamışlardır. Dokuzuncu yüzyılda eski Yunancadan Arapçaya yapılan çeviriler arasında Eukleides'in *Elementleri* ile Batlamyus'un *Almagest'i* de yer almaktadır.

Ortaçağ Müslüman matematikçilerinin hemen hemen tamamı astronomi ile ve do-

Nasirüddin el-Tûsî

layısıyla trigonometri ile ilgilenmişlerdir. Özellikle Ebu'l-Vefâ el-Buzcânî, Nasirüddin el-Tûsî, Battânî, İbn Yûnus ve Beyrûnî trigonometriyi kullanmışlar ve özgün katkıda bulunmuşlardır. Bunun yanı sıra Kindi, Sabit Bin Kurra, Ebu Kamil, Heysem, Kerhi, Ömer Hayyam, Uluğ Bey gibi bilginler de trigonometriyi kullanmışlardır.

Ebu'l-Vefâ el-Buzcânî (940-998)

Ebu'l-Vefâ el-Buzcânî, İran'ın Buzcan şehrinde doğmuştur. İlk matematik derslerini amcalarından almıştır. 959 yılında ailesi ile birlikte Bağdat'a göç etmiş ve ölümüne kadar bu şehirde kalmıştır. Ebu'l-Vefâ el-Buzcânî'nin astronomiye büyük katkıları olmuştur. Küresel astronomide karşılaşılan sorunların çözülmesi için trigonometrik fonksiyonların geliştirilmesi gerektiğini düşünmüş ve bu alana yönelmiştir. Ebu'l-Vefâ el-Buzcânî Bağdat'da çalışırken yıldızları gözlemlemeye yarayan *kuvadron* denen aracı yapmıştır. Ay'ın hareketindeki değişimleri ortaya çıkaran ilk asronom Ebu'l-Vefâ el-Buzcânî değildir. Ondan önce bu konu ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Fakat Ebu'l-Vefâ Ay ile ilgili çalışmalarında, Doğulu bilginlerin "Zill" (gölge) adını verdikleri tanjant ve kotenjant fonksiyonlarını ilk defa kullanan astronomdur. Ayrıca sekant ve kosekant fonksiyonlarını da yazmıştır. Trigonometrik fonksiyonların İslam Dünyasındaki karşılığı şu şekildedir; bir yayın tanjantına "Zili el-evvel" (Birinci Gölge) veya "Zill el-Ma'kûs" (Ters Çevrilmiş Gölge) ve koten-

jantına veya tamlayanın tanjantına da "Zili el-Sâni" (İkinci Gölge) veya "Zill el-Müstevi (Düzleştirilmiş Gölge)" veya "Zill el-Men-kûs (Çevrilmiş Gölge) dedikleri gibi, sekantına "Kutr Zill el-Evvel" (Birinci Gölgenin Yarıçapı)" ve kosekantına "Kutr Zill el-Sâni" (İkinci Gölgenin Çapı) adları verilmiştir.

Ebu'l-Vefâ, a ve b toplam ve farkları 90 dereceden küçük iki yay ve $a > b$ olmak şartıyla, $\sin(a+b) - \sin a < \sin(a-b)$ eşitsizliğini bulmuştur. Bu bağıntıdan yola çıkarak yarım açı formüllerini de kanıtlamıştır. Fakat bu yarım açı formülleri çok eskilerde de kullanılmaktaydı. Ayrıca trigonometriyi küresel üçgenlere de uygulamıştır. 0.25 derece farklarıyla sekiz basamaklı sinüs tablosu hazırlamıştır. Benzer olarak tanjant fonksiyonun tablosunu da yapmıştır. Bu iki fonksiyon tablosuyla diğer altı fonksiyonun değerlerini bulunabilmektedir. Ebu'l-Vefâ sinüs teoreminin küresel üçgenler için de genelleştirilebileceğini kanıtlamıştır.

Nasirüddin el-Tûsî (1201-1274)

Nasirüddin el-Tûsî, 18 Şubat 1201'de Horasan'ın Tus şehrinde doğmuş ve eğitimi bu şehirde tamamladığından Tûsî olarak tanınmıştır. Tûsî düşünür, gökbilimci ve aynı zamanda matematikçidir. Nasirüddin el-Tûsî, Feridettin Nişaburi'den felsefe, Kemalettin Hasip'ten matematik ve astroloji, Hemedani'den hadis öğrenmiştir. Kitapları ile hem doğu hem de batı bilimini derinden etkilemiştir. Kuhistan valisi Nasirüddin Abdurrahman bin Nasr tarafından Hasan Sabbah'ın yönetimi altındaki Alamut kalesinde hapsedilmiştir. Moğol hükümdarı Hülagu Han 1256 yılında kaleyi ele geçirerek Nasirüddin el-Tûsî'yi kurtarmış ve kendisine vezir tayin etmiştir.

Nasirüddin el-Tûsî, geometri ile ilgilenmiş. Eukleides'in beşinci postulasını ispatlamaya çalışmış fakat başarılı olamamıştır. Euclidean olmayan geometri üzerindeki çalışmaları, 17. yüzyılda Wallis tarafından İngilizceye çevrilmiştir. Nasirüddin el-Tûsî'nin çalışmaları 18. yüzyılda Girolamo Saccheri tarafından geliştirilmiştir. Ebu'l-Vefâ'nın çalışmalarını geliştiren Nasirüddin el-Tûsî'nin trigonometriye önemli katkıları olmuştur.

Sinüs fonksiyonunun asıl doğuş yeri aslında Hindistan'dır. Batlamyus, bu fonksiyona eş değer olan ifadeyi girişler türünden alıyordu. Daha sonra Hintliler bu fonksiyon-

la fazla ilgilenmediler. Arap ve Türk matematikçiler bu fonksiyonla ilgilenmişler ve daha da geliştirmişlerdir. Avrupalılarda Müslüman matematikçilerden bu fonksiyonu öğrendikten sonra kullanmaya başlamışlardır. Trigonometriyi Avrupa'da ilk kullanan matematikçi Fibonacci'dir. *Practica Geometrica* isimli eserinde trigonometriye yer vermiştir.

İslam Dünyası bilim adamları başlangıçta Trigonometriyi, astronomiye ilişkin araştırmaları ve hesaplamaları için kullanmışlardır. Tûsî'ye kadar trigonometriye ilişkin bağımsız bir eser ortaya koymamışlardır. Nasîrüddin el-Tûsî, bu alanda ki bağımsız ilk eser olan *Şeklül-Kattâ*'yı yazmıştır. Bu kitapla birlikte Trigonometri matematiğin bir dalı olarak görülmeye başlanmıştır. Ayrıca Nasîrüddin el-Tûsî, Hülâgu Han'ın isteği ile Merâğa'da gözlemevi kurmuştur. Burada çok hassas ölçümler ve hesaplamalar yapılmıştır.

Battânî (858-929)

Batı'da Albategnius, Albategni veya Albetenius olarak tanınan Battânî, Harran'da ya da bu şehre yakın bir yerde doğmuştur. Müslüman olmakla birlikte ailesi Sabi dinine mensuptur. Battânî, Batlamyus'un eserlerini inceleyerek dört ciltte yorumlamıştır. Küresel trigonometri ile çalışmıştır. "Küresel trigonometri" isimli eseri Robertus tarafından İspanyolcaya çevrilmiştir fakat daha sonra

kaybolmuştur. Aynı eser on ikinci yüzyılda Tiburtinus tarafından da çevrilmiştir.

Batlamyus'un çalışmalarının bazılarını düzeltmiş ve kendi bulduğu özgün sonuçları kitabına eklemiştir. Küresel üçgenler üzerine yeni buluşları Regiomantanus tarafından da onaylanmıştır. Ayrıca Battânî'nin çalışmalarını Kopernik de incelemiş ve onaylamıştır. Hint matematiği ve gökbiliminden de haberdar olan Battânî, sinüs, kosinüs, tanjant, kotanjant, sekant, kosekantı gerçek anlamda ilk defa kullanan bilim adamıdır. Battânî çalışmaları sırasında bazı trigonometrik oranlara ulaşmış ve bunları çalışmalarında kullanmıştır. Örneğin, dar açılı üçgenler için "cosa=cosb.cosc+sinb.sinc.cosa" formülü Battânî'ye aittir.

Battânî'nin en önemli ve elimizde mevcut olan yegâne kitabı *Zîc-i Sâbî*'dir. Hint astronomisinin etkisi görülen bu kitap, Battânî'nin Rakka'da yapmış olduğu gözlemleri içerir. Kitabın üçüncü bölümü Trigonometriye ayrılmıştır. Kitabın özgün kısmı bu bölümde yer alan sinüs ve tanjant cetvelleridir.

Beyrûnî (973-1051)

Yaşadığı dönemin en önemli bilginlerinden olan Beyrûnî, Harzem'in başkentinde doğmuştur. Gökbilimi alanındaki buluşları, matematik, doğa bilimleri, coğrafya ve tarih alanındaki çalışmaları ile ünlüdür. 1030 yılında Gazne'li Mahmut'un oğlu Mesud için hazırladığı *Kânûn el-Mesudî fî el-Hey'e ve el-Nücûm* adlı astronomi kitabı, İslam Dünyasında yazılmış en kapsamlı eserdir. Giriş bölümünde trigonometriye dair fonksiyonlar tanıtılmıştır. Ayrıca, bu eserde birim çemberin yarıçapının 1 birim alınması önerilmiştir.

Hintlilerin matematiğini en iyi öğrenen ve Batı'ya aktaran bilgin Beyrûnî'dir. Özellikle geometri ve trigonometri'de büyük başarılar göstermiştir. Yaşadığı dönemde sadece İslam Dünyasının değil, Avrupa'nın da en büyük bilgisini sayılmaktadır. Mate-

matiğe en büyük hizmeti Gobar rakamları olan 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9 simgeleriyle sayılar yazmayı ve işlemler yapmayı İslam Dünyasına sokmasıdır. Hintlilerin bu Gobar rakamları Endülü's Emevileri ile Batı'ya aktarılmıştır.

Teleskop keşfedilmeden önce yapılan gökyüzü gözlemlerinin amacı mümkün olduğu kadar hassas ölçümler yapabilmektir. Bu amaçla Beyrûnî, gözlem araçlarını büyütmek yerine, açı büyüklüklerinin okunduğu cetvellerin çapraz çizgilerle sınıflandırılması yöntemini geliştirerek, Vernier ilkesinin temellerini atmıştır. Daha sonraları Tycho Brahe de bu yöntemi kullanacaktır.

Beyrûnî trigonometriyi etkin kullanan bir matematikçiydi. Üçgende benzerliği ve trigonometrik oranları kullanarak dünyanın çapını doğru bir şekilde ölçmeyi başarmıştır. Beyrûnî'nin kullandığı yöntem uzaktan hesaplama yöntemi ile çok benzerdir.

İbn Yûnus (?-1009)

İbn Yûnus, Battani ve Ebül Vefa'dan sonra en önemli İslam astronomudur. Babası tarihçidir. Kahire'de ölmüştür. İbn Yûnus, kendisinden önceki astronomi çalışmalarını derlemiş ve daha da geliştirerek yayınlamıştır. Logaritmanın keşfinden önce astronomlar için büyük öneme sahip olan "cosa.cosb=1/2[cos(a+b)+cos(a-b)]" eşitliğini bulmuştur. Böylelikle altmışlık kesirlerle ifade edilen trigonometrik niceliklerin karmaşık olan ve çok zaman alan çarpma işlemlerini toplama işlemine indirgemıştır. Ayrıca gökbilimi gözlemlerinde kullanılmak üzere sarkaçlı saati düşündürmüştür.

Kaynakça

- Berggren, L. (2003). *Episodes in the Mathematics of Medieval Islam*. New York: Springer.
- Dönmez, A. (2005). *Matematiğin Öyküsü ve Serüveni*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Kahya, E., Unat, Y., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H. G., Tekeli, S., et al. (2010). *Bilim Tarihine Giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Tez, Z. (2008). *Matematiğin Kültürel Tarihi*. İstanbul: Doruk Yayıncılık.
- Yıldırım, C. (2011). *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۰

Arap rakamları.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ ०

Sanskrit rakamları.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 0

Gobar rakamları.

Arap, Sanskrit ve Gobar rakamları...

Filolojiden modernleşmeye bilim tarihçiliği

Bilim tarihi de, diğer tarih alanları gibi, ideolojik sömürüye açıktır. Öyle biyografilerle ve monografilerle karşılaşabilirsiniz ki yürürlükteki bir ideolojinin [ülkemizde özellikle millî ve dinî fanatizmin] tahakkümü altına girmiş ve bilimsel özünü tamamen yitirmiştir.

Filolog-tarihçi

Bir bilim tarihçisinin, bütün bu filolojik işlemleri gerçekleştirmeye yetecek düzeyde bir bilgi ve beceri edinmesi beklenir; ancak birçok sebepten ötürü bu görüldüğü kadar kolay değildir. Özellikle,

Elsine-i Selâse'yi, yani Arapça, Farsça ve Eski Türkçeyi hakkıyla öğrenmek ve geçmiş bilimsel kuramları yeterince tanımak uzun ve çetin bir hazırlık döneminin geçmeye ihtiyacı duyar.

Bu yüzden, her araştırmacı, takati ölçüsünde çiçek derer!

Eski kuramlar

Bilimin doğası hakkında bilgece bir kavrayışa ulaşabilmek ve yukarıda tanıtılan filolojik işlemleri sağlıklı bir biçimde yürütebilmek için geçmişin bilimsel kuramlarını sağlam bir şekilde bilmek gerekir.

Bilim tarihi, bir kuramlar çöplüğüdür; ama bu çöplük, insanoğlunu Hakikî Dünya ile itibata getiren Zihnî Dünyalar'ın nasıl inşa ve tadil edildikleri konusunda güvenilir dersler verir.

Metnin yorumu

Bilimsel metnin edisyon kritiği, tercümesi, transliterasyonu veya yalınlaştırılmış hâli hazırlandıktan sonra asıl "tarihsel çalışma" başlar.

Bundan sonra, bilimsel metnin ait olduğu gelenek içindeki yerini belirlemek, yani önceki ve sonraki bilimsel metinlerle bağlantılarını saptamak ve yeni bir bilgi veya görüş ile bilime katkıda bulunup-bulunmadığını belirlemek gerekir.

Bütün metinler, siz de takdir edersiniz ki bilime katkıda bulunmak için yazılmaz; meselâ ders kitapları, bilgiyi öğrenciler arasında yaymak, çeviri kitapları ise bir dilden diğerine aktarmak için kaleme alınır; ancak bu türden eserler de Bilim Kültürü'nün taşınmasına ve gelişmesine katkıda bulundukları için, bilim tarihçileri tarafından incelenmeye değer.

Öykünün kuruluşu

Bilim tarihçisi, bu iki ön-çalışma sonrasında edindiği bilgilerden ve izlenimlerden istifade ederek "öykü"yü kurar; yani mümkün olduğunca ayrıntı olarak betimler; ancak her betim, her tasvir sonuçta bir kurgudur ve bir araştırmacıdan diğerine bu kurgu, belgelerin ve tanıkların niteliğine bağlı olarak, belirli nisbetlerde farklılıklar gösterebilir.

Farklılıklar çok büyükse, bu defa bunların nereden kaynaklanmış olabileceğini soruşturmak gerekir; çünkü bunlar muhakkak ki farklı hakikatlerle değil, betimleme ve tasavvur süreçlerini etkileyen farklı zihni donanımlarla veya şartlanmışlıklarla alakalı olmalıdır.

Sonuçta, iyi-kötü üzerinde uzlaşılacak bir resim ortaya çıkarılabilir!

Tarihte nedensellik

"Tarihsel Kurgular" yapılırken de, şahıslar-olaylar arasında neden-sonuç ilişkileri kurulmaya çalışılır; ancak "büyük ölçekli kurgular"da isabetli olma ihtimali, "küçük ölçekli kurgular"da isabetli olma ihtimalinden çok daha düşüktür; çünkü ölçek büyüdükçe, "tarihsel durum"u belirleyen nedenlerin sayısı artar ve kombinasyon biçimleri çeşitlenir; [böylece "çok-düzenli tarihsel ortamlar"dan, "çok-düzensiz tarihsel ortamlar"a geçilmiş olur].

Bilimsel metinler arasındaki bağlantıların araştırıldığı "metin çalışmaları", nispeten "küçük ölçekli kurgular" gerektirir. Bu nedenle, bilim tarihçileri, hiç değilse belirli bir konuda yazılmış olan bütün metinleri görünceye kadar, ölçek büyütme kaçınılmazdır.

Buna karşın, tarihsel araştırmaları yönetecek ve yönlendirecek "büyük ölçekli kurgular"a da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu takdirde, yapılacak en doğru iş, bilim sosyoloji ve psikolojisi gibi alanların üretmiş oldukları gözlensel sonuçlardan istifade ederek "tarihsel kurgu"nun güvenilirliği arttırmaktır.

Bilim tarihçiliğinin Türkiye'ye girişi

Bilim tarihi araştırmacılığımızın başlamasında, özellikle üç ismin büyük katkısı olmuştur: Salih Zeki Bey, Abdülhak Adnan Adıvar ve Aydın Sayılı.

Bu yüzden, Salih Zeki Bey'in Kâmûs-ı Riyâziyyât'ı (Cilt 1, 1897) ile Âsârı Bâkiye'si (2 Cilt, 1913), Abdülhak Adnan Adıvar'ın Osmanlı Türklerinde İlim'i (1940) ile Tarih Boyunca İlim ve Din'i (1944) ve Aydın Sayılı'nın The Observatory in Islam'ı (1960) ile Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp'ı (1966) başta olmak üzere alanla ilgili bütün kitaplarını ve makalelerini incelemek, bu öncü çalışmaların kapasitesi konusunda bir fikir edinilmesine katkıda bulunacaktır.

Sonraki dönemde yayımlanan telif ve tercüme eserler, bilim tarihi kütüphanemizi oldukça genişletmiştir. Buna rağmen hâlâ ciddi eksiklerimiz vardır; meselâ bilimin gelişimine yön veren yapıtların büyük bir kısmı, henüz Türkçe'ye çevrilmemiştir ve bu durum, evrensel veya yerel bilim tarihini kendi bakışımız açısından kurgulamamızı güçleştirmektedir.

Benim seçtiklerim

Sizin için seçtiğim 10 telif ve 10 da tercüme eserini ismi şöyledir.

Telif: Sevim Tekeli, On Altıncı Asırda Osmanlılar'da Saat ve Takiyüddin'in "Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar" Adlı Eseri (1966); Cevat İzgi, Osmanlı Medreselerinde İlim (2 Cilt, 1997); Aykut Kazancıgil, Osmanlılarda Bilim ve Teknoloji (1999); Hüseyin Gazi Topdemir, Işığın Öyküsü (2007); Remzi Demir ve Melek Dosay Gökdoğan, Aydın Sayılı (2008); Mustafa Özilgen, Endüstrileşme Sürecinde Bilgi Birikiminin Öyküsü (2009); Emre Dölen, Türkiye Üniversite Tarihi (5 Cilt, 2009-2010); Bilal Yurtoğlu, Katip Çelebi (2009); Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, Tantalos'un Çocukları, Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Tekniğe Genel Bir

Bakış (2010); H. Bayram Kaçmazoğlu, Türk Sosyoloji Tarihi (3 Cilt, 2010-2011).

Tercüme: J. D. Bernal, Materyalist Bilimler Tarihi, Çeviren: Emre Marlalı (2 Cilt, 1976); Georges Ifrah, Rakamların Evrensel Tarihi, Çeviren: Kurtuluş Dinçer (9 Cilt, 1995-2002); George Basalla, Teknolojinin Evrimi, Çeviren: Cem Soydemir (1998); Duane P. Schultz ve Sydney Ellen Schultz, Modern Psikoloji Tarihi, Çeviren: Yasemin Aslay (2001); Colin A. Ronan, Bilim Tarihi, Çevirenler: Ekmeleddin İhsanoğlu ve Feza Günergun (2003); John Langone, Bruce Stutz ve Andrea Gianopoulos, Bilimin Serüveni, Çeviren: Duygu Akın (2008); Paolo Rossi, Modern Bilimin Doğuşu, Çeviren: Neşenur Domaniç (2009); Peter J. Bentley, Sayılar Kitabı, Çeviren: Cem Duran (2011); Arnold Reisman, Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu, Çeviren: Gül Çağalı Güven (2011); Patricia Fara, Bilim, Dört Bin Yıllık Bir Tarih, Çeviren: Aysun Babacan (2012).

Bilim tarihi ve ideoloji

Bilim tarihi de, diğer tarih alanları gibi, ideolojik sömürüye açıktır. Öyle biyografilerle ve monografilerle karşılaşsınız ki yürürlükteki bir ideolojinin [ülkemizde özellikle millî ve dinî fanatizmin] tahakkümü altına girmiş ve bilimsel özünü tamamen yitirmiştir.

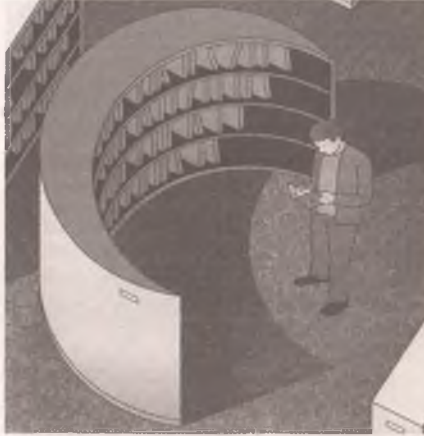
İdeolojilerin araştırmaları teşvik edici yönünü inkâr etmek mümkün değildir; ancak sonuç itibarıyla bilimsel metinler, asla ideolojik metinler değildir ve tarihçilerin görevi, sıkı bir otokontrol uygulayarak, bilimsel metinlerini ve tasvirlerini, mümkün olduğunca ideolojik çerçevelerden ve çapaklardan kurtarmaktır.

Elbette, ideolojik duyarsızlık ve tarafsızlık, entelektüel bir "asâlet" gerektirir!

Önemli bir eksiklik!

Ülkemizdeki bilim tarihi araştırmaları, genellikle Ortaçağ İslâm Dünyası ile Osmanlı Dönemi üzerine yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bu tercih, esasen isabetlidir; ama araştırmacıların bir kısmının kısırlaşmasına, diğer bir kısmının ise milliyetçileşmesine veya ümmetçileşmesine yol açabilmektedir.

Bundan kurtulmanın çaresi, araştırma alanını genişletmek ve "evrensel konular"ı da açılmaktır. Meselâ XVII. yüzyılda İngiltere'de fiziğin durumu, Japonya'da teknolojinin gelişim süreci ve yapısı veya SSCB Dönemi'nde Rusya'da "Sanayi Hamlesi"nin bilimsel temelleri gibi konularda yapılacak özgün çalışmalar, bilim tarihçilerinin ufuklarının genişlemesini sağlayacaktır.

Ülkemizdeki bilim tarihi araştırmalarının Ortaçağ İslâm Dünyası ile Osmanlı Dönemi üstüne yoğunlaşması, araştırmacıların bir kısmının kısırlaşmasına, diğer bir kısmının ise milliyetçileşmesine veya ümmetçileşmesine yol açabilmektedir.

Bizans meselesi!

Bu bağlamda, "Bizans Araştırmaları"na da yönelmek ve en azından XI. yüzyıl ile XV. yüzyıl arasında Rumlar ile Türkler arasında gerçekleşmiş olması kuvvetle muhtemel bulunan bilimsel ve hatta felsefi-teolojik münasebetlerin aydınlığa kavuşturulması gerekmektedir. Hocam Sevim Tekeli, bu konuda Modern Bilimin Doğuşunda Bizans'ın Etkisi (1975) başlığını taşıyan öncü bir çalışma yapmıştır.

Yeri gelmişken, şunu da vurgulamak gerekir ki "Anadolu'da Bilim ve Felsefe" başlığı altında yürütülecek daha geniş ölçekli çalışmalar da, "Büyük Öykü"yü görebilmemiz ve Anadolu Uygarlıkları ve Toplamları arasındaki düşünsel bağları kavrayabilmemiz bakımından çok yararlı ve öğretici olacaktır.

Teknoloji tarihi

Bilim ve teknoloji arasındaki ilişkilerin doğru bir şekilde kavranabilmesi için "Teknoloji Tarihi" araştırmalarına da ihtiyaç vardır; ancak ülkemizde, tarihin bu dalı çok ihmal edilmiştir.

Burada anılması gereken iki yapıt da Ergun Türkcan'a aittir ve birisi Dünya'da ve Türkiye'de Bilim, Teknoloji ve Politika (2009) ve diğeri ise [Anadolu Üniversitesi için yazılmış bir ders kitabı olan] Teknoloji Tarihi'dir (2011).

Teknoloji tarihiyle ilgili doktora tezlerinden tespit edebildiklerim ise şunlardır: Aynur Önder, "Türk Savunma Sanayi'nde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu'nun Yeri", (2005); Hüsnü Özlü, "İkinci Dünya Savaşı'ndan Günümüze Türkiye'de Savunma Sanayinin Gelişimi (1939-1990), (2006); Mete

Cankaya, "Cumhuriyet Dönemi Teknoloji Tarihi (Tarım Alet ve Makineleri, Demir Çelik ve Demiryolu Teknolojileri)" (2013); İrfan Elmacı, "Cumhuriyet Dönemi Teknoloji Tarihi (İlaç, Petrol, Kimyevî Gübre Teknolojileri)" (2013).

Bilim ve teknoloji müzesi

Kâşifler ve mucitler, sonraki çağlara birçok "bilimsel kalıntı" veya "arkeolojik malzeme" bırakırlar. Bunların, uygun koşullarda korunması ve sergilenmesi için kurulan bilim ve teknoloji müzeleri, elbette hem bilim ve teknolojinin genç nesillere tanıtılması, hem de tarihlerinin genç araştırmacılara kavratılması faaliyetlerine büyük katkılarda bulunmaktadır.

Ülkemiz, bu konuda da çok geç kalmıştır; buna karşın, Rahmi Koç Sanayi ve Teknoloji Müzesi (1994), ODTÜ Bilim ve Teknoloji Müzesi (2005) ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi (2008) gibi bazı küçük ölçekli müzeler, ilerisi için umut vaat etmektedir.

İyi de bu müzeleri kimler kuracak ve yönetecektir?

"Bilimsel ve Teknolojik Miras"ın çıkarılması veya derlenmesi, onarılması ve gerekiyorsa işletilmesi, anlamlandırılması ve açıklanması, sergilenmesi ve duyurulması, öğretilmesi ve benimsetilmesi gibi çok farklı süreçleri yürütecek ve bilim ve teknoloji tarihçileriyle işbirliği içinde çalışacak "usta"lara ihtiyaç vardır ki bunlara "bilim ve teknoloji arkeologları" ve yapacakları işe de "bilim ve teknoloji arkeolojisi" adını verebiliriz.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bilim

Osmanlı Dönemi'ni konu edinen tarihsel araştırmalar, XX. yüzyılın ilk on yıllarında başlamışsa da, henüz bilimsel metinleri yayımlama ve değerlendirme aşamasındadır. Malum olduğu üzere, bu aşama tamamlandıktan, yani "büyük resim"i teşkil eden parçalar belirlendikten sonra, sıra bütün bir öykünün kurulmasına ve tartışılmasına gelecektir.

Fakat maddî ve manevî engeller, araştırmaları büyük ölçüde yavaşlatmaktadır. Maddî engeller arasında en önemlisi, araştırmacı sayısının yetersizliğidir. Bugün ülkemizde biri Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde ve diğeri İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi'nde olmak üzere faal olan iki akademik birim bulunmaktadır. Gerçi buralarda görev yapan akademik personelin [toplam sayıları 10 kadardır] büyük bir kısmı, Osmanlı Dönemi üzerinde çalışmış veya çalışmaktadır; ancak günlük akademik rutinlerin çok vakit alması, verimliliklerini büyük ölçüde düşürmektedir. Bu yüzden,

diğer bazı üniversitelerimizde kâğıt üzerinde kurulmuş bulunan bilim tarihi bölümlerinin ve anabilim dallarının da süratle faaliyete geçirilmesi, sorunun bir nebze de olsa çözülmesine katkıda bulunacaktır.

Manevî engellerden en önemlisi ise, Osmanlılar Dönemi'nde "araştırmaya ve yazmaya geçecek" nitelikte bir ilmî hayatın olmadığını savlayan yerleşik önyargıdır. Aşağı-yukarı "Akademik Câmia"nın büyük bir kısmını sarmalayan bu önyargı, tarihsel araştırmaları anlamsızlaştırdığı ve değersizleştirdiği için son derece yıkıcıdır. Bilim tarihçileri, bu türden önyargıları da göğüslemek mecburiyetindedirler. Unutmamalıdır ki onların maksadı, "özgün olsun veya olmasın" altı asır boyunca gerçekleştirilen bilimsel etkinlikleri "nesnel" bir biçimde betimlemekten ibarettir!

IRCICA ve bilim mirasımıza tutulan ışık!

Bilim tarihçilerimizden Ekmeleddin İhsanoğlu'nun direktörlüğünü yaptığı dönemde İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA), Türk Bilim Tarihi açısından çok önemli bir çalışma başlatmış ve Osmanlılar Dönemi'nde kaleme alınan Türkçe, Arapça ve Farsça yazma ve basma bilimsel yapıtların kataloglarını yayımlamaya başlamıştır.

Bunlardan konumuz açısından burada anılması gerekenler şunlardır: Osmanlı Asronomi Literatürü Tarihi (2 Cilt, 1997); Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi (2 Cilt, 1999); Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi (2 Cilt, 2000); Osmanlı Musikî Literatürü Tarihi (2002); Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi (2 Cilt, 2004); Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi (4 Cilt, 2008); Osmanlı Tabîî ve Tatbikî Bilimler Literatürü Tarihi (2 Cilt, 2006); Osmanlı Astroloji Literatürü Tarihi (2 Cilt, 2011); Osmanlı Bilim Literatürü Tarihi Genel İndeksi (2011).

Bu katalogların en yararlı yönlerinden birisi, Cumhuriyet Dönemi'ne teslim edilmiş olan [ve süreç içinde bilim tarihçileri tarafından değerlendirilmesi gereken] bilim mirasımıza ulaşabilmek için gerekli olan başlangıç bilgilerini sunmuş olmalarıdır ki böylece, daha önceki yıllarda birkaç bilimsel yapıtı incelemek suretiyle Osmanlı Dönemi'ndeki bilimsel çalışmaların tamamına ilişkin genel hükümler verme dönemi kapanmış olmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi'nde bilim

Bu dönemde gerçekleştirilen bilimsel etkinliklerin başarısı nedir?

Bu hayatî soru, bir süredir yerli ve yabancı araştırmacıların ilgisini çekmektedir; ancak yanıtı, sizlerin de takdir edeceğiniz üzere, sadece günümüz Dünya Bilimi'ne Türk Bilginleri'nin yapmakta oldukları katkıların [uluslararası saygın dergilerde yapılan atıf sayısı gibi] nicel ifadelerine indirgenemez [Bu konuyu da tartışan genel bir değerlendirmeye için bkz., Remzi Demir ve İnan Kalaycıoğulları, *Tantalos'un Çocukları, Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim ve Tekniğe Genel Bir Bakış* (2010)].

Asıl yapılması gereken, Türk Bilimi'nin 1923'den itibaren nereden-nereye geldiğini "nesnel" bir biçimde belirlemektir ki bunun hakkıyla yapılabilmesi, iki farklı çalışmanın önceden gerçekleştirilmesine bağlıdır: Durumun Belirlenmesi ve Durumun Karşılaştırılması.

Durumun belirlenmesi

Öncelikle 1923-2013 yılları arasındaki 90 yıllık süreçte kuramsal-kılgısal bilimler başta olmak üzere bütün bilim alanlarındaki gelişmelerin, bilim tarihi çalışmalarıyla tespit edilmesi gerekir. Bu elbette oldukça güç bir iştir; ancak sonraki aşama için lüzum olacak güvenilir veriler, sadece bu yolla devşirilebileceği için "Durumun Belirlenmesi"ne öncelik verilmelidir.

Durumun karşılaştırılması

Verileri toplamak ve "Durum"un resmini çıkarmak yeterli değildir; kat edilen mesafenin nicel-nitel kıymeti konusunda isabetli bir hükümde bulunabilmek için iki boyutlu bir mukayesenin sonuçlarına da ihtiyaç vardır.

Birinci Boyut: 1923 öncesi takriben 90 yıllık bir süreç [ki bu hesaba göre Tanzimat Dönemi'nin başlarına kadar geri gitmek lâzımdır] ile sonrası takriben 90 yıllık süreç, "bilimsel durum" bakımından karşılaştırılmalıdır.

İkinci Boyut: Daha sonra da, Türkiye ile benzer koşullara sahip olan birkaç ülkenin son 90 yıllık bilim hayatlarıyla mukayeseler yapılmalıdır [meselâ Batı'dan Yunanistan ile Bulgaristan ve Ortadoğu'dan İran ile Mısır seçilebilir].

Bu karşılaştırmalardan çıkacak sonuçlar, genel bir hükme ulaşmamıza yardımcı olacaktır.

Nedenler, ah o nedenler!

Elbette çalışmayı burada kesmek doğru olmayacak ve ardından sıra, ister menfi, ister müsbet olsun buna yol açan nedenleri belirlemeye gelecektir ki bu ihtiyaç, araştırmacıları dönemin siyasî, askerî, iktisadî, hukukî, sosyal ve kültürel koşullarını inceleme-

ye yöneltecektir; çünkü bilim, "toplumsal bir ortam"da yapılmakta ve dolayısıyla bu ortamın koşullarından büyük ölçüde etkilenmektedir; ancak şurasını unutmamak gerekir ki böyle bir açılım, yukarıda da belirttiğimiz üzere, "büyük ölçekli kurgular"da araştırmayı, bilim tarihi alanından çıkarmakta ve bilim sosyolojisi ve psikolojisi alanlarına taşımaktadır.

İktidarlar ve hükümetler, bilim ve teknoloji politikalarını tespit ederken, bilhassa bu türden soruşturmalardan çıkarılacak sonuçları dikkate almak mecburiyetindedirler.

Modernleşme sorunu ve bilim tarihi

Yanıtı merak edilen sorulardan birisi de şudur:

"Modernleşme ile kuramsal ve kılgısal bilimler arasındaki ilişkiler nasıl gelişmiştir?"

Bu sorunun yanıtının sağlıklı bir biçimde araştırılabilmesi için öncelikle toplumların, (a) "modernleşenler" ve (b) "modernleştirilenler" olmak üzere ikiye ayrılması ve tarihsel soruşturmanın her iki küme toplumları için ayrı ayrı yürütülmesi gerekir; çünkü olabilir ki süreçler, meselâ İngiltere ve Fransa'da, Rusya ve Japonya'da olduğundan farklı yaşanmıştır.

Türkiye, "modernleştirilenler" arasında bulunduğu göre, öncelikle kendi tarihimizdeki modernleşme-bilim ilişkilerini aydınlatmak ve sonra buradan çıkacak sonuçları, meselâ Yunan, Bulgar, Rus, Japon, Fars ve Arap modernleşme-bilim ilişkilerinden çıkacak sonuçlarla karşılaştırmak suretiyle bir modelleme yapmaya gayret etmek gerekir.

Böylece hem "modernleşenler"le hem de "modernleştirilenler"le benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulabilecek ve daha yüksek düzeylerde genellemelere gidilebilecektir.

Bu karşılaştırmaların somut bir yararı olacak mıdır?

Elbette!

Bir kere, modernleşmenin, sadece bilim ve teknoloji üretimi ve aktarımıyla alakalı olup-olmadığı konusunda daha derin bir kavrayışa ulaşılabilecektir.

Ayrıca, bir modernleştirilmeyi, diyelim Rus Modernleştirilmesi'ni, başka bir modernleştirmeden, diyelim ki Türk Modernleştirilmesi'nden daha "başarılı" kılan sebeplerin, Yeni Bilimler'e verilen tepkilerle ilişkili olup-olmadığı konusunda daha kesin bir anlayışa varılabilecektir.

Mukayeseli çalışmalar, her zaman aydınlatıcıdır ve bunlardan elde edilecek sonuçlar, günümüze de geleceğimizi de ışık tutacaktır.

biyogen.metu.edu.tr

yaşam ağacı

GELECEĞİN ELEKTRİKLE ÇALIŞAN BEYİNLERİ

* Bebekler anne karnında konuşulanları duyuyor!

* Akıllı fareler geliyor!

3 Soru 3 Cevap

- İyi pişmiş et niçin daha lezzetli?
- Neden kaşınırız?
- Yağmur kokusu nereden geliyor?

Biyografi

Öncü bir gökbilimci:
Maria Mitchell

**Bu canlıyı
tanıyor musunuz?**

Sayı

7 (11)

Geleceğin elektrikle çalışan beyinleri:

Nöral implantların bugünü ve geleceği

Dünya üzerinde 100,000'in üzerinde insan derin beyin uyarımı implantlarıyla yaşamını sürdürüyor ve bunların çoğu Parkinson hastalığına sahip kişiler. Cihaz hastalar için bir tedavi özelliği taşımak yerine beynin yaptığı işlevi taklit ediyor. Hastanın ilgili beyin bölgesine küçük elektriksel şoklar göndererek beynin yerine getirmekte zorluk çektiği işlevi telafi ediyor.

Dünya'da 100,000'den fazla hasta hayatını beyin uyarım implantlarıyla sürdürüyor ve bu sayı her geçen gün artmakta. Pekî, bu cihazlar ya hastalığı tedavi etmekten fazlasını yapabiliyorsa? Bilim insanlarının araştırdığı ihtimaller arasında süper hafızadan, hızlı okumaya birçok özel kabiliyet yer alıyor.

2007'de New York Presbyterian Hastanesi'nde çalışan hemşire Rebecca Serdans bir gece hastane nöbetindeyken ters giden bir şeyler olduğunu fark etti. Serdans'ın distoni adlı nörolojik kökenli bir kas rahatsızlığı vardı. Bu hastalık tedavi edilmediği takdirde onu zayıf düşürecek kas ağrısı ve hareket sorunlarına yol açıyordu. Serdans hastalığı sebebiyle sürekli olarak derin beyin uyarımı (*deep brain stimulation*) adlı bir cihazla yaşamak zorundaydı. Bu cihaz Serdans'ın beyinde *globus pallidus* adlı bölgeye düzenli olarak elektriksel sinyaller göndererek çalışıyordu. Cihaz düzenli olarak çalıştırıldığında Serdans yürümesinde hiçbir sorun yaşamıyor ve herhangi bir ağrı hissetmiyordu. Ancak cihaz yıllar sonra bir gün aniden çalışmama-ya başladı. Serdans hemen o gün değişikliği hissetmişti. Serdans ağrıları tekrar başlayınca eskisinden farklı yeni bir çözüm arayışına girdi ve bu sefer karşısına nöral implant çıktı.

İmplantı aldıktan sonra ona manyetik alan, mikrodalga fırınları gibi cihazı etkisiz hale getirebilecek veya zarar verebilecek şeylerle ilgili ufak bir kitapçık verildi. Hatta bazı hastaların bildirilerine göre melez arabaların aküleri bile bu cihazları etkileyebiliyordu. Serdans cihazı kullanmaya başlamıştı ama hala bacaklarında ağrı

Rebecca Serdans da hayatını beyin uyarım implantıyla sürdürenlerden...

hissediyordu. Bu da gösteriyor ki sorun onun bile fark edemediği farklı bir şeyden kaynaklanıyordu. Serdans'ın aklına ilk olarak hastanedeki yoğun bakım ünitesi geldi. Çalıştığı odanın hemen yan odasında güçlü bir manyetik alan yaratabilecek MRI makinesi vardı ve bu muhtemelen onun implantının çalışmamasına sebep olmuştu. Serdans nöbetini acılar içinde bitirdikten sonra hemen doktoruna koştu. Cihaza gerekli müdahaleler yapıldıktan sonra ortaya çıkan ağrı ve diğer belirtiler hemen kaybolmuştu. Serdans doktorunun söylediklerine uyarak artık yoğun bakım ünitesinden uzak durmaya başladı ancak ilk 2 ay içinde cihaz üç kere daha durmuştu. Cihazın dördüncü defa çalışmamasında Serdans kendini evde baygın halde bulmuştu.

Bir hemşire olarak geçirdiği 20 yıldan sonra Serdans için hastaneler artık güvenli değildi. Değişik cihazlardan kaynaklanan çok fazla manyetik alan vardı ve hastanede Serdans'ın amirleri MRI sorununu ve onun neden yoğun bakım ünitesinde çalışmak istemediğini anlamamışlardı. Serdans amirleriyle ilgili olarak, "Onlar da bu yeni tip biyotek insanlarla nasıl yaşamaları gerektiğini öğrenmek zorundalar. Elimizden gelen bir şey yok" diyordu.

Dünya üzerinde 100,000'in üzerinde insan derin beyin uyarımı implantlarıyla yaşamını sürdürüyor ve bunların çoğu Parkinson hastalığına sahip kişiler. Cihaz basit bir yapıya sahip, sadece derinin altına yerleştirilen bir pile bağlı bir çift kablo- dan ibaret. Cihaz hastalar için bir tedavi özelliği taşımak yerine beynin yaptığı işlevi taklit ediyor. Hastanın ilgili beyin bölgesine küçük elektriksel şoklar göndererek beynin yerine getirmekte zorluk çektiği işlevi telafi ediyor. Dahası bir çift kabloyla beyindeki beş yıllık motor kontrol sapması tersine döndürülebiliyor.

Her hasta ameliyata giriş anını hatırlar ve o anda uyanıktır, öyle değil mi? Hasta o anda uyuması gerektiğini bildiği halde uyanık olma ihtiyacı hisseder. İnsan beyni o kadar çok yönlüdür ki cerrahların yönlerini bulabilmelerinin tek yolu, beynin değişik bölgelerine uygulanan elektrik dalgalarının etkisini test etmektir. Örneğin, bir merkezin hasar görmesi vücudun sol kısmını felç edebilirken, bir diğeri konuşma bozukluklarına yol açabiliyor. Cerrahlar beyin ameliyatlarında kendilerine yardımcı olması amacıyla beynin farklı bölgeleri arasında bir çeşit yol haritası oluşturmaya çalışıyor.

Elde edilen sonuçlar oldukça umut vaat edici olsa da, onlarca yıllık çalışmalara rağmen kimse beynin nasıl çalıştığını tam olarak keşfedebilmiş değil. Rebecca Serdants'ın beynine implantı yerleştiren doktor olan Dr. Kaplitt konuyu açıklarken beyni bir elektriksel devre ağına benzetiyor. Distoni adlı rahatsızlık da bu devre ağına oluşan bir sorundan kaynaklanıyor. Dr. Kaplitt konuyu şöyle açıklıyor: "Beyne bir uyarım cihazı yerleştirdiğinizde muhtemelen cihaz anormal bilgi akışını engelleyecek ve bu anormalliği de düzelterek hastanın beyninde normal bir sinyal iletimi olmasını sağlayacak. Ancak öngördüğümüz bu sistem henüz bir teori ve bu mekanizmanın çalışma ilkeleri henüz çok açık ve net değil."

Araştırmacılar konuyu detaylıca incelemek için sürekli yeni sorular sorup bunların cevaplarını arıyorlar ancak bunlar nöral implantların önünü kapamıyor. Hafızayı geliştirmek, kekemeliği ve iştahsızlığı önlemek gibi pek çok konuda alınmış patentler bile var. Günümüzde yapılan bazı araştırmalar ise nöral implantları kullanarak Alzheimer hastalığını ve ilaç bağımlılığını tedavi etme üzerine yoğunlaşmış durumda. Alzheimer, Parkinson, bağımlılıklardan sorumlu nöral ağlar hareket bozukluklarında görev alan ağlar kadar iyi anlaşılabilmiş değiller. Nöral implantların uygulama alanları içinde psikiyatri de önemli bir yere sahip. Beyin uyarımı teknolojisiyle sinirsel rahatsızlıklar tedavi edilmeye başlandığında bu gelişme son 50 yıl içinde gerçekleşen bir devrim niteliği kazanabilir.

Almanya'da Bonn Üniversitesi'nden Dr. Thomas Schlaepfer de implantları hastaların depresyon tedavisinde kullandıklarını açıkladı. Schlaepfer'in tedavisi hareket mekanizmaları yerine ödül mekanizmalarını hedef alarak depresyonu bu mekanizmada ki bir işlev bozukluğu olarak ele alıyor. Schlaepfer konuyla ilgili şunları söylüyor "İmplantlardaki umut verici gelişmelere baktığımızda beyin uyarımı psikiyatri biliminin son 50 yıldaki en büyük devrimi diyebiliriz. Çünkü bu teknoloji çok az umudu kalmış hatta hayata tutunmak için hiç umudu kalmamış insanlara bile umut vaat ediyor."

Şimdi konunun bilimsel, tıbbi kısmından çıkalım ve implantlara farklı bir gözle yaklaşalım. İmplantlar daha önce bahsettiğimiz gibi sadece bir adet pil ve bir çift kablodan oluşuyor yani çok ucuz bir maliyete sahip-

Dr. Thomas Schlaepfer: "İmplantlardaki umut verici gelişmelere baktığımızda beyin uyarımı psikiyatri biliminin son 50 yıldaki en büyük devrimi diyebiliriz."

ler. İmplantların tıp dünyasına getireceği ekonomik tasarruflar kesinlikle göz ardı edilemez. Dünyanın en büyük beyin uyarım cihazı üreticisi Medtronic geçen yıl implantlardan 1.7 milyar dolar kazandı. Bu derece yüksek bir miktar elbette üretici firmalarda acaba cihazı daha farklı amaçlar için de kullanabilir miyiz sorusunu uyandırıyor. Örneğin, şu an epilepsi hastalarında hasta nöbet geçirmeden önce ilgili elektrik sinyallerini algılayıp hastanın nöbet geçirmesini engelleyebilecek bir model üstünde çalışılıyor.

Schlaepfer'in asıl odaklandığı nokta beyni tekrar normal işlevlerine kavuşturmak ancak onun çalışmalarının tümü bundan ibaret değil. Zaten kendisi de itiraf ediyor, etik konuları çok önemsemeyen bir bilim insanı cihazı beyinde devamlı bir ödül, mükâfat durumu yaratmak için kullanabilir. Schlaepfer buna "elektriksel formda eroin almak" diyor. Kulağa oldukça ilginç -belki de güzel geliyor, fakat etik sorunsalı bu yolda büyük bir taş.

Peki, neden sadece hastalıkları tedavi ediyoruz? İnsan beynine yaptığımız müdahaleyi şimdi bir adım ileri götürelim. Eğer bir Alzheimer hastasının hafızasını tekrar yapılandırabiliyorsak, bu şekilde sağlıklı insanları da süper insan seviyelerine çıkartabilir miyiz? Araştırmacılar beyinde hafızayı ve algılamayı süper seviyelere çıkarmak için beyinde hangi merkezlerin rol oynadığını bulabiliyorlardı. Bunlar dikkat dağınıklığı, konuşma sorunları gibi rahatsızlıkları tedavi etmede yıllardır kullanılan metotlar. Geliştirilmeye çalışılan hafıza implantı beyindeki hafızayla ilgili hasarlı kısımları onararak beyinde gerekli nöral bağlantıları oluşturuyor. Cihaz hastalarda hatırlama becerisinin zarar gördüğü hipokampüste kullanılmak üze-

re tasarlanıyor. Hafıza implantının ileride kullanılabileceği diğer bir alan ise kısa dönem hafızayı uzun dönem hafızaya dönüştürmek.

Son zamanlarda ortaya çıkan 'sinirsel gelişim' alanı da (*neuroenhancement*) bu tip düşünmeye dayalı deneylerin ortak bir çatısı olan bir bilim dalı olmuştur. Hafızayı yapılandırmak için tasarlanan implantların insanlar üzerinde test edilmeden önce biraz daha geliştirilmesi gerekiyor. Hafıza mekanizmasını araştıran bilim insanları fareler ve maymunlar üzerinde başarılı sonuçlar elde ettiler ve insan deneylerine başlamadan önceki ilk aşamaları atlattılar. İnsan deneyleri de başarıyla sonuçlanırsa hafıza alanında yeni bir çağ açılabilir.

Beynimiz hafıza sistemi üç aşamalı olarak işliyor. Birincisi beynin algıladığı tüm şeyleri sadece 2 saniyelikine tutan duyuşal hafıza. Her gün yüzlerce insan yüzü görüyoruz, onlarca gereksiz konuşma duyuyoruz. Tüm bunların kaydedilip 2 saniye içinde bir süzgeçten geçtikten sonra silindiği zaman dilimi duyuşal hafıza olarak adlandırılıyor. İkinci aşama kısa dönem hafıza. Bu adından da anlaşılacağı üzere aldığımız tüm bilgilerin 10 dakika boyunca tutulduğu hafıza birimidir. Buradaki bilgiler zaman içinde tekrar edilmezse beyin tarafından önemsiz olarak etiketlenir ve unutulurlar. Unutulur diyoruz; ama unutma eylemi beynin o bilgileri silmesi anlamına gelmiyor. Unutmak o bilgiye olan erişimin kesilmesi anlamına gelir. Beyin ilgili nöronlar arasındaki bağı güçlendirerek çok kullandığı bilgileri ön plana alıyor. Sonuncu hafıza türü uzun dönem hafızadır. Buradaki bilgiler genellikle ömür boyu hatırladığımız kalıcı bilgilerdir.

Hafıza implantı sadece istenen zamanda kısa dönem hafızayı uzun döneme dönüştürerek bizim hayatımızı kolaylaştırabilir. Bu cihaz sayesinde hangi bilginin önemli hangisinin önemsiz olduğuna beynimiz değil biz karar verebiliriz.

Beyin uyarımının sağlıklı insanlarda da kullanılabileceği fikri ilk olarak fizyolog José Delgado'nun 1960'larda bu teknolojinin ilk versiyonlarını tanıttığında ortaya çıktı. Yıllarca yaptığı deja vu, cinsel uyarı ve bunun benzeri çeşitli düşünce deneyleriyle tanınan Delgado 1969'da yazdığı *Aklın Fiziksel Kontrolü* adlı kitabında beyin uyarımının

içerdiği potansiyeli topluma da açıklayarak çok sayıda insanın bu alanla ilgilenmesini sağlamıştır. Delgado'nun asıl amacı beyin uyarım teknolojisini kullanarak daha mutlu, daha üretken ve çevreye daha az zarar veren bireylerden oluşan bir toplum oluşturmaktır. Araştırmalar ilerledikçe metotlar daha kesin ve bilimsel olmaya başladı ve Delgado'nun elde ettiği sonuçların çoğu bilim otoriteleri tarafından reddedildi. Zamanla Delgado beyin uyarım araştırmalarının utanç kaynağı olarak tanındı ve bilim dünyasında sözüne güvenilmez biri olarak hatırlanmaya başlandı.

Delgado'nun çalışmaları çok çelişkili görünüp kabul edilmezken, sinirsel gelişim üzerine olan fikirleri günümüz bilim insanları için bir esin kaynağı olmuştur. Dr. Schlaepfer derin beyin uyarımının sadece tıp dünyasıyla sınır kalacağını düşünmüyor. Uygulama prosedürleri kişinin rızasıyla olduğu sürece etik açıdan beyin uyarımı herhangi bir soruna yol açmayacaktır. Eğer depresyon 12 aylık bir ilaç tedavisiyle değil de 12 saatlik bir implant kullanımıyla tedavi edilirse, hiçbir sağlık otoritesi buna karşı çıkmayacaktır, ilaç şirketleri için aynı şeyi söyleyemeyiz tabii ki... Hastalar memnun kalmadığı sonuçlarla karşılaştığında anında implantı kapatma imkânına da sahipler. Beyin uyarım teknolojisinin kullanımındaki en büyük sorun cihazı beyne yerleştirmek için gereken ameliyat. Uygulanacak cerrahi işlem pahalı ve göz önüne alınması gereken bir risk mevcut. Schlaepfer derin beyin uyarımının hala geliştirilmekte olan bir teknoloji olduğunu belirtiyor. Zaman içinde teknoloji ilerledikçe riskler elbette azalacak. İmplantlar son şeklini aldığı anda onlara karşı çıkmak için bir neden bulunmayacak gibi görünüyor.

Kronik hastalığa sahip hastalar içinse, beyin kontrolü, süper hafıza gibi uç konular liste başında gelmiyor. Onlar daha çok rutin tedaviler, hastalık belirtilerinin takibi ve iyileşme süreçleriyle ilgileniyor. Beyin uyarımını kullanmış olan hastaların neredeyse hepsi hastalık belirtilerinin nasıl kaybolduğunu ve beyin uyarımının onlara ne kadar çok yardım ettiğini anlatıyorlar.

44 yaşında olan Joe Narciso implant kullanmadan önce günde 19 hap alarak yaşıyordu. Parkinson hapları onu gergin yapıyor ve uyumasını engelliyordu. Narciso bunun üzerine uyku hapları da almaya baş-

İnsan şu soruyu kendine sormadan edemiyor; kablolarla, derinin altında bir pille yaşamak nasıl bir duygu? 2013 yılının insanı için bu pek normal olmayan bir şey; ama gelecek neler getirir bilemeyiz...

ladı. Hapların vücutta yarattığı kimyasal karışım onu durgun ve sürekli uykulu bir halde kalmasına neden olmuştu. Hapların dozajına bakıldığında başlarda beyin uyarımının etkisi biraz hafif kalmıştı. Narciso ayrıca implantları ilaç kullanmadığı çeşitli belirtiler için de kullanıyordu. Zaman içinde Narciso, implantın etkilerini daha fazla hissetmeye başladı ve sonunda hastalığından kurtulmayı başardı.

İsmi vermek istemeyen bir Parkinson hastası ise Mirapex adlı Parkinson ilacının ağır yan etkilerini tecrübe ettikten sonra implant kullanmaya karar vermiş. Mirapex'in en büyük yan etkisi beyinde impuls kontrol bozukluğuna yol açıyor olmasıdır. Bu durumda hasta dürtülerine yenik düşerek kendine ve başkalarına zarar verebilecek duruma gelebiliyordu. Hasta beyin uyarımının bazı yan etkilerini yaşamışsa da bunların hiçbirini Mirapex'in verdiği zararların yanından bile geçemezdi. Bir beyin implantı kullanma düşüncesi Mirapex gibi ilaçları kullanmaktan çok daha güvenliydi.

Dee Linde ise yere düştüğünde kendini kaldıramayacak kadar bir distoni hastasıydı. İmplant ona hareket yeteneğini geri kazandırdı ama aynı zamanda Linde'nin aklını kurcalayan birçok soru bıraktı. İmplant beyin ve vücut arasındaki ilişkiyi nasıl kurabiliyordu? Linde, "Derinin altına implant yer-

leştirileceğini duyduğunuzda biraz ürkmeniz normal ama doktorlar bu konuda psikolojik olmasa bile fizyolojik olarak sizi hazırlamada çok iyiler" diyor ve sözlerine şöyle devam ediyor: "Doktorların beynime ne yaptığıyla ilgilenmiyorum. Eğer eski hayatımı geri kazanacaksam beynime istedikleri kadar kablo yerleştirebilirler; yeter ki tekrar sağlığıma kavuşayım."

Rebecca Serdans'ın aklında da benzer sorular var. Serdans ev temizliklerine giderrek hayatını sürdürüyor ve artık tamamen hastanelerden uzak duruyor. Serdans yeni hayatını şu sözlerle açıklıyor "Derin beyin uyarımı size bazı vücut işlevlerinizi geri kazandırıyor ama her şeyi geri vermiyor. Bu aletin bazen insanları benden uzaklaştırdığından endişe ediyorum." Serdans hala vücudunu sağa döndürürken biraz zorluk çekiyor, özellikle araba sürerken. Her şeye rağmen beyin uyarımı onun hayatında büyük bir öneme sahip. Serdans beyin uyarımının hayatında önemli yer ettiği bir günü şöyle anlatıyor: "O zamanlar hemşirelik diplomamı almak için sınavlara hazırlanıyordum. Bir süre sonra ağrılarım o kadar kötüleşti ki, sınava hiç çalışmıyordum. Ağrılarımı dindirmek için hemen tek çarem olan beyin uyarımı aldım ve böylece ertesi gün finallerimi başarıyla geçip diplomama kavuştum." O günden bu yana derin beyin uyarımı Serdans'ın hayatına çok fazla şey kattı.

Tuhaf değil mi? İnsan şu soruyu kendine sormadan edemiyor; kablolarla, derinin altında bir pille yaşamak nasıl bir duygu? Ya da o pil dolu mu yoksa bitiyor mu diye sürekli kontrol etmek... 2013 yılının insanı için bunlar pek normal olmayan şeyler; ama gelecek neler getirir bilemeyiz. Serdans gülümseyerek şu sözlerle konuşmasını bitiriyor: "Normalin ne anlama geldiğini unuttum. Onu hatırlamıyorum bile." Kim bilir ilerde hepimiz bu konuya ısırırız. Kim süper hafızaya sahip olmak istemez ki?

Kaynaklar

Cognitive Psychology and Cognitive Neuroscience, Wikibook yazarları 2004-2006

Elements of Molecular Neurobiology, C. U. M. SMITH, 3. Baskı 2002

<http://www.theverge.com/2013/6/27/4431274/the-electrified-brain-the-power-and-promise-of-neural-implants>

<http://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-2347290/Total-Recall-Neuroscientists-testing-brain-implant-restore-peoples-memories.html>

Çeviri

Dikkat bebek var!

Bebek bekleyen anne-baba adayları konuşmalarına dikkat etmelidir. Yeni bir çalışmaya göre bebekler anne rahminde konuşulan bazı kelimeleri duyabilir ve doğum sonrasında bu kelimeleri hatırlayabilirler. Sonuçlar erken akustik çevrenin gelişen bir beyni nasıl şekillendirdiğini anlamamıza katkıda bulunuyor.

Geçmişte yapılan çalışmalar fetüslerin belli sesleri duyabildiğini ve öğrenebildiğini göstermiş, ninni ezgileri, ünlü harfler ve annenin sesi gibi seslerin gelişmekte olan bir bebeği etkileyebildiği ortaya konmuştu. Buna ek olarak ABD Ulusal Bilim Akademisi'nin yayını *Proceedings of the National Academy of Sciences* dergisinde 26 Ağustos ve 10 Eylül 2013'te yayınlanan çalışmalara göre fetüs kelimeleri algılayabiliyor ve hatırlayabiliyor.

Makalenin yazarlarından Helsinki Üniversitesi'nde çalışan Eino Partanen'e kulak verelim: "Ceninin öğrenme kapasitesi düşündüğümüzden çok daha geniş kapsamlı." Partanen ve meslektaşları sıradan bir kelimenin cenin beynine girebilip giremediğini öğrenmek için sahte kelime olarak "tatata" sesini kullandılar. 17 hamile Fin kadından üçüncü trimester'larında (üç aylık dönem), haftada beş kereden yedi kereye kadar bu sahte kelimeyi içeren bir kaydı dört dakikalığına yüksek sesle oynatmaları istendi. Ses kayıtları rahatsız edici ama can yakmayacak bir ses tonunda dinletildi.

Doğumdan ortalama beş gün sonra bebeklere kayıtlar tekrar dinletildi. Bebeklerin başlarına bağlanan elektrotlar sayesinde Partanen ve meslektaşları özel bir farkındalık belirtisi buldu. Partanen'e göre, "Bebeklerin tepkisi bir miktar aşinalık içeriyor." Yetişkinler de benzer tepkileri yeni bir dil öğrenirken veriyorlar.

"Tatata" sesi rahatsız edici düzeye geldiğinde, anne rahminde kayıtlara maruz bırakılan bebekler aynı sinirsel tepkiyi verirken kayda yabancı olan bebeklerse aynı tepkiyi vermedi. Bu sonuç bebeklerin "tatata" sesinin normal versiyonunu öğrenebilecekleri ve hatırlayabilecekleri anlamına geliyor.

Bu hafızanın ne kadar kalıcı olduğuyse şimdilik bilinmiyor. Çalışmada bebekler ses kaydını sınımadan en fazla beş gün önce duydular ancak hafızaları daha geriye dayanıyor da olabilir.

Tahoma Pasifik Lüteriyan Üniversitesi'nden Christine Moon, "Bu çalışma, emziği emmek ve baş çevirmek gibi davranışlardaki dolaylı değişimlere dayanan eski çalışmalardan da ileri gidiyor. Davranışlar üzerinde birçok araştırma yapmıştık ama beyin üzerindeki araştırmalar için aynı şeyi söyleyemezdik" diyerek düşüncelerini belirtiyor.

Partanen bulguların dil problemleri çekme riski taşıyanların ve disleksi sahibi insanların çocuklukta müdahale görmüş olabilecekleri fikrinde. Partanen'e göre hamilelikte dinletilen dikkatli seçilmiş kelimeler ve konuşma sunumları yararlı olabilir.

Çeviri: Erdem Emir ER

Kaynak: http://www.sciencenews.org/view/generic/id/352781/description/Babies_learn_words_before_birth

Kromozomların şeklini biliyor muyuz?

İnsan vücudunda yer alan kromozomlar üzerinde onlarca yıldan beri araştırmalar yapılıyor. Bir asırdan fazla süredir yapılan bu araştırmalarda kromozomların şekli hep X şeklinde biliniyor ve böyle kabul görüyordu. Şimdiye kadar ki bütün genetik hastalık çalışmaları ve gen yerleştirmeleri bu X şekline göre yapıldı. Örneğin, KIT geninden ve bu genin yeterli protein üretememesi sonucu ortaya çıkan piebaldizm adlı bir genetik bozukluğu ele alalım. İlk yapılacak işlem ilgili genin genom içindeki yerini tespit etmektir. Burada KIT geni 4. kromozomun uzun kolunda yer alır diyerek hastalığı anlamadaki ilk adımı atıyorduk. Ancak artık işler bu kadar basit olmayabilir. Babraham Enstitüsü araştırmacılarının kromozomlar üstünde yaptığı incelemeler kromozomun yapısı konusunda bilim insanlarını bir daha düşünmeye davet ediyor.

Ekip, kromozomların şeklini daha iyi incelemek için 3 boyutlu modellerin kullanıldığı yeni bir yöntem geliştirdi. Kromozomun X şeklindeki görüntüsü bize onun 3 boyutlu yapısı hakkında fazla bir fikir vermiyordu. Ekip buradan yola çıkarak DNA'nın kendi içinde katlanma mekanizmasını ortaya çıkarmak ve bu sistemin karmaşıklığını anlamak için kromozomun 3 boyutlu yapısını çözmeyi hedefledi. Kromozomları göstermek için kullanılan X şekli aslında bu yapının sadece bir anlık görüntüsünden ibaret.

Araştırma grubundan Dr. Peter Fraser konuyu "X şeklindeki kromozom görüntüsüne çoğumuz aşinayız ancak bu mikroskopik kromozom portresi onun sadece bölünme evresinde görülen anlık bir geçiş yapısı. Hücreler bölünmeyi bitirdikten sonra kromozomun X şekli kayboluyor. Kromozomlar bu noktadan sonra artık bambaşka bir şekle bürünüyorlar, bu güne kadar bu şekilleri tam olarak ortaya çıkarmak mümkün olmamıştı" sözleriyle açıklıyor.

Dr. Peter'in ekibi DNA sıralama tekniğini kullanarak bir hücrede kromozomun binlerce moleküler ölçümlerini yaptı. Bu küçük ölçümler daha sonra güçlü bilgisayarlar sayesinde birleştirilerek kromozomun üç boyutlu portreleri elde edildi.

Elde edilen yeni kromozom görüntüleri bize kromozomun yapısından daha fazlasını gösteriyor. Kromozomlar temel olarak DNA ve histon proteinlerinden oluşuyor, DNA'nın kromozomu oluştururken izlediği yol konusunda bilim insanları arasında hala bir fikir birliğine varılabilmiş değil. DNA katlanmasında görülen solenoid ve zikzak modeller halen tartışma konusu.

Kromozomun üç boyutlu yapısının ortaya çıkmasıyla insan genomunu anlamada çok önemli bir adım atılmış oldu. Bu çalışma DNA'nın hücre çekirdeği içindeki konumunu daha iyi gösteriyor ve bilgisayar ortamında gerçekleştirilen DNA çalışmalarını hızlandırması bekleniyor. Kromozomların yeni ortaya çıkan yapısı, proteinlerin ne zaman ve ne kadar üretilceği konusunda bize daha ayrıntılı bilgi verecektir. Bu bağlamda gelecek yıllarda yapılacak yeni araştırmalarla genetik hastalıklar ve yaşlanma gibi sorunlar daha iyi aydınlatılacaktır.

Çeviri: Ali Çağlayan TAYBAŞ

Kaynaklar: <http://www.babraham.ac.uk/news2013/sep25.html>

"Single-cell Hi-C reveals cell-to-cell variability in chromosome structure" Takashi Nagano, Yaniv Lubling, Tim J. Stevens, Stefan Schoenfelder, Eitan Yaffe, Wendy Dean, Ernest D. Laue, Amos Tanay & Peter Fraser, *Nature* 2013

İnsan beyninde bulunan destek hücreleri fareleri daha zeki yapıyor

Gliya hücreleri, yani insan merkezi sinir sisteminde bulunan destek bağ doku hücreleri, şimdiye kadar yalnızca "ev hizmetçisi" görevi görüyor diye biliniyordu. Yeni çalışmalara bakılırsa bu hücre ailesi insan beyninin eşsiz karmaşıklığı için hayati önem taşıyor gibi görünüyor. Biliminsanları bu sonuca, bu hücrelerin farelere nakledildiğinde, hayvanların daha hızlı öğrenmesini sağlayarak beyindeki iletişimi etkilediğini kanıtladıktan sonra vardı.

Çalışma, *Cell Stem Cell* adlı dergide yayınlandı. Bu çalışma, gliya hücrelerinin bir alt kümesi olan astrositlerin -insanlarda diğer türlerde olduğundan daha geniş ve karmaşık olan bir hücre çeşidi- evriminin, bizi diğer türlerden ayıran yüksek kavramsal kabiliyetlerimizi kazanmamıza yardımcı anahtar olaylardan biri olmuş olabileceğini öne sürüyor.

"Bu çalışma, gliya hücrelerinin sinirsel iletim için önemli olduğunu göstermenin yanında; insanın kavrama yetisinin gelişiminin, gliya hücrelerinin insana özgü yapı ve işlev evrimini etkileyebileceği fikrini öne sürüyor" diyor çalışmanın eşyazarı, Rochester Tıp Merkezi Üniversitesi'nden (University of Rochester Medical Center-URMC) nöroloji alanında yüksek lisans ve doktora bulunan Steven Goldman. "Bunun, insan gliyalarının eşsiz işlevsel faydalarının olduğuna dair ilk kanıt olduğuna inanıyoruz. Bu bulgu aynı zamanda, temelde yeni bir modelle, bu hücrelerin görev aldığı bir dizi hastalığı inceleme imkânı sağlıyor."

Son yıllarda bilim insanları, gliya hücrelerinin -ve daha belirgin bir biçimde astrositlerin- beyin işleyişindeki görevini anlamaya ve buna değer vermeye başladı. URMC'den araştırmacılar, astrositlerin sırrını çözmede ve bunların hem beyindeki nöronları desteklemeye yardım ettiği, hem de nöronlarla ve birbirleriyle iletişim halinde olduklarını ispat etmede öncü oldular.

"Astrositin görevi, sinirsel iletim için kusursuz bir ortam sağlamak" diyor tıp doktoru, "Goldman ile birlikte- URMC Dönüştürülebilir Sinirsel Tıp Merkezi yöneticisi ve çalışmanın eşyazarı Maiken Nedergaard. "Aynı zamanda, bu hücrelerin karmaşıklık, boyut ve yoğunluk bakımından evrildikçe -insanda olduğu gibi- beyin işlevselliği daha da karmaşık bir hal alıyor."

Astrositler diğer türlerle kıyaslandığında, insanda çok daha bol, büyük ve yoğun bulunuyorlar. İnsanlara özgü astrositler, aynı anda birçok nöronla iletişime geçebilen çok sayıda telcik tasarlıyor. Bu iletişim noktaları, komşu iki nöronun bittiği yerler. Sonuç olarak, özgün insan astrositleri, binlerce sinaps aktivitesini düzenleyebilme potansiyeline sahip, bu da farelerdekinden çok daha fazla.

Bu, insan astrositlerinin insan beyninde bulunan karmaşık işaretlerle faaliyetlerini tamamlama

ve bütünlemede önemli bir rol oynuyor olabileceğini ve bu nedenle yüksek kavrama kabiliyetlerimizi düzenlemeye yardımcı olabileceğini gösteren bir çalışma. Bu dönüt, farelere nakledildiklerinde, insan gliyalarının sinirsel faaliyetlerin temel örneklerini etkileyebileceğini gösteriyor.

"Bir anlamda, az gelişmiş türlerden farklıyız", diyor Goldman. "Bizim gelişmiş kavramsal süreç kabiliyetimiz, sinir ağlarının sadece büyüklüğü ve karmaşıklığından değil, aynı zamanda işlevsel yeteneklerimiz ve insan gliyalarının düzenlemeleri sayesinde var. İnsan beyninin daha yetenekli olduğu fikrini hep doğru bulmuştumdur. Çünkü, biraz basitçe anlatmak gerekirse, eğer bütün sinir ağlarını ve faaliyetlerini bir araya getirirseniz, müthiş bir bilgisayar elde etmiş olursunuz", diyor Nedergaard. "Ama, insanın kavraması, bilgiyi işlemekten çok daha fazlası. Bu aynı zamanda duyguların, çıkarım yapma ve öğrenmemizi sağlayan yüksek kabiliyetlerimizi bilgilendiren hafızalarla düzenlenmesi."

Araştırma takımı, insan gliya hücrelerine, farelerde sıradan sinir hücreleriyle birlikte bulunabilme imkânı verildiğinde neler olabileceğine bakılarak, bu hücrelerin, insan beynini eşsiz bir yetenekle desteklediğini ispatlamaya karar vermişti. Biliminsanları öncelikle beyin dokusundan insan gliya ata hücrelerini (merkezi sinir sisteminde astrositlerin çoğaltmasına yardımcı hücreler) ayırdılar. Daha sonra bu hücreleri, yeni doğan farelerin beyinlerine naklettiler. Fareler büyüdükçe, insan gliya hücreleri, bir yandan bulunan sinir ağının bütünlüğünü terk ederek, bulundukları ortamın ana hücrelerine üstün geldiler. "İnsan gliya hücreleri, gliya ata hücrelerini ve astrositlerin büyük bölümünü farelerde, esasen insandaki merkezine taşıdılar ve aslında bir insanın beyninde olması gerektiği gibi geliştiler ve öyleymiş gibi davrandılar", diyor Goldman.

Takım daha sonra, bu hücrelerin hayvanların beyindeki işlevsel etkisini -özellikle beyinde hücrelerin arasındaki sinyallerin akılda tutulmalarını ve bunların hızlarını ve esnekliklerini (beynin yeni olayları kaydedebilme ve yeni işleri öğrenebilme yeteneğini)- araştırmak için harekete geçti.

İnsan gliya hücreleriyle, farelerde beyin işlevlerinin etkili bir şekilde geliştiğine iki önemli gösterge buldular. İlk olarak kalsiyum dalgası (beyindeki bitişik astrositlerin arasındaki bir sinyalin yayılımının hızı ve aradaki uzaklığı) denilen bir olguyu incelerken, araştırmacılar, dalganın aktarılma hızının nakledilmiş farelerde, sıradan farelerde gözlenenden daha hızlı olduğunu ve insan beyin dokusundakine daha çok benzediğini kaydetti.

İkinci olarak, araştırmacılar uzun süreli potansiyel artışını (*long-term potentiation/LTP*), beyindeki nöronların kısa bir elektriksiz uyarımdan ne kadar uzun süre etkilendiklerini bulan bir ölçüm sürecini, inceledi. LTP, öğrenme ve hafızanın altında yatan merkezi moleküler mekanizma. Araştırmacılar bu deneyle nakledilmiş farelerde LTP'nin daha hızlı ve devamlı geliştiği ve bunun öğrenme yeteneklerini arttırdığı sonucuna vardılar.

Bu bulgular temelinde takım, farelerin hafızalarını ve öğrenme yeteneklerini araştırarak bir dizi davranışsal görevlerle değerlendirdiler. Nakledilmiş farelerin daha hızlı öğrendiklerini ve hem yeni ortaklıklar hem de birçok görevi anlamlı bir ölçüde sıradan farelerden, insan gliya hücreleri olmayanlardan, daha hızlı yerine getirdiler.

"Bu farelerin, aslında kendi işlevsel faaliyetlerini değiştirerek esneklikte ve öğrenmede kendilerinde bulunan sinir ağlarıyla bir artışa sebep olduklarını ispatladılar. Bu bize, insan gliya hücrelerinin zekâ yeteneğinde ve kavrama sürecinde türe özgü rolleri olduğunu söylüyor. Durumun böyle olabileceğiyle ilgili bir süredir düşünüyorduk ve bu, ilk kanıt."

Araştırmacılar inanıyor ki, insan gliyalı yanılmalı fare dedikleri bu hayvan örneği, tıp dünyasına gliyal sıra dışılıkların payı olan sinirsel bozuklukları anlayabilmek ve tedavi edebilmek için yeni bir araç. Sinirsel bozukluklarda astrositlerin insana özgü özellikleri, hastalık sürecinde özel bir öneme sahip olabilir. Goldman, Nedergaard ve diğer takım arkadaşları bu fareleri, insanda oluşan birçok akıl hastalıkları ve sinirsel bozukluklarda hangi gliyal hastalığın payı olduğu üzerinde çalışmak için kullanıyorlar. Bu yeni araç, zamanla sinirsel ve akılsal hastalıkların diğer türlerden daha çok rastlandığı biz insanlarda daha da uygulanabilir olacaktır.

Çeviri: Hande ÇETİN

Kaynak: http://www.urmc.rochester.edu/news/story/index.cfm?id=3770&go-back=gde_2122721_member_222740347

Üç Soru Üç Cevap

İyi pişmiş et neden daha lezzetli olur?

Bizden yüz yıl kadar önce Fransız kimyacı L. C. Maillard, yiyeceklerin pişerken neden ve nasıl kararıp koku yaydığını merak etmiş ve şeker hastalığının tedavisinde faydalı olması niyetiyle bu olayın arkasındaki -şimdi kendi adıyla anılan- reaksiyonu araştırmaya başlamış. O zamanlarda insülin henüz bulunmadığından, üzerine araştırma yaptığı konunun diyabete hiç faydası dokunmayacak olsa da ileride gıda endüstrisinin uzun raf ömürlü ürünleri taptazeymişçesine leziz tutmasına yarayacağını bilmiyordu Maillard.

Peki, bu reaksiyon nasıl oluyor da yiyeceklerimize lezzet veriyor? Öncelikle belli koşulların sağlanması lazım; minimum 140-160 santigrat derece yüzey sıcaklığı ve yüzeyin kuruluğu gibi... Mikrodalga sıcaklık limitini, haşlama ve buharda pişirmeyse kuruluk koşulunu sağlamadığı için bu teknikler ateşte pişirmenin lezzetine ulaşamıyor. Gerekli koşulları sağladığımız, ateşte pişirdiğimiz etin içindeki proteinler ve karbonhidratlar yapıtaşlarına ayrılıyor ve birbiriyle Maillard reaksiyonu sayesinde etkileşerek yeni moleküller ortaya çıkarıyor. İşte bu yeni aroma moleküllerinin kimyasal şekilleri ve yapıları, kokuya, lezzete ve kahverengi tona sebep oluyor.

Fakat bu lezzetin bir de bedeli var; belli koşullarda aroma ile beraber akrilamid ve furan gibi kanserojen maddelerin de türemesi. Tam da bu yüzden lezzetlenmeyi geçip siyahlaşmış etlerden mutlaka kaçınılmalı.

Yağmur kokusu nereden geliyor?

Yağmurlu havaların o ferah kokusundan hepimiz hoşlanıyoruz; peki, halk arasında "toprak kokusu" dediğimiz, literatürde ise petrikor olarak geçen bu kokunun nereden geldiğini biliyor muyuz?

Üç sebep sayabiliriz bu güzel doğa olayı için. İlkinin kaynağı bitkiler. Kuru zamanlarda salgılanan bu yağlar, yağmur yağınca etrafa yayılıyor. Petrikoron ikinci sebebiyse aktinomiset diye bilinen toprakta bulunan bakterile-

rin salgıladıkları kimyasallar. Bu ikisi yağmur yağınca toprakta karışıyor ve kendine has bir koku yayıyor. Sebeplerimizden üçüncü, sonuncu ve belki de en beklenmedik olanı ise ozon. Fırtına sırasında çakan şimşekler, oksijen ve nitrojen moleküllerini atomlarına ayırıp nitrik oksite çeviriyor. Nitrik oksitse, diğer kimyasallarla tepkime vererek kendine has keskin bir kokusu olan ozonu oluşturuyor. Bir gün, "yağmur yağacak gibi kokuyor" dersiniz, burnunuza gelenin rüzgârı bulutlardan taşıyan ozonun kokusu olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebilirsiniz.

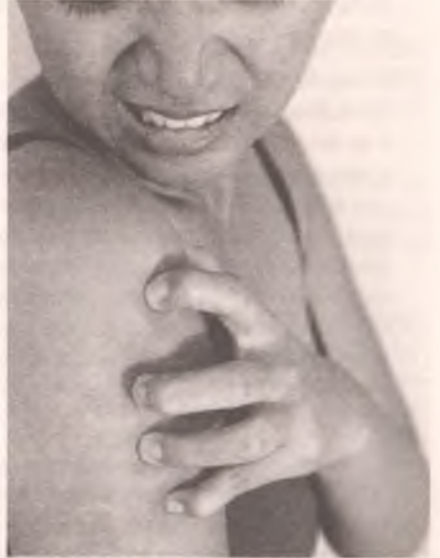
Neden kaşınıyoruz?

Ölü deri, kıl, toz, alerji kaşıntıya sebep olabilir, bunu biliyoruz. Peki, ama neden kaşınıyoruz, kaşınmanın bize faydası nedir? Her durumda sorduğumuz soruyu bu sefer kaşıntı soralım: "evrimsel süreçte hangi getirisi sayesinde elenmemiş olabilir?" İlk bakışta kaşınmanın faydasından çok zararı var gibi görünüyor. Örneğin deri problemleri gibi fizyolojik sebepli kaşıntılarda irite olmuş cildi kaşıyarak daha da tahriş ederiz. O zaman vü-

cadumuz bu tepkiyi neden ve tabii ki nasıl üretiyor?

Nasılına cevabımız şöyle: kaşıntıya sebep olan molekül Nppb (natriüretik polipeptid b), kaşıntı bölgesinden uzakta bulunan sinir hücreleri tarafından üretiliyor ve beyne asıl kaşıntı bölgesini kaşımamız için sinyal gönderiyor. "Neden"i içinse tartışmalar devam etmekle beraber en güçlü tez, evrimsel süreçte bu tepkinin zehirli sinekleri, böcekleri kovuşturmak için geliştiği yönünde. Ciltte böcek yürüyormuş hissi geldiğinde, bu hissin sebebi uzaklaşsın ya da ölsün diye kaşınma ihtiyacı hissediyor olabiliriz.

Kaşıntıya karşı kullanılabilir bir ilaç geliştirmekse çok zor. Çünkü Nppb'yi bloke edemeyiz, kendisi aynı zamanda kan basıncının ayarlanmasında önemli rol oynuyor. Dolayısıyla kaşıntı sinyallerinin gitmesini engelle-

mek yerine kaşıntıyı durdur sinyallerini ateşlemek yoluyla çalışan bir ilaç üretilmesi daha mantıklı olacak gibi görünüyor. Fakat bu konuda da iyi bir haber veremeyeceğiz; kaşıntıyı durduran sinyaller halen keşfedilmiş değil.

Yani iyisi mi siz bir süre daha sineklerden, alerjilerden uzak durmaya bakın. Çünkü bu basit görünen soruna çözüm yakın zamanda gelecek gibi değil.

Peki siz neler merak ediyorsunuz?

Facebook'taki Yaşam Ağacı sayfamıza sorularınızı gönderin, hemen cevaplayalım!

www.facebook.com/biyozen.yasamagaci

Bu Canlıyı Tanıyor musunuz?

Ova çizgili tenreği: Dikenli böcekçil

Tenrekler Madagaskar ve Afrika'nın iç kırsımlarında yaşayan bir böcekçil memeli ailesidir. Görüntüleri nedeniyle pek çok diğer hayvana benzetilebilirler. Yakınsak evrim sonucu kirpi, sivrifare, opossum ve çeşitli fare türlerine benzer özellikler kazanmıştır.

Ova çizgili tenreğine gelinirse (*Hemicentetes semispinosus*), bu canlının renkli bir kirpiyi, aynı zamanda da küçük bir sivrifareyi andırdığı görülebilir. 16-19 cm arası boydadır, sırtının ve boynunun tamamı sarı ve siyah çizgiler şeklinde ilerleyen dikenlerle kaplıdır, hayli uzun bir buruna sahiptir ve vücutlarında bir kuyruk bulunmaz. Görüntüleri her ne kadar çoğu kişiye sevimli gelse de, bu canlının ellenmemesi ve rahatsız edilmemesi gerekir, çünkü dikenleri hayli tehlikeli olabilir.

Bahsedilen dikenlerin büyük bir kısmı deriye bağlıdır, özellikle boynundaki dikenler sarı ve dikkat çekici bir taç oluşturarak tehdit durumlarında ikaz verebilir. Tehdit durumu devam ederse, tenrek bu tacı kullanarak avcının ayak, bacak, burun veya gözünü yaralayıp tahriş edebilir. Vücutun sonuna doğru bulunan dikenler ise sabit değildir ve uçlarında daha küçük kancalar bulunur, bu sayede avcıya doğru fırlatılıp acı verilebilir. Benzer koruma sistemleri ekidna ve kirpilerde de bulunmaktadır.

Sırtın ortasında bulunan dikenlerse çok daha farklı bir özelliğe sahiptir. Bu dikenler hayli tırtıklı ve özelleşmiş yapılara sahiptir ve içlerinde belirgin şekilli boşluklar bulunur. Tenrek bu dikenleri birbirine sürtüğünde, güçlü bir

cırlıdama sesi çıkartabilir. Bu ses diğer bireylerle avcı, gıda veya sığınak haberleşmesi için kullanılabilir. Bu durumda ilginç olan şey, başka hiçbir memelide bu tür bir cırlıdama özelliğinin bulunmamasıdır. Cırlıdama (stridulation), çoğunlukla böcek türleri arasında yaygın olan bir özelliktir, çekirgeler ve ağustos böcekleri bunu arka bacakları ve kanatlarını kullanarak gerçekleştirir. Bazı yılanlar ve balıklardaysa cırlıdama pulların birbirine sürülmesi sonucu ortaya çıkar. Yakınsak evrimin bu derece çalışması etkileyicidir, özellikle ova çizgili tenreği gibi Madagaskar gibi izole bir bölgede yaşayan türden başka bir memeli türünde bu özelliğin görülmemesi hayli ilgi çekicidir.

Tenreklerin evrim süreci boyunca, primatların çoğunda olduğu gibi işlevi ve kendisi kaybolan kuyruğuna ek olarak, sahip olmadıkları

başka bir organ daha vardır: skrotum. Bu canlının vücut sıcaklığı çoğu memeliye göre hayli düşüktür ve bu sebeple testislerin vücutun dışında tutulması gerekmez, sperm üretimi vücutun içinde gerçekleştirilir. Tenreklerin geneline bakıldığında 2 ila 32 arasında değişen bebek sayısı görülürken, ova çizgili tenreği 5-8 bebekle 58 günlük hamilelik süreci sonrası ortalama sayılarda üremiş olurlar. Bebekler yaklaşık bir ay boyunca süten kesilmez, sonrasında çiftleşme erginliğine erişene kadar ebeveynlerle beraber geniş ailelerinin içinde kalır. Bu tenrek türü hayli sosyaldır, aileler 15 bireye kadar çıkabilir.

Bu tür ve diğer tenreklerle has bir başka özellik ise, plasentalı memelilerde hiç yaygın olmayan kloaktır. Kloak, vücutun en sonunda bulunan bir açıklıktır ve hem üreme, hem de boşaltım sisteminin çıkışı görevini görür. Çoğu memelide, hatta tenrekler ve altın köstebekler hariç tüm plasentalı memelilerde kloak embriyonik seviyede ikiye ayrılır ve bu sayede üreme ürünleri ve boşaltım ürünleri iki farklı çıkıştan atılabilir. Tenreklerde ise kuşlar, sürüngenler, balıklar ve başka birçok türde olduğu gibi tek bir açıklık vardır. Yakınsak evrim sonucu pek çok benzer özellik edinmiş ova çizgili tenreğinin bu tür ilkel bir sisteme sahip olması olağandışıdır.

Kaynaklar

http://www.strath.ac.uk/press/newsreleases/2011/headline_455782_en.html

http://animaldiversity.ummz.umich.edu/accounts/Hemicentetes_semispinosus/

Biyografi

Amerika'nın ilk kadın gökbilimcisi:

Maria Mitchell

Amerika'nın bilinen ilk kadın gökbilimcisi olan Maria Mitchell, 1 Ağustos 1818 günü Quaker ailesinin 10 çocuğundan üçüncüsü olarak dünyaya geldi. Nantucket, Massachusetts'de doğan Mitchell, ilk eğitimi Cyrus Peirce Okulu'nda aldı. Maria'nın babası William Mitchell, kendisini işine adanmış bir astronom ve öğretmendi ve böylece Maria'nın astronomiye olan ilgisini küçük yaşlarda fark edip onu, bu konuda eğitim alması için cesaretlendirdi. Herkesin eşit haklara sahip olması gerektiğine inanan babası Maria'nın da erkeklerle aynı düzeyde eğitim alabilmesi için elinden geleni yaptı. Böylece Maria, babasının da öğretmen olduğu okula gitmeye başladı ve 17 yaşındayken, genç kızları bilim ve matematik konularında eğitmek amacıyla kendi okulunu açtı.

1836 yılında Nantucket Kütüphanesi'nde kütüphane görevlisi olarak çalışmaya başlayan Maria, sonraki 20 yıl boyunca okuyabildiği kadar çok kitap okuyarak öğrenmeye olan tutkusunu geliştirdi. Günlerini kitap okuyarak geçirirken geceleri ise babasıyla gökyüzünü inceliyordu. Babası William, baş görevli olarak çalıştığı Pacific Bankası'nın tepesine Maria için bir gözlemevi inşa etti. Böylece Maria, gökyüzünü daha kolay izleyebilecek, araştırmalarını daha kolay yapabilecekti. Bu sıra dışı rasathanede yaptığı gözlemler sırasında, 1 Ekim 1847 yılında daha 29 yaşındayken bir kuyruklu yıldız keşfetti ve bu başarı sayesinde uluslararası bir madalya ile ödüllendirilen Maria'nın kuyruklu yıldızı "Bayan Mitchell'in Kuyruklu Yıldızı" (resmi adıyla 'C/1847 T1') olarak adlandırıldı. Aynı zamanda astronomiye özel bir ilgisi olan Danimarka Kralı 5. Frederick de Mitchell'e altın bir madalya hediye etti. Bütün bu başarılarına ek olarak, Amerikan Sanat ve Bilim Akademisi'ne seçilen ilk kadın olarak Amerika'nın ilk profesyonel kadın astronomu oldu.

Daha sonra, günümüzde de hala çalışır durumda olan Amerikan Bilimi Geliştirme (AAAS) ve Amerikan Felsefe Toplulukları'na seçildi. O zamanlarda kadınlar açığı ya da çamaşırcı olarak iş bulabilseler de Mitchell, 1849 yılında akademik bir görevde çalışarak maaş alabilen ilk kadındı. Bunun yanı sıra Amerikan Sahil Araştırmaları, Mitchell'e gökyüzü gözlemcisi

unvanı ile yıllık 300 dolar veriyordu. Yürüttükleri projelerin başlıca amacı hava tahminlerini geliştirmek ve uzaklıkları hesaplamaktı.

Buluşuyla ünlü olduktan on yıl sonra, bir yılını Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde geçirme fırsatı buldu. Öncü kadın astronomlardan olan Caroline Herschel'in yeğeni de olan John Herschel ile de görüşme fırsatı bulmuş oldu. Aynı zamanda Gökyüzünün Mekanizmaları adlı bir kitap yayınlayan, ultraviyole ışınlar ve moleküller yapılarla ilgilenen Mary Somerville'i de ziyaret etme imkânı buldu.

İç savaş sırasında büyük bir istekle bilimsel araştırmalarına devam eden ve herkes için özgürlüğün olması gerektiğine inanan Mitchell hem köleliğe karşı hareketlerin yanında yer almış hem de güneydeki köleler tarafından yetiştirilen pamuktan kıyafetleri giymeyi reddetmiştir.

İç savaş, Amerikan kadınının toplumdaki yerini değiştirdi ve daha önceden kadınları akademik hayata kabul etmeyen birçok yer, savaştan sonra bu kurallarını değiştirmeye başladılar. En prestijlilerinden biri olan Vassar Üniversitesi, 1865 yılında Matthew Vassar tarafından New York'da kuruldu. Matthew, Mitchell'i fakülte üyesi olarak katılması için ikna etti. Böylece Mitchell üniversitedeki tek kadın olacaktı. Burada, Amerika'nın en büyük üçüncüsü olan 12 inç'lik bir teleskopu kullanma fırsatı olacak ve Jüpiter ve Satürn'ün yüzeylerini araştırmaya başlayacaktı.

Mitchell, o zamanda kadınların uyması zorunlu kılınan kurallara uymayı reddediyordu. Vassar Üniversitesi Mitchell'e saygı duyuyordu ama ondan öncelikli olarak istedikleri şey astronomi öğretmesiydi. Çünkü onlar da kız öğrencilere gece dışarı çıkma yasağı koyarak aslında bu tür kuralların olması gerektiğini savunuyorlardı.

1873'de Amerikan Kadınları Geliştirme Derneği'nin başkanlığını yapan Mitchell, aynı zamanda yaşadığı yerdeki, hem kadınlar hem de erkeklerle hitap eden birkaç derneğin daha başkan yardımcılığını yapmıştır.

Birçok projesinin yanı sıra sürekli güneş lekelerini izlemeye ve fotoğraflamaya devam

ediyordu. 1882 yılında Venüs'ün güneşin önünden geçişini belgeledi. Bu, o kadar nadir gözlenebilecek bir olaydır ki 1608 ile 2012 yılları arasında sadece sekiz kez meydana gelmiştir.

1888 yılında Vassar'dan emekli olan Mitchell, kız kardeşinin yaşadığı Massachusetts, Lynn'e taşınıp çalışmalarına orada devam etmeye başladı.

28 Haziran 1889'da geçirdiği bir beyin rahatsızlığı nedeniyle hayata gözlerini kapayan Mitchell, Nantucket'de bulunan mezarlığa aile üyelerinin yanına gömüldü.

Ölümünden sonra arkadaşları ve destekçileri 1902 yılında Maria Mitchell Derneği'ni kurdular ve aynı zamanda Mitchell'in evini ziyaretçilere açarak küçük bir müze haline getirdiler. Onun hatırlanması sağlamak amacıyla çabalar sadece arkadaşları değildi. Daha sonraki yıllarda bazı gökbilimciler Mitchell'i onurlandırmak adına aydaki bir kratere onun adını verdiler. Dahası, Nantucket'deki rasathaneye ilk kadın gökbilimci olan Maria Mitchell'in adını vererek onun adının yaşatılmasına bir kez daha katkıda bulunmuş oldular.

Birçok alanda öncü olan ve zamanında neredeyse hiçbir kadının elde edemeyeceği başarılarına imza atan Mitchell'in adı, ölümünden 105 yıl sonra bile hatırlanmış ve 1994 yılında Ulusal Ünlü Kadınlar Topluluğu'nda anılmıştır.

Kaynaklar

Maria Mitchell. (2013). *The Biography Channel website*. Son erişim tarihi; 01:00, Eylül 11, 2013, <http://www.biography.com/people/maria-mitchell-9410353>.

Nwhm.org (2013). *Education & Resources-National Women's History Museum, NWHM*. [çevrimiçi] <http://www.nwhm.org/education-resources/biography/biographies/maria-mitchell-bio/> [Son Erişim: 11 Eylül 2013].

Tarihte Bu Ay

1 Kasım 1952: İlk Hidrojen bombası patlatıldı.

ABD'nin kullandığı ilk termonükleer alet olan ve Mike olarak adlandırılan hidrojen bombası, Hawaii'nin 3.000 mil batısındaki Eniwetok Atholl'e atılarak denendi.

2 Kasım 2000: Uluslararası Uzak İstasyonu daimi sakinlerine kavuştu.

Bir Amerikalı (William Sefherd) ve iki Rus (Sergei Krikalev ve Yuri Gidzenko) Soyuz uzay aracıyla yaptıkları yolculuğun ardından, 4 ay sürecek olan görevlerine başladılar. Bu da Uluslararası Uzak İstasyonu'nda uzun süreli kalınacak ilk görevdi.

3 Kasım 1749: Daniel Rutherford öldü.

İskoç kimyacı ve doktor Rutherford, 1772 yılında nitrojen'in izolasyonu ile ün kazanmıştır.

5 Kasım 1948: William Phillips doğdu.

Atomları lazer ışığıyla soğutma ve hapsedme yöntemlerini geliştirdikleri için Claude Cohen-Tannoudji ve Steven Chu ile birlikte 1997 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanmıştır. Phillips günümüzde Maryland Üniversitesi'nde ders vermektedir.

7 Kasım 1867: Marie Curie doğdu.

Radyoaktivite üzerine yaptığı çalışmalarla iki farklı alanda Nobel Ödülü kazanan Polonya asıllı kimyager fizikçi Marie Curie, uranyumla yaptığı deneyler sonucu radyoaktiviteyi keşfetti. Toryumun radyoaktif özelliğini buldu ve radyum elementini ayırttı. 1903 Nobel Fizik Ödülü, 1911 Nobel Kimya Ödülü sahibi ve radyoloji biliminin kurucusudur. Çalışmalarıyla bir çığır açan Curie, Nobel Ödülü'nü alan ilk kadın, bu ödülü iki kere alan ilk bilim insanı olmuştur.

8 Kasım 1895: X ışınları gözlemlendi.

Würzburg Üniversitesi'nde gerçekleştiren deneyin sonucunda Wilhelm Röntgen X ışınlarını ilk gözleyen bilim insanı oldu.

9 Kasım 1934: Carl Sagan doğdu.

ABD'li gökbilimci, astrobiyolog olan Sagan, bilimin popülerleşmesi için yaptığı çalışmalarla tanınır. Astrobiyolojinin öncülerindendir ve Dünya Dışı Akıllı Varlık Araştırması'nın (SETI) ilerlemesinde büyük katkılarda bulunmuştur. Popüler bilim kitaplarıyla ve yazımında yer alıp sunduğu ödüllü televizyon dizisi Kozmos ile dünya çapında tanınmıştır.

Marie Curie, Nobel Ödülü'nü alan ilk kadın, bu ödülü iki kere alan ilk bilim insanı olmuştur.

12 Kasım 1935: İlk modern frontal lob ameliyatı yapıldı.

Ameliyat, Portekiz'in Santa Marta Hastanesi'nden doktor Egas Moins tarafından, mental bir hastalığı iyileştirmek için gerçekleştirilmişti.

18 Kasım 1962: Niels Bohr öldü.

Danimarkalı fizikçidir. Kuantum kuramının atom yapısının belirlenmesinde ilk kez kendi adıyla anılan atom modelini oluşturdu. Ayrıca atom çekirdeğinin "sıvı damlacığı modelini" geliştirdi. Çalışmalarından sonra Kopenhag Teorik Fizik Enstitüsü başkanlığına getirilen Bohr, 1922'de Nobel Ödülü kazanmıştır. Sonrasında kısaca "Bohr Enstitüsü" adıyla anılan Enstitü büyük ilgi görmüştür.

20 Kasım 1886: Kari Von Frisch doğdu.

Avusturya asıllı bir etologdur. Özellikle arı davranışları ve duyuları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. Arıların farklı koku ve tatları tanıyabildiğini ve yaptıkları bir dans sayesinde kovanda iletişim kurduklarını söylemiştir. Polarize ışığın arılar tarafından yön bulurken pusula gibi kullanıldığını göstermiştir. Hayvanlardaki bireysel ve sosyal davranış şekillerinin düzenlenmesi ve tetiklenmesi üzerine yaptıkları çalışmalar sayesinde, meslektaşları Nikolaas Tinbergen ve Konrad Lorenz ile birlikte 1973'te Nobel Fizyoloji ve Tıp Ödülü'ne layık görülmüşlerdir.

21 Kasım 1877: Edison'un gramofonunun icadı açıklandı.

1877'de, Thomas Edison "konuşma makinası" dediği icadını duyurdu. Eylül 1877'de, bu makinanın amacının "seri konuşan birinin konuşmasını eşzamanlı kâğıda dökerek, üzerinden yıllar dahi geçse konuşmacının ses tonu, tonlaması ve mimiklerini koruyarak yeni-

den çalabilmek" olduğunu yazmıştı. Yine de ince levha, sadece birkaç sesi kurtarabilirdi. Gramofonun ilk gösterimiyle, pratikte nasıl çalıştığı anlaşılamamıştı.

23 Kasım 1837: Hollandalı fizikçi Johannes Diederik Van Der Waals doğdu.

1910'da "gazlar ve sıvıların durum denklemi" adlı çalışması ona Nobel Fizik Ödülü'nü kazandırmıştır. Van der Waals, gaz ve sıvıların hacimleri, sıcaklıkları ve basınç arasındaki ilişkinin, bugün Van Der Waals adı verilen moleküller arası kuvvetleri ve moleküllerin hacimlerini hesaba katmadan anlaşılamayacağı fark etti.

24 Kasım 1859: Doğal Seçim Yoluyla Türlerin Kökeni, Darwin'in çığır açan kitabı, İngiltere'de yayınlandı.

İngiliz doğa bilimci Charles Darwin, 1830'larda Beagle ile yaptığı deniz yolculuğu sırasında bilimsel kanıtlarını detaylandırmıştı. Charles Darwin, basım için Charles Lyell'den yardım görmüştür, ki Charles Lyell kendisine Alfred Russel Wallace'ı (doğa bilimci) da öneren kişidir. Lyell, Darwin'in daha fazla ertelemeden kitabını yayınlaması için diretmiştir.

25 Kasım 1844: Alman makina mühendisi ve motor tasarımcısı Kari Benz doğdu.

Benz ilk içten yanmalı motor tekniğine sahip otomobilini üretmiştir. İki meslektaşıyla aynı anda, aynı projenin üstüne çalışmışlar fakat Benz önce çalışmasının, sonra da içten yanmalı motorun otomobillere uygulanabilirliğinin bütün süreçlerinin patentini almıştır. Benz 1885'te üç tekerlekli, benzin motoruyla çalışan ilk otomobilini, Motorwagen'i üretti. Benz ayrıca, Daimler-Benz, Mercedes-Benz ve Daimler-Chrysler şirketlerinin başı olan Benz Şirketi'ni kurmuştur.

26 Kasım 1701: İsveçli fizikçi, gökbilimci ve matematikçi Anders Celcius doğdu.

Kendi adıyla anılan sıcaklık ölçeğiyle tanınır. Bu ölçek hala neredeyse bütün bilimsel çalışmalarda kullanılır.

29 Kasım 1803: Christian Doppler doğdu.

Avusturyalı bir fizikçidir. Kendisi Doppler etkisi olarak bilinen, kısaca dalga özelliği gösteren herhangi bir fiziksel varlığın frekans ve boyunun hareketli (yakınlaşan veya uzaklaşan) bir gözlemci tarafından farklı zaman ve ya konumlarda farklı algılanması, çalışması sayesinde tanınır.

Çetin Ceviz Problemleri

"Çetin Ceviz Problemleri" başlıklı köşemizi, Dr. Necmi Dayday'ın sağlık sorunları ve geçirdiği ameliyat sebebiyle bir süredir yayımlanmıyordu. Problemlere, bu sayımızdan itibaren, kaldığımız yerden devam ediyoruz...

Bu köşemizde, eğlenceli zekâ oyunları, matematik ve fizik soruları bulacaksınız. Sorular, çıraklık, kalfalık ve ustalık başlıkları altında zorluk derecelerine göre sıralanacaktır. Bu soruları doğru yanıtlayan üç okurumuza, Kaynak Yayınları tarafından yayınlanan Arda ODABAŞI ve Mehmet PERİN-ÇEK'in "Stambulskie Novosti'de Jön Türk Devrimi" dalı kitabını hediye ediyoruz. Yanıtlar en geç 19 Kasım 2013 tarihine dek, e-posta ya da mektup yoluyla adresimize ulaştırılmalıdır. E-posta adresimiz bilimveutopya@gmail.com, mektup adresimiz ise Dr. Mediha Eldem Sok. No.: 51/1 Kızılay/Ankara'dır.

Çıraklık

Boyları ve kalınlıkları farklı iki mumdan uzun olanın üç buçuk saat, kısa olan ise beş saat yanıyor. İki saat yandıktan sonra her iki mumundan boyları aynı oluyor.

İki saat önce, kısa mumun boyu uzun mumunkinin kaçta kaçıydı?

Kalfalık

Aşağıdaki beş şartı sağlayan rakamları karenin boşluklarına yerleştirin.

- 1) Her sıradaki sayıların toplamı 34,
- 2) Her sütundaki sayıların toplamı 34,
- 3) Köşelerdeki sayıların toplamı 34,
- 4) Merkezdeki 4 karenin içindeki sayıların toplamı 34,
- 5) Diyagonaller üzerindeki 4 sayının toplamı da 34 olsun.

Ustalık

Ali, Behçet ve Cemil, her biri üç olağan üstü özellik taşıyan, üç arkadaşdır. Onlarla ilgili bilgilerimiz şöyledir:

1. İkisi çok zeki, ikisi çok yakışıklı, ikisi çok kuvvetli ve biri çok anlayışlıdır.
2. Ali hakkında şunları söylemek mümkündür:
 - a) Eğer çok nüktedan ise çok da yakışıklıdır.
 - b) Eğer çok yakışıklı ise çok da akıllı değildir.
3. Behçet hakkında şunları söylemek mümkündür:
 - a) Eğer çok nüktedan ise çok da akıllıdır.
 - b) Eğer çok akıllı ise çok daha yakışıklıdır.
4. Cemil hakkında şunları söylemek mümkündür:
 - a) Eğer çok yakışıklı ise çok da kuvvetlidir.
 - b) Eğer çok kuvvetli ise çok da nüktedan değildir.

Haziran ayı cevapları

Çözüm için genel yaklaşım

Bu problemi çözmek için, ilk önce, yan yana dizilen dört adamın her biri için mümkün olan konumları belirlemek gerekir. Bunu yaptıktan sonra yine her biri için mümkün olan özellikleri sıralamalıyız. Sonuçta, tek bir özelliğe sahip olan adam katil olarak belirlenmiş olur.

Ayrıntılı çözüm

U uzun adamı göstermek üzere, 1 numaralı bilgiden yola çıkarak, aşağıdaki sıralamaları yazabiliriz:

[1] UUUU veya UUU- veya -UUU veya -UU- -

A açık tenli adamı göstermek üzere, iki numaralı bilgiden yola çıkarak, aşağıdaki sıralamaları yazabiliriz:

[2] AA- veya -AA veya A-AA veya AA-A

Z zayıf adamı göstermek üzere, 3 numaralı bilgiden yola çıkarak, aşağıdaki sıralamaları yazabiliriz:

[3] Z- -Z veya Z-Z- veya -Z-Z veya -Z- - veya - -Z-

Y yakışıklı adamı göstermek üzere, dört numaralı bilgiden yola çıkarak, aşağıdaki sıralamaları yazabiliriz:

[4] Y- - - veya - - - Y

5 ve [1] numaralı bilgileri göz önüne alarak, özellikler aşağıdaki gibi tekabül ettirebiliriz:

Birinci Adam	İkinci Adam	Üçüncü Adam	Dördüncü Adam
A	Z	U	Y
	U		

[2] numaralı dağılımı da göz önüne aldığımızda, özelliklerin kısmi dağılımları aşağıdakilerden biri olmak durumundadır:

	Birinci Adam	İkinci Adam	Üçüncü Adam	Dördüncü Adam
I)	A	Z	U	Y
		U		
II)	A	A	U	Y
		U		A
		A		
III)	A	Z	U	Y
		U	A	A

Şimdi de [3] ve 6 numaralı bilgileri göz önüne alarak, Dördüncü Adam'ın I ve III numaralı seçeneklerde Z olacağını; I, II ve III seçeneklerinde başka bir adamın Z olamayacağını anlarız.

1 ve [6] numaralı bilgileri kullanarak I seçeneğinde Dördüncü Adam'ın, Z olmaması durumunda, U olabileceğini; I, II ve III şıkları içinde ondan başka kimsenin U olamayacağını belirleriz. [4] numaralı dağılımı kullanarak ondan başkasının da Y olamayacağını söyleyebiliriz.

Bu durumda, özelliklerin doğru dağılımı aşağıdakilerden biri olacaktır:

	Birinci Adam	İkinci Adam	Üçüncü Adam	Dördüncü Adam
Ia)	A	Z	U	Y
		U		
Ib)	A	A	U	Y
		Z		
		U		
Ic)	A	Z	U	Y
		U		U
		A		
II)	A	Z	U	Y
		U	A	A
IIIa)	A	Z	U	Y
		U	A	A
IIIb)	A	Z	U	Y
		U	A	A
				Z

Ia, Ib, Ic ve II dağılımlarının, yedi numaralı bilgiden yola çıkılarak, geçersiz olduğu anlaşılmaktadır.

IIIa ve IIIb dağılımları bize tanığın Birinci Adamı katil olarak teşhis ettiğini belirtmektedir.

Ödüllü Sözcük Bulmacası

SOLDAN SAĞA:

1) Devrimin İlk Karşıtları isimli betiğinde, "Olayın üzerinden 100 yıl geçtiği halde, 31 Mart özellikle 2000'li yıllarda Türkiye'de yeni yorumlarla güncelliğini korumaktadır. Bunun önemli bir nedeni, 31 Mart'ın bir dönüm noktası olmasıdır." diyen, "Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay", "Anayasayla Sivil Darbe" isimli betikleri de üretmiş akademisyen ve siyasetçimiz./Fas kökenli bir köpek ırkı.

2) "Avrupa Futbol Federasyonları Birliği'nin kısa yazılışı./"Rezil Dünya", "Kavanozdaki Adam" "Voli" gibi romanlarıyla tanınan yazarımız.

3) Futbol, hentbol, hokey ve buz hokeyi maçlarında topun kaleye sokulmasıyla kazanılan sayı./Afrikalı zencilerin büyük bir bölümünü içine alan etnik grup./İskandinav mitolojisinde, evrenin yaratılışında meydana gelen ilk canlı.

4) "Abel Sanchez", "Sis", "Yaman Adam" gibi yapıtları dilimize de çevrilmiş olan ünlü İspanyol yazar./"Bir el çıkarmaya başlar bohçamızdan ... çiçeği kokan kederleri" (A. Muhip Dıranas).

5) Kireç taşı./Kertenkele derisinin sepillemesiyle elde edilen bir tür deri./"Siz toprak altında yatan köklerimizsiniz/ Yatarsınız... kanlar içinde" (Nazım Hikmet).

6) Tantal elementinin simgesi./Yükselme, yücelme./Yağ bezlerinin deri üzerinde oluşturduğu iltihaplı sivilce.

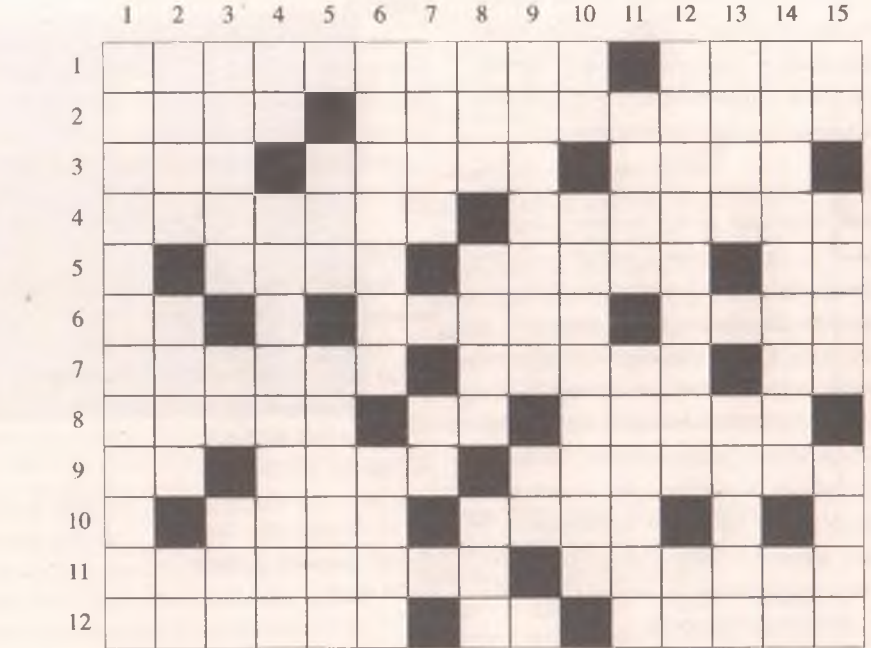
7) Halk dilinde, çevre./Ürüne karışmış yabancı madde./Venezuela'nın plaka imi.

8) "Yunus ver canını Hak yoluna/ Can vermeyince... bulunmaz" (Yunus Emre)./Silisyum elementinin simgesi./İstavrit balığının küçüğü.

9) Kemiklerin yuvarlak ucu./Eski dilde, et./"Bilemedim kıymetini .../ Hata benim günah benim suç benim" (Kırşehir yöresine ait bir türkü).

10) Konuşmayı etkili kılmak amacıyla araya sıkıştırılan ve karşılıksız kalacağı bilinen soru./Paralı oyunlarda kâr ve zarar olmadığını belirtmek için kullanılan sözcük.

11) Bir siyasi davayı zorla kabul ettirmek için karşı tarafa korku salacak, cana ve mala

kiyacak davranışlarda bulunma, yıldırımacılık./Işık saçmak.

12) Elazığ ilinin eski adı./Yayla atılan kısa çubuk./"Mavi periküsu" da denilen ve Endonezya'da yaşayan ötücü bir kuş.

YUKARIDAN AŞAĞIYA:

1) 1798- 1857 yılları arasında yaşamış, sosyolojinin babası olarak tanımlanan Fransız sosyolog, matematikçi ve filozof.

2) Luc Besson'un ünlü bir filmi./"Damda bacaları ... sanırdım/ Seni sevmelere ben utanırdım" (Konya yöresine ait bir türkü)./Bir organimiz.

3) Romanya'da tarihi bir bölge./Küçük mağara./İki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, mesafe.

4) Kısaca "Voltamper"./Hafif makineli tüfek.

5) Yalnız iki geniş yüzü testere ile düzeltilmiş tahta./Çuvaş Türkçesinin güney şivesine verilen ad.

6) Sporda, "atağa dayalı" anlamında kullanılan bir sıfat./Bir şeyi olan, elinde bulunduran, taşıyan.

7) Tiyatro sahnesi./Samaryum elementinin simgesi.

8) Kısık sesli küçük keman./"Çinkirazi" da denilen meyve./Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kısa yazılışı.

9) Hawai i Adaları'na özgü, gitara benzer dört telli çalgı./Eski Mısır inanışında insan ruhu.

10) Niyobyum elementinin simgesi./İstanbul'un Haliç kıyısında, Sokullu Mehmet Paşa'nın Mimar Sinan'a yaptırdığı caminin adı.

11) "... sarı nar kırmızı sonbahar/ Her yıl biraz daha benimsediğim" (Cahit Sıtkı Tarancı)./Hem erkek hem de dişi gametleri bulunan birey.

12) Peru ve Bolivya'da yaşayan yerli bir halk./Şarkı, türkü.

13) Mezopotamya'da kurulmuş bir Sümer sitesi./Halk dilinde, alna bağlanan örtü.

14) Alexandre Dumas'ın ünlü eseri "Üç Silahşörler'de, gruba sonradan katılan dördüncü silahşör./Zihin.

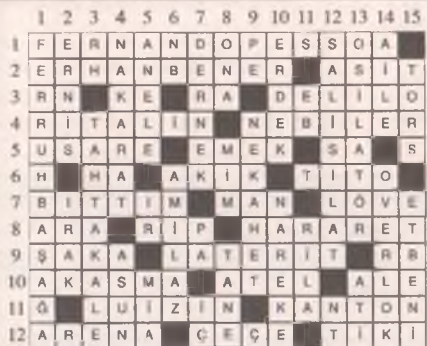
15) Vilayet./Mızrak uçlarına takılan küçük bayrak, flama./Güney Amerika'da kurulmuş büyük bir uygarlık.

Ekim sayımızın bulmaca yanıtları

Ekim ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Asil KOCAÇI-NAR/İzmir, Celal BİLGİN/Ankara, Uğur AKABALI/İstanbul Kaynak Yayınlarının yayımladığı Buket ŞAHİN'in "Sınırların Ötesinde" adlı kitabını kazandılar.

Kasım ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz 3 kişi, Kaynak Yayınlarının yayımladığı Arda ODABAŞI ve Mehmet PERİNÇEK'in "Stambulskie Novosti'de Jön Türk Devrimi" adlı kitabını kazancaklar.

Çözümler en geç 19 Kasım 2013 tarihine dek, e-posta ya da mektup yoluyla adresimize ulaştırılmalıdır. E-posta adresimiz, bilimveutopya@gmail.com, mektup adresimiz ise Dr. Mediha Eldem Sok. No.: 51/1 Kızılay/Ankara'dır.

SAY Yayınları **POPÜLER BİLİM** Kitapları

**Evrenin Öyküsü
İnsanın Öyküsüdür**

EVRENİN ŞİİRİ
Kozmosun Matematiksel
Bir Açıklaması
Robert Osseerman
Çeviren: İsmet Birkan
260 sayfa

İÇİMİZDEKİ EVREN
İnsanların, Kayaların ve
Gezegenlerin Ortak Tarihi
Neil Shubin
Çeviren: Ekin Duru
264 sayfa

**20. Yüzyılın Önemli Bilim Yazarı
Edward O. Wilson'dan Doğa ve İnsan
Doğası Üzerine İki Kitap**

DOĞANIN GİZLİ BAHÇESİ
Edward O. Wilson
Çeviren: Aslı Biçen
220 sayfa

YERYÜZÜNÜN SOSYAL FETHİ
Sosyal Yaşam Dünyayı
Nasıl Fethetti
Edward O. Wilson
Çeviren: Gül Tonak
400 sayfa

**İnsanlığı Kökünden Değiştiren
İki Önemli Keşif:
Evrin Teorisi ve DNA'nın Keşfi**

DARWIN ve SONRASI
Doğa Tarihi Üzerine
Düşünceler
Stephen Jay Gould
Çeviren: Ceyhan Temürcü
352 sayfa

İKİLİ SARMAL
DNA Yapı Çözümünün Öyküsü
James D. Watson
Çeviren: Alev Serin
210 sayfa

**"Felsefe" ve "Matematik" Bir Muamma
Değil Müzik ve Spor Gibi Herkesin
Yapabileceği Bir Faaliyettir**

**Sıfırdan Sonsuza
MATEMATİĞİN ÖYKÜSÜ**
Chris Waring
Çeviren: İbrahim Hoca
200 sayfa

**KIZIMA FELSEFE
ÖĞRETİYORUM**
Roger-Pol Droit
Çeviren: İsmail Yergüz
80 sayfa

İnternet satış: **www.saykitap.com**

Tel: (0212) 512 21 58 • E-mail: dagitim@saykitap.com

www.facebook.com/sayyayinlari www.twitter.com/sayyayinlari

Tüyap İstanbul Kltap Fuarı
3. SALON STANT 603/A

say

ARİF TEKİN
**İSLAM'DA
İÇKİ**

ARİF TEKİN İslam'da İçki

Arif Tekin'in bu önemli kitabı; var olan verilerden sonuçlar çıkararak Kur'an'da ve diğer İslami kaynaklarda içki konusunun nasıl işlendiğini, Hz. Muhammed ve en yakın arkadaşlarının içki-şarap içip içmediklerini tüm boyutlarıyla ortaya koyuyor.

Yazar, bu hassas konuyu incelerken, diğer eserlerinde olduğu gibi, baştan sona İslami kaynakları kullanıyor, duygusal, kişisel yorumlardan ve siyasi görüşlerden uzak duruyor.

Konuyla ilgili ayet ve hadisleri okuyucuya sunarken bunların neden-sonuç ilişkilerine dikkat çekerek, içki konusunda Hz. Muhammed ve Halife Ömer dönemiyle birlikte Asr-ı Saadet'ten can alıcı örnekler veriyor. Yazar, Kur'an'ın içki konusunda teorik olarak Tevrat ve İncil'de var olan bilgilere yeni bir şey ortaya koymadığını ve bütün bu bilgiler eşliğinde, içkinin Kur'an'da yasak olmadığı sonucunu çıkarıyor.

Arif Tekin, içki yasağının gündemde olduğu, vahim ve karanlık günler geçiren ülkemizde, yapıtıyla bir yandan konuya ışık tutarken öte yandan da engizisyon kafalılarına önemli dersler veriyor.

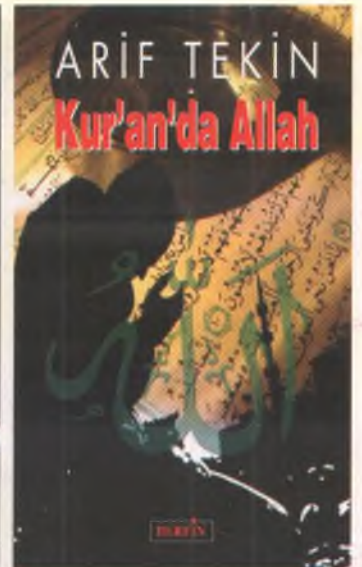
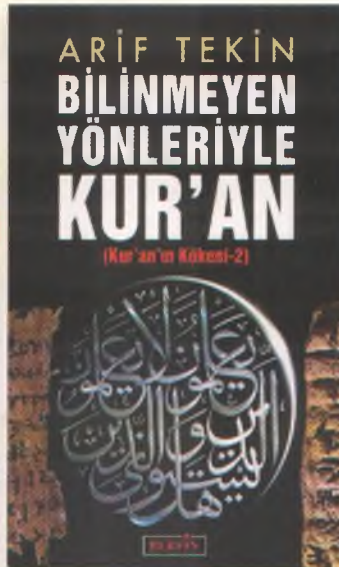
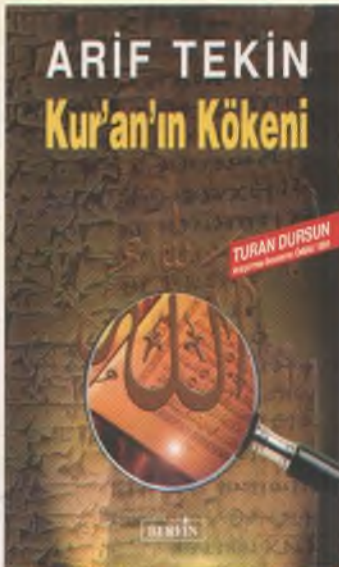
Araştırma-Inceleme, 232 sayfa, 15 TL

BERFİN

Yeni Çıktı

ARİF TEKİN'İN DİĞER KİTAPLARI

- Kur'an'ın Kökeni, 291 Sayfa, 17 TL
- Bilinmeyen Yönleriyle Kur'an (Kur'an'ın Kökeni-2), 355 Sayfa 18 TL
- Bilinmeyen Yönleriyle Hz. Muhammed'in Ölümü, 334 Sayfa 17 TL
- Kur'an'da Kadın ve Hz. Muhammed'in Hanımları, 294 Sayfa 14 TL
- Sumerlerden İslam'a Kutsal Kitaplar ve Dinler, 260 Sayfa 16 TL
- Kur'an'da Allah, 236 Sayfa 14 TL

D&R, Remzi Kitabevi, Dost ve diğer kitapçılarda...